Martin Hollis
Steve Smith

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI: aiškinimas ir supratimas

ALK
TYTO ALBA

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI:
aiškinimas ir supratimas

TYTO ALBA

Martin Hollis, Steve Smith

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI:
aiškinimas ir supratimas

Iš anglų kalbos vertė
MĖTA MIKELAITIENĖ

Vilnius 1998

UDK 327
Ho136

Versta iš:
Martin HOLLIS, Steve SMITH
EXPLAINING AND UNDERSTANDING INTERNATIONAL RELATIONS
Clarendon Press, Oxford, 1991

Specialusis redaktorius
humanitarinių m. dr. Raimundas Lopata

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas ir
Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

This edition published with support from the Open Society
Fund-Lithuania and from the CEU Translation Project of the
Open Society Institute-Budapest

© Martin Hollis and Steve Smith 1990
© Mėta Mikelaitienė, vertimas į lietuvių kalbą, 1998
© Daumantas Každailis, viršelio dizainas, 1998
© „Tyto alba", 1998

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-16-109-6

Pratarmė

Knygų, siejančių Tarptautinius Santykius ir filosofiją, pasitaiko gana retai, todėl verta kai ką paaiškinti. Šioji išaugo iš bendro paskaitų dėstymo, prasidėjusio 1984 m., taip pat iš daugelio gyvų diskusijų, kurios užsimegzdavo šio darbo procese. Su dėkingumu prisimename visus studentus, tuo laikotarpiu lankiusius Martino Holliso „Socialinių mokslų filosofijos" kursą, – ir tuos, kurie studijavo tarptautinius santykius pas Steve'ą Smithą, ir tuos, kurie specializavosi kitose socialinių mokslų ir filosofijos srityse. Didžiulis jų domėjimasis ir pastabos, ypač Timo Dunne'o, mums daugeliu atžvilgių padėjo ir, be kita ko, įtikino, jog klausimai, sudarantys plačią dirvą socialiniams mokslams, puikiai pademonstruojami Tarptautinių Santykių disciplinos pavyzdžiais.

Knyga labiausiai adresuojama skaitytojams, kurie domisi tarptautinių santykių teorijomis. Puoselėjame viltį parodyti, kad daugelį jiems rūpinčių klausimų aprėpia platesnės socialinių mokslų teorijos ir filosofijos diskusijos, ir atskleisti, kaip šiai disciplinai naudinga sieti tuos klausimus su platesniu kontekstu. Šia tema rašyta labai mažai, paminėtina nebent Charleso Reynoldso 1973 metais išleista knyga *Theory and Explanation in International Politics* („Tarptautinės politikos teorija ir aiškinimas")[1]. Intriguojančios Reynoldso studijos vertės nesumenkino vėlesni mokslo filosofijos raidos posūkiai, o joje nužymėta perskyra tarp „mokslinio" ir „istorinio" metodo iki šiol tebėra svarbi gairė. Bet jo „istoriniai" aiškinimai visuomet daliniai, o mes pamėginome nubrėžti „supratimo" matmenį, kuris padarytų galimas įvairaus spektro hermeneutines diskusijas tarp individualizmo ir holizmo. Ir vis dėlto mes nesiūlome paprastų atsakymų. Jau pats knygos pavadinimas rodo, jog Aiškinimas ir Supratimas – tai alternatyvūs tarptautinių santykių nagrinėjimo būdai, abu įtikinamai argumentuoti, bet ne taip lengvai

[1] Charles Reynolds, *Theory and Explanation in International Politics*, Oxford: Martin Robertson, 1973.

jungiami. Nors ir vienas, ir kitas analizės būdas palieka šiokios tokios erdvės antrajam, kuris nors iš jų privalo vyrauti. Tačiau kuris – mudviejų nuomonės skiriasi.

Tatai paaiškės tik po to, kai būsime netrumpą kelio galą nuėję sutardami. Tačiau dabar verta pabrėžti, jog ginčas kyla ne tarp mūsų disciplinų. Jei bent vienas iš mudviejų būtų kalbėjęs tik iš savo varpinės, baigiamasis dialogas būtų buvęs nereikalingas, o jei taip būtume elgęsi abu, tuomet ir pasiliktume skirtingose vis dar taip pat formuluojamo ginčo pusėse. O skaitytojui siūlomą knygą sudaro didžia dalimi bendras vienos mąstymo krypties tyrinėjimas.

Mūsų intelektualinio pasirengimo skirtumus atskleidžia knygos rankraščio gimimo istorija. Hollisas parašė pirmąjį 3, 4 ir 8 skyrių (juose dominuoja filosofija) variantą, o Smithas – 1, 2 ir 5, kuriuose daugiausia dėmesio skiriama Tarptautiniams Santykiams. 6 skyrius iš pradžių buvo rašomas dviem atskiromis dalimis. 7 skyrius, turįs senesnę nei kiti istoriją, paremtas bendru mūsų straipsniu „Roles and Reasons in Foreign Policy Decision Making"(„Vaidmenys ir motyvai priimant užsienio politikos sprendimus"), 1986 m. išspausdintu žurnale *British Journal of Political Science* ir paskatinusiu mus nutarti, jog turime ir daugiau ką pasakyti[2]. Nors nė vienas nesijaučiame išmanąs kito dalyką, vis dėlto abu nemažai prisidėjome prie visų skyrių, todėl paskutinysis knygos variantas labai skiriasi nuo pirmojo. Tai daugeliu požiūrių bendras darbas, ir abu bendraautoriai prisiima už jį vienodą atsakomybę.

Steve'as Smithas norėtų padėkoti Marysia'i Zalewski už išsamias pastabas, nuodugnią kritiką, o svarbiausia – už neįkainojamą palaikymą. Martinas Hollisas reiškia dėkingumą Blackwello leidyklai už leidimą perspausdinti schemą (p. 63)[3]. Abu tariame ačiū Mary Robinson ir Carol Forward už įvairių skyrių galutinių variantų išspausdinimą.

Martin Hollis ir Steve Smith
School of Economic and Social Studies
(Ekonominių ir socialinių tyrimų mokykla)
East Anglia universitetas

[2] Martin Hollis, Steve Smith, „Roles and Reasons in Foreign Policy Decision Making", in: *British Journal of Political Science,* 1986, 16(3), p. 269–286.

[3] Iš M. Hollis, *Invitation to Philosophy,* Oxford: Blackwell, 1985.

Turinys

1. Įvadas: Dvi tradicijos 9
2. Disciplinos formavimasis 25
3. Aiškinimas 56
4. Supratimas 82
5.Tarptautinė sistema 109
6. Žaidimai, kuriuos žaidžia tautos (1) 139
7. Vaidmenys ir motyvai 166
8. Žaidimai, kuriuos žaidžia tautos (2) 197
9. Aiškinimas ir Supratimas 225

Gairės tolesniam skaitymui 248
Rodyklė 254

1

Įvadas: Dvi tradicijos

IŠ VIDAUS IR IŠ IŠORĖS

Socialiniai mokslai remiasi dviem intelektualinėmis tradicijomis. Vienai jų pradžią davė itin sparti gamtos mokslų raida, prasidėjusi XVI amžiuje, kitos šaknys siekia XIX a. idėjas apie istoriją ir jos rašymą iš vidaus. Šioje knygoje vadovaujamės įsitikinimu, jog abi tradicijos, nors tarp jų ir esama nemaža įtampos, yra plati dirva tarptautiniams santykiams tyrinėti. Tarptautinius santykius ir socialinį pasaulį apskritai galima nupasakoti dvejopai, ir iš kiekvieno tokio pasakojimo išauga atitinkamos teorijos. Tai galėtų būti pašaliečio pasakojimas, panašus į gamtamokslininko, siekiančio paaiškinti gamtos veikimą ir traktuojančio žmonių pasaulį kaip gamtos dalį. Kitoks būtų pasakojimas stebėtojo iš vidaus, – pasakodamas šis stengtųsi padėti mums suprasti įvykių reikšmę, kuri skirtųsi nuo tos, kuri atskleidžiama tiriant gamtos dėsnius. Todėl mūsų knygos pavadinime pavartoti du žodžiai, kurių negalėtų pakeisti vienas. „Aiškinimas“ – tai pagrindinė vieno metodo sąvoka, o „supratimas“ – kito.

Pasakojimas „iš vidaus“ mums labiau pažįstamas. Būtent taip pasakoja žiniasklaidos priemonės, tarptautinius santykius pateikdamos kaip dramatišką dviejų savo šalis įasmeninančių vadovų susidūrimą. Prisiminkime populiarų būdą vaizduoti JAV–SSRS santykius kaip dramą „Bushas susitinka su Gorbačiovu“ arba „ypatingus“ devintojo dešimtmečio JAV ir Didžiosios Britanijos santykius kaip asmenišką prezidento Reagano ir ponios Thatcher draugystę. Žmogiškosios dramos ir istorijos kalvės vaizdiniai ypač paveikūs krizių momentais, kai vadovus galima parodyti besigrumiančius, pavyzdžiui, Reaganą ir Gadaffį per Jungtinių Valstijų antskrydžius Libijoje 1986 metų balandį. Reporteriai mėgina nustatyti, ką tokia įvykių sklaida reiškia pagrindiniams šios dramos

veikėjams. Jie persako teiginius, analizuoja veiksmus ir atkuria jų mintis siekdami perteikti motyvus, paaiškinančius, kodėl pasielgta būtent taip, o ne kitaip. Paprastai ir patys veikėjai noriai talkina – tuo metu asmeniškai arba oficialių atstovų lūpomis, o vėliau – ramybės kupinomis autobiografijomis (kurios neretai seka jau visai kitą pasaką).

Niekas nemano, kad tarptautinius santykius galima suprasti vien kaip mozaiką dėliojant daiktan veikiančiųjų asmenų pasisakymus apie tai, kas jų turėta galvoje. Nederėtų rimtai traktuoti ir žiniasklaidos įpročio įvykius bei tendencijas sieti su konkrečiais asmenimis. Dramą lengviau perteikti negu analizę, lygiai kaip mokyklos suole istoriją lengviau suprasti iš karalių ir karalienių politinių sprendimų nei iš laipsniškų ekonominių bei socialinių modelių pokyčių. Vis dėlto veikėjų požiūris yra išeities taškas ir, kaip pasakytų Supratimo šalininkai, viso labo tik išeities taškas. Privalome žinoti, kaip veikėjai apsibrėžė problemas ir alternatyvas, ką jie manė apie susiklosčiusią padėtį ir vienas apie kitą, ko ir kaip siekė. Tik tada galime konkrečiau kalbėti apie jų įžvalgumą, jų veiksmus motyvavusias priežastis ir tikrąją tų veiksmų prasmę.

Čia reikia nubrėžti skirtumą tarp supaprastinimų ir prielaidų. Supaprastinimas būtų iš tarptautinės arenos pašalinti visus, išskyrus pagrindinius veikėjus. Vaizduojama, neva Baltųjų rūmų spaudos atstovas reiškia Jungtinių Valstijų prezidento nuomonę; iš tikrųjų veikiau prezidentas kalba už Baltuosius rūmus ir kitas sprendimus priimančias institucijas. Užkulisiuose veikia tūkstančiai kitų veikėjų, o oficialioji versija apie prezidento ketinimus bei motyvus niekada nebūna išsami ir retai kada jie joje atvirai įvardijami. Visiems aišku, jog aptariamieji oficialūs pranešimai tėra toks pat supaprastinimas (net jei ir kitoks ir daromas kitais sumetimais) kaip ir spaudai bei televizijai reporterių teikiami naujienų pranešimai, – tą supranta veikėjai, reporteriai, mokslininkai ir, viliamės, pati visuomenė.

Prielaidos kelia vis daugiau klausimų. Pavyzdžiui, paprastai remiamasi pradine prielaida, jog istoriją kuria individai – bent jau savo veiksmų visuma, net jeigu rezultatas ir ne visiškai toks, kokio pageidauta. Šiuo atveju supaprastinimas pagrįstas, nes juo pasa-

koma dalis tiesos apie įvykius. Tačiau bendra nuostata, kad žmonių reikalai suprastini iš vidaus, nereikalauja prielaidos, jog istoriją kuria būtent *individai*, nebent tai būtų patogi priemonė įvardyti tai, ką reikia geriau suprasti. Individualizmas yra galimas ir dažnas koziris ieškant socialinių įvykių prasmės ir tikrosios interpretacijos, bet, kaip įsitikinsime tolesniuose skyriuose, tikrai ne vienintelis. Pasakojant „iš vidaus", individus taip pat galima pajungti kokiai nors didesnei socialinei visumai.

Todėl kol kas nevardysime įvairių teorijų, kuriomis galima aiškinti tarptautinius santykius, jei tikima, jog siekiant suprasti reikia kastis iš vidaus. Bet verta nurodyti, jog tą „vidų" suprantant kaip individualių veikėjų troškimus ir įsitikinimus, priešo rankose aiškiai paliekamas vienas įkaitas. Būtent – kad veikėjų troškimus, įsitikinimus ir jų susiformuojamus motyvus savo ruožtu gali lemti išoriniai veiksniai. Socialinių mokslų žargonu, jie gali būti tarpiniai (*intervening*), o ne nepriklausomi kintamieji. Bet, kaip pamatysime, esama „vidinių" būdų įkaitui išvaduoti. Šiam teiginiui pagrįsti pristatome konkuruojantį pasakojimą „iš išorės" – aiškinimą.

„Išoriniam" elgesio aiškinimo būdui, kaip ir gamtos mokslų metodams, būdingas priežasčių ieškojimas. Paaiškinti įvykį ar reikalų padėtį – vadinasi, surasti kitą jį sąlygojusį įvykį ar padėtį. Vienas pats šis teiginys neatskleidžia tikrojo priežasties ir jos padarinio santykio ir dėl jo vykusių ginčų, taip pat diskusijų dėl to, kaip tiksliau apibrėžti „priežastį", ir dėl priežastingumo – tiek sąvokos, tiek jo reiškimosi pasaulyje – prigimties. Todėl tolesni teiginiai bus labai preliminarūs. Tačiau bendra šio metodo idėja yra ta, kad įvykius valdo gamtos dėsniai, veikiantys visuomet, kai panašūs įvykiai nutinka panašiomis sąlygomis. Mokslas kasasi į priekį aiškindamasis, kurie panašumai svarbiausi tam tikrose įvykių grandinėse. Sakoma, jog mokslas konkrečius įvykius aiškina juos apibendrindamas ir paversdamas veikiančių dėsnių pasireiškimais. Kartais (bet ne visada) dar priduriama, kad priežastis verčia nutikti savo padarinį, tad surasti priežastį – vadinasi, parodyti, kodėl turėjo įvykti būtent toks padarinys.

Imant visas šias idėjas drauge ir vadovaujantis trijų pastarųjų amžių fizikos ir chemijos modeliu, kyla pagunda spėti, jog iš tik-

rųjų nesvarbu, ką mąsto tarptautinės arenos veikėjai. Pagal griežčiausią šio metodo versiją, elgesį lemia jėgų sistema, arba struktūra, išoriška ne tik atskirų, bet ir visų veikėjų sąmonės atžvilgiu. Tuomet būtų didelė klaida redukuoti JAV–SSRS santykius į atskirų žmonių asmenybių santykius. Bushas ir Gorbačiovas tik atstovauja juos iškėlusioms jėgoms ir vykdo iš anksto apibrėžtą darbotvarkę taip, kad galutinius rezultatus būtų galima ir nuspėti. Jei kurį nors iš jų, tarkime, suvažinėtų autobusas, jo vietą užėmus kitam, viskas vyktų kaip ir anksčiau. Panašiai ir ypatingi Thatcher ir Reagano santykiai reiškė sutapimą ideologijų, savo ruožtu atitinkančių tarpusavy suderinamus interesus didesnėje jėgų sistemoje. Vadinti tai asmeniška draugyste ar vaizduotis, neva atskiri žmonės prisidėjo kuo nors daugiau negu apsikeisdami malonybėmis, – vadinasi, pasiduoti iliuzijai.

Iš karto reikia pasakyti, kad tvirtinimas, jog paaiškinti įvykį – tai surasti jo priežastį, anaiptol neverčia daryti tokių kategoriškų sprendimų. Tai reikštų išbraukti iš socialinių mokslų daugumą psichologijos ir ekonomikos krypčių. Išorinių struktūrų ir sistemos jėgų teorijos sudaro „holistinį" priežastinių teorijų spektro polių, lygiai kaip teorijos, veikėjus laikančios didžiausiu autoritetu, sudaro „individualistinį" suprasti siekiančių teorijų kraštutinumą. „Aiškinimo" teorijoms būdingas tik negriežtai deterministinis tvirtinimas, jog panašūs padariniai visada atsiranda panašiomis sąlygomis. Visa kita, kaip įsitikinsime 3 skyriuje, ginčytini klausimai, ir iš principo niekas neprieštarauja psichologiniam tarptautinių santykių aiškinimui ar rėmimuisi individualiu elgesiu.

Vis dėlto yra prasmės priešinti minėtus pasakojimus – „iš vidaus" ir „iš išorės". Viskas būtų labai paprasta, jei gamtamokslinių pavyzdžių orientuota psichologija visada būtų „bihevioristinė" ir domėtųsi veikėjų smegenimis, o ne jų sąmone. Tačiau tarptautiniuose santykiuose, kaip ir ekonomikoje, mokslinis metodas turi erdvės reikštis taikomas atskirų žmonių įsitikinimų ir troškimų atžvilgiu. Per drąsu būtų tvirtinti, jog kiekvienas individas veikia tuo pačiu dėsningu būdu, o individualūs jo polegiai priklauso nuo sisteminių skirtumų, pavyzdžiui, polinkių ir žinių arba, kalbant bendresnėmis sąvokomis, nuo prigimties ir ugdymo. Galima

pripažinti, kad moksliniam aiškinimui operuojant įsitikinimais ir troškimais skirtumas tarp supratimo iš vidaus ir aiškinimo iš išorės atrodys gana abejotinas. Bet turėkime kantrybės, kol prieisime 4 skyrių.

O kol kas skirtumą geriausiai pradėsime suvokti mąstydami apie spektro vidurį, kai individai veikia užimdami tam tikrą socialinę padėtį, pavyzdžiui, ministro pirmininko ar valstybės sekretoriaus. 1.1 pav. holizmo–individualizmo skalę mes pavaizdavome išilgai vertikaliosios ašies, o aiškinimo–supratimo priešpriešą išilgai horizontaliosios; veikėjai, užimantys tam tikrą socialinę padėtį, yra ant skiriamosios linijos, kur, galima būtų sakyti, struktūra susitinka veiksmą. X yra veikėjas, suvokiamas pagal mokslinę tradiciją, Y – jo atitikmuo, suvokiamas pagal interpretacinę tradiciją. Abu patiria trauką dviem kryptimis. Viena vertus, X ir Y yra žmonės, turintys tam tikrus įsitikinimus ir siekiantys vienų ar kitų tikslų, o mus domina tai, kas vyksta jų galvose. Kita vertus, jų situacija yra struktūriška, ir mus domina jų veiksmus varžantys socialiniai veiksniai („holizmas“ čia reiškia, kad visumos dalys elgiasi taip, kaip reikalauja visuma). Abi traukos veikia stipriai, ir teorijos, siekiančios jas sutaikyti, dažniausiai esti pažeidžiamos, nors ir laikosi įsikibusios sunkiai nuginčijamo sveiko proto įsitikinimo, jog, pasak Marxo, „žmonės kuria savo istoriją, bet nevisiškai taip, kaip norėtų; jie kuria ją ne pačių pasirinktomis aplinkybėmis“. Tačiau tarkime, kad esama teorijų, pajėgių atlaikyti šią įtampą.

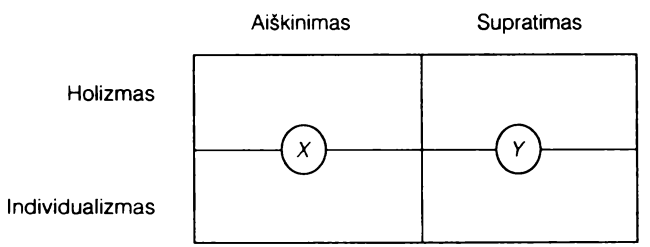

1.1 pav.

Kontrastas ryškėja iš skirtingų „socialinės padėties" sampratų. Kaip gamtos pasaulio dalis ir teisėtas mokslinių studijų objektas, X yra prognozuojamas atsižvelgiant į jo polinkius ir žinias, kuriuos sąlygoja X prigimtis ir ugdymas. Dėl prigimties (psichologijos) ir ugdymo (sociologijos) proporcijos tebediskutuojama, bet ir viena, ir kita svarbu, jei norime išlaikyti X per vidurį tarp viršutinio ir apatinio langelio. Jei neįmanoma rasti dviejų vienodų pelių, tai ką jau kalbėti apie žmones, todėl pakeitus X kitu asmeniu, padėtis pasikeistų. Tačiau nors šioje situacijoje apstu įtampos, skirtumas nėra toks jau didelis, kaip galėtų pagalvoti ponia Thatcher būdama X vietoje. Socialinė padėtis atveria naudingą prognozių šaltinį, nes žymiai sumažina veikėjo tikėtinai pasirenkamų alternatyvų įvairovę.

Y socialinis pasaulis suaustas iš taisyklių ir prasmių, kurios apibrėžia jo gyventojų santykius ir suteikia jiems tikslingumą. Socialinė padėtis esti normatyvinė arba preskriptyvi ta prasme, kad apima atsakomybę, už kurios pateisinimą veikėjas gali būti giriamas arba kritikuojamas. Kiti veikėjai turi teisę tikėtis, jog Y pateisins jų lūkesčius, nors galbūt išmintingiau būtų tokių vilčių nepuoselėti. Kitais žodžiais tariant, tikimasi, jog Y pasirinks protingą kryptį veikdamas per įvairius socialinius susitarimus, į kuriuos veikėjai, užimantys tam tikrą socialinę padėtį, įdės dalį savęs. Ką tai reiškia, paaiškės knygos pabaigoje, bet jei norime, kad Y nei pakiltų aukščiau, nei nusileistų žemiau skiriamosios linijos, būtinai turime paminėti tiek normatyvinį, tiek preskriptyvųjį elementą. Socialinį pasaulį privalu suvokti veikėjų požiūriu, nes jis priklauso nuo to, kaip yra jų matomas, ir veikia tuo pačiu būdu, kuriuo atliekamos socialinės pareigos.

Gali pasirodyti, jog Y turi laisvą valią, o X jos neturi. Bet tai būtų pernelyg paprasta. Pasak kai kurių filosofų, veikti laisvai – vadinasi, daryti ką nori, o veikti racionaliai – daryti tai, kas geriausiai atitiktų veikiančiojo asmens norus. Tokiu atveju laisvei ne kliūtis tai, jog veiksmai yra numatomi; iš tikrųjų laisvas *ir* racionalus poelgis galimas tik prognozuojamame pasaulyje. Pagal šiuos kriterijus, X yra laisvas veikti. Kiti filosofai įrodinėja, jog tam, kad žmogus galėtų laisvai veikti, jis turi būti savivaldus (arba „autonomiškas"), todėl jam tenka toks pasirinkimas, kuris neekvivalentiškas norų tenkinimui. Vadinasi, X

nėra laisvas veikti, bet dar neaišku, ar Y yra laisvas, ar ne. Taigi negalime skirtumo tarp metodų „iš vidaus" ir „iš išorės" apibūdinti kaip laisvės ir determinizmo priešpriešos.

Pagrindinį skirtumą tarp X ir Y lemia tai, kas sudaro jų socialinį pasaulį. X socialinis pasaulis, kaip ir likusysis gamtos pasaulis, kuriam jis priklauso, yra nepriklausoma ir tam tikru mastu prognozuojama aplinka. Y socialinis pasaulis – tai taisyklių ir prasmių konstrukcija. Šis skirtumas davė pagrindą atsirasti įvairioms teorijoms apie socialinius veiksmus ir jų tyrinėjimą, taip pat apie skirtingą žmogaus prigimtį. Todėl perspėjame, kad mums nelengva bus jungti gamtamokslinį metodą su interpretaciniu. Kol kas pakartosime, jog galima papasakoti dvi įtikinamas istorijas: vieną „iš šalies" – apie žmogiškąją gamtos pasaulio dalį, o kitą „iš vidaus" – apie atskirą socialinį pasaulį. Viena jų siekiama paaiškinti, kita – padėti suprasti. Puikiai suvokiame, jog ne vienąkart bandyta šias dvi istorijas sujungti, pavyzdžiui, Anthony's Giddensas tą mėgino padaryti savo darbe apie struktūracijos koncepciją[1]. Vis dėlto tikimės, kad baigdami skaityti knygą skaitytojai supras, jog sujungti šias istorijas ne taip lengva, kaip iš pradžių atrodo. Nors ir maga vaizduotis, esą jas lopinėlis po lopinėlio galima sulipdyti, mes tvirtiname, jog visada ir liks dvi skirtingos istorijos, o jų deriniai problemos neišsprendžia.

Turėdami galvoje šią plačią temą, apsibrėžkime Tarptautinių Santykių objektą ir apžvelkime knygos planą.

ANALIZĖS LYGMENYS: „IŠ VIRŠAUS ŽEMYN" IR „IŠ APAČIOS Į VIRŠŲ"

Tyrinėdami tarptautinius santykius, susiduriame su ypatinga politikos sritimi. Vidaus politika formuojasi vienoje politinėje sistemoje, turinčioje valdžios institucijas įstatymų leidybai ir įgyvendinimui, tuo tarpu tarptautinė sistema yra anarchiška. Tuo nenorime pasakyti, kad joje tvyro chaosas, bet kad ją sudarančių valstybių

[1] A. Giddens, *Critical Issues in Social Theory*, London: Macmillan, 1979, 2 skyrius.

nevaldo jokia aukštesnė valdžia. Todėl atskira tautinė valstybė dažnai pateikiama kaip savarankiškas vienetas, analizuojamas pirmiau už jos tarptautinius santykius. Gali pasirodyti, jog tai negalutinis ir nevienintelis analizės vienetas, bet teigdami ją tokią esant nesuklystume taip smarkiai, kaip laikydami Ameriką penkiom dešimtim valstijų net neužsimindami apie federalinę vyriausybę.

Kalbėdami apie tarptautinių santykių teorijas, vadovausimės metodu, grįstu perskyra tarp sistemų ir vienetų ir daugiausia dėmesio skiriančiu tam, kas literatūroje vadinama „analizės lygmens problema". Ją pirmasis 1961 metais iškėlė Davidas Singeris formuluodamas kaip problemą, ar tarptautinės sistemos elgesį dera aiškinti ją sudarančių tautinių valstybių elgesiu, ar priešingai[2]. Mes siūlome praplėsti šią problemą dviem matmenimis. Vienu matmeniu atsižvelgiama į sistemų ir vienetų tapatybę siekiant išspręsti problemą, kuri, jei apie ją susimąstome, pasirodo esanti labai bendra. Singeris kėlė tarptautinės sistemos ir tautinių vienetų klausimą. Vienas iš galimų atsakymų į šį klausimą būtų toks: esama pakankamai stiprių sistemos jėgų, kurios verčia tautines valstybes judėti savo orbitomis, nelyginant saulės sistemos planetas, judančias dinaminėje pusiausvyroje. Tuomet galima tikėtis paaiškinti sistemos veikimą nesigilinant į vidinę vienetų sąrangą. Bet jei pasirodys, kad tie vienetai nepriklausomai dalyvauja sistemoje, iškils kita analizės lygmens problema. Ar valstybės elgesį turime aiškinti ją sudarančių biurokratinių organizacijų (ir kitų institucijų) elgesiu, ar priešingai? Jei atsakymas padiktuos, jog biurokratijos nepriklausomai dalyvauja lemiant valstybės elgesį, iškils dar viena analizės lygmens problema. Ar biurokratinės organizacijos elgesys aiškintinas ją sudarančių atskirų žmonių elgesiu, ar priešingai? Kiekvienoje pakopoje aukštesniojo lygmens „vienetas" tampa žemesniojo „sistema". Skirsime šiuos tris ką tik nurodytus lygmenis ir kiekviename jų analizei „iš viršaus žemyn" (nuo sistemos prie vieneto) priešpriešinsime analizę „iš apačios į viršų" (nuo vieneto prie sistemos).

[2] J.D. Singer, „The Level-of-Analysis Problem in International Relations", in: K. Knorr, S. Verba (red.), *The International System: Theoretical Essays*, Princeton: Princeton University Press, 1961, p. 77–92.

Šitokiu būdu analizės lygmens problema nusakoma perdėm moksline kalba. Kitas mūsų matmuo susijęs su aiškinimo ir supratimo priešprieša. Teorijoms, mėginančioms skverbtis į objektą iš vidaus, taip pat egzistuoja analizės lygmens problema. Ir vėl turime tris lygmenis. Aukščiausiasis lygmuo rodo, jog tarptautinę sistemą turime suvokti kaip tam tikrų normų ir tikslų visumą, formuojančią istorijos procesą. Jei problemą spręstume išimtinai sisteminiu metodu, reikėtų ieškoti išties plačių užmojų sampratos, pavyzdžiui, Pasaulio dvasios, kuri vadovautų žmonijos istorijai, kaip kadaise, regis, aiškino hėgelininkai ir absoliučiojo idealizmo šalininkai. Tačiau mes nesiimsime tokių didingų teorijų. Kaip vėliau pamatysime, interpretacinis matmuo ima veikti tik nusileidus vienu problemos lygmeniu žemiau, t.y. keliant klausimą, ar visuomenės normos ir institucijos lemia socialinių vaidmenų atlikimą, ar priešingai. Kitais žodžiais tariant, tarptautinės institucijos, mūsų nuomone, yra pernelyg trapios, kad leistų sisteminiu metodu išspręsti aukščiausiojo lygmens problemą, ir tokios netobulos, jog atsakymą tarptautinių vienetų naudai stelbia smalsumas sužinoti, kaipgi tie vienetai veikia. Bet neabejotinai įmanoma argumentuoti sisteminį atsakymą, kad nacijos, kultūros arba, Wittgensteino žodžiais, „gyvenimo formos", lemia tai, kas vyksta jų viduje. Lygiai taip pat įmanoma tai ir paneigti, todėl kreipiamės į žemiausiąją analizės lygmens plotmę klausdami, ar individualūs veikėjai kuria institucinius vaidmenis ir taisykles, ar priešingai.

Visos trys analizės lygmens problemos plotmės sistemingai išdėstytos 1.2 pav., ir kiekvienoje pakopoje diskutuojama, ar laikytis krypties „iš viršaus žemyn", ar „iš apačios į viršų".

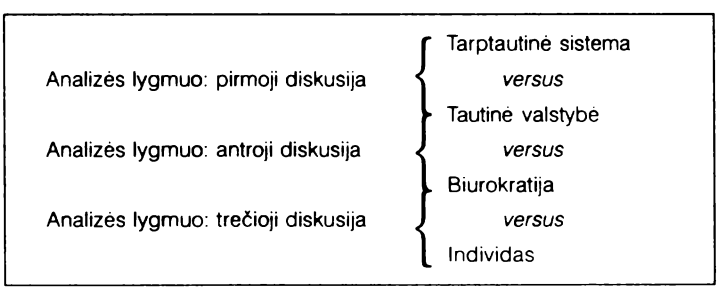

1.2 pav.

Pirmojoje diskusijoje kryptis „iš viršaus žemyn" suteikia tarptautinei sistemai dominuojantį vaidmenį, o kryptis „iš apačios į viršų" rodo, jog ši sistema lygi nacijų veiksmų sumai. Šio lygmens diskusija įmanoma netgi nė vienai pusei netvirtinant, kad turi reikšmės vidinė vienetų sąranga (atkreipkime dėmesį į tai, kas 6 skyriuje bus pasakyta apie Žaidimų teoriją). Antrojoje diskusijoje renkantis kryptį „iš viršaus žemyn", valstybė suvokiama kaip vienas veikėjas, racionaliai reaguojantis į savo padėtį, o kylant „iš apačios į viršų", valstybės elgesys laikomas rezultatu, kurį duoda biurokratinių struktūrų sandėriai (ir kitokie manevrai). (Galbūt naudinga prisiminti analogišką ekonomistų diskusiją, ar firmos racionaliai reaguoja į rinkos situaciją, ar yra analizuotinos vidinės sandaros požiūriu.) Trečiojoje diskusijoje kryptis „iš viršaus į apačią" patvirtina, kad biurokratiniai reikalavimai diktuoja atskiro žmogaus pasirinkimus, o kryptis „iš apačios į viršų" – kad individualūs pasirinkimai yra svarbiausi analizuojant kolektyvinius sprendimus.

Taigi priartėjame prie antrojo matmens: ar mūsų tikslas – paaiškinti, ar suprasti. Prisiminę 1.1 pav., vaizduojantį individus X ir Y, pamatysime, kad jame vyksta būtent trečioji diskusija. Nuo to pradėjome, nes aiškinimo ir supratimo priešprieša tikriausiai mažiau pastebima nei skirtumas tarp holizmo („iš viršaus į apačią") ir individualizmo („iš apačios į viršų"). Be to, tik itin atšiaurus protas gali manyti, jog individualių žmogaus veiksmų įvairovė ir ribos nėra pagrindinis ir sunkiausiai paaiškinamas teorinis socialinių mokslų klausimas. Tačiau pasitaiko ir tokių socialinio pasaulio sampratų, kai individai apskritai atmetami ar bent jau nelaikomi pagrindiniais to pasaulio judintojais, ir tokių, kai socialinis pasaulis grindžiamas kaip tik jais.

KAI KURIE PAGRINDINIAI TERMINAI

Paliksime šią temą skleistis tolesniuose knygos skyriuose, o dabar paaiškinsime, kaip vartosime kai kuriuos svarbiausius terminus. Pirmiausia, mes niekada nevartosime žodžių „aiškinti" (ar „aiškinimas") ir „suprasti" (ar „supratimas") sinonimiškai, t.y. taip, kad

jie būtų vienas kitu pakeičiami. Prireikus neutralaus žodžio, sakysime „analizuoti“, „nagrinėti, gvildenti“ (arba „analizė“). Taigi, kaip ką tik konstatavome, „analizės lygmens problema“ yra visiškai neutrali aiškinimo lygmens problemai ir supratimo lygmens problemai. Reikšmės, mūsų priskiriamos žodžiams „aiškinti“ ir „suprasti“, labiau išryškės 3 ir 4 skyriuose.

Kalbėdami apie tarptautinius santykius, kartais turėsime galvoje tarptautinį pasaulį, o kartais – teorijas apie tą pasaulį, sudarančias tarptautinių santykių discipliną. Kad išvengtume painiavos, turėdami omenyje discipliną, jos pavadinimą rašysime didžiąja raide: Tarptautiniai Santykiai, o tarptautinį pasaulį – mažąja: tarptautiniai santykiai. Taigi Tarptautiniai Santykiai yra disciplina, apimanti tarpusavy besivaržančias tarptautinių santykių teorijas. Daugiausia tai teorijos apie tarptautinius santykius (mažosiomis raidėmis), nors kartkartėmis atkreipsime dėmesį ir į teorijas apie pačią discipliną (t.y. teorijas apie Tarptautinius Santykius).

Yra keletas svarbių terminų, kurie tikrai sukels painiavą, nes juos skirtingomis reikšmėmis vartoja Tarptautinių Santykių specialistai ir filosofai. Pirmasis – tai „Realizmas“, kuris Tarptautiniuose Santykiuose reiškia mąstymo mokyklą, priešingą „Idealizmui“. Realizmas, klasikiniu būdu išreikštas Hanso Morgenthau veikale *Politics among Nations* („Politika tarp nacijų“)[3], ragina tarptautinį elgesį aiškinti nacionalinių interesų požiūriu, neatsižvelgiant į tautų moralines nuostatas bei puoselėjamas viltis ar nuostatas bei viltis, kurias galbūt turi stebėtojai. Tai perdėm mokslinės tradicijos mokykla, sąmoningai mėginanti taikyti mokslinį metodą tarptautiniams santykiams. Filosofijoje „realizmas“ (paprastai rašomas mažąja raide), bendrais bruožais apibūdinant, yra požiūris, jog klausimas, ar daiktas egzistuoja, yra klausimas apie pasaulį, nepriklausantį nuo to, ar mes galime jį pažinti ir ką reiškia teiginiai apie tą daiktą. Taigi, realisto požiūriu, esama tiesų apie praeitį, skirtingų nuo visų dabar turimų liudijimų, todėl jos gali likti mums nežinomos. Panašiai ir realisto teiginys, kad elek-

[3] H. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 1 leid., New York: Knopf, 1948.

tronai egzistuoja, yra teiginys ne apie instrumentinius stebėjimus ar teorines fizikos prognozes, bet apie nepriklausomą pasaulį, kurį tiria fizika. Taip bendrais bruožais „realizmą" apibrėžia mokslo filosofija, pažinimo teorija ir metafizika, ir jis leidžia kalbėti apie stebėjimais nefiksuojamas struktūras, kurios gali sukelti stebėjimais fiksuojamą elgesį. Tiesa, kartais „realizmas" suprantamas ir siauresne prasme, ypač autorių, kurie laikosi materialistinio požiūrio į gamtą ir žmonijos istoriją[4]. Kadangi šis terminas apima platesnę prasmę, o kaip tik jos šioje knygoje mums ir reikia, toliau materialistinio požiūrio negvildensime.

„Idealizmu" Tarptautiniuose Santykiuose įvardijamas po Pirmojo pasaulinio karo atsiradęs požiūris, kuriam būdingas susirūpinimas žmogaus valia ir institucijų pažanga. Šiuo požiūriu, nelaimes iš dalies lemiantys nesusipratimai, iš dalies – tai, kad stokojama tinkamų institucijų, kurios skatintų bendradarbiavimą. Todėl Idealizmas dažnai laikomas pirmiausia normatyviniu metodu, priešingai nei Realizmas, kuris yra moksliškesnis. Tačiau Idealizmo mokykla taip pat siekia susikurti aprašomąjį žmogaus prigimties ir institucijų vaizdą. Liberalios Idealizmo viltys, jog galima pažanga, grįstos įsitikinimu, kad kiekvienas žmogus atskirai siekia tarpusavyje suderinamų tikslų, tokių kaip taika, sveikata ir gerovė, o institucijos yra žmogaus kūrinys, nors ir ne visuomet sąmoningas, ir sykį sukurtos jos pačios ima veikti žmonių mąstyseną ir elgseną. Filosofiniu požiūriu Idealizmas kai ką paveldėjo iš hėgelininkų absoliučiojo idealizmo ir kitų XIX a. materializmo oponentų, tad tikrovės jis neatsieja nuo idėjų apie tikrovę. Tuo tarpu „idealizmas" (mažąja raide) – tai bendras filosofinis terminas, apibūdinantis teorijas, grįstas patirtimi, kuri suvokiama kaip „idėjos". Taigi tarp Idealistų, idealistų ir interpretacinio metodo, lygiai kaip ir tarp Realistų, realistų ir mokslinio metodo, yra daug kas bendra, nors sąsajos nėra automatiškos ir pripažįstamos ne visų save laikančių idealistais.

Dar vienas terminas – „pozityvizmas". Socialiniuose moksluose šis žodis dažnai būdavo vartojamas gana laisvai ir reikšdavo bet

[4] Pvz., R. Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Brighton: Harvester, 1978.

kokį požiūrį, kad mokslinis metodas taikytinas ir žmonių reikalams, suvokiamiems kaip gamtos tvarkos dalis. Tad neretai Comte'as, Durkheimas, Marxas ir Weberis priskiriami prie pozityvistų, nors daugeliu atžvilgių jie keistai greta vienas kito atrodo. Tačiau pastaruoju metu šį terminą jau imama vartoti kiek griežčiau, galbūt dėl filosofinės jo reikšmės poveikio. Filosofine prasme pozityvizmui atstovauja „loginis pozityvizmas", arba nuoseklusis Vienos ratelio empirizmas, kurį Anglijoje išpopuliarino A.J. Ayerio knyga *Language, Truth and Logic* ("Kalba, tiesa ir logika")[5]. Ši mokykla akcentuoja patirtį (stebėjimą ir tikrinimą) kaip vienintelį pasaulio pažinimo užmojį, taigi ir verifikavimo metodus, suteikiančius moksliniams teiginiams prasmę. Tokiam „pozityvizmui", priešingai nei realizmui, teorija yra veikiau numatymo kelrodė, o ne šaltinis įvairių hipotezių apie tai, kas iš principo negali būti fiksuojama stebėjimu. Tatai jį daro kraštutiniu ir diskutuotinu empiriniu požiūriu, kurio atsižada net daugelis kitų pakraipų empirikų.

Bet socialiniams mokslams loginis pozityvizmas vis dar tebedaro reikšmingą įtaką. Kalbėdami apie „pozityviąją ekonomiką", ekonomistai turi galvoje prognozavimo mokslą, kuris vadovaujasi vien patikrinama patirtimi. Toks empirizmas labai griežtai nereikalauja, kad visi teoriniai terminai ir prielaidos nurodytų tiesiogiai stebėjimu fiksuojamus reiškinius, bet visos svarios hipotezės privalo būti patvirtinamos arba paneigiamos. Realios struktūrinės sąvokos bent jau traktuojamos įtariai, o dažnai ir visiškai atmetamos. Šiuo požiūriu pozityvioji ekonomika yra būdingas „pozityviųjų" mokslų pavyzdys, tik gal kiek aiškesnis ir metodologiškai tobulesnis. Tačiau Tarptautiniuose Santykiuose paprastai žengiamas dar vienas žingsnis, t.y. „pozityvizmą" linkstama sieti su kiekybine analize. Jungiamoji grandis yra mintis, jog mokslas patikimai gali remtis tik elgesio, arba „bihevioristiniais", duomenimis, nes tik elgesys gali būti stebimas ir pamatuojamas. Todėl Biheviorizmas*, Tarp-

[5] A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic,* Harmondsworth: Penguin, 1971.

* Originale vartojami du terminai: *Behaviourism* – kaip mokykla apskritai ir *Behaviouralism* – kaip Tarptautinių Santykių metodas, bet tikslus lietuviškas pastarojo atitikmuo *Bihevioralizmas* būtų klaidingas žodžių darybos požiūriu. (*Vert. pastaba*)

tautiniams Santykiams būdinga platesnio biheviorizmo atmaina, apie kurią kalbėsime kitame skyriuje, paprastai įvardijamas kaip pozityvusis metodas ir dažnai šiuo požiūriu priešinamas Realizmui. Realistai, žinoma, linkę tikėti struktūromis, kurias loginis pozityvistas atmestų. Bet sprendžiant iš pastarojo meto šio termino vartosenos kituose socialiniuose moksluose ir mokslo filosofijoje, Realizmas siekia būti pozityviuoju mokslu, o Biheviorizmas yra siauresnis jo variantas, griežčiau vertinantis tai, kas yra patikrinama. Kadangi iš to ryškėja bendri jų bruožai, patalpinantys juos vienoje opozicijos pusėje, mes taip pat „Pozityvizmo" terminu apimsime ir Realizmo metodą.

KNYGOS PLANAS

Knygoje galima iškirti dvi pagrindines dalis. Pirmojoje, apimančioje 2–4 skyrius, pristatomi svarbiausi Tarptautinių Santykių disputai ir jiems reikšmingi filosofiniai apmąstymai. 2 skyriuje apibendrintai apžvelgiama Tarptautinių Santykių disciplinos raida daugiausia dėmesio skiriant svarbiausiems jos tarpsniams – Idealizmui, Realizmui ir Biheviorizmui. Pabaigoje glaustai aptariamos šiuolaikinės diskusijos, tarp jų ir ginčai, ar tautinė valstybė vis dar tebėra pagrindinė veikėja tarptautinėje arenoje. Bet neatmetant kitų veikėjų, kaip antai transnacionalinių korporacijų ar revoliucinių grupių, skyrius baigiamas išvada, kad jos nedaro poveikio klausimams, susijusiems su aiškinimu ir supratimu, o šie aiškėja nagrinėjant plačiau pripažintas valstybės teorijas. 3 ir 4 skyriuose filosofiniu požiūriu gvildenamos mūsų atspirties tašku paimtos dvi tradicijos. 3 skyriuje „Aiškinimas" keliamas klausimas, kas vyksta tarptautiniams santykiams taikant gamtos mokslų filosofiją, o 4 skyriuje „Supratimas" panašiai gvildenami tarptautiniai santykiai, suvokiami iš vidaus. Visa pirmoji dalis sudaro pagrindą mūsų ką tik apibūdintai analizės lygmens problemai su trimis lygmenimis ir dviem matmenimis.

Antroje dalyje, 5–8 skyriuose, suteikiama erdvė 1.2 pav. nurodytoms trims diskusijoms. 5 skyriuje keliamas klausimas, ar įma-

noma sukurti tarptautinių santykių teoriją vien tarptautinės sistemos lygmeniu. Apžvelgsime kai kuriuos iš svarbiausių mėginimų tai padaryti, daugiausia dėmesio skirdami Kennetho Waltzo sisteminiam aiškinimui[6]. 6 skyriuje dėstomi priešingi argumentai nagrinėjant valstybę ir pereinant nuo valstybių prie sistemos, t.y. kylant „iš apačios į viršų". Kaip priemonė pasirinkta Žaidimų teorija, kurioje valstybė suprantama kaip uždaras, praktiškiausias vienetas, todėl atmetamas būtinumas „atidaryti skrynią" ir atsižvelgti į valstybių vidaus organizaciją. Vis dėlto 7 skyriuje tą „skrynią" mes „atidarome": antrojoje diskusijoje dėl analizės lygmens biurokratiją aptariame kaip valstybės varžovę. Norėdami įsitikinti, ar užsienio politiką galima įtikinamai paaiškinti biurokratų derybomis, pasitelkiame Grahamo Allisono biurokratinės politikos modelį[7]. Jei ne, tai galėtų reikšti valstybės pergalę antrojoje diskusijoje. Kita vertus, tatai gali reikšti, kad diskusiją dera pratęsti. Taigi 8 skyriuje vėl „atsidarome skrynią" ir domimės biurokratais – vyrais bei moterimis, kurie tas derybas veda. Ar jie – racionalūs sprendimų priėmėjai, tokie, kokius numato mikroekonomika ir Žaidimų teorija? O gal jų balsu tik byloja biurokratija (kuri šioje trečioje diskusijoje tampa „sistema")? Galimas atsakymas, kad jie nėra nei viena, nei kita. Tai mus skatina panagrinėti Wittgensteino idėjas apie veiksmą ir prasmę ir susimąstyti apie visiškai kitokią „žaidimo" socialiniame gyvenime sampratą – kad veikėjai yra vaidmenų atlikėjai.

Diskusijos nebus tokios aiškios ir išbaigtos, kaip čia apibūdinome. Pateikiant argumentus kiekvienu lygmeniu, stengiamasi viena akimi stebėti tai, kas vyksta kitose plotmėse. Tad tokioms išplėtotoms teorijoms kaip Waltzo prieštaravimų pareiškia ir tie, kurie valstybę laiko uždaru racionaliu vienetu, ir tie, kurie mano, jog svarbi yra jos vidaus sąranga. Panašiai Žaidimų teorijai prieštarauja ir sistemų teoretikai, ir tie, kurie biurokratinės politikos modelį priešpriešina bet kurios formos racionalaus veikėjo mo-

[6] Geriausias šaltinis – K. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979.

[7] Geriausias šaltinis – G. Allison, *Essence of Decision*, Boston: Little, Brown, 1971.

deliui. Kai 8 skyriuje prisikasame, vaizdžiai tariant, prie pamatų (bent jau būtų buvę galima viltis, jog tai pamatai), staiga suprantame, jog kai kurie argumentai dėl vaidmenų atlikimo pobūdžio vėl sugrąžina mus į ankstesnį lygmenį. Tokiu mastu mūsų numatyti rėmai yra dirbtiniai ir siūlomi tik kaip *aide-mémoire* teorinėms vingrybėms, kurios yra painesnės, negu jas pavaizdavome. Bet mes atkakliai laikomės teiginio, jog mūsų supaprastintos problemos yra tikros, itin aktualios ir atviros, ir jas padeda nušviesti tiek nuorodos į Tarptautinių Santykių literatūrą, tiek filosofinis žvilgsnis.

Tai, kad šie klausimai aktualūs ir atviri, tampa dar aiškiau paskutiniame, 9 skyriuje, kai mes prisipažįstame dėl jų nesutinką! Skyriaus pradžioje apžvelgiamos bendros pozicijos – kad analizė gali būti atliekama „iš viršaus žemyn" ar „iš apačios į viršų" visais trimis lygmenimis ir arba „aiškinimo", arba „supratimo" matmeniu. Tačiau nors šios bendros pozicijos užima plačią erdvę ir aprėpia bemaž viską, kas pirmuosiuose aštuoniuose skyriuose pasakyta apie tai, kaip tie rėmai turi būti užpildomi ir kaip turi vykti diskusijos, vienybė mums tampa nebepakeliama. Vienas iš malonių dalykų rašant šią knygą – tai mėginimas išspręsti draugišką mudviejų pačių ginčą. Nesigailime, kad mums tai nepavyko ir kad dėl tos priežasties 9 skyrius išsiskaido į dialogą. Hollisas (filosofas) balsuoja už „supratimą" ir poziciją šiek tiek žemiau horizontalios skiriamosios linijos 1.1 pav., o Smithas (tarptautininkas) – už „aiškinimą" ir poziciją kiek aukštėliau skiriamosios linijos. Stabtelėję tik pabrėžti, kad mūsų nuomonės išsiskyrė ne dėl to, jog priklausome skirtingoms disciplinoms ir keletas kitų baigiamųjų teiginių tebėra atviri bet kam iš abiejų disciplinų, paliekame skaitytoją apsispręsti savarankiškai arba daryti išvadą, jog niekas negali pasiglemžti išminties monopolio.

2

Disciplinos formavimasis

Tarptautiniai santykiai kaip atskira disciplina atsirado drauge su Pirmojo pasaulinio karo padariniais. Iki tol ištisus amžius šį dalyką aprėpdavo tai teisė, tai filosofija, istorija ar kitos disciplinos, kurių kiekvienai būdingi kitokie pasaulio matymo būdai. Šių ištakų palikimas neišnyko, ir niekada taip ir neprieita sutarimo dėl tarptautinių reikalų prigimties, dėl tinkamų metodų juos studijuoti ar dėl įvairių elementų, į kuriuos jų teorijos turėtų atsižvelgti. Tarptautiniai Santykiai iš pradžių buvo veikiau kaip interdisciplina negu disciplina, – o daugelis pasakytų, kad tokia ji ir tebėra. Tačiau per gana skirtingus septyniasdešimtmetės jos istorijos laikotarpius vis labiau išryškėja šiuo dalyku užsiimančius žmones vienijantis opus tikslas – paversti ją „mokslu“. Šiame skyriuje paseksime svarbiausiųjų metodų išsikristalizavimą ir parodysime, kaip disciplinos vidaus ginčai padėjo sukurti jai mokslinę struktūrą. Pabaigoje glaustai apžvelgsime susiskaidžiusį nūdienį vaizdą ir kryptingai priminsime, jog Tarptautiniai Santykiai paveldi ne tik mokslinio aiškinimo, bet ir istorinio supratimo tradiciją.

Skyrius tikriausiai pasirodys etnocentriškas: dėmesys sutelkiamas į anglų, o vėliau vis labiau į amerikiečių darbus. Todėl išsyk pabrėžiame, kad aprašome disciplinos raidą, kuri, nors prie jos prisidėjo ir kitų kraštų tyrinėtojai, toliausiai pažengė Didžiojoje Britanijoje ir Jungtinėse Valstijose. Ypač po 1945-ųjų JAV užsienio politikos klausimai kaustė Tarptautinių Santykių dėmesį ir esminiai jos debatai dažniausiai atspindėjo vidines amerikiečių tarptautininkų akademinės bendruomenės diskusijas. Tad nors mes, suprantama, savo nuožiūra pasirinkome tai, kas reikšmingiausia, tačiau nesutinkame, kad mūsų pasirinkimas (anglų–amerikiečių arena) etnocentriškas. Pati disciplina kreipia žvilgsnį būtent ta linkme.

Taip pat kyla pavojus pateikti istoriją pernelyg nuglaistytą. Pradėsime nuo Idealizmo tarpsnio, po kurio skleidėsi Realizmas, Bi-

heviorizmas, Neorealizmas ir kai kurios šiuolaikinės alternatyvos. Gali susidaryti įspūdis, jog, mūsų nuomone, kiekvienas šių tarpsnių turėjo konkrečias datas ir apibrėžtą turinį. Idėjų niekada taip patogiai nesudėliosi. Kiekvienoje mokykloje nuolat vyko vidaus debatai dėl prielaidų ir metodų. Nė viena jų niekuomet neturėjo griežtų ribų. Pavyzdžiui, Biheviorizmas paskubėjo išsikelti savo vėliavą ir ėmė griežtai kritikuoti Realizmą. Tačiau jis paveikė ir Idealizmą, ir Realizmą, nors tyrinėtojai (taip pat ir mes) jį linkę laikyti iš esmės griežtesniu paties Realizmo variantu. Dar daugiau, kaip jau buvo galima suprasti ir iš šios pastabos, Tarptautinių Santykių tarpsniai nesibaigia nustojus veikti dominuojančiai mokyklai. Nūdienos debatuose aktyviai reiškiasi visų mokyklų šalininkai, istorija byloja apie jų plėtrą. Nauji reiškiniai išryškina vyraujančias tendencijas, bet jų nedera laikyti užbaigtais ir savarankiškais epizodais. Turbūt dar verta pridurti, jog mūsų nurodyti tarpsniai yra tie, kuriuos reikšmingais laiko ir pati savižinė Tarptautinių Santykių disciplina.

IDEALIZMAS

Tarptautinių Santykių kaip atskiros studijų srities atsiradimas buvo glaudžiai susijęs su požiūriu, iš pat pradžių įsivyravusiu objekto apmąstymuose. Kad suprastume, kodėl pirmaisiais metais įsivyravo Idealizmas, pakanka pagalvoti apie įvykį, paskatinusį šio dalyko atsiradimą, t.y. Pirmąjį pasaulinį karą. Reikia turėti galvoje du momentus. Pirma, visuotinai manyta, jog triuškinančios karo pamokos įrodė karinę jėgą jau nebeįstengiant pasiekti savo tikslų. Tradicinis motyvas, skatindavęs griebtis karo, būdavo teritoriniai užkariavimai, rinkų ar žaliavų įgijimas ar siekimas nuversti nepatinkamą valdovą, o Pirmojo pasaulinio karo įvykiai šį požiūrį pakoregavo. Europoje šį karą visuomenė suvokė kaip beprasmį konfliktą, dėl kurio buvo kaunamasi Flandrijos purvynuose, dėl kurio kasdien žūdavo tūkstančiai žmonių, ir viskas – vos dėl kelių jardų, kurie per kitą antpuolį būdavo čia pat prarandami. Trumpai tariant, karas abiem pusėms teatnešė maža apčiuopiamos nau-

dos, masiškai sėjo mirtį ir buvo ne manevrų bei užkariavimų karas, bet aklavietė, teikianti menkas pergalės tradicine prasme perspektyvas. Po viso to – kam apskritai gali būti naudingas karas? Pradėta suvokti, jog bet koks naujas karas atneštų tik nualinimą ir masių žūtį, bet būtų neįmanomas kam nors laimėti. Karas, regis, tapo valstybininkams nebetikusiu įrankiu.

Kita vertus, tai buvo anaiptol ne vienintelė karo pamoka. Abiem pusėms patyrus daug nuostolių ir nė vienai negavus apčiuopiamos naudos, kartėlį dar sustiprino tai, kad iš tikrųjų to karo niekas nenorėjo. Nesakome, kad visiškai niekas nepuoselėjo karinių ketinimų, bet valstybių vadovai įsivėlė į iracionalų procesą, neišvengiamai atvedusį prie karo. Karas buvo atskirų vadovų veiksmų rezultatas – nė vienas tų vadovų tokio rezultato nenorėjo, bet atskiri jų veiksmai taip sustiprino abipusius būgštavimus ir įtarimus, jog karas tam tikra prasme tapo neišvengiamas. Taigi neįvardyta išvada buvo ta, kad visos tos skerdynės vyko veltui. Žuvusiųjų skaičius, netgi menki nugalėtojų laimėjimai buvo dar skaudžiau suvokiami įsisąmoninus, jog ketverius metus Europa kariavo niekieno nepageidautą karą. Analogija su 1914-aisiais tinka ir branduoliniam amžiui, kai daugeliui stebėtojų nerimą kelia dreifavimas karo link, sąlygojamas vis didesnės mūšio lauko ir vadovavimo bei valdymo sistemų automatizacijos.

Tiek politikams, tiek grupelei akademikų, mėginančių tyrinėti tarptautinių santykių reiškinius, karas pakišo nepaprastai kietą riešutą. Padarytos keturios pagrindinės išvados: pirma, karas – tai beprasmis veiksmas, niekada netapsiąs racionalia valstybės politikos priemone; antra, 1914–1918 metų karas kilo vadovams įsipainiojus į keletą procesų, kurių niekas nebeįstengė suvaldyti; trečia, šio karo priežastys – tai nesusipratimai tarp vadovų ir kare dalyvaujančių valstybių demokratinio atsakingumo stoka; ir ketvirta, už konflikto slypėjusi ir jį sąlygojusi įtampa galėjo būti pašalinta plėtojant valstybininkų veiklą ir demokratiją. Šį požiūrį aiškiausiai išreiškė JAV prezidentas Woodrowas Wilsonas savo garsiuosiuose Keturiolikoje punktų, pasiūlytų 1918-ųjų sausį.

Tarptautinių Santykių disciplinai neišdildomą žymę paliko intelektualinė bei politinė aplinka, kurioje ji atsirado. Pirmiausia

disciplina radosi dviejose šalyse, kurios iš esmės buvo didžiosios valstybės, iš Pirmojo pasaulinio karo išėjusios patenkintos. Tai reiškia, kad ji rutuliojosi specifinio tipo valstybėje, kuri laikosi ypatingo požiūrio į tarptautinę visuomenę. JAV ir Jungtinė Karalystė buvo – ir tai lemtinga – *status quo* galybės, kurių interesai diktavo pastangas leisti kuo mažiau permainų naujojoje tarptautinėje sanklodoje. Viena svarbiausių tarpukario laikotarpiu šiai disciplinai iškilusių problemų buvo ta, kad ji vis labiau buvo suvokiama kaip *status quo* disciplina.

Antra, Pirmojo pasaulinio karo padariniai – didžiuliai sugriovimai ir masinės mirtys – išgyvenusiuosius pažymėjo neišdildomu antspaudu – tvirtu įsitikinimu, kad toks karas niekada neturi pasikartoti. Tai buvo karas, turėjęs „užbaigti visus karus". Dėl to ir tuos reiškinius studijavęs dalykas įgavo ryškų normatyvinį, preskriptyvų pobūdį. Tarptautiniai Santykiai turėjo ieškoti būdų, kaip užkirsti tokiems karams kelią.

Trečia, dalyko prielaidoms antspaudą uždėjo šio karo pradžios aplinkybės. Lygiai kaip generolai, regis, nuolat rezga planus, kaip geriau būtų galėję kariauti paskutinįjį karą, taip ir tarptautinių santykių studijos neretai išreikšdavo ankstesniosios kartos rūpesčius. Visuotinai vyravo požiūris, jog Tarptautinių Santykių užduotis – surasti būdus, kaip sumažinti nesusipratimų, dėl kurių ir įsiplieskė šis karas, tikimybę ateityje. Tai turėjo reikšmės ir vidaus, ir tarptautinės visuomenės sanklodai. Vidaus politika privalėjo neleisti politiniame procese įsivyrauti „grėsmingiems interesams", – pasaulį, suteikusį saugumą demokratijai, turėjo apsaugoti toji pati demokratija. Tarptautiniu mastu pradėta akcentuoti tarpininkavimo procesų plėtojimą ir kūrimą organizacinių struktūrų, kuriose vadovai galėtų geriau įžvelgti potencialių priešininkų neagresyvius tikslus. Visi šie vidaus ir tarptautinės visuomenės struktūrų pokyčiai padarytų neįmanomus tokius karus kaip Pirmasis pasaulinis.

Ši nuostata buvo pagrįsta liberaliu požiūriu į žmogaus prigimtį; geri vyrai ir moterys niekada nenorėsią karo, taigi jis galįs kilti arba tik dėl tarptautinio nesusipratimo, arba politiniame procese įsigalėjus neišprususiems ar necivilizuotiems protams. Individai

esą racionalūs, o karas – neracionali užsienio politikos priemonė, nes jo nebegalima panaudoti tradiciškai su juo siejamiems tikslams. Taigi Pirmasis pasaulinis buvęs paprasčiausiai disfunkciškas. Naujasis Tarptautinių Santykių dalykas turįs rasti geriausius būdus priversti valstybių vadovus suprasti disfunkcišką karo pobūdį, o jei tai nepavyktų – paskatinti tiesiogiai kreiptis į suinteresuotų šalių gyventojus. Disciplina turėjo misiją, lygiai kaip taikos sutartį pasirašiusių šalių sukurta tarptautinė organizacija, Tautų Lyga, turėjo misiją tarptautinėje politinėje sistemoje.

Ši pirmoji tarptautinių santykių tyrinėjimo kryptis buvo pavadinta Idealizmu, nors tuo metu šio termino nevartojo ir patys akademikai, dirbę toje srityje. Pasak Hedley'o Bullo,

> išskirtinis tų autorių bruožas buvo jų tikėjimas, kad tarptautinių santykių sistemą, sukėlusią Pirmąjį pasaulinį karą, buvo įmanoma pertvarkyti į daug taikingesnę ir teisingesnę pasaulio tvarką; kad ji iš tiesų jau transformavosi veikiama bundančios demokratijos, bręstančios „tarptautinės sąmonės", besikuriančios Tautų Lygos, taip pat taikingų žmonių gerų darbų ar jų pačių mokymo skleidžiamos apšvietos; ir kad jų, kaip tarptautininkų, pareiga – padėti šiam pažangos maršui įveikti neišmanymą, prietarus, piktą valią bei grėsmingus interesus, stojančius jam skersai kelio.[1]

Tarpukario laikotarpiu šios disciplinos dėmesys krypo į tokius klausimus kaip įstatymiškas kelio užkirtimas karui ir tarptautinės politinės jėgos sukūrimas, kol ketvirtojo dešimtmečio pradžios įvykiai pajudino pačias pamatines jo prielaidas. Reaguodama į šiuos įvykius, disciplina už tarptautinei tvarkai metamo iššūkio slypinčius grėsmingus interesus priskyrė revizionistinėms valstybėms – Italijai, Japonijai ir Vokietijai. O tokių valstybių kaip Didžioji Britanija, Prancūzija ir Jungtinės Valstijos interesai buvo prilyginti visos žmonijos interesams. Tad ketvirtojo dešimtmečio viduryje disciplina ir vėl buvo identifikuojama su *status quo* jėgų tarptautinėje sistemoje interesų atstovavimu.

[1] H. Bull, „The Theory of International Politics, 1919–1969", in: B. Porter (sud.), *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919–1969*, London: Oxford University Press, 1972, p. 34.

REALIZMAS

Ši identifikacija išprovokavo didžiausią puolimą prieš tokią Tarptautinių Santykių praktiką ir padėjo įsigalėti naujam mąstymo apie šį dalyką būdui. Puolimą pradėjo anglų istorikas E.H. Carras, 1939 m. išspausdintoje knygoje *The Twenty Years' Crisis* („Dvidešimties metų krizė")[2] svariai sukritikavęs utopinio mąstymo įsigalėjimą tarpukario tarptautiniuose santykiuose. Pasak Carro, utopizmas

radosi iš didelio ir pražūtingo karo; naujojo mokslo pionierius užvaldė ir įkvėpė tikslas, prieš kurį blanko visa kita – panaikinti galimybę kartotis šiai tarptautinio politinio organizmo ligai. Aistringas troškimas užkirsti kelią karui iš pradžių lėmė visą studijų kryptį ir eigą. Kaip ir kiti iš vystyklų neiškopę mokslai, tarptautinės politikos mokslas reiškė grynai utopines nuostatas. Tai buvo pradinis etapas, kuriame noras stelbia mąstymą, apibendrinimas – stebėjimą ir ne itin stengiamasi kritiškai analizuoti faktus ar turimas priemones. Šiame etape dėmesys sutelkiamas beveik išimtinai į siektiną tikslą <...> Įvykiai po 1931 metų aiškiai parodė, kad aspiracijos dar nėra pakankamas pagrindas tarptautinės politikos mokslui, ir pirmąsyk atvėrė galimybę pradėti rimtą kritišką ir analitišką tarptautinių problemų apmąstymą.[3]

Taigi neatrodė, kad Idealizmas ketvirtajame dešimtmety būtų turėjęs ką svaraus pasakyti apie svarbiausius tarptautinius įvykius. Jo vieton Carras siūlė metodą, kuriuo tarptautiniai santykiai suvokiami tokie, kokie jie yra, o ne tokie, kokie galėtų būti. Šis metodas turėtų leisti paaiškinti įvykių raidą po 1930-ųjų metų, – o tai, pasak Carro, esąs analizės, bet ne normatyvumo reikalas. Jis rašo:

Mąstymo poveikis norams, kiekvieno mokslo raidoje pasireiškiantis tuoj po to, kai griūva jo svajonių projektai, ir būdingai žymintis utopinio laikotarpio pabaigą, paprastai vadinamas realizmu. Kaip reakcija į pradinio etapo norus bei svajones, realizmas labai dažnai renkasi kritišką ir kiek cinišką požiūrį <...> jis akcentuoja faktų pripažinimą ir jų priežasčių bei padarinių analizę.

[2] E.H. Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919–1939*, 2 leid., London: Macmillan, 1946.
[3] Ibid., p. 8–9.

Realizmas linkęs nuvertinti tikslo vaidmenį ir atvirai ar netiesiogiai teigti, jog mąstymo funkcija – studijuoti įvykių grandinę, kurią jis bejėgis paveikti ar pakeisti.[4]

Šis požiūris ir tapo žinomas cituotoje Carro ištraukėlėje pritaikytu terminu: Realizmas. Pasak Carro, Tarptautiniai Santykiai kaip mokslas radosi iš įsisąmoninto būtinumo padėti tarptautinei sistemai išsivaduoti iš blogio – karo, bet jis buvo užvaldytas noro išrauti tą blogį kaip reikiant jo dar neperpratus. Jo raginamas nešališkai gilintis į problemą reiškė, jog disciplina privalėjo atsisakyti normatyvinio pobūdžio.

Realizmas, teigė Carras, yra gerai įsitvirtinęs mąstymo apie pasaulį būdas: prisiminkime, pavyzdžiui, Machiavellį, „pirmąjį žymų politiką realistą"[5]. Anot jo, Realizmas stovi ant trijų pamatinių akmenų, kurie visi randami Machiavelli'o raštuose. Pirmasis – tai teiginys, kad istorija yra priežasčių ir padarinių grandinė ir jos vyksmas suvokiamas ne vien vaizduote, bet ir intelektualinėmis pastangomis; antra, teorija nekuria praktikos, bet pati yra praktikos kuriama; ir trečia, politika nėra etikos funkcija, veikiau etika – politikos funkcija, o moralė yra galios produktas[6]. Šiais trimis pamatiniais akmenimis Carras pasinaudojo rengdamas ataką prieš utopistus, kurių tikėjimas amžinu moralės kodeksu, pasak jo, atspindėjo specifinius kai kurių po Pirmojo pasaulinio karo patenkintų didžiųjų valstybių interesus. Tokiame kontekste Idealizmas įkūnija tik tam tikrą moralės sampratą, nes neišreiškia nacijų, o tuo labiau tam tikros klasės aptariamose valstybėse interesų. Carro teigimu, „vos tik pamėginama pritaikyti šiuos tariamai abstrakčius principus konkrečiai politinei situacijai, jie pasirodo esą permatoma savanaudiškų interesų priedanga"[7].

Nors Carras nuosekliai sukritikavo Idealizmo prielaidas, naująją Realizmo nuostatą labiausiai išpopuliarino Hansas Morgenthau. Savo vadovėlyje *Politics among Nations* („Politika tarp nacijų")[8], pirmąkart išleistame 1948 metais, Morgenthau paragino

[4] Ibid., p. 10. [5] Ibid., p. 63. [6] Ibid., p. 63–64. [7] Ibid., p. 87–88.

[8] H. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5 leid., New York: Knopf, 1973.

tarptautinius santykius studijuoti moksliniu Realizmo metodu. Šio metodo esmę jis išreiškė šešetu principų, gan neblogai apibendrinančių pagrindinius politinio Realizmo teiginius. Nors reiškiasi ir nemažai kitų Realizmo pakraipų, Morgenthau darbas padarė tokią įtaką, kad atrodo protinga pradėti nuo jo.

Morgenthau pradeda sakiniu, prie kurio verta sustoti ir pamąstyti: „Šia knyga siekiama pateikti tarptautinės politikos teoriją"[9]. Autorius mato du būdus traktuoti politiką. Vieno jų šalininkai pabrėžia, jog iš visuotinai pripažintų moralės principų rinkinio gali būti sukurta protinga ir morali tvarka. Šis požiūris grįstas iš prigimties žmogui būdingu gerumu, o visi nesėkmingi bandymai pateisinti tą gerumą priskiriami tarptautinės visuomenės sanklodos trūkumams. Antrasis požiūris, priešingai, politinius įvykius traktuoja kaip žmogaus prigimtyje glūdinčių jėgų rezultatą. Kad suprastume tarptautinius santykius, reikia eiti su tomis jėgomis, o ne prieš jas. Morgenthau, kritikuodamas Idealizmą, kaip ir Carras įrodinėja, kad visuotiniai moralės principai netinka tarptautinių santykių analizei ir praktikai. Kaip tik iš čia, pasak jo, Realizmo metodas įgyja savo vardą: realistas suvokia žmogaus prigimtį tokią, kokia ji yra, o ne tokią, kokia turėtų būti, ir istorinius įvykius regi taip, kaip jie vyko, bet ne kaip turėjo vykti. Negana to, šio metodo šalininkai mėgino sukurti tarptautinių santykių mokslą. Dėl to Realizmas iš esmės tapo pozityvistiniu įvykių analizavimo būdu, nes kliovėsi idėja, jog elgesį lemia pamatinės jėgos. Kiek miglotai kalbėdamas apie tų jėgų pobūdį, Morgenthau labai aiškiai teigė būtinumą pakelti šį objektą į mokslo lygį, kitaip radikalią JAV vykdomos politikos liniją sujudins įnoringai mąstantys žmonės, siekiantys sugrįžti prie prieškario izoliacionizmo politikos.

Čia turime stabtelėti ir pripažinti, jog Morgenthau ne visada skelbia mokslinį metodą taip kaip knygoje *Politics among Nations*. Kitoje vietoje šis autorius rašo apie būtinumą priešintis tiems, kurie politiką suvokia kaip mokslą, o tai reikštų leisti Protui transcenduoti politiškumą. Todėl kai kurie autoriai Morgenthau priskiria prie interpretavimo tradicijos. Nepaisant to, būtent vado-

[9] Ibid., p. 3.

vėlis *Politics among Nations* padarė jo autorių svaria šios disciplinos figūra, o pagrindinė jo idėja yra tokia, kaip mes ją apibūdinome. Veikalo ašį sudaro tvirtinimas, jog esama jėgų, lemiančių tarptautinius santykius, o šį teiginį nubraukus visa jo teorija subyra. Nors Morgenthau remiasi tam tikromis prielaidomis apie žmogaus prigimtį, vidines jos tendencijas jis stengiasi traktuoti moksliškai. Tuo tarpu pačioje disciplinoje, ypač Jungtinėse Valstijose, nutarta laikyti jį svarbiausiu mokslinio metodo skelbėju, ir pasirinkdami šią interpretaciją mes bent jau išvengėme naujos painiavos. Bet galbūt skaitytojai pageidaus žinoti, jog esama daugiau erdvės diskusijoms, nei galima suprasti iš mūsų apžvalgos.

Morgenthau tarptautinės politikos mokslas atliepė po Antrojo pasaulinio karo amerikiečius veikusius tris istorinius veiksnius. Pirmasis – tai Jungtinių Valstijų iškilimas tarp didžiųjų pasaulio valstybių. JAV politikai kreipė žvilgsnį į akademinę bendruomenę tikėdamiesi intelektualų pateisinimo konfrontacijos su sovietais. Užduotis buvo ne iš lengvųjų, turint omeny ligtolinę JAV izoliacionizmo istoriją. Antrasis veiksnys buvo Jungtinių Valstijų, ypač jų akademinės bendruomenės, pagarba mokslui. Remdamasi mokslu, šalis „užkariavo" gamtą; tad kodėl gi mokslinis metodas negalėtų padėti jai kontroliuoti tarptautinę visuomenę? Socialiniai mokslai iššūkį priėmė ir – o tai svarbu Tarptautiniams Santykiams – iškėlė ekonomiką kaip mokslinio metodo taikymo žmonių reikalams pavyzdį. Trečias būdingas veiksnys buvo tas, kad aplinkybėms susiklosčius beveik visi ankstyvojo laikotarpio Realizmo šalininkai buvo imigrantai iš Europos. Juos vienijo bendras rūpestis paaiškinti įvykius, smarkiai pakeitusius jų ir jų šeimų gyvenimą, ir bendra intelektualinė tradicija, akcentavusi priežastis ir socialinių įvykių analizę aukščiausiu lygmeniu. Pribrendo laikas tarptautinei aplinkai pradėti taikyti gamtamokslinius metodus.

Morgenthau Realizmo teorija, kaip jau minėta, buvo grįsta šešiais principais, kuriuos autorius išdėstė tik antrojo knygos leidimo įvade; galbūt tai paaiškina, kodėl tuose principuose tiesiogiai neaptariamos dvi ar trys pagrindinės knygoje vartojamos sąvokos, t.y. „nacionalinis interesas" ir „galios pusiausvyra". Tačiau tie šeši principai iš tikrųjų sudaro Morgenthau teorijos pamatą.

Pasak pirmojo, politiką valdo „objektyvūs dėsniai, glūdintys žmogaus prigimtyje <...> Kadangi šių dėsnių veikimas galingesnis už mūsų polinkius, žmonės sukyla prieš juos tik rizikuodami patirti nesėkmę“[10]. Tai reikštų, kad šių dėsnių pagrindu galima sukurti racionalią teoriją. Morgenthau žodžiais, „(Realizmas) tiki <...> galimybe atskirti politikoje tiesą nuo nuomonės – tai, kas objektyviai ir racionaliai teisinga, patvirtinta duomenų ir nušviesta proto, nuo to, kas yra tik subjektyvus vertinimas, nesusijęs su faktais ir įkvėptas prietarų bei įnoringo mąstymo“[11]. Metams bėgant, politiką valdantys dėsniai, pasak Morgenthau, nepakito, jie leidžia realistui tiksliai nurodyti valstybės vadovui, kaip jam racionaliai pasielgti įvairiomis aplinkybėmis. Kitaip sakant, objektyvūs žmogaus prigimties dėsniai kartu su prielaida, jog veikėjai yra racionalūs, gali būti mums žemėlapiu tarptautiniams santykiams aiškinti.

Antra, anot Morgenthau, norint rasti kelią pagal šį žemėlapį, būtina intereso sąvoka, apibrėžiama galios sąvoka. Tarptautinės galios sąvoka nužymi tarptautinės politikos kaip autonomiškos veiklos srities demarkacijos ribas ir apima supratimą, kad etiniai išvedžiojimai teduoda menką naudą mėginant perprasti valstybių veiksmus.

> Mes darome prielaidą, kad valstybininkai mąsto ir veikia operuodami interesų sąvokomis, kurios apibrėžiamos galios sąvokomis <...> Toji prielaida leidžia mums pasekti ir net, galima sakyti, iš anksto nuspėti kurio nors valstybininko žingsnius praeities, dabarties ar ateities politinėje arenoje. Mes žvelgiame jam pro petį, kai jis rašo savo depešas; klausomės jo pokalbių su kitais valstybininkais; net skaitome jo mintis ir užbėgame joms už akių. Mąstydami galios požiūriu apibrėžtų interesų sąvokomis, mes mąstome taip, kaip ir jis, ir kaip nesuinteresuoti stebėtojai galbūt net geriau nei jis pats, politinės arenos veikėjas, suprantame jo mintis ir veiksmus[12].

Taigi galios sąvoka leidžia mums perprasti visų valstybės vyrų ir moterų veiksmus, nesvarbu, kokios būtų jų pažiūros ir ketinimai. „Realistinė tarptautinės politikos teorija tuomet apsaugos mus

[10] Morgenthau, *Politics among Nations*, p. 4.

[11] Ibid. [12] Ibid., p. 5.

nuo dviejų paplitusių paklydimų: domėjimosi motyvais ir ideologijos sąlygotu pasirinkimu“[13]. Motyvus užčiuopti esą labai sunku, o jeigu mums ir pavyktų juos sužinoti, jie maža ką tepasakytų apie tikėtiną užsienio politikos eigą. Ideologijos sąlygotas pasirinkimas irgi teikiąs ne ką daugiau naudos, nes galbūt tatai esą politikų gudrybės – būdai pateikti savo pažiūras taip, kad joms pritartų visuomenė. Tačiau Morgenthau daro išlygą, kad reali užsienio politika ne visuomet bus tokia racionali savanaudiškų interesų prasme, kaip teigia antrasis jo principas. Bet tai nekelia jam rūpesčio, nes politinį Realizmą jis laiko ribiniu atveju, naudingu veikiau ne nusakant realų užsienio politikos vyksmą, o ieškant būdų ją paaiškinti. „Šios teorijos anaiptol nesugriauna tai, kad tikrovėje vargu ar rasime tobulos galios pusiausvyros politikos pavyzdžių, – priešingai, ji daro prielaidą, kad tikrovė, šiuo požiūriu būdama ydinga, turi būti suprantama ir vertinama kaip apytikris idealios galios pusiausvyros sistemos atitikmuo“[14]. Taigi Morgenthau, regis, pats abejoja savojo Realizmo realistiškumu, – prie šios akivaizdžios įmantrybės mes sugrįšime 4 skyriuje, kai aptarsime realistinio aprašymo ir supratimo remiantis idealiais tipais metodų santykį.

Trečia, Morgenthau tvirtina, jog galios forma ir pobūdis nėra pastovūs, bet įvairuoja nelygu aplinka, kurioje galia reiškiasi. Tuomet esminė sąvoka iš tikrųjų yra interesas, neatskiriamas politikos komponentas, neveikiamas nei laiko, nei vietos. Taip traktuodami galią, realistai gali numatyti įvairias tarptautinių santykių formas, netgi galutinę valstybių sistemos transformaciją. Intereso objektyvumas yra universalus išeities taškas mėginant suprasti įvykius. Taip pat esama neįvardytų prielaidų, susijusių su tinkamais mokslo metodais, bet į jas pasigilinsime kitame skyriuje.

Ketvirta, Realizmo požiūriu, politiniai veiksmai taip pat turi moralinę reikšmę, bet tik tam tikra prasme, susijusia su politiko interesais, ypač su apdairumu, bet ne su tradicine etika. „Realizmas atmeta abstrakčiai formuluojamų visuotinių moralės principų taikymą valstybių veiksmams“[15]. Atskiras žmogus gali jausti pareigą elgtis taip, kad gintų moralės principus, bet tas netinka

[13] Ibid. [14] Ibid., p. 8. [15] Ibid., p. 10.

valstybei, nes valstybės elgesys gali būti vertinamas pagal skirtingą – nacionalinio išlikimo – kriterijų.

Be apdairumo negali būti politinės moralės; tai yra ji neįmanoma neatsižvelgiant į iš pažiūros moralaus veiksmo politines pasekmes. Taigi Realizmas apdairumą – alternatyvių politinių veiksmų padarinių apsvarstymą – laiko didžiausia politikos dorybe. Abstrakti etika veiksmą vertina pagal jo suderinamumą su moralės įstatymu; politinė etika veiksmą vertina pagal jo politinius padarinius[16].

Penkta, Realizmas neigia egzistuojant bendrą moralę, pritaikomą visoms valstybėms, kaip teigė Idealizmas. Valstybės formuluoja savo politiką moralės kalba tik tada, kai tatai joms patogu, ir tik tokia forma, kuri geriausiai užmaskuoja jų interesus ir jiems labiausiai pasitarnauja. Ieškant moralinio nuoseklumo, sunkiai paaiškinamas elgesys įgyja grindžiančią prasmę, jei mąstoma galios požiūriu. Į klausimus dėl galios pasiskirstymo ir pokyčių objektyviai atsakoma remiantis galios santykių modeliu, turinčiu reikšmės ir racionaliam užsienio politikos pasirinkimui.

Šešta, Morgenthau laikosi nepajudinamos pozicijos dėl politikos sferos autonomiškumo. Interesą apibrėždamas galios sąvokomis, Realizmas pirmenybę atiduoda politiniams sumetimams. Ekonomistai nacijų interesus gali suprasti kaip turto klausimą, teisininkai – kaip subjektui naudingų įstatymų paisymą. Tokie požiūriai yra adekvatūs. Iš tikrųjų net moralistinis požiūris, pavyzdžiui, Idealizmo mokyklos, gali savaip praturtinti. Bet Realizmo požiūriu viskas turi būti subordinuota politinei analizei. Ekonomistas daro išlygą, jog religiniai įsitikinimai turi įtakos rinkai, bet nesutiks laikyti juos svarbiausia jėga, taip panašiai ir Realizmas atkakliai tvirtina, jog lemiamas veiksnys yra galia. Šiuo požiūriu Idealizmas klydo subordinuodamas politinius sumetimus moralės reikalavimams.

Taigi šios šešių principų programos esmę sudaro teiginys, kad Realizmas yra *mokslinis* mąstymo apie tarptautinius santykius būdas. Antrasis *Politics among Nations* skyrius skirtas šiam teiginiui

[16] Ibid.

paaiškinti ir pateisinti. Realizmas siekia „užčiuopti ir perprasti jėgas, lemiančias nacijų politinius santykius, taip pat suvokti, kokiais būdais tos jėgos veikia viena kitą ir tarptautinius politinius santykius“[17]. Reikėtų skirti bendrą Morgenthau požiūrį į teisingą *mokslo* vertinimą ir jo pateiktą specifišką moksliškai suvokiamų tarptautinių santykių vaizdą. Pastarasis sulaukė nemažai kritikos, ir netrukus tai nurodysime. Tačiau bendras jo požiūris į mokslą taip pat kritikuotinas ir, mūsų nuomone, kiekvienas tarptautinių santykių tyrinėtojas turėtų gerai susimąstyti apie mokslo prigimtį. Tai mes pasistengsime pagrįsti tolesniuose skyriuose.

Realizmą teisėtai galima laikyti vyraujančia teorija Tarptautinių Santykių istorijoje. Ji tapo žinoma kaip „galios politikos modelis“, o tai lėmė jos akcentuojamas valstybės politinis galios išdėstymas, kaip pagrindinė šios teorijos interesų determinantė. Realizmas vyravo ne vien akademiniame pasaulyje; iš tikrųjų penktojo dešimtmečio pabaigoje ir šeštajame dešimtmety jis tapo JAV užsienio politikos kredo. Pasak Roberto Rothsteino, Realizmas pelnė populiarumą tarp politikų, nes „apėmė tai, ką jie laikė savaime suprantamu dalyku, ypač po ketvirtojo dešimtmečio nesėkmių ir šaltajam karui pasiekus kulminaciją“[18]. Svarbiausia, Realizmas pateisino tokią užsienio politiką, kurią JAV vadovai jautėsi privalą vykdyti tuoj po Antrojo pasaulinio karo. JAV visuomenę reikėjo įtraukti į didžiųjų valstybių politiką, – visiškai priešingai nei buvo po Pirmojo pasaulinio karo. Realizmas pasiūlė būdą, kaip įrodyti, kodėl Jungtinės Valstijos privalo taip atsakingai dalyvauti tarptautinėje politikoje. Vėl prisimenant Rothsteiną, Realizmas tapo „doktrina, sudarančia intelektualinę atskaitos sistemą oficialiajai užsienio politikos linijai gerus du dešimtmečius <...>, jis iš tiesų apibrėžė kategorijas, kuriomis buvo vertinamas išorės pasaulis, ir bendrą požiūrį į vyraujančių problemų sprendimą“[19]. Realizmas turėjo svarų pra-

[17] Ibid., p. 16.

[18] R. Rothstein, „On the Costs of Realism“, in: *Political Science Quarterly*, 1972, 87(3), p. 348.

[19] Ibid.

našumą: galėjo pateisinti tiek interesų sutaikymą (*accommodation*), tiek ginkluotės plėtojimą siekiant galios pusiausvyros. Šia prasme, pareiškia Stanley's Hoffmannas, jis buvo ne kas kita kaip šaltojo karo politikos racionalizavimas"[20].

BIHEVIORIZMAS

Tarptautiniuose Santykiuose Realizmas klestėjo pastaruosius keturis dešimtmečius. Ši pastaba papiktins daugelį šioje srityje dirbančių žmonių, nes Realizmas buvo negailestingai kritikuojamas, o dauguma mokslininkų dabar teigia dirbą visiškai kitu metodu. Prieš pagrįsdami šį teiginį, norime glaustai apžvelgti svarbiausius kritinius pasisakymus Realizmo adresu. Kad juos suprastume, turime prisiminti, jog tuoj po Morgenthau knygos pasirodymo per Jungtinių Valstijų akademinę bendruomenę nusirito nauja bihevioristinio mąstymo apie socialinius mokslus banga. Kai šeštojo dešimtmečio viduryje ji užplūdo Tarptautinius Santykius, šio mąstymo šalininkai pasivadino „bihevioristais" .

Realizmą Biheviorizmo atstovai paskelbė už įstatymo ribų, nes jų supratimas apie tai, kaip kuriama teorija, kirtosi būtent su ta Pozityvizmo atmaina, kuri grindė Morgenthau Realizmą. Bihevioristų manymu, pažinimo reikia siekti renkant stebėjimu fiksuojamus duomenis; tų duomenų dėsningumai turį padėti formuluoti ir tikrinti hipotezes, iš kurių jau renčiamos teorijos. Jos kuriamos indukcijos būdu, nesiremiant – kaip darė Realizmas – apriorinėmis prielaidomis. Kalbant konkrečiau, realistai kliovėsi apriorinėmis prielaidomis apie žmogaus prigimtį, kurios neįmanoma stebėti. Bihevioristų kelias į teoriją prasidėjo nuo stebėjimais fiksuojamų dalykų, griežti šios mokyklos atstovai buvo įsitikinę, kad teorijoje apskritai neturėtų būti nestebimų dalykų. Pasak jų, kuriant teoriją, reikia orientuotis į gamtamokslinius metodus (paprastai prilyginamus fizikos metodams), paremtus griežtais stebėjimo

[20] S. Hoffmann, „An American Social Science: International Relations", in: *Daedalus*, 1977, 106(3), p. 48.

principais. Socialiniai mokslai buvo suvokti kaip sritis, į kurią šie metodai iš esmės be problemų perkeliami. Rezultatų stoka narsiai aiškinta tuo, jog socialiniai mokslai esą nauji ir sunku būtų tikėtis iškart pasiekti gamtos mokslų teorines aukštumas.

Biheviorizmas kritikavo ne tik nepatikrinamas Realizmo pasaulėvaizdžio prielaidas, bet ir realistų norą daryti normatyvinio pobūdžio pareiškimus apie tarptautinę įvykių areną. Biheviorizmas griežtai skyrė normatyvinius ir mokslinius teiginius ir pabrėžė, kad mokslas privaląs vengti normatyvumo. Taigi atrodė, tarytum tarp Realizmo ir Biheviorizmo virtų įnirtingi ginčai, o didžiąją šeštojo ir septintojo dešimtmečio dalį profesinių žurnalų puslapiuose iš tiesų buvo karštai ginčijamasi. Iš tikrųjų Biheviorizmo stovyklos atstovai vaizdavosi veikią visiškai skirtingoje intelektualinėje atskaitos sistemoje negu Realizmo stovykla.

Daugiausia Realizmas buvo kritikuojamas dėl jo terminų apibrėžimų, ypač tų trijų, kuriais ir buvo dažniausiai operuojama, – galios, galios pusiausvyros ir valstybinio intereso. Iš esmės problema buvo ta, kad nė vienas tų terminų nebuvo „objektyviai" apibrėžiamas. Debatai dėl galios apibrėžimo socialiniuose moksluose turi seną istoriją, bet čia jos smulkiau nenagrinėsime. Taigi Morgenthau reikėjo įsigudrinti apibrėžti terminus „objektyviai"; kitaip galios politikos modelio buvo neįmanoma pritaikyti. Apibrėžus galią taip, kad stebėtojas galėtų šią sąvoką taikyti subjektyviai, nebeliko neutralaus standarto, pagal kurį stebėtojas galėtų vertinti valstybininkų veiksmus. Morgenthau negalėjo pasitenkinti apibrėžęs galią nuosekliai pagal savo teoriją, nes teoriją buvo būtina įtvirtinti objektyviai apibrėžiant jos esmines sąvokas. Panašūs argumentai tinka ir kitiems terminams, o jeigu nėra būdo atskleisti objektyvius žmogaus prigimties dėsnius, Morgenthau metodas iš esmės praranda moksliškumą, į kurį pretenduoja.

Morgenthau metodas taip pat kritikuotas už tai, kad nekreipė dėmesio į valstybių vidaus situaciją ir konkrečiai nenurodė, ar žmogaus prigimtis yra lemiama politinio veiksmo priežastis, ar tik viena iš galimų, ir už tai, kad nesugebėjo paaiškinti, iš kur randasi klaidos (jei žmogaus prigimtį grindžia objektyvūs dėsniai, tai kaip

atskiri žmonės gali klysti?[21]). Vienas iš pirmųjų iššūkį Realizmui metė Mortonas Kaplanas (1957)[22] pasiūlydamas alternatyvią tarptautinės sistemos konceptualizaciją, kuri atmetė pagrindinę Morgenthau stebėjimais nefiksuojamą žmogaus prigimties idėją. Šią kritiką galima pavadinti konstruktyvia, nes ji numatė galimybę patobulinti Morgenthau sąlygojančios sistemos idėją atsisakant prieštaringos ir nepatikrinamos žmogaus prigimties sąvokos. Radikalesni buvo Snyderis, Bruckas ir Sapinas, pareiškę, esą Morgenthau pernelyg racionaliai aiškinąs žmogaus elgesį[23]. Kad suprastum valstybių elgesį, tvirtino jie, reikia atkurti sprendimus priėmusių žmonių pažiūras. Rekonstravęs tai, kaip veikėjai patys apsibrėžė situaciją, analitikas galėtų paaiškinti jų veiksmų motyvus, o tai būtų nepalyginamai realistiškiau, nei daryti prielaidą, neva veikėjai veikę racionaliai. Iš tikrųjų ši kritika, išklibinusi Realizmo teiginių pamatus, galėjo būti atremta kaip paskelbta nesupratus teorijos esmės: mat Morgenthau teigė tik rėmęsis racionalumo prielaidomis taip, kaip jomis rėmėsi ekonomistai, – nustatyti „ribinį atvejį" ar idealų tipą, pagal kurį būtų galima vertinti realų elgesį.

Šie ir kiti kritiniai požiūriai buvo taip plačiai pripažinti teisingais, kad septintojo dešimtmečio viduryje jau visuotinai manyta, jog Realizmas, kaip vyraujanti nuostata, užleido savo pozicijas. Tačiau kritikų išpuoliai suniveliavo metodologijų ir teorinių prielaidų skirtumą. Nors biheviorist ai nuožmiai puolė Realizmą, jie tai darė beveik išimtinai metodologiniu pagrindu. Pavyzdžiui, visų lygmenų garsioji diskusija, prasidėjusi 1966 m. mokslinio žurnalo *World Politics* puslapiuose[24], buvo neva biheviorist ų ir realis-

[21] Žr., pvz., S. Hoffmann (sud.), *Contemporary Theory in International Relations,* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1960, ir J. Claude, *Power and International Relations*, New York: Random House, 1962.

[22] M. Kaplan, *System and Process in International Politics,* New York: Wiley, 1957.

[23] R. Snyder, H.W. Bruck ir B. Sapin (sud.), *Foreign Policy Decision Making,* New York: Free Press, 1962.

[24] Vadinamosios „didžiosios diskusijos" pagrindinius argumentus žr. M. Kaplan, „The New Great Debate: Traditionalism Science in International Relations" ir H. Bull, „International Theory: The Case for a Classical Approach", in: K. Knorr, J. Rosenau (sud.), *Contending Approaches to International Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1969, p. 39–61 ir 20–38.

tų (arba tradicionalistų, kaip jie tąsyk vadinti) ginčas. Tačiau nors abi pusės turėjo nemažai ką pasakyti, kaip dera kurti mokslinę teoriją, nė viena plačiau neprasitarė apie tyrimą grindžiančias svarias prielaidas ar klausimus, į kuriuos turėtų būti kreipiamos tarptautinių santykių studijos. Tai buvo ne teorijų, o vienos teorinės orientacijos diskusijos, kaip atliktini tyrimai tuo pačiu metodu. Pagrindinių diskusijos dalyvių – Hedley'o Bullo ir Mortono Kaplano pažiūros į tarptautinę politikos sistemą buvo daug panašesnės, nei galėjo atrodyti iš to, kad jie stovėjo priešingose barikadų pusėse.

Šią painiavą knygoje *The Power of Power Politics*[25] išnarpliojo Johnas Vasquezas. Pasak jo, iš tikrųjų bihevioristai niekada neabejojo teorinėmis Realizmo prielaidomis. Bihevioristų darbai, tvirtina Vasquezas, buvo paremti trimis pagrindinėmis Realizmo prielaidomis, kurios verčia priskirti juos prie tos pačios stovyklos plačiąja prasme.

(a) Tautinės valstybės arba jų sprendimų priėmėjai yra svarbiausi veikėjai siekiant suprasti tarptautinius santykius.

(b) Egzistuoja griežta perskyra tarp vidaus ir užsienio politikos.

(c) Tarptautiniai santykiai yra kova dėl galios ir taikos. Suprasti, kaip ir kodėl vyksta ši kova, ir rasti būdus ją reguliuoti ir yra šios disciplinos tikslas. Bet koks mokslinis darbas, bent netiesiogiai nesusijęs su šiuo tikslu, laikytinas trivialiu.[26]

Peržvelgęs nemaža bihevioristų veikalų iš Tarptautinių Santykių srities, Vasquezas nustatė, kad dauguma jų išeities tašku ima būtent šias tris prielaidas. Ankstesniame moksliniame pranešime Vasquezas ir kiti įrodinėjo:

Apžvelgę septintojo dešimtmečio literatūrą, randame nemažai mokyklų, kurios, atrodytų, kvestionuoja Morgenthau paradigmą, nes vartoja kitokias sąvokas. Tačiau <...> visos jos <...> laikytinos pradinės paradigmos vediniais <...>

[25] J.Vasquez, *The Power of Power Politics: A Critique*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1983.

[26] Ibid., p. 18.

Kaip matome, septintojo dešimtmečio Tarptautinių Santykių literatūrą sudaro pluoštas variacijų Morgenthau paradigmos tema.[27]

Dėl šios priežasties savo argumentus Vasquezas pavadino „dažymo Morgenthau spalva" teze („*coloring it Morgenthau" thesis*).

Net jeigu bihevioristai iš tikrųjų puolė Realizmą dėl metodologinių jo principų, o ne dėl jo prielaidų, jų kritika vis dėlto turėjo rimtų padarinių dalyko raidai: šioje srityje dirbantys mokslininkai bent jau daug geriau įsisamonino metodologinių klausimų svarbą; tai atspindi ir nuo šeštojo dešimtmečio netylantys debatai dėl metodologijos. Susikoncentravimas į elgesio studijas taip pat davė pamatą ilgoms diskusijoms, kokiu lygmeniu teisingiausiai būtų tą elgesį aiškinti. Vienas dalykas buvo sutikti su prielaida, jog svarbiausias veikėjas yra valstybė, bet visai kas kita – susitarti, kaip geriausiai aiškinti to veikėjo elgesį. Taikliausiai tai apibūdino Davidas Singeris straipsnyje „*The Level-of-Analysis Problem in International Relations*" („Analizės lygmens problema Tarptautiniuose Santykiuose"), išspausdintame 1961 metais[28]. Singeris papildė Tarptautinius Santykius komplikuota tema, žinoma ir kituose socialiniuose moksluose, – kaip sisteminio (tarptautinės sistemos) lygmens aiškinimas sietinas su vieneto (tautinės valstybės) lygmens aiškinimu. Šiai problemai daugiausia dėmesio skirsime 5 skyriuje. Kol kas apibendrinta išvada būtų tokia: nesvarbu, ką bihevioristai dramatiškai šnekėjo apie „Biheviorizmo revoliuciją", iš tikrųjų jie ginčijosi tik dėl metodo, taikomo vadovaujantis tuo pačiu teoriniu požiūriu kaip ir Realizmo mokyklos. Štai kodėl jaučiamės pagrįstai galį tvirtinti, kad Realizmas klestėjo pastaruosius keturiasdešimt metų. Iki pat aštuntojo dešimtmečio pradžios iš tikrųjų egzistavo tik du požiūriai: Idealizmas ir Realizmas.

[27] J. Handelman, J. Vasquez, M. O'Leary, W. Coplin, „Color it Morgenthau: A Data-Based Assessment of Quantitative International Relations Research" (nespausdintas rankraštis) Syracuse University, 1973, p. 31.

[28] J. D. Singer, „The Level-of-Analysis Problem in International Relations", in: K. Knorr, S. Verba (sud.), *The International System: Theoretical Essays*, Princeton: Princeton University Press, 1961, op. 77–92.

TRANSNACIONALIZMAS IR TARPUSAVIO PRIKLAUSOMYBĖ

Tačiau aštuntąjį dešimtmetį radosi trečias požiūris – Transnacionalizmas, ir valstybė jau nebelaikoma svarbiausiu veikėju, kokia ji kažkada buvo. Į valstybę orientuota pažiūra, būdinga tiek Idealizmui, tiek Realizmui (ir Biheviorizmui), nebe pirmą kartą sulaukė tokio iššūkio, bet aštuntojo dešimtmečio pasaulyje jis nuskambėjo ypač stipriai.

Iki tol vyraujančiu valstybės vaidmeniu suabejota trejetą kartų. Pirmąsyk tai padaryti privertė tarptautinės darbininkų klasės raginimai priešintis Pirmajam pasauliniam karui. Esą darbininkų klasės turinčios daugiau bendrumų nei skirtumų, o susiskirstymas į valstybes esąs mistifikacija, padedanti įtvirtinti kapitalizmo pozicijas. Tačiau šį teiginį triuškinamai paneigė 1914 metų įvykiai, kai vienoje valstybėje po kitos darbininkija stojo nacionalinės vėliavos pusėn ir savanoriais išėjo į Didžiojo karo frontą. Internacionalistai įsigudrino surasti tam paaiškinimų, bet faktų akivaizdoje jie neatrodė įtikinami.

Antrasis iššūkis pasigirdo šeštajame dešimtmety, kai tapo madinga kalbėti apie valstybės nunykimą, sąlygotą branduolinių ginklų kūrimo. Įrodinėta, esą šie niekais pavertę valstybės skelbiamą gebėjimą užtikrinti savo gyventojų saugumą. Pasak ryškiausio šio požiūrio skelbėjo Johno Herzo, tautinę valstybę pakerta keturi veiksniai: jos pažeidžiamumas ekonominio karo akivaizdoje; tarptautinių ryšių atsiradimas ir drauge su juo vis pralaidesnės tampančios valstybių sienos; ištobulėjusi oro karyba, leidžianti nukreipti karo veiksmus tiesiog prieš tam tikros valstybės gyventojus; ir pagaliau branduoliniai ginklai, keliantys grėsmę pačių valstybių ir jų gyventojų išlikimui[29]. Todėl, įrodinėjo Herzas, valstybė ateityje veikiausiai nebebūsianti dominuojantis tarptautinės visuomenės vienetas.

Vis dėlto dešimtmečiu vėliau publikuotame straipsnyje Herzas iš naujo įvertino savo pareiškimus ir paneigė teiginį, kad valstybė

[29] J. Herz, *International Politics in the Atomic Age*, New York: Columbia University Press, 1959.

artėjanti prie išnykimo[30]. Valstybių daugėjo, demokratėjo jų valdymas, o kartu didėjo jų teisėtumas (bent jau taip atrodė 1968-aisiais), – tai iš esmės viską pakeitė, bet svarbiausia priežastis buvo ta, kad ir vėl tapo neįmanoma tarptautiniuose santykiuose realiai panaudoti jėgos. Branduoliniai ginklai tokie visa naikinantys, kad jų turinčios valstybės kaip įmanydamos stengėsi neįsivelti į jokius konfliktus – su kita branduoline valstybe ar jos sąjungininkėmis. Jėga, nuo seno naudota teritorijoms užkariauti ir rinkoms bei žaliavoms užvaldyti, šiems tikslams jau negalėjo būti naudojama. Jėgai prarandant patrauklumą, valstybių sistema turėjo išlikti, nes turimos priemonės ją nušalinti buvo pernelyg destruktyvios, kad galėtum ryžtis jas panaudoti.

Trečią kartą suabejoti vyraujančiu valstybės vaidmeniu privertė ekonominės integracijos pokyčiai, ypač Europoje nuo šeštojo dešimtmečio pradžios. Į tarptautinę integraciją žengta ir anksčiau, bet šeštajame dešimtmetyje šis procesas gavo naują impulsą, o sykiu iškilo nauja mąstymo mokykla, paskelbusi valstybės suverenumą nykstant. Ši mąstymo kryptis daugiausia sieta su Ernsto Haaso darbais ir juose dėstomu „neofunkcionalistiniu" požiūriu į tarptautinės integracijos sampratą[31]. Jos esmė ta, kad valstybės, nesutinkančios integruotis su kitomis panašiomis ekonominėmis sistemomis, nebegali užsitikrinti ekonomikos plėtros. Vienos integracijos srities sėkmė esą pasklisianti ir po kitas, ir galop atsirasianti būtinybė koordinuoti ir kolektyviai valdyti ligi tol atskirai egzistavusias ekonomines organizacijas: taip ekonominė integracija nuvesianti į politinę integraciją. Valstybę nedviprasmiškai siūlyta laikyti pagrindine tarptautinės arenos veikėja, tačiau, kaip parodė septintojo dešimtmečio įvykiai, šis siūlymas buvo grįstas klaidinga prielaida. Paaiškėjo, kad vadovai nenori atsisakyti suverenumo „žemesnio lygio" politiniais klausimais; juolab jie neketino integruotis „aukštojoje" politikoje.

[30] J. Herz, „The Territorial State Revisited – Reflections on the Future of the Nation-State", in: *Polity*, 1968, 1(1), p. 11–34.

[31] E. Haas, *The Uniting of Europe*, Stanford: Stanford University Press, 1958.

Taigi aštuntojo dešimtmečio iššūkis turėjo precedentų; jis taip pat neįstengė įrodyti, jog valstybė, kaip dominuojantis veiksnys, būtinai nunyks, bent jau artimoje ateityje. Tačiau buvo pasiūlytas visiškai kitoks požiūris į tarptautinius santykius, paremtas dviem susijusiomis temomis – transnacionalizmo ir tarpusavio priklausomybės. Transnacionalizmas kelia idėją, kad, be valstybių, yra ir kitų tarptautiniuose įvykiuose svarbų vaidmenį vaidinančių veikėjų, o akivaizdžiausi jų pavyzdžiai – multinacionalinės korporacijos ir revoliucinės grupės[32]. Tarpusavio priklausomybės idėja ta, kad vis gausėjančios valstybinių ekonomikų tarpusavio sąsajos padarė jas pažeidžiamesnes ir jautresnes įvykiams kitose šalyse, negu jos kada nors buvo[33]. Abi šios idėjos skatina manyti, kad valstybė liaujasi kontroliavusi įvykius. Negana to, valstybės veikėjos požiūriu į tarptautinius santykius verčia suabejoti kitų veikėjų dalyvavimas aštuntojo dešimtmečio konfliktuose. Todėl tarptautinė aplinka negali būti aiškinama vien valstybių požiūriu. Transnacionalizmas ir tarpusavio priklausomybė neigia Vasquezo suformuluotas tris Realizmo prielaidas. Valstybės – ne vieninteliai veikėjai; nebe tokia griežta takoskyra tarp vidaus ir tarptautinės visuomenių; tarptautinę politiką, matyt, vis labiau veikia ne kariniai, o ekonominiai veiksniai. Kai kurie šia dvasia rašę autoriai prabilo apie esminius tarptautinės politikos pokyčius, sąlygotus šių „naujų jėgų pasaulio politikoje"[34] atsiradimo.

Nenuostabu, kad manantys priešingai – jog valstybė tebėra dominuojantis tarptautinių santykių veikėjas – pradėjo atsakomąjį puolimą. Pasak Northedge'o, transnacionalistinis požiūris esąs tiesiog „Amerikos iliuzija", sukurta JAV tarptautinės situacijos rai-

[32] Žr. R. Keohane, J. Nye (sud.), *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1972.

[33] Žr., pvz., E. Morse, *Modernization and the Transformation of International Relations*, New York: Free Press, 1976, ir R. Cooper, *The Economics of Interdependence*, New York: McGraw Hill, 1968.

[34] Ši frazė paimta iš S. Browno knygos pavadinimo: *New Forces in World Politics*, Washington, DC: Brookings Institution, 1974.

dos[35]. Lemtingose tarptautinių santykių situacijose valstybė vis dar dominuoja ir, reikia manyti, jos vaidmuo nenublanks ir ateityje. Hedley's Bullas įrodinėja, esą valstybė pademonstravo puikų sugebėjimą atsilaikyti prieš kitų tipų veikėjus ir ateityje šio sugebėjimo nepraras[36], nes kaip tarptautinės visuomenės vienetas ji plečiasi ir įpareigojama imtis atsakomybės už savo piliečių gerovę vis įvairesnėse srityse. Negana to, valstybė vis dar gali kliautis gyventojų lojalumu ir tebeturi teisėtos jėgos tarptautinėje visuomenėje monopolį. Pagaliau valstybė nustato tarptautinės sistemos taisykles, o visi kiti veikėjai privalo jų laikytis.

Taigi vyko nemažai ginčų, kokiu mastu valstybė vis dar vyrauja tarptautiniuose santykiuose. Šiuo klausimu nestosime niekieno pusėn. Tačiau norime atkreipti dėmesį, kaip radikaliai Transnacionalizmas nutolsta nuo kitų disciplinoje vyravusių požiūrių. Jis įveda kitus veikėjus – ne valstybes, todėl priskirtinas prie naujos, pliuralistinės, Tarptautinių Santykių krypties. Reikia pripažinti, kad devintojo dešimtmečio įvykiai vėl sukėlė nerimą dėl karinių tarpvalstybinių santykių, taigi ir vėl iškėlė valstybės vaidmenį. Tačiau valstybei gali tekti sumokėti tam tikrą kainą už išlikimą tarptautinėje arenoje. Transnacionaliniai veikėjai ir didėjanti ekonominė tarpusavio priklausomybė randasi pasaulyje, kuriame teisinį suverenumą valstybės išlaiko tik autonomiškumo praradimo kaina. Pasak Mansbacho ir Vasquezo, galios politiką pakeitė „problemų sprendimo" politika, kai veikėjai grupuojami ir persigrupuoja politinių ir ekonominių problemų sankirtose[37].

[35] F. Northedge, „Transnationalism: The American Illusion", in: *Millennium*, 1976, 5(1), p. 21–27.

[36] H. Bull, *The Anarchical Society*, London: Macmillan, 1977, 3 dalis.

[37] R. Mansbach, J. Vasquez, *In Search of Theory,* New York: Columbia University Press, 1981.

NEOREALIZMAS

Transnacionaliniame požiūryje nepaneigiamai esama tiesos, kaip, beje, ir kituose, kuriuos netrukus paminėsime. Bet prieš imdamiesi vertinti esamą padėtį pristatysime dar vieną Realizmo variantą. Tai vadinamasis Neorealizmas. Nors iš dalies tai yra atsakas į transnacionalizmo teiginius, taigi – neseniai atsiradęs reiškinys, Neorealizmas, kaip byloja pats terminas, tvirtai laikosi Realizmo tradicijų. Šį požiūrį geriausiai atskleidžia Kennetho Waltzo darbas *Theory of International Politics* („Tarptautinės politikos teorija"), išleistas 1979 metais[38]. Nors dar anksti spręsti, kokį poveikį šis veikalas padarys disciplinos raidai, jis pažadino galingą minties proveržį, – mes į ją atsigręšime tolesniuose skyriuose.

Neorealizmo esmę sudaro teoriškai rafinuotesnis sisteminis ar struktūrinis tarptautinių santykių pateikimas. Kaip galima spręsti iš pavadinimo, Neorealizmas yra artimas Realizmui, nors ir atmeta paprastesniuosius kanoninius jo teiginius. Dėmesys sutelkiamas dviem pagrindinėmis kryptimis. Pirmoji – tai mėginimas atitaisyti Realizmo nesugebėjimą įveikti ekonomikos klausimų. Tokie autoriai kaip Robertas Keohane studijoje *After Hegemony* („Po hegemonijos: Bendradarbiavimas ir nesantaika pasaulio politinėje ekonomijoje", 1984) ir Stephenas Krasneris darbe apie tarptautinius režimus ir knygoje *Defending the National Interest* („Ginant nacionalinį interesą", 1978) įrodinėja, kad modifikuotas Realizmo variantas, Krasnerio vadinamas „struktūriniu Realizmu", gali padėti aiškinti tarptautinius ekonominius klausimus[39]. Morgenthau jau seniai buvo kritikuojamas už ekonominių veiksnių ignoravimą ar jų reikšmės sumenkinimą. Kaip korektyva pradedamos vartoti sąvokos „hegemonija" ir „režimai". Pasak ne-

[38] K. Waltz, *Theory of International Politics,* Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.

[39] R. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy,* Princeton: Princeton University Press, 1984; S. Krasner, *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and US Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press, 1978; S. Krasner (sud.), *International Regimes,* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983.

orealistų, valstybės pajėgios kontroliuoti tarptautinius ekonominius reikalus, taigi aiškinamąją galią vėl atgauna Realizmo prielaidos apie maksimalios galios siekiančios valstybės vaidmenį. Tarptautiniai ekonominiai režimai įkūnija struktūrinę galią tarptautinėje sistemoje, ir jų egzistavimas leidžia valstybėms kontroliuoti tarptautinės arenos sritį, kurios nepavyko užčiuopti Realizmui.

Neorealizmo naudojamas kritinis mechanizmas įvardijamas kaip „hegemoninis stabilumas" („hegemonija" reiškia „dominavimą" – iš graikų k. *hegemon*, „vadovas"). Jei kuri nors ekonominė galia įsivyrauja tarptautinėje ekonomikoje, ji gali sukurti hegemoninį stabilumą, kuris įgalina kitas valstybes bendradarbiauti su ja ir tarpusavyje. Tatai padeda atsakyti į klausimą, kėlusį nerimą tarptautinės politinės ekonomijos specialistams nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios: kas nutinka, kai hegemoninį stabilumą užtikrinantis hegemonas pradeda smukti? Atsakymas toks: stabilumui išnykti neleis režimai, ir toliau ginantys ekonominius hegemono (konkrečiai JAV) interesus, pavyzdžiui, tokiose srityse kaip telekomunikacijos ir finansai. Taigi Realizmas pagaliau tampa pajėgus spręsti tarptautinės ekonomikos klausimus: todėl jis ir vadinamas „Neorealizmu".

Antrasis iš dviejų pagrindinių Neorealizmui rūpimų dalykų – tai siekimas išrutulioti nuodugniau ir griežčiau struktūrizuotą tarptautinių santykių vaizdą. Kennethas Waltzas pasiūlė naują, nekompromisišką „sisteminį" aiškinimą. Pasak jo, Mongenthau ir visi kiti sistemų teoretikai savuosius aiškinimus iš tikrųjų grindė ne sistemomis, o vienetų gebėjimu sudaryti sistemas. Pavartojant literatūroje dažną terminą, tai esą „redukcionistiniai" aiškinimai. Waltzas atkakliai reikalauja valstybių elgesį aiškinti vien tarptautinės sistemos plotme. Nevalia apeliuoti nei į valstybių ketinimus ar gebėjimus, nei į jų vadovų žmogišką prigimtį. Šis itin griežtas požiūris į lemiamus veiksnius davė pradžią gyvai diskusijai[40], ir prie jo mes dar grįšime 5 skyriuje.

[40] R. Keohane (red.), *Neorealism and its Critics,* New York: Columbia University Press, 1986.

NŪDIENOS PADĖTIS

Taigi paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Tarptautinių Santykių disciplinoje netyla ginčai. Nė viena teorija nedominuoja, bet egzistuoja kelios mokyklos, kiekviena su savo ypatingomis prielaidomis ir teorijomis: tarp jų – tarptautinės politinės ekonomijos, užsienio politikos analizės, strateginių studijų, taikos tyrimo bei integracijos studijų. Tačiau kad ir susiskaidžiusios, šios mokyklos turi tvirtai jas vienijančių bendrų prielaidų, susijusių su disciplinos pobūdžiu, ir mes surizikuosime pareikšti, jog visoms joms būdingos tik trys nuostatos.

Šios trys nuostatos paprastai vadinamos Realizmu, Pliuralizmu ir Struktūralizmu, o vaizdžiau tariant – biliardo kamuolio, voratinklio ir sluoksniuoto pyrago modeliais. Disciplinoje ši klasifikacija plačiai pripažinta, ir beveik visos diskusijos susijusios su šiuo trejetu[41]. Kiekvienoje jų skirtingai suprantami veikėjai, procesai bei jų rezultatai. Realizmo perspektyva išlieka bendrais bruožais tokia pat, kokia aprašyta šiame skyriuje. Valstybės – tai monolitai, turintys savus interesus, o pagrindinis jų interesas – įgyti didžiausią galią. Pasauliui, kuriame veikia šie veikėjai bei vyksta šie procesai, būdinga nuolatinė kova dėl dominavimo. Tos kovos padarinys – tarptautinė sistema, kurioje niekada neišnyksta karo galimybė, o jo išvengti pavyksta padedant tarptautinei teisei, neformaliems susitarimams ir galios pusiausvyros mechanizmui.

Pliuralistų požiūriu, valstybė tebėra svarbus veikėjas, bet vis dažniau susiduria su pasauliu, kuriame į jos teritoriją prasiskverbia ir jos autonomiją mažina kiti veikėjai – ne valstybės. Šie kiti veikėjai – subnacionaliniai, viršnacionaliniai ir transnacionaliniai – turi specifinių interesų, kurie gali susidurti su valstybės interesais. Vykstantys procesai labai skiriasi nuo tų, kuriuos postuluoja Realizmo atstovai. Kinta pati užsienio politikos proceso samprata,

[41] Gana išsamų šių nuostatų aptarimą žr.: M. Banks, „The Evolution of International Relations Theory", in: M. Banks (sud.), *Conflict in World Society*, Brighton: Wheatsheaf, 1984, p. 3–21, ir M. Smith, R. Little, M. Shackleton (sud.), *Perspectives of World Politics*, London: Croom Helm, 1981, ypač įvadą, p. 11–22.

nes jame dalyvaujantys veikėjai bei kylančios problemos verčia suabejoti takoskyra tarp vidaus ir tarptautinės aplinkos. Šiems procesams būdinga politinių reikalų įvairovė be jokios regimos dominavimo hierarchijos. Užsienio politikai pradeda labiau rūpėti ne valstybės išlikimo užtikrinimas, o valdymas aplinkos, sudarytos iš naujų politizuotų sričių ir įvairių veikėjų. Šių pokyčių rezultatas – tarptautinė sistema, kurioje niekas akivaizdžiai nedominuoja, nėra pirmenybinių problemų, o relevantiški veikėjai nuolat kinta. Tatai populiariai vadinama „mišrių veikėjų sistema". Dėmesys telkiamas į pastangas susidoroti su tarpusavio priklausomybės padariniais kuriant institucijas – tiek formalias, tiek neformalias. Ši tarptautinė sistema turi daugelį galios centrų, ir valstybės tampa vis jautresnės tarpusavio priklausomybės padariniams ir vis labiau jų pažeidžiamos.

Vėliau atsiradęs Struktūralizmas į tarptautinius santykius žvelgia iš menkiau išsivysčiusių šalių perspektyvos. Tiesą sakant, didžiausi jo šalininkai kilę ne iš anglų ar amerikiečių akademinių bendruomenių, o neretai iš Lotynų Amerikos ar Afrikos, taip pat atėję iš konkrečių šio dalyko sričių – taikos sąjūdžių bei plėtros studijų. Pasak struktūralistų, valstybė tebėra vyraujantis tarptautinių santykių veikėjas, bet labai specifine prasme – kaip rinkinio ekonominių interesų reiškėja. Tai primena marksizmo teiginį apie valstybę kaip visuomenės valdančiosios klasės ekonominį įrankį. Tačiau valstybės vaidmuo tėra ribotas arba sąlygiškas, nes valdančioji klasė liausis ja naudotis, jei nepajėgs su jos pagalba realizuoti savo interesų. Taigi esama kitų veikėjų – ne valstybių, kurių tikrąjį vaidmenį tarptautinėje visuomenėje lemia tarptautinio kapitalo interesai. Tikrieji veikėjai – tai klasės, o lemiamą reikšmę turi valstybės padėtis pasauliniame kapitalizmo tinkle. Visa tai paprastai aptariama kalbant apie centro ir periferijos santykius tiek pačiose valstybėse, tiek tarp jų. Kaip tik šis centro ir periferijos santykių struktūriškumas paaiškina tarptautinės politikos ir ekonomikos pobūdį. Tarptautinius santykius apibūdinantys procesai yra išnaudojimas, imperializmas ir neišsivystymas, kurių padarinys iš esmės esti nuolatinis neturtingųjų išnaudojimas. Pliuralistų susirūpinimas valdymu, struktūralistų požiūriu, – tai tik dar

vienas būdas įtvirtinti nuolatinį turtingųjų dominavimą. Tai pakeisti įmanoma vieninteliu būdu – revoliucija pasaulinėje nelygybės sistemoje. Tačiau pasak Struktūralizmo šalininkų, besivadovaujančių istoriškumo principu, ypač siejamu su Immanuelio Wallersteino pasaulinės sistemos metodu[42], ryškiausias tarptautinės kapitalizmo sistemos bruožas esąs jo gebėjimas išsaugoti ekonominio dominavimo modelius.

Taigi paskutinio šio amžiaus dešimtmečio Tarptautinių Santykių panorama apima keletą besivaržančių požiūrių į tai, kaip aiškintini pagrindiniai tarptautinės sistemos įvykiai.

Palyginti juos ne taip paprasta, nes jie nusako gana skirtingus pasaulius. Kiekvienu požiūriu svarbiausiomis laikomos kitos problemos, nes aptariami skirtingų tipų veikėjai bei procesai. Kiekvienu kitaip pasirenkami reikšmingiausi ir studijuotini padariniai. Panašiai kaip Pirmasis pasaulinis karas paruošė dirvą Tarptautiniams Santykiams išsirutulioti į atskirą discipliną, taip dabar šis dalykas studijuojamas tam tikru būdu, atspindinčiu neišreikštą, bet natūraliai suprantamą požiūrį į tai, kokie įvykiai ir tendencijos yra svarbiausi. Kaip sakėme iš pat pradžių, šalies, kurioje akademikai darbuojasi, politiniai reikalai yra svarbiausias veiksnys, lemiantis jų studijuojamą Tarptautinių Santykių pakraipą.

Šias skirtingas perspektyvas mėginama palyginti ar supriešinti, bet nesutariama, kuri jų stipriausia teoriškai. Anglų kalba leidžiamuose akademiniuose žurnaluose neseniai pasirodžiusi Alkerio ir Bierstekerio tarptautinių santykių literatūros apžvalga atskleidė, kad dauguma šių straipsnių remiasi Realizmo (ir Neorealizmo) prielaidomis[43]. Maždaug du trečdaliai straipsnių autorių laikosi realistinių pozicijų, ir tik apie 10 nuošimčių patenka į „struktūralistų" (jų žodžiais, „dialektikų") kategoriją. Taigi Jungtinėse

[42] Žr. I. Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century,* New York: Academic Press, 1974, ir I. Wallerstein, *The Modern World System II,* New York: Academic Press, 1980.

[43] H. Alker, T. Biersteker, „The Dialectics of Worl Order: Notes for a Future Archeologist of International Savoir Faire", in: *International Studies Quarterly*, 1984, 28(2), p. 121–142.

Valstijose šioje disciplinoje vis dar neabejotinai vyrauja viena teorinė kryptis, o turint galvoje JAV mokslininkų dominavimą šio dalyko literatūroje, Realizmą galima laikyti ryškiausiu dabarties požiūriu. Bet tatai liudija vien tai, kad Tarptautinių Santykių disciplinoje įsivyravo amerikiečiai, ir skaitytojui dera tvirtai apsispręsti, kuris požiūris tinkamiausias tarptautinei padėčiai suprasti ir aiškinti.

IŠVADOS

Šiame skyriuje apžvelgėme pagrindinius Tarptautinių Santykių disciplinos istorijos etapus ir nužymėjome darbotvarkę likusiai knygos daliai. Ši darbotvarkė gali būti pavadinta „klasikine" ta prasme, kad apima problemas, keliamas Idealizmo, Realizmo ir kitų metodų, akcentuojančių valstybę kaip pagrindinį tarptautinės sistemos vienetą. Tokia orientacija gali pasirodyti nenormali prisiminus tai, ką neseniai sakėme apie dabartinę padėtį, ypač dėl to, kad mes patys nelaikome valstybių vieninteliais svarbiais veikėjais tarptautinių santykių arenoje. Bet mes turime ir bendrą priežastį, ir dvi specialias susidaryti klasikinę darbotvarkę.

Bendra priežastis ta, kad šia knyga siekiama parodyti, kodėl tarptautinių santykių teorijoms reikšmingas filosofinis Aiškinimo ir Supratimo klausimas. Šiam tikslui mums reikalingos išsikristalizavusios ir išplėtotos teorijos. O tai reiškia, jog kreipiamasi į pagrindinę disciplinos istorijos dalį, bet ne į dabarties alternatyvas, kurios tebėra tik iš dalies išsikristalizavusios ar neseniai užsimezgusios. Taip ir darome nėmaž nesijausdami nepatogiai, nes pagrindinės teorijos vis dar tebeklesti ir sudaro šiuolaikinės Tarptautinių Santykių literatūros gausą.

Specialios priežastys prieštaringesnės. Pirmoji yra ta, kad mes neįsivaizduojame, kaip valstybes galima suvokti svarbiausiais tarptautinės arenos veikėjais. Specifinėse srityse galimi kiti svarbesni veikėjai, kaip antai tarptautinės finansų institucijos arba transnacionalinės kompanijos, tarp kurių esama tokių, kurių biudžetai didesni negu tūlos valstybės. Bet, kaip sakėme iš pradžių, teoriš-

kai skiriamasis tarptautinės visuomenės bruožas yra anarchiška jos struktūra. Šis bruožas susijęs vien su valstybių – tarptautinės visuomenės narių – ypatybėmis ir yra esminis aiškinant bei suprantant tas tarptautines situacijas, kuriose veikia nevalstybiniai veikėjai. Kad ir kokie galingi yra kiti veikėjai, kad ir kokiai ardomajai veiklai pasiryžę, teoriškai padėtį vis dėlto lemia tai, ką valstybės nusprendžia pasirinkti kaip gaires arba, žvelgiant iš sistemų perspektyvos, ką jas priverčia nuspręsti sistemos reikalavimų spaudimas.

Antra, pagrindinės problemos, kurią norime pagvildenti, – bendrōs visiems socialiniams mokslams, – nepavyksta išvengti išstūmus valstybes iš svarbiausių veikėjų pozicijų. Tai Aiškinimo bei Supratimo problema, kuri egzistuoja ir kalbant apie transnacionalines kompanijas, pasaulines finansų institucijas ir revoliucines grupes. Kad ir kokį vienetą paimtume, jo veikla gali būti aiškinama iš išorės arba suprantama iš vidaus. Kiekviename vienete vyksta sprendimų priėmimo procesas. Sprendimus priimančius asmenis veikia vidaus ir išorės įtakos. Įtakos – tai ir lygmens (teorijos „iš viršaus žemyn" susiduria su teorijomis „iš apačios į viršų"), ir metodo klausimas (mokslinis aiškinimas kertasi su interpretaciniu supratimu). Tatai konstatavus, mums nėra reikalo toliau plūktis, kad pateisintume, kodėl sutelkiame dėmesį į labiausiai ištyrinėtą ir, šiaip ar taip, neapeinamą veikėją – valstybę.

Šiame skyriuje be vargo aiškėja pagrindinė problema. Idealizmas į tarptautinį pasaulį žvelgė daugiausia iš vidaus. Pagrindinės jo idėjos – kad karai kyla dėl nesusipratimo, neišmanymo ir paikystės, o visa tai nesunkiai išvengiama, jei tik vadovai ir piliečiai teikiasi susimąstyti apie galimas ir tikėtinas nepageidaujamas savo veiksmų pasekmes. Net jei ir ne visi puoselėja vien gerus ketinimus, geros valios vadovai gali taip organizuoti santykius, kad geranoriškumas triumfuotų. Be abejonės, esama ir struktūrinių klausimų, kaip antai galios pusiausvyros ar jos stokos, bet jie kyla iš tam tikro valstybių sprendimų derinio ir organizacijų bei susitarimų būdu gali būti valdomi. Taigi idealistinis aiškinimas akcentavo būdus, užtikrinančius visiškai laisvą informacijos apykaitą ir tikslų suvokimo barjerų pašalinimą. Kaip paaiškės 4 skyriuje, Idealizmo teorija kliaujasi Supratimu.

Realizmas tiek savo esme, tiek metodologiniais tikslais yra visiškai priešingas požiūris. Prisiminkime šešis Morgenthau principus. Politiką valdo objektyvūs ir nuo laiko nepriklausantys dėsniai, šaknimis siekią visuotinius faktus apie žmogaus prigimtį. Varomoji jėga – tai galia, įvairios jos formos, kurios visos sietinos su „interesais". Bendros moralės, jeigu ją suprasime kaip moralės principą, nėra, nes valstybių „moralė" tėra ir, tiesą sakant, tegali būti vien jų interesų išraiška. Politika – tai autonomiška sritis, studijuotina mokslo metodais. Kritikai bihevioristai, kuriems šie principai pasirodė nenuoseklūs, atsakydami dar atkakliau kėlė, jų supratimu, mokslinio metodo reikalavimus, šitaip žengdami dar giliau į aiškinimo girią ir tolyn nuo Morgenthau teorijoje užsilikusių interpretacinių postulatų: šūkių apie žmogaus prigimtį. Štai kodėl galėjome traktuoti, kad jie realistiškesni už pačius realistus. Neorealizmo požiūriu lemiama tarptautinę sistemą grindžianti struktūra pateikiama kaip toks svarus elgesio *paaiškinimas*, kad jau nebesvarbu, kaip veikėjai suvokia aplinkinį pasaulį ir ar iš viso jį suvokia.

Kadangi ši mintis tinka ir kai kuriems šiuolaikiniams „biliardo kamuolio", „voratinklio" bei „sluoksniuoto pyrago" požiūriams, pavyzdžiui, kai „kapitalistinio kaupimo" reikalavimai laikomi beasmeniais ir determinuojančiais, visiškai teisėtai visus pagrindinės krypties požiūrius galima apibūdinti kaip išorės požiūrį. Nesutariama dėl reikšmingų vienetų arba dėl to, ar iš viso vienetai turi reikšmės, ar yra vien priklausomi kintamieji. Tačiau beveik visada sutariama dėl tikslo – aiškinimo gamtamoksliniais metodais. Išskyrus Idealizmą, šiame ilgame skyriuje bemaž neužsiminta apie individualius motyvus ar sprendimus. Skirtingai nuo istorikų pateikiamo tarptautinių įvykių vaizdo, o juolab pačių veikėjų autobiografijose reiškiamų nuomonių apie jų indėlį į tuos įvykius, Tarptautinių Santykių teorijos paprastai akcentavo beasmenius vienetus ir jėgas. Vis dėlto lieka atviras akivaizdus klausimas: ar iš tikrųjų tiek jau mažai lemia tie vyrai ir moterys, kurie formuluoja politines strategijas, priima sprendimus ir mėgina juos įgyvendinti?

Būtina nurodyti dvi priežastis, verčiančias manyti, kad jie išties teturi maža reikšmės. Tarptautinius Santykius „mokslu" paversti trokštantys teoretikai neturi jokio pagrindo atmesti istorinių vei-

kėjų. Bet veikėjus – individus jie pripažįsta tik tomis sąlygomis, kuriomis gamtamokslininkas pripažįsta individualius ir konkrečius objektus. Prie ko visa tai veda – vėlesnė mūsų tema, bet tikrai nesuklysime dabar pasakę, jog tos sąlygos nėra tinkamos veikėjų autobiografijoms ir lengvai priimamos istorikų. Nors ir stengėmės teisingai nušviesti šias mokslines paskatas, pareiškiame ketiną suabejoti jomis tolesniuose knygos skyriuose.

Kita priežastis – esminė. Kad ir kaip suvokiami mokslo reikalavimai, jie negali būti galutine priežastimi, motyvuojančia į sistemą ar į valstybę orientuotą nuostatą tarptautinių santykių atžvilgiu. Lemiama priežastis, skatinanti ignoruoti veikėjus – žmones, tegali būti tik ta, kad jie nieko nereiškia. Čia į sistemą orientuota Realizmo atmaina kertasi su nuostata, neatmetančia Morgenthau teiginių apie žmogaus prigimtį. Jei siūloma vadovautis ekonomikos modeliu, kokia nors individualaus elgesio teorija tikriausiai bus Tarptautinių Santykių teorijose, kaip ir mikroekonomikos teorijos – makroekonomikoje. Tačiau kol kas atidedame diskusijas į šalį, kol prieisime 7 skyrių, kuriame gvildenama biurokratinės politikos tema. O tuo tarpu pažymime vėliau ketiną sugrąžinti iš užkulisių individualius veikėjus, nes manome, jog valstybės ir sistemos negeba paaiškinti visko, kas svarbu tarptautiniuose santykiuose. Kaip užsiminta įvade, mes nevisiškai sutariame, kokiu mastu šie veikėjai reikšmingi ir kodėl. Tačiau bendromis pastangomis siekiame vieno tikslo – priskirti jiems daugiau reikšmės, negu priskiria aptartosios teorijos (galbūt išskyrus Idealizmą). Mes taip pat esame įsitikinę, jog ši problema kreipia mus daugelio kitų svarbių problemų ištakų link.

3

Aiškinimas

Tarptautinių Santykių kaip disciplinos raidą smarkiai veikė mokslo idėjos. Kaip apibūdinta ankstesniame skyriuje, Realizmas iš esmės ragina taikyti tarptautiniams reikalams mokslinius metodus. Carras ir Morgenthau atmetė preskriptyvius ir utopinius Idealizmo elementus ir ėmė orientuotis į mokslą, kuris pasaulį mato tokį, koks jis yra. Mokslinio aiškinimo samprata būdinga visiems Realizmo (ir Neorealizmo) atstovams, kurie kitais atžvilgiais nesutaria, pavyzdžiui, kokiu lygmeniu orientuoti aiškinimą – sistemų ar vienetų. Nors bihevioristai ir prieštaravo dėl stebėjimu nefiksuojamų elementų taikymo Realizmo teorijose, jie tai darė mokslo ir tos pačios mokslo reikalavimų idėjos vardan. (Todėl mes ir netraktuojame jų kaip atskiros mokyklos.) Net ir dabartinės teorijos, nukrypstančios nuo pagrindinio kamieno nevalstybinių veikėjų klausimu, paprastai vis dėlto užsimoja pateikti *mokslinius* aiškinimus.

Šį svarų reiškinį būtina patyrinėti ne tik dėl jo praeities įtakų, bet ir dėl to, kad jis veikia šių dienų debatus pasirenkant vertas dėmesio teorijas. Tačiau mes turime vertinti jį labai atsargiai. Bendra mokslinio aiškinimo samprata visuomet buvo atvira kritikai, o pastaruoju metu – radikaliai kritikuota. Klausimas, ko reikalauja „mokslas", vis dar tebėra atviras todėl prieš imdamiesi kitame skyriuje aptarti „Supratimo" teiginius privalome kuo aiškiau suformuluoti savo nuomonę dėl jo. O šiame skyriuje apžvelgsime kai kurias svarbiausias mokslo istorijos bei filosofijos idėjas ir nurodysime tas, kurios pasirodė įtakingiausios Tarptautiniams Santykiams. Tuomet sustosime atstu ir paklausime, kokia mokslinio aiškinimo samprata labiausiai atitinka mėginimus gamtamokslinius metodus taikyti tarptautiniams santykiams.

MOKSLO REVOLIUCIJA

Taikydami mokslinį metodą, realistai tikėjosi nustatyti elgesio priežastis ir dėsnius, kurių idealistai neįžvelgė dėl savo polinkio skrajoti padebesiais ar pernelyg miglotos mąstysenos. Tai patvirtina ir šeši Morgenthau principai. Kai kurie jų – esmingi, pavyzdžiui, principas, kad politika yra autonomiška sritis, kurioje žmogaus prigimties sąlygojami visuotiniai interesai įgyja konkrečias formas, susijusias su galios paskirstymu. Bet kai kurie tų principų priklauso nuo specifinio mokslo požiūrio, būtent – kad veikia objektyvūs nuo laiko nepriklausomi dėsniai ir kad būtina griežtai atsiriboti nuo normatyvinių samprotavimų. Šis požiūris žinomas Pozityvizmo vardu ir klestėjimo laikais buvo taip plačiai perskverbęs socialinių mokslų tyrinėjimus, kad išsamiai jį aiškinti būtų buvę tolygu akivaizdžių dalykų įvardijimui. Tačiau jo klestėjimo laikai nuėjo į praeitį, bent jau mokslo filosofams, ir pažadame, kad šio skyriaus pabaigoje šio požiūrio teigiamybės nebeatrodys tokios akivaizdžios. Prie to prieisime pradėję nuo moderniojo mokslo ištakų, t.y. nuo mokslo revoliucijos.

Kai kalbama apie „mokslą", paprastai turima galvoje gamtos mokslus, ypač fiziką, chemiją ir biologiją – tiesioginius XVI ir XVII amžių mokslo revoliucijos idėjų paveldėtojus. Pradžia laikomi sero Isaaco Newtono atrasti žemės traukos dėsniai bei jo suformuluoti judėjimo dėsniai, aiškinantys, jog kūnai juda veikiami jėgų. Tai simbolinis išeities taškas. Newtonas nebuvo nei pirmasis, nei vienintelis didis anos epochos mokslininkas. Vėlesnė mokslinė mintis sujaukė jo aiškinimo idėją, o jo atradimus mažų mažiausiai pakoregavo reliatyvumo teorija. Tačiau simboline prasme jis inauguruoja tris stulbinamos pažangos amžius, – pažangos aiškinant gamtos dėsnius ir diegiant naujuosius atradimus. Galbūt mums ne vien entuziazmą kelia mokslo suklestėjimas, apimąs ne tik elektros šviesos išradimą, bet ir branduolinį ginklą, tačiau negalėtume paneigti, kad visi esame skolingi mokslinio metodo atsiradimui.

Plačiausia prasme mokslo revoliucijos idėjos – tai esminis gamtos sąrangos vaizdinys ir metodologinės taisyklės jam užpildyti. Newtonas gamtą vaizdavosi kaip mechaninę priežasčių ir pasek-

mių sistemą, varomą neregimų jėgų ir valdomą neišvengiamų dėsnių. Ši mechaninė sistema nėra tiesiogiai suvokiama mūsų penkiomis juslėmis. Pavyzdžiui, pamatinėje judančios masės sistemoje nėra geltonų narcizų; narcizai mums atrodo geltoni dėl atitinkamo ilgio šviesos bangų (arba – pagal konkuruojančią teoriją – dalelyčių) poveikio žmogaus jutimo organams. Taigi reikėjo atrasti būdą prasigauti anapus „regimybės", kad būtų galima užčiuopti ją sukuriančią tikrovę. XVII amžiuje pasaulį buvo įprasta prilyginti laikrodžiui, kurio ciferblatą tiesiogiai suvokia penkios juslės, bet tikrąjį veikimą valdo spyruoklytės ir ratukai, dangtelio paslėpti nuo mūsų akių. Mokslas ir esąs būdas, pasitelkiant matematiką, kilstelėti tą laikrodžio dangtelį. Eidami mokslo keliu, mes galį atrasti tuos būtinumus – tas nekintamas jėgas, kurios sąlygoja regimybę.

Šis vaizdinys radikaliai nutolo nuo praeities, nes atmetė idėją, jog visa gamtoje turi tikslą ar tikrąją paskirtį, paaiškinančią, kodėl viskas joje vyksta kaip tik taip, o ne kitaip. Iš pradžių tatai nebuvo akivaizdu. Prisiminkime laikrodžio vaizdinį: sistemą vis dar tebebuvo lengva suvokti kaip turinčią savaime jai būdingą, sakytumei, įmontuotą, grandiozinį tikslą. Kad paaiškintume laikrodžio sandarą, turime suprasti ir tai, kaip veikia jo spyruoklytės ir ratukai (o dabar – mikroschemos), ir tai, kad jo paskirtis – rodyti laiką. Bet kuo didesnė ir sudėtingesnė sistema, tuo toliau nueinama studijuojant jos veikimą. Jeigu kiekvienas sistemos būvis yra ankstesniojo būvio rezultatas, atitinkantis žinomus priežastingumo dėsnius, jos veikimą galima paaiškinti, o iš principo – ir nuspėti nesukant galvos, kam ta sistema skirta. Nors tikslo sampratomis („teleologija") vis dar operuoja biologija, jų atsisakė fizika ir chemija, tapusios pavyzdiniais mokslais.

Tačiau verta atkreipti dėmesį, kad teleologiniai aiškinimai tebėra būdingi biologijai, ypač rūšių evoliucijos teorijoms. Idėja, kad siekdami išlikti prisitaiko organizmai ir net ištisos rūšys, yra patogi aiškinamoji hipotezė, motyvuojanti mažų genetinių mutacijų priėmimą ar atmetimą. Socialiniai mokslai analogiškai neretai pasitelkdavo idėjas apie pusiausvyrą ir tai, kas funkciška ar disfunkciška pusiausvyrai pasiekti ir išlaikyti. Taigi Morgenthau

galios pusiausvyros mechanizmas susijęs su sistemos palaikymu; o pastarojo meto Struktūralizmo teorijos tvirtina, jog tarptautinės sąveikos modeliai atspindi kapitalistinio išnaudojimo reikmes. Panašiai ir savanaudiško intereso (*self-interest*) ar „tikrųjų interesų" idėjos neretai siūlo teleoginio pobūdžio aiškinimus. Tačiau kaip pamatysime, visi tokie aiškinimai yra ginčytini. O kol kas, nenorėdami nutraukti mūsų pasakojimo minties gijos, tik atkreipsime dėmesį, kad kiekvienas kalbamas „tikslas" yra vidujai būdingas veikėjui ar sistemai, o ne nurodytas kokios nors nematomos rankos. Šiuolaikinė teleologija taip pat radikaliai nutolsta nuo praeities.

Taigi Newtono mokslo, kurio geriausias pavyzdys – fizika, sukurtas gamtos vaizdinys buvo mechaninė, negyva, tikslo neturinti jėgų sistema, – jėgų, veikiančių materiją neišvengiamų priežastingumo dėsnių reguliuojamais būdais. Tačiau – galbūt laimei tų, kurie tiki laisva žmogaus valia, – kai XVIII a. pabaigoje pradėjo formuotis socialiniai mokslai, tai jau nebuvo vienintelis ir užbaigtas gamtos vaizdinys. Jeigu penkiomis juslėmis negalime pažinti tikrovės (bet ne regimybės), tai kaip jį tada pažinti? Septynioliktasis amžius atsakė: „Protu", t.y. tokia analize, kokią smalsiam protui siūlo matematika. Tai anaiptol nebuvo kvailas atsakymas, turint galvoje, kad geometrija aprašo erdvės savybes, o savybė užimti erdvę yra pagrindinė materijos savybė. Geometrijos tiesos įrodomos, taigi žinoma ne tik jas esant teisingas, bet ir *būtinai* teisingas. Pavyzdžiui, Pitagoro įrodyta teorema, kad stačiojo trikampio kraštinės susijusios formule $a^2+b^2=c^2$, rodo ne vien tai, jog visi statieji trikampiai turi šią savybę. Ji rodo, kad jie *privalo* ją turėti ir kad išimtis ne tik neįtikėtina, bet iš viso neįmanoma. Tai erdvėje veikiančio būtinumo pavyzdys, būdingai iliustruojantis judėjimą valdančius būtinumus. O jei, dar daugiau, „pojūčiai neatskleidžia būtinumų" (cituojant nuvalkiotą frazę), tai mūsų proto suvokimą sąlygoja ne pojūčiai.

Čia glūdi vėliau įvardyta painiava tarp dviejų būtinumo sampratų. Logikoje ar matematikoje įrodymo premisos *sąlygoja* būtent tas išvadas: priežastys *reikalauja* savų padarinių. Nėra taip jau visiškai aišku, kad žinojimas, jog X sąlygoja Y, yra tinkamas

modelis žinojimui, jog kūnai vienas kitą traukia jėga, atvirkščiai proporcinga atstumo tarp jų kvadratui. Tačiau esama kur kas radikalesnių prieštaravimų apskritai visam kliovimuisi prielaida, jog mokslas – tai būtinumų ieškojimas. Būtent – mūsų pažinimas neabejotinai prasideda nuo to, ką mums byloja mūsų penkios juslės, ir gali išeiti už šios tiesioginės patirties tik apibendrindamas tai, ką mes patirtimi sužinome. Kad ir kaip būtų, šia linkme mintį plėtojo XVIII a. mąstytojai, ypač Davidas Hume'as veikale *A Treatise of Human Nature* („Traktatas apie žmogaus prigimtį", pirmąkart išleistas 1739 m.), ir ta kryptis buvo pavadinta empirizmu. Hume'as *Traktate* užsimojo padėti pamatus „visai mokslų sistemai", besiremiančiai tik „patirtimi ir stebėjimu", – ši ambicija buvo būdinga visiems empirikams. Mokslas negalįs ničnieko žinoti apie tokius būtinumus, kai priežastys *reikalauja* padarinių, ir jam nėra reikalo manyti, kad tokių apskritai esama.

Ryškiausias Hume'o teorijos elementas buvo priežastingumo, santykio tarp priežasties ir padarinio, analizė. „Patirties ir stebėjimo" požiūriu, ką mes iš tikrųjų žinome apie jėgas, kurias vienas biliardo kamuolys perduoda kitam priversdamas jį po susidūrimo pajudėti? Iš esmės mes žinome tik tiek, kad tomis pačiomis sąlygomis įvykiai vyksta taisyklinga ir nuspėjama seka. (Tikslumo dėlei reikia pasakyti, jog tam, kad galėtume būti tikri *c* kažkada sąlygojus *e*, turime turėti įvykdytas keturias Hume'o numatytas sąlygas, būtent: *c* vyko prieš *e*; tarp jų neįsiterpė joks įvykis; po tokių įvykių kaip *c* tomis sąlygomis visada įvyksta tokie įvykiai kaip *e*; mes esame įpratę tikėtis kaip tik tokios sekos.) O vis dėlto šito pakanka. Jeigu galime atpažinti gamtos dėsningumus, mums nieko daugiau ir nereikia, kad galėtume numatyti ir paaiškinti tai, kas vyks. Idėja, jog gamtoje egzistuoja jėgos ir būtinumai, yra klaidinga, tai mistika, be kurios puikiai galime išsiversti.

Šios nuostabiai paprastos minties rezonansas netyla ir toliau. (Ji randama pirmame Hume'o *Traktato* tome, – dera perskaityti pačią knygą, nes čia mes net nemėginame jos tinkamai apžvelgti.) Ši idėja tampa dingstimi nesiliaujančiam ginčui dėl tikrojo mokslinio metodo pobūdžio, – ginčui, kurio „Realizmas" neišsprendė. Kad suvoktume, kaip toli tas ginčas siekia, pamąstykime apie šią

1794 m. parašytą pastabą iš markizo de Condorcet *A Sketch for an Historical Picture of the Human Mind* („Žmogaus proto pažangos istorinio vaizdo matmenys") „Dešimtojo laikotarpio":

Vienintelis tikėjimo gamtos mokslais pagrindas yra idėja, kad visuotiniai dėsniai, žinomi ir nežinomi, valdantys visatos reiškinius, yra būtini ir pastovūs; o kodėl šis principas turėtų blogiau tikti žmogaus protinių ir dvasinių sugebėjimų raidai nei kitiems gamtos reiškiniams?*

Pirmiausia atkreipkime dėmesį į tai, kad Šviečiamosios epochos dvasia rašantis Condorcet siūlo remtis gamtos mokslų metodais bei prielaidomis tyrinėjant žmogų. Tatai paskatins tokią pačią pergalingą pažangą, jei tik anie „žmogaus protiniai ir dvasiniai sugebėjimai" nepasirodys esą ypatingi ir visuomenės pasaulį paverčiantys radikaliai skirtingu gamtiniam. Antra, atkreipkime dėmesį ir į tai, kad gamtą valdantys visuotiniai dėsniai vadinami „būtinais ir pastoviais". Ši frazė lemtingai ambivalentiška, jos prasmė svyruoja tarp minties, esą jie pastovūs dėl to, kad yra *būtini*, ir minties, esą jie būtini tik ta netvaria prasme, jog yra patikimi dėl to, kad *pastovūs*. Šis nevienareikšmiškumas būtų lengvai įveikiamas, jei Hume'as būtų teisingai išanalizavęs priežastingumą, bet kaip toliau įsitikinsime, mėginimai paversti labai paprastą empirizmą labai paprastu moksliniu metodu neduoda pakankamo pagrindo aiškinimui. „Priežastis" reiškia šį tą daugiau nei nuolatinė ir nuspėjama įvykių koreliacija.

POZITYVUSIS MOKSLAS

„Realizmas" Tarptautiniuose Santykiuose paveldėjo tiek prielaidą, jog gamtamoksliniai metodai yra raktas į socialinį pasaulį, tiek ambivalentiškumą dėl to, kas „būtina ir pastovu". Ieškota ne tokio „būtinumo", koks buvo būdingas didingai mechaniškai Newtono geležinių dėsnių ir neišvengiamų jėgų sistemai, bet pakankamai stip-

* Vertė Petras Račius: *Filosofijos istorijos chrestomatija. Naujieji amžiai*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 377.

raus, kad palaikytų mintį, jog tarptautinė *sistema* yra kai kas daugiau negu nuolatinis ir reguliarus jos dalių elgesys. Kita vertus, tvarkingą, paprastą ir ne taip jau neįtikimą mokslinį metodą galima pagrįsti vienu tik pastovumu, o „Realizmas" sutapo su garsiuoju bandymu būtent tai ir padaryti. Tą bandymą paskatino XX a. ketvirtojo dešimtmečio loginių pozityvistų darbai, ypač Rudolpho Carnapo, Carlo Hempelio ir Ernesto Nagelio[1] raštai, ir daugelį socialinių mokslų tyrinėtojų tatai paskatino manyti, jog mokslinį metodą drąsiai galima išgryninti tokiomis schemomis kaip 3.1 pav.

Ši schema (šiek tiek supaprastinta) paimta iš R. E. Lipsey *Introduction to Positive Economics* („Įvado į pozityviąją ekonomiką"), išlikusio pavyzdiniu vadovėliu ir jau pavadinime turinčio esminį žodį „pozityvioji"[2]. Loginis jos pagrindas labai paprastas ir aiškus. Kad atskleistum gamtos dėsningumus, daryk apibendrinimą, dedukcijos būdu numatyk jo reikšmę kitam atvejui ir stebėk, ar tas numatymas pasitvirtins. Jei taip – nebereikalingas joks tolesnis veiksmas; jei ne, tada arba atmesk tą apibendrinimą, arba taisyk jį ir mėgink numatyti iš naujo. Procesas tęsiamas tol, kol nustatoma tvirta sėkmingai pasitvirtinusių apibendrinimų visuma, kuri galėtų tapti patikimu aiškinimų šaltiniu. Toji „tvirta visuma" sudaro „pozityvų" mokslą, kuris skiriasi tiek nuo metafizinių spekuliacijų, tiek nuo normatyvinių sprendimų. Lipsey visa tai išdėsto savo *Įvado* įvade, o likusioje knygos dalyje padeda pozityviosios ekonomikos pagrindus.

Lipsey iš tikrųjų nesikliauja *vien* „patirtimi ir stebėjimu". 3.1 pav. kairysis viršutinis rėmelis apima „apibrėžimus" ir pamini „prie-

[1] Rudolph Carnap, *Der Logische Aufbau der Welt (The Logical Structure of the World)*, į anglų k. vertė R.A. George, California: University of California Press, 1967, ir *Logical Foundations of Probability*, Chicago: University of Chicago Press, 1962; Carl Hempel, *Aspects of Scientific Explanation*, New York: Free Press, 1965; Ernest Nagel, *The Structure of Science* (New York, Harcourt Brace, 1961. Pravartų vadovą šiai ir kitoms šio skyriaus temoms žr. A.F. Chalmers, *What is this Thing called Science?* 2 leid., Milton Keynes: Open University Press, 1983.

[2] R.E. Lipsey, *Introduction to Positive Economics*, London, New York: Harper and Row, 1963, bei daugelis kitų šios knygos leidimų.

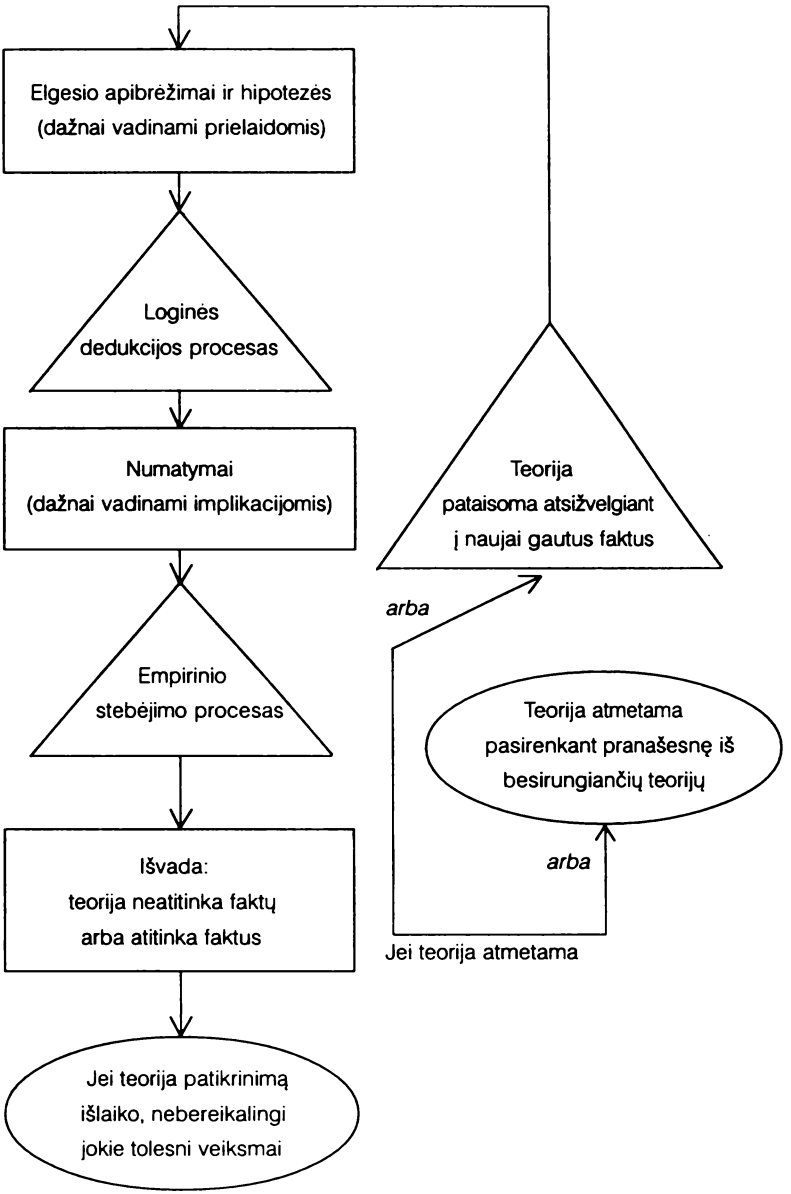
Elgesio apibrėžimai ir hipotezės
(dažnai vadinami prielaidomis)
Loginės
dedukcijos procesas
Numatymai
(dažnai vadinami implikacijomis)
Empirinio
stebėjimo procesas
Išvada:
teorija neatitinka faktų
arba atitinka faktus
Jei teorija patikrinimą
išlaiko, nebereikalingi
jokie tolesni veiksmai
Teorija
pataisoma atsižvelgiant
į naujai gautus faktus
arba
Teorija atmetama
pasirenkant pranašesnę iš
besirungiančių teorijų
arba
Jei teorija atmetama

3.1 pav.

laidas". Terminas „apibrėžimai" reiškia daugiau negu akivaizdžią mintį, kad hipotezes reikia formuluoti aiškiai, žodžiais, kurių reikšmės apibrėžtos. Svarbu ir tai, kokius vartoti žodžius, kokiomis sąvokomis siekti aiškumo. Pavyzdžiui, jeigu iškelta hipotezė, kad tautinės valstybės siekia savanaudiškų interesų, galima būtų paklausti ne tik kas laikytina tautine valstybe ir savanaudiškų interesų siekimu, bet ir kodėl pasirinktos būtent šitos sąvokos. Gali atrodyti, jog tinkamas atsakymas būtų toks: patirtis patvirtina mums tautines valstybes esant vieną iš esminių dabarties pasaulio faktų ir iš tikrųjų dažnai elgiantis labai savanaudiškai. Bet taip prašautume pro šalį. Seras Karlas Popperis (pastarųjų laikų mokslo filosofijos supratimui nepaprastai svarbaus veikalo *Conjectures and Refutations* („Spėjimai ir paneigimai") autorius) nurodo, jog protas niekuomet negali vien pasyviai registruoti patirtį[3]. Jis pasakoja, kaip sykį liepęs grupei studentų viską ištrinti iš savo sąmonės ir stebėti, kas vyksta kambaryje. Kaip jis ir tikėjosi, šie patyrė visiškai negalį padaryti taip, kaip buvo nurodyta. Jie negalėjo „stebėti", kol nebuvo duota užuominų, *į ką žiūrėti* ir *ko tikėtis*. Paprasčiausiai netiesa, kad, tradicinių empiristų įsivaizdavimu, protas yra *tabula rasa*, arba tuščia lentelė, kurioje patirtis daro savo įrašus. Stebėjimas yra proto veikla, kuria sąvokos siejamos tarpusavy.

Ši mintis potencialiai radikali. Tačiau Popperis jos implikacijas apriboja – atskiria atradimo procesą ir patvirtinimo logiką. Paprasčiausios formos empirizmo požiūriu, abiem jiems yra vienas metodas: stebėk, įžvelk pasikartojimą, apibendrink, patikrink su naujais pavyzdžiais. Tai perdėm indukcinis metodas, gundantis ir savo paprastumu, ir tuo, kad išsiverčia be stebėjimu nefiksuojamų elementų. Nei faktai, nei hipotezės patys be niekur nieko nepatraukia dėmesio, tvirtina Popperis. Ir priduria, kad pripažinti – tereiškia pripažinti, jog svarbus esąs tikrinimas. Tegu sau mokslininkams idėjos į galvą ateina ne laboratorijoje, o vonioje, tegu jie

[3] K. Popper, „Conjectures and Refutations" jo knygoje *Conjectures and Refutations*, London: Routledge and Kegan Paul, 1969. Žr. taip pat šio autoriaus *The Logic of Scientific Discovery*, London: Hutchinson, 1958, ir *Objective Knowledge*, Oxford: Oxford University Press, 1972.

suranda jas pasitelkdami vaizduotę, o ne statistiką. Priimtini visi spėjimų šaltiniai, jei tik mokslas kuo griežčiausiai laikosi patvirtinimo logikos. Todėl labai prašom – galvokite operuodami stebėjimu nefiksuojamais elementais, jei tik tokių teorinių išvedžiojimų rezultatus teiginiuose bus įmanoma patikrinti.

Dėl pačios patvirtinimo logikos Poperis iškelia įstabų pasiūlymą – jog svarbu ne patvirtinti teisinga, bet pripažinti klaidinga. Nesunku įsivaizduoti, kad teorijai gera naujiena, jei praktika ją patvirtina. Visai ne, sako Popperis savo „Spėjimuose ir paneigimuose" ir pateikia Marxo bei Freudo pavyzdžius. Marksizmo ar froidizmo teorija taip surėsta, kad patirtis garantuotai ją patvirtins. Bet tai – joks pranašumas. Anaiptol nebūdamos pavyzdinės mokslo pažangos požiūriu, tos teorijos apskritai nėra iš tikrųjų mokslinės. Skelbti teoriją, kuri iš viso nerizikuoja būti patirties paneigta, – tai pseudomokslas. Tikri mokslininkai visada nustato, kokiomis sąlygomis jie atsisakytų savo teorijų ir sutiktų su paneigimu, jei tos sąlygos atsirastų.

Lipsey žavisi Popperiu ir jo idėją perteikia schema. Viršutinio rėmelio „prielaidos" gali apimti daugiau, negu ten įdeda patirtis, bet kas jau ten patenka, turi būti dedukcijos būdu transformuota į numatymus, kurie gali būti patikrinami stebėjimu. Vis dėlto, kadangi svarbu ne patvirtinimas, kai teorija išlaiko išbandymą, ovale schemos apačioje, užuot šaukus „valio!", griežtai sakoma „jokių tolesnių veiksmų". Sudėjus draugėn Lipsey ir Popperį, gaunamе dailią ir tvarkingą veikimo schemą, grindžiamą nepaprastai įtakinga logika. Derinys labai aštriabriaunis. Jis sugriauna pavyzdinį bihevioristų pagrindą manyti, esą mokslas turįs laikytis tik stebėjimu fiksuojamų elementų ir prielaidos, jog įmanomas grynas stebėjimas. Taip pat perspėja, jog sistemų teorijos yra taip patogiai surėstos, kad patirtis niekada negalėtų jų paneigti.

Bet ir ši schema palieka neišspręstų problemų. Kaip matyti iš 3.1 pav., kai numatymas nepasitvirtina ir teorija pasirodo „akivaizdžiai neatitinkanti faktų", ją dera „taisyti" arba „atmesti". Betgi kada viena, o kada – kita? Tarkime, kad mes rengiamės išbandyti mikroekonominę „racionalaus veikėjo" teoriją, pritaikytą tarptautiniams santykiams, ir darome prielaidą, jog tautinės valstybės siekia savanaudiškų interesų. Priešingai nei numatyta, antai Ru-

ritanija pradeda beviltišką karą prieš nepalyginamai stipresnę kaimyninę valstybę. Ar šis faktas paneigia prielaidą, esą tautinės valstybės siekiančios savanaudiškų interesų?

Esama ir nemažai kitų galimybių. Pavyzdžiui, jei „savanaudiškas interesas" reiškia „suvoktą savanaudišką interesą" arba „savanaudišką interesą, apibrėžtą valdančiojo elito", pakaks nedidelės pataisos. Jei išimtis tikra, bet atsiranda tik dėl to, kad Ruritanija yra maža valstybėlė, smarkiai veikiama kurios nors galingos kaimynės, tuomet reikės didesnio pertvarkymo. Tuo tarpu 3.1 pav. sakoma ne „Atmesk", bet „Atmesk pasirinkdamas pranašesnę iš besirungiančių teorijų", o kadangi tarp besirungiančių teorijų esti daugybė konkurencijos atspalvių bei tipų, tai lieka neaišku, kur baigiasi taisymas ir prasideda atmetimas. Kitais žodžiais tariant, nors 3.1 pav. numatymo ir faktų akistata pateikiama kaip aiški ir lemiama tiesa, bent truputį susimąsčius, ims aiškėti, jog visada lieka apsčiai vietos manevruoti.

Tai – ne įspūdis, susidarantis dėl to, kad schema būtų pernelyg supaprastinusi sudėtingą procesą. Neaiškumas susijęs su pačia pozityvizmo idėja, kad hipotezes galima po vieną patikrinti lyginant jų implikacijas su objektyviais, neutraliais patirties faktais. Tarptautinių Santykių literatūroje ši problema įvardyta, ypač po šeštojo dešimtmečio, kai susiformavo Biheviorizmas. Kritikai netruko pareikšti ir kad turimi įrodymai vienodai sėkmingai palaiko viena kitai prieštaraujančias teorijas, ir – radikalesniu aspektu – kad tie „įrodymai" įvairių teorijų skirtingai interpretuojami. Pavyzdžiui, įsiklausykime į neutraliai skambantį klausimą: „Ar esama ryšio tarp vidinio ir išorinio konflikto lygmens?" Į jį bandė atsakyti dešimtys mokslininkų, bet nė nepriartėjo prie susitarimo. Be abejo, iš dalies taip yra dėl to, kad jie rėmėsi skirtingais įrodymais ir nevienodais laikotarpiais. Bet šie skirtumai atliepia skirtingą supratimą apie tai, kas laikytina relevantiškais įrodymais, o didumoje literatūros šiuo klausimu ginčijamasi dėl įrodymų ir dėl tinkamai bei netinkamai naudojamų metodų manipuliuoti duomenimis[4].

[4] Šis ginčas aptariamas: M. Sullivan, *International Relations: Theories and Evidence*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1976, 4 sk.; James Dougherty, Robert Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, 2 leid., New York: Harper and Row, 1980, 8 sk.

Grahamo Allisono studijoje apie 1962 metų Kubos raketų krizę pateiktas pavyzdys, kaip priimami užsienio politikos sprendimai[5]. Autorius parodo, kaip galima pateikti bent tris tų pačių įvykių paaiškinimus, kurių kiekvienas susijęs su kitais faktais – arba su kitaip interpretuojamais tais pačiais faktais. Tie aiškinimai akivaizdžiai nesikerta, bet ir nėra suderinami, – šis turintis daugybę niuansų reikalas rodo, kad faktų ir interpretacijų neįmanoma atskirti. Bent jau šią tiesą visuotinai pripažino mokslo filosofija, kuri nuolat kritikuoja pozityviojo mokslo neutralumo prielaidas. Ryškiausias prieštaravimo kryptis nužymėjo Quine'o pragmatizmas ir Kuhno darbas apie paradigmas, tad jų dabar ir imkimės.

PRAGMATIZMAS

Straipsnyje „Dvi empirizmo dogmos" Quine'as geriau nei kas kitas trumpai suformulavo tris priežastis, iš esmės verčiančias nusivilti tradicinio empirizmo dvasia sukurtu pozityviuoju mokslu[6]. Pirmoji yra ta, kad penkios mūsų juslės niekada neduoda ir negali duoti „nepadailintų naujienų" – informacijos, nepriklausomos nuo jai klasifikuoti vartotų sąvokų. Sąvoka, vaizdžiai sakant, nėra tiesiog lipni etiketė, kurią klijuojame prie daiktų jiems iškilus prieš mūsų pojūčius. Vartodami sąvoką, mes išsirenkame relevantiškus ir patikimus stebimo reiškinio bruožus. Vieno potyrio bruožus grupuojame su kitų potyrių bruožais (relevantiškumas) ir manome, kad šis grupavimas reikšmingas ir kitais atvejais (patikimumas). Neįmanoma apibūdinti patirties nepriklausomai nuo jos interpretavimo. Nebūna „nuogų" faktų – nėra faktų, ankstesnių už jų interpretavimą.

[5] G. Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little, Brown, 1971.

[6] W.v.O. Quine, „Two Dogmas of Empiricism", jo knygoje *From a Logical Point of View*, New York: Harper and Row, 1961. Su Quine'o pragmatizmo dvasia geriausiai supažindina: Quine, J.S. Ullian, *The Web of Belief*, New York: Randon House, 1978.

Todėl, antra, testavimo procesas negali vykti taip, kaip aprašyta anksčiau. Išbandymas negali būti grynos empirinės tiesos momentas, kai teorija įvertinama pagal tikrovę. Lygiai kaip sąvokos yra susijusios su jusliniu suvokimu, taip ir teorija susijusi su eksperimentu. Visada klausiama ne „ką rodo faktai?", o „kurią teoriją rinksimės?" Taigi Lipsey schema apima dar vieną pasirinkimo momentą – tame 3.1 pav. rėmelyje, kuriame „teorija pasirodo arba neatitinkanti faktų, arba atitinkanti faktus". Pragmatizmas pabrėžtų žodį „pasirodo". Kadangi nustatyti faktus padeda teorija, lieka erdvės rinktis sprendžiant, ar tikrinamoji teorija juos atitinka. Kitais žodžiais tariant, visada yra trečia galimybė – išgelbėti teoriją atmetant faktus! Pavyzdžiui, jei eksperimento rezultatai pernelyg trikdantys, mokslininkas pasitikrins, ar jis atliktas teisingai, laikantis sąlygos *ceteris paribus* („kitoms aplinkybėms esant vienodoms"). Pragmatikai teigia, jog tokie pasitikrinimai ne tik apgaulingi, bet ir visuomet palieka tą pačią galimybę – priimti jų akivaizdžius rezultatus ar ne. Faktai visada yra priklausomi nuo teorijos.

Trečia, todėl niekada vienu metu netikrinama tik viena hipotezė. Popperis, argumentuodamas tikrų hipotezių klaidingumo pripažinimą, kalba apie neginčijamą paneigimą remiantis patirtimi. Quine'as labai įtaigiai sako, kad patirtis, jeigu ir rodo kažką teorijoje esant negera, negali pirštu bakstelti į kurią nors konkrečią hipotezę. Hipotezės teisingumas patvirtinamas tokiu būdu: jei hipotezė H numato N ir numatymas N pasitvirtina, tai H yra patvirtinta. Popperis paprieštaravo, jog šitokia logika gali būti patvirtinamos ir pseudomokslinės teorijos, ir pasiūlė paneigimo logiką: jei H numato N ir N pripažįstama klaidinga, tai H yra paneigta. Bet štai Quine'as sako, jog H niekada nebūna viena hipotezė, bet jų pluoštas. Jei H_1, H_2, H_3... numato N ir N paneigiama, tai turime atmesti H_1 arba H_2, arba H_3, arba...; tačiau nėra jokio pagrindo manyti, jog klaidinga yra būtent H_1.

Šia dvasia galėtume tęsti ir toliau, nes pragmatizmas yra plati pažinimo teorija, o Quine'as – dėmesio vertas jos propaguotojas. Bet tąsyk įsileistume į filosofijos lankas toliau, negu čia turime vietos. Užuot tai darę, pateikiame dvi nemažas pastraipas iš Qui-

ne'o „Dviejų empirizmo dogmų", apibendrinančias šios madingos pozityviojo mokslo alternatyvos dvasią:

Mūsų vadinamojo pažinimo ar įsitikinimų visuma – nuo įprasčiausių geografijos bei istorijos dalykų iki sudėtingiausių atominės fizikos ar net grynosios matematikos bei logikos dėsnių – yra žmogaus darbo vaisius ir daro poveikį patirčiai tik pačiuose jos pakraščiuose. Arba, parinkus kitą metaforą, visas mokslas – nelyginant jėgos laukas, kurio paribio sąlygos yra patirtis. Susitikimas su patirtimi periferijoje sąlygoja pataisas lauko viduryje. Kai kuriems mūsų teiginiams tenka perskirstyti teisingumo vertinimus. Pervertinus vienus teiginius, dėl jų loginių ryšių tenka pervertinti kitus, – o logikos dėsniai savo ruožtu tėra tam tikri tolesni tos sistemos teiginiai, tam tikri tolesni lauko elementai. Iš naujo įvertinę vieną teiginį, mes turime iš naujo įvertinti kai kuriuos kitus, kurie galbūt bus teiginiai, logiškai susiję su pirmuoju, arba teiginiai apie pačius loginius ryšius. Bet patį lauką taip menkai determinuoja paribio sąlygos – patirtis, jog esama apsčiai laisvės rinktis, kuriuos teiginius pervertinti atsižvelgiant į kurią nors vieną prieštaringą patirtį. Jokios konkrečios patirtys nėra susijusios su kuriais nors konkrečiais teiginiais lauko viduje, nebent netiesiogiai, veikiant laukui kaip visumai, turinčiai įtakos pusiausvyrai.

Jei šis požiūris teisingas, klaidinga kalbėti apie atskiro teiginio empirinį turinį – ypač jei tai teiginys, apskritai tolimas patirties veikiamai lauko periferijai. Dar daugiau, visiška nesąmonė ieškoti ribos tarp sintetinių teiginių, kurie neapibrėžtai priklauso nuo patirties, ir analitinių teiginių, kurie lieka galioti, kad ir kas nutiktų. Jei pakankamai drastiškai pataisysime kitas sistemos dalis, bet kurį teiginį galėsime laikyti teiginiu, kad ir kas nutiktų. Net labai artimą periferijai teiginį galime laikyti galiojančiu, nepaisant akivaizdžiai jam prieštaraujančios patirties, jeigu ją paskelbsime haliucinacijomis ar pataisysime tokius teiginius, kurie vadinami logikos dėsniais. Ir priešingai, vadovaujantis tuo pačiu principu, jokio teiginio nėra neįmanoma pataisyti. Kaip priemonė supaprastinti kvantų mechaniką buvo pasiūlyta peržiūrėti net patį logikos negalimo trečiojo dėsnį; o iš principo – koks skirtumas tarp tokio poslinkio ir poslinkio, kuriuo Kepleris išstūmė Ptolemają, Einsteinas – Newtoną ar Darwinas – Aristotelį?[7]

[7] Quine, „Dvi dogmos", 6 skirsnis.

PARADIGMOS

Pozityviojo mokslo empiristiniam pagrindui taip pat labai svarbus yra „analitinių" ir „sintetinių" teiginių skyrimas. Analitiniai teiginiai sieja vienas sąvokas su kitomis ir esti teisingi (arba klaidingi) tik priklausomai nuo jų terminų prasmės, pavyzdžiui, teiginys, jog visi viengungiai nevedę. Sintetiniai teiginiai yra tie, kurie kažką tvirtina apie pasaulį ir esti teisingi (arba klaidingi), jei atitinka tikrovę (arba jos neatitinka), pavyzdžiui, kad visi viengungiai gyvena be rūpesčių. Iš tikrųjų ši perskyra neišvedama visiškai aiškiai ar neprieštaringai, bet dabartiniams mūsų tikslams šios apibendrintos idėjos užtenka. O ta apibendrinta idėja yra tokia: teiginiai priklauso kalboms, o faktai – pasauliui. Kartais teiginio teisingumą galima nustatyti vien iš jo santykio su kitais teiginiais, kaip antai matematikoje. Toks teiginys yra analitinis, o štai sintetinių teiginių teisingumą galima nustatyti tik atsižvelgiant į pasaulio faktus.

Šitaip vertinant, „teorija", pavyzdžiui, Lipsey, yra mišinys, sudarytas iš hipotezių (sintetinių bendrų teiginių apie gamtos dėsnius ar dėsningumus) ir analitinių teiginių, apibrėžiančių terminus, pasitelkiančių logiką bei matematiką, reikalingą implikacijoms dedukuoti, ir sujungiančių hipotezes draugėn. Tarptautiniuose Santykiuose geras tokios teorijos pavyzdys gali būti Jameso Rosenau „priešteorė"[8]. Kadangi faktai patys nekalba, analitikams reikalinga „priešteorė", arba koncepcinis aparatas jų reikšmei įvardyti. Rosenau „priešteorę" sudaro užsienio politikos šaltinių apibrėžimų rinkinys, trys valstybės tipo matmenys (dydis, ekonominis išsivystymas ir politinė sistema) ir du analitiniai parametrai (probleminės sritys ir pralaidumas *(permeability)*), kurie visi drauge apibrėžia matricą užsienio politikai tyrinėti. Šis aparatas neperteikia jokios savarankiškos tiesos, sako autorius, bet kuriant teorijas jis reikalingas, nes faktai įgyja reikšmę tik analitiniais teiginiais api-

[8] J. Rosenau, „Pre-Theories and Theories of Foriegn Policy", in: R.B. Farrell (red.), *Approaches to Comparative and International Politics*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1966, p. 27–92.

brėžtoje matricoje. Panašią mintį ekonomikoje išdėstė Miltonas Friedmanas garsiojoje esė „The Methodology of Positive Economics"(„Pozityviosios ekonomikos metodologija")[9]. Pozityviosios ekonomikos užduotis, pasak Friedmano, – „pateikti apibendrinimų sistemą, kuria naudojantis būtų galima teisingai numatyti bet kokių aplinkybių pasikeitimų padarinius". Tatai atliekama kuriant „teoriją" ar „hipotezę", leidžiančią daryti įtikinamas ir prasmingas (t.y. ne truistines) prognozes apie stebėjimu dar neužfiksuotus reiškinius". Ši teorija turinti būti sulydyta iš dviejų elementų – „kalbos" ir „esminių hipotezių rinkinio". Ankstesniojo vaidmens „teorija neturi esminio turinio; tai tautologijų rinkinys. Jos paskirtis – būti katalogizavimo sistema..." Šį vaidmenį atliekanti „teorija vertintina pagal jos galią prognozuoti tai klasei reiškinius, kuriuos „aiškinti" ji yra numatyta". Tai – įsimintinai glaustai ir aiškiai reziumuotas pozityviojo mokslo metodas.

Analitiškumo ir sistemiškumo perskyra svarbi Lipsey schemai, kaip, beje, ir visam pozityvizmui. Tvirtinama, jog esama aiškaus skirtumo tarp šių dviejų rūšių teiginių, o jokia trečia rūšis neegzistuoja[10]. Teiginys, jog nėra hibridinių, nesuklasifikuojamų teiginių – tai lemtinga „dogma", viena iš dviejų, kurios radikaliai kritikuojamos Quine'o „Dviejose empirizmo dogmose". Kad nėra trečios rūšies, labai svarbu ir paneigiant Protui Newtono priskirtą užduotį – surasti pamatinę daiktų tvarką. Tačiau trikdanti aplinkybė: Thomas Kuhnas, savo darbe *The Structure of Scientific Revolutions* („Mokslo revoliucijų struktūra"), nagrinėdamas mokslo raidą, pateikia svarių įrodymų trečiosios rūšies naudai, net jeigu ji ir nebūtų visiškai tokia, kokia patenkintų Newtoną[11].

[9] M. Friedman, „The Methodology of Positive Economics", in: *Essays in Positive Economics,* Chicago: University of Chicago Press, 1953. Cituojama iš pirmųjų puslapių.

[10] Loginiai pozityvistai puikiai suvokė kelią sau problemų griežtai ir išskirtinai laikydamiesi analitiškumo ir sintetiškumo perskyros. Būtent: prie ko priskirti „tilto" vaidmenį atliekančius teiginius, teikiančius kriterijus teorijos dalis taikyti pasauliui? Ir vis dėlto trečios rūšies *negali* būti, kitaip susiūbuotų visas metodas. Šiuo klausimu žr. nuorodas į Carnapą, Hempelį ir Nagelį 1 išnašoje.

[11] T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions,* Chicago: University of Chicago Press, 1970.

Studijuodamas mokslo istoriją, Kuhnas pastebėjo, jog kartais moksle įvyksta staigios koncepcinės revoliucijos, ir iškėlė klausimą: kodėl? Kad įžvelgtume klausimo esmę, apibendrinkime Lipsey schemą ir pamąstykime apie tai, kad dėl taisymo ir pakeitimo alternatyvų slidumo galima būtų tikėtis vyksiant laipsnišką ir nenutrūkstamą kaupimo procesą. Kuhnas atsako, jog mokslinė bendruomenė mąsto apsiribodama tam tikra „paradigma", kuri valdo mokslininkų elgesį su neklusnia patirtimi. Patirtį, besikertančią su iki tol pripažinta teorija, galima traktuoti dvejopai. Ją galima laikyti griaunančiu pavyzdžiu, kuris verčia teoriją taisyti arba atmesti, arba anomalija, kuri tokiu atveju atidedama į lentynėlę ateičiai arba atmetama. Kaip pasielgiama, priklauso nuo to, ar stipriai ta mokslinė bendruomenė yra susisaisčiusi su ta teorija.

Stiprus susisaistymas įgyja „paradigmos" formą, o tai reiškia ir rinkinį labai bendrų prielaidų, kurių klaidingumas beveik neįsivaizduojamas, ir visumą institucinės praktikos, valdančios mokslo vyksmą. Pavyzdžiui, Newtono iškeltos prielaidos, jog visus įvykius sąlygoja veikiančios jėgos ir priežastingumo dėsniai, veikė kaip paradigma abiem prasmėmis. Akivaizdžios išimtys būdavo dedamos į šoną lūkuriuoti, kol kada nors bus paaiškintos tais pačiais Newtono sistemos principais; tokios nuostatos derėjo laikytis kiekvienam norinčiam pelnyti gero mokslininko vardą. Tad mokslas ir mokslo pažanga yra rutiniški tol – ir tiktai tol, – kol vyraujanti paradigma sėkmingai susidoroja su akivaizdžiomis išimtimis. Bet kartais atidėtų išimčių lentynėlė persipildo. Prisikaupia tiek daug ir tokių ryškių anomalijų, kad paradigma staiga sugriūva, pavyzdžiui, kaip tąsyk, kai Einsteinas sudėjo daiktan niutoninės paradigmos išimtis ir pasiūlė reliatyvumo teoriją. Kai taip atsitinka, įvyksta mokslo revoliucija ir senąją paradigmą pakeičia nauja.

Kuhnas šią idėją paskelbė itin raiškiai, paradigmas pavaizdavo labai bendras ir vientisas, o jų žlugimą – kaip labai staigų ir galutinį. Todėl socialinius mokslus jis manė esant per daug chaotiškus, kad turėtų paradigmą ar net tikėtinai ją galėtų netrukus įgyti. Bet šią mintį nesunku pritaikyti mūsų ankstesnėms priežastims, skatinusioms suabejoti Lipsey schema. Joje savaime aiškiu dalyku laikoma tai, kad racionalų vienos ar kitos teorijos pasirinkimą

lemia (ar gali lemti) patirties atradimai. Tačiau jeigu visada daromos labai bendros esminės prielaidos, nepriklausančios nuo patirties, nes sąlygojančios tos patirties interpretavimą, – tuomet ši schema nėra išbaigtas mokslinio metodo modelis. Jei teoriją nepakankamai determinuoja patirtis, kuri pati esti teorijos persmelkta, tai racionalus teorijų pasirinkimas vis dar tebėra paslaptis.

Tatai taip taikliai įvardija nūdienos socialinių mokslų padėtį, kad – norėtų to Kuhnas ar ne – „paradigma" pateko į socialinių mokslų kalbą. Konkrečiai Tarptautiniuose Santykiuose nemažai kalbama apie konkuruojančias paradigmas turint omeny ne tik tai, kad egzistuoja besikertančios nepaneigtos teorijos, bet ir tai, kad jų konfliktas rodo vargiai palyginamas jų išeities pozicijas. Pavyzdžiui, Realizmas ir Idealizmas tiesiogiai tarpusavy nekonkuruoja, nes pirmasis remiasi tokiu moksliniu metodu, kokį antrasis atmeta. Kiekvienas jų turi sisteminių būdų įveikti pastebimus keistus atvejus, ir nėra vilties rasti neutralias sąlygas, kuriomis būtų įmanoma patikrinti juos vieną pagal kitą ir nuspręsti, kuris vertesnis. Arba paėmus kitą pavyzdį, kuris mus domins tolesniuose skyriuose, panaši praraja žioji dispute tarp racionalaus veikėjo ir biurokratinės politikos modelių valstybių sprendimų priėmimo procese. Kiekvienas modelis geba susidoroti su visais duomenimis, jų pasirinkimą lemia tokie kriterijai kaip elegancija, ekonomiškumas, efektyvumas, o tiesą sakant, tikriausiai ir suderinamumas su fundamentaliosiomis prielaidomis apie žmogaus prigimtį.

Tai gerai iliustruoja šiuolaikinė literatūra apie tarptautinius santykius. Praeitame skyriuje įrodinėjome pastaruoju metu vyraujant tris pagrindinius požiūrius: Realizmą, Pliuralizmą ir Struktūralizmą. Kiekvienas jų turi daug šalininkų tarp šios disciplinos specialistų, ir iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog šie požiūriai tarpusavy varžosi. Tačiau neįmanoma sugalvoti būdo patikrinti juos vieną pagal kitą. Jie ne šiaip skirtingai regi pasaulį, bet kiekvienas kitaip apibrėžia turimus duomenis. Nerasime tokių duomenų rinkinio, kuriuo naudodamiesi galėtume palyginti šiais požiūriais pateikiamus aiškinimus. Pavyzdžiui, Realizmo šalininkai tiesiog nemato to paties pasaulio, kokį mato tie, kurie laikosi Pliuralizmo ar Struktūralizmo požiūrio: jie mato skirtingus veikėjus, skirtingas pro-

blemas ir skirtingus įrodymus. Negalime nė tikėtis, kad kiekvieno požiūrio atstovai *kokią nors* anomaliją palaikys pakankamu pagrindu savo teorijai atmesti. Kiekvienas šių trijų požiūrių veikia it savotiškas intelektualų klubas: kiekvienas turi savo žurnalus, rinkimosi vietas, lyderius. Kiekvienas žino savo ir kitų požiūrių silpnąsias vietas, todėl ginčai tarp jų rutuliojasi nuspėjamomis kryptimis gerai pažįstamoje teritorijoje. Tarpparadigminiai ginčai itin reti, o iš tikrųjų – jei vadovaudamiesi Kuhno pavyzdžiu suabejosime galutinėmis Popperio klaidingumo pripažinimo kriterijaus galimybėmis, – apskritai neįmanomi.

TIESA, TEORIJA IR PATIRTIS

Quine'as ir Kuhnas duoda labai tvirtą pagrindą sutikti su teiginiu, kad mokslinės teorijos turi šį tą daugiau, negu galima vertinti pagal patirtį. Tatai nenustebins nieko, kas yra ištikimas senajai tradicijai, Protą priešpriešinančiai patirčiai ir tvirtinančiai, jog mokslo siekiamas absoliutus Pažinimas įmanomas tik tada, kai Protas patvirtina patirties atradimus. Bet iškilus Loginiam pozityvizmui toks racionalizmas bemaž užleido pozicijas empirizmui, todėl šiek tiek nesmagu suprasti, kad patirtis savo darbo atlikti negeba. Grėsmė, iškilusi tiesai, kaip mokslo tikslui, yra ne tik grėsmė absoliučiam aiškumui. Jei teisūs Quine'as ir Kuhnas, nėra visuotinio būdo patirtimi patikrinti, kas yra tikėtina ar kas racionalu. Tačiau turime ir toliau laikytis pagrindinės idėjos, jog mokslas atskleidžia tiesą apie pasaulio sąrangą. Toliau pamėginsime pasiūlyti būdą sujungti teoriją ir patirtį, paremtą Imrė Lakatoso, Roy Bhaskaro ir kitų darbais, bet galimą suprasti ir atskirai[12].

[12] I. Lakatos, „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", in: I. Lakatos, A. Musgrave (sud.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970; šiame leidinyje labai aktualūs ir kiti straipsniai. Žr. to paties autoriaus *Proofs and Refutations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, ir *Collected Papers*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980; taip pat Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Brighton: Harvester, 1978, ir *Scientific Realism and Human Emancipation*, London: Verso, 1986.

Mokslinės teorijos užduotys yra *abstrahuoti, apibendrinti* ir *sieti*. Abstrahavimas apima netapačių įvykių, situacijų ar daiktų grupavimą. Pavyzdžiui, visos pelės skirtingos; vis dėlto visos pelės yra pelės. Vieniems tikslams svarbu tai, kad pelės nėra katės, o kitiems – kad ir vienos, ir kitos yra gyvūnai. Grupavimas įvairuoja nelygu vartojamos sąvokos. Gali būti naudinga (arba nenaudinga) abstrahuoti nacijų elgesį pagal įvairius panašumus: geografinę padėtį, dydį, klimatą, konstituciją, rasę, religiją, ekonominę santvarką ir taip toliau. Iš tikrųjų ir „nacija" yra abstrakcija, pagal kurią Prancūzija ir Fidžis grupuojamos kartu, skiriant jas nuo „General Motors" ar „Hitachi" korporacijų, nors pastarosios kartkartėmis elgiasi panašiau į Prancūziją negu Fidžis. Abstrahuojant reikia turėti tiksliai apibrėžtas sąvokas (pvz., ką iš tikrųjų reiškia „demokratija"?) ir kriterijus joms taikyti (pvz., ar Indonezija yra demokratinė valstybė?).

Apibendrindami mėginame nustatyti, ką dar bendra turi daiktai, identifikuoti pagal tą pačią sąvoką – ne logikos, o faktų pagrindu. Ši perskyra esti aiški tik kraštutiniais atvejais. Pagal apibrėžimą, demokratinės valstybės turi laisvai išrinktą valdžią, o pagal faktišką padėtį – moterų išrenka mažumą; bet ar tos valstybės turi racionalią teisinę sistemą – nebe taip lengva atskirti. Apibendrinimai galioja žinomais atvejais, leidusiais tuos apibendrinimus padaryti, bet mokslo požiūriu jie įdomūs tik tada, jei galioja ir kitais atvejais. Pavyzdžiui, Miltonas Friedmanas pateikia pavyzdžių iš ekonominių sistemų, kuriose, atsiradus daugiau pinigų, įvyko infliacija. Ar tokia įvykių seka būna ir kitais atvejais? Štai čia pagal Lipsey schemą (3.1 pav.) turi būti atliekamas „empirinis stebėjimas". Netgi darant išlygą, kad vartojant tokias sąvokas kaip „pinigų kiekis" ir „infliacija" neišsiverčiama be teorijos ir galima ginčytis, kas įvyksta pirmiau, o kas paskui, – net ir tada stebėjimo nėra kuo pakeisti.

Kol kas viskas gerai. Problemos glūdi sąryšiuose. Johnas Stuartas Millis veikale *A System of Logic* („Logikos sistema") (VI knyga, 7 skyrius) teigia: „Svarbu ne empiriniai apibendrinimai, o juos paaiškinantys priežastingumo dėsniai". Regis, jis teisus; bet Lipsey scenoje visiškai nematyti šios perskyros tarp apibendrinimų ir

priežastingumo dėsnių. Galbūt kas nors pripažįsta, jog pinigų atsargų padidėjimas ir infliacija iš tikrųjų dažnai pasitaiko kartu, bet nesutinka, jog tai reikšmingas faktas, kol nepaaiškinta *kodėl*. Jei schema būtų išbaigta, joje turėtų būti raginama ieškoti tolesnių, galbūt platesnių, koreliacijų, logiškai sudarančių vieną grupę, bet ne skirtingų rūšių. Schema paaiškinimą prilygina sėkmingam numatymui (ir konkuruojančių prognozių nepasitvirtinimui). Argi mes tiesiog neišmintingai elgiamės klausdami, *kodėl* prognozės pasitvirtina?

Na, o ko gi reikalaujama? Tatai mus sugrąžina prie Condorcet pastabos, jog visatos reiškinius sąlygojantys bendrieji dėsniai yra būtini ir pastovūs. Reikalaujama kažkokio būtinumo, kažkokios prasmės, kuria pinigų atsargų didinimas *privalo* sukelti infliaciją. Šiuolaikinė mokslo filosofija dažniausiai lieka priešiška idėjai, kad veikia geležiniai dėsniai ir nepalenkiamos jėgos. Prieštaraujama, esą mes negalime jų pažinti ir mums nebūtina juos postuliuoti. Tačiau pastaruoju metu taip pat vyrauja požiūris, kad paaiškinimas apima rėmimąsi ne tik apibendrinimais, bet ir priežastingumo dėsniais. Priežastis turi galios sukelti padarinį. Šitokia formuluote daiktams (ar daiktų struktūroms) siekiama priskirti priežastingumo savybes nebraižant grandiozinės determinizmo schemos, bet vis dėlto operuojant realių kuriamųjų galių sąvokomis. Nors pretenzijos į Proto galias neprilygsta XVII amžiaus pretenzijoms, vis dėlto jos kelia problemą – kaip įmanoma žinoti egzistuojant priežastingumo galias.

Galbūt į šią problemą galima pažvelgti iš teorinių pozicijų. Sąvokos, kriterijai, apibrėžimai ir jų implikacijos iš pradžių atrodo esą tik verbaliniai, taigi – susitarimo ar net subjektyvaus pasirinkimo dalykas. Bet šį būdingą loginio pozityvizmo požiūrį galima nuginčyti. Pavyzdžiu paimkime mikroekonomikos racionalumo prielaidas arba Morgenthau Realizmą. Nors abi šios teorijos apima su pasauliu susijusius teiginius apie tai, kokių motyvų skatinami veikia veikėjai, jos funkcionuoja veikiau ne kaip apibendrinimas, o kaip paradigma. Jos reguliuoja elgesio interpretavimą, todėl labai sunku rasti svarių įrodymų prieš jas. Pavyzdžiui, Realizmas paremtas nacionalinių interesų sąvoka. Tačiau jei kiekvie-

na valstybė siekia nacionalinių interesų maksimaliai didindama savo galią, kaipgi tuomet realistai paaiškins situacijas, kai valstybės, regis, elgiasi taip, kad pakirstų savo pačių galią? Prisiminkime Vietnamo karą ar ketvirtojo dešimtmečio Didžiosios Britanijos nesikišimo politiką (*policy of appeasement*). Realistai atsako, esą tų valstybių vadovai arba klaidingai supratę padėtį, arba klaidingai numatę, kaip elgtis. Šitaip prie bendros schemos gali būti priderinti visi veiksmai.

Arba pasvarstykime Biurokratinės politikos modelio teiginį, jog užsienio politiką lemia šiame procese dalyvaujanti galingiausia vidaus biurokratija (ar biurokratijų koalicija). Kartais prieštaraujama, esą šia „vidutinio nuotolio" teorija pernelyg drąsiai apibendrinama vienų Jungtinių Valstijų padėtis. Bet teorijos šalininkai nesutrikdami padarys nuolaidą, jog Rusijos ar Didžiosios Britanijos institucijos, atitinkančios, tarkime, JAV valstybės departamentą, daro mažiau valstybinio masto įtakos, bet nesutiks nė su menkiausia išlyga dėl bendrojo teiginio apie biurokratijų galią. Ir Rusijoje, ir Didžiojoje Britanijoje esama tiek ir tiek biurokratijų bet kuriai spragai užpildyti, o vaisinga biurokratinių vaidmenų teorija pasirengusi užcementuoti bet kurį plyšį. *Savaime suprantama*, užsienio politikos sprendimus priima žmonės, atstovaujantys biurokratiniam spaudimui, kuriuo siekiama tam tikrų rezultatų. Ši „vidutinio nuotolio" teorija aprūpinta visomis priemonėmis interpretuoti bet kurį sprendimų priėmimo procesą pagal savo prielaidas.

Tokiu atveju būtinumai, paaiškinantys tai, kas užsienio politikoje pastovu, priklauso aiškinamosios teorijos konceptualinei logikai. Teorija yra modelis, kurio vidinę logiką suprantame sykiu su tvirtinimu, jog tikrovė atitinka to modelio logiką ir sąvokas. Geras pavyzdys gali būti, tarkime, matematiniai dalelyčių elgesio modeliai. Ši matematika apima lygtis, siejančias kintamuosius ir leidžiančias, turint vienų jų reikšmes, dedukuoti kitų reikšmes. Šie vidiniai sąryšiai ir paaiškina dalelyčių elgesį – su sąlyga, kad pasaulis tą modelį atitinka.

Šitaip suvokiant priežastingumo dėsnius, einama į trapų kompromisą. Viena vertus, knieti pasakyti, kad šis požiūris teorijos ir tikrovės santykį apverčia aukštyn kojom. Modeliai turi atkurti pa-

saulio priežastingumo bruožus, taigi būtinumai privalo būti pasaulio, o ne modelio vidinės logikos būtinumai. Jei JAV ir SSRS įsitraukusios į ginklavimosi varžybas, tai – *Realpolitik*, o ne Žaidimų teorijos faktas. Kita vertus, pasaulio supratimas, grįstas interpretacijomis ir modeliais, neturi alternatyvos, taigi jis suprantamas pasitelkiant tai, kas, viską pasvėrus, yra intelektualinės fikcijos, turinčios vienintelį pateisinimą – jos *tarytum* ir teisingos. *Tarytum* JAV ir SSRS įsitraukusios į ginklavimosi varžybas pagal Kalinių dilemos ar Viščiuko žaidimo teorijas, ir vienintele prasme tai nėra gryna fikcija: nes leidžiama mums sėkmingai numatyti, kas įvyks toliau.

Abu šiuos vienas kitam prieštaraujančius svarstymus reikia traktuoti rimtai. Vienas jų atkakliai tvirtina mokslą turint nors šį tą bendra su žemėlapio braižymu. Pasaulis atrandamas, ne išrandamas, ir lygiai kaip žemėlapyje turi būti pažymėti slibinai, jeigu tik toje vietoje jų iš tikrųjų esama, taip ir mokslas turėtų kalbėti apie jėgas ir priežastingumo dėsnius, jeigu tik jie egzistuoja. Kitas samprotavimas skatina manyti, kad mokslas turi daug bendra su modelio kūrimu, kuris nuo žemėlapio braižymo skiriasi modeliuotojo turima teise konstruoti dirbtinį pasaulį ir suteikti jam visokiausių stebėjimu neprieinamų savybių. Klausimas, ar egzistuoja stebėjimu nefiksuojami elektronai, nėra tolygus klausimui dėl slibinų egzistavimo. Abu samprotavimai laikytini teisingais, bet kiekvienas jų sudaro problemą natūraliai idėjai, jog aiškinimu atrandama paslėpta tvarka.

Abi šias problemas galima mėginti išspręsti kompromisu. „Fikcijos" modelyje negali būti tikrinamos vien sėkmingu prognozavimu. Juk kaip įsitikinome, faktų (ir tikrinimų rezultatų) aprašymas jau apima interpretavimą, todėl prognozės ir faktų atitikimas iš dalies priklauso nuo to, kaip mes juos perskaitysime. Be to, teorijos gali gyvuoti ir su anomalijomis. Taigi prognozės pasitvirtinimas aiškinimui nėra nei būtinas, nei pakankamas. Teorijoje glūdi šis tas daugiau, nei patirtis gali patikrinti, ir tolesni jos elementai nėra tik fikcijos. Teorinė modelio struktūra reprezentuoja modeliuojamo pasaulio veikimą; ar veikiau tokios pretenzijos reiškiamos aiškinimo priemone siūlant modelį. Bet empirinis šio užmojo įrodymas tėra vien tai, kad faktai gali būti perskaitomi pagal modelį.

Prisipažįstame, toks kompromisas iškelia ne mažiau klausimų, negu duoda atsakymų. Bet jis bent jau padeda suprasti, kodėl realistų, pliuralistų ir struktūralistų ginčams taip sunku teisėjauti. Visos tokio bendro pobūdžio teorijos nesilaiko Popperio reikalavimo nurodyti aiškias sąlygas, kuriomis galima būtų nuspręsti, jog patirtis jas paneigia. Bet tai neišvengiama, turint galvoje Quine'o tezę apie teorijos vaidmenį interpretuojant patirtį. Kad ir kaip būtų, kiekviena jų siūlo aukštesnio nei prognozavimas lygmens aiškinimus. Tie aiškinimai dėl skirtingo jų pobūdžio nėra tiesiogiai palyginami. Pasižiūrėkime, kaip tos teorijos aiškina JAV–SSRS ginklavimosi varžybas. Realistai vaizduoja tai kaip natūralų atsaką į bipoliarinę tarptautinę sistemą. Pliuralistai tai laiko kiekvienos valstybės viduje vykstančių biurokratinių grumtynių rezultatu. Struktūralistai ginklavimosi varžybų priežastis įžvelgia permanentinėje ginklavimosi ekonomikoje, būtinoje ir kapitalizmui, ir valstybiniam kapitalizmui. Kiekvienas aiškinimas sukuria anomalijų, bet kaip sakėme, teorija gali gyvuoti su nemaža anomalijų našta, kol šios bus pripažintos ją paneigiančiais pavyzdžiais. Tuo tarpu kiekvienas iš šių aiškinimų skatina tikėtis ginklavimosi varžybų, kurias patirtis ir patvirtina.

Tai kodėl vyrauja būtent Realizmas? Kuhno paradigmos yra ne tik intelektualiniai rėmai, bet ir su jais susijusios institucinės praktikos. Ne taip jau sunku įžvelgti, kaip Realizmas įsitvirtino mokslinio tyrimo programomis, finansuojamomis oficialių fondų, ir pateikti pažinimo sociologija paremtą jo vyravimo aiškinimą. Bet vis dėlto nenorėtume taip ir palikti tiesos klausimo. Lakatos, atsakydamas Kuhnui, viską galų gale traktuoja pažangių ir degeneratyvių mokslinio tyrimo programų skirtumu[13]. Vadinasi, Realizmas dominuoja dėl to, kad nepaisant anomalijų jo pasirenkami įvykių aspektai ir krypčių identifikavimas duoda daugiau ir aiškesnių rezultatų negu jo varžovų. Jei iš tikrųjų taip yra, turime intelektualų atsakymą. Bet – negalime nepridurti – jo intelektualinė viršenybė anaiptol nėra akivaizdi.

[13] Lakatos, „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes".

IŠVADOS

Būtų nepaprastai paranku, jei socialinių mokslų mokslinio metodo pavyzdžiu galėtume laikyti gamtamokslinį aiškinimą. Kai tik įsigalėjo Realizmas, iš pradžių atrodė, jog taip ir yra. Laisvą Pozityvizmą, besivadovaujantį bendra Comte'o pozityviosios sociologijos dvasia ir apėmusį visus, kas manėsi diegią mokslo revoliucijos laimėjimus į socialinio pasaulio studijas, suaktualino loginiai pozityvistai. Ši galinga empirizmo atmaina sukūrė mokslinį metodą, kuris prognozių pasitvirtinimu nurodė raktą į priežastingumo dėsnių nustatymą, o šie iš esmės tebuvo koreliacijos tarp kintamųjų. Tad realistai galėjo vaizduotis, jog hipotezės, netarpiškai išvestos iš teorijos, gautos apibendrinant stebėjimus, gali būti tiesiog patikrintos nepriklausomo pasaulio stebėjimo faktais. Hipotezė, kad valstybės siekia savų nacionalinių interesų, įrodomai pranašesnė už kitas hipotezes – varžoves, ir šitokiu būdu pagrindžiamas Pozityvusis tarptautinių santykių mokslas.

Deja, nepriklausomo pasaulio faktai ne taip lengvai apčiuopiami. Net stebėjimų faktus reikia interpretuoti, tik po to jais remtis, visokie faktai apie pamatinius mechanizmus ar struktūras „regimi" tik pro teorinius akinius. Ši mintis verčia koreguoti biheviorizmo tendencijas apskritai, taigi ir Biheviorizmą Tarptautiniuose Santykiuose, nes ji priverčia susiūbuoti svarbiausią priežastį, pagrindžiančią požiūrį, esą mokslas turįs remtis tik stebimu elgesiu. Tačiau ji naujais niuansais papildo net pamatinius objektyvumo ir mokslinio metodo klausimus. Tad Lipsey schema (3.1 pav.) taip supaprastinta, kaip tik įmanoma neprarandant įtikimumo, ir negali būti laikoma galutiniu orientyru. Būtent, ji nenurodo pagrindo rinktis, kada faktų neatitinkančią teoriją taisyti, o kada ją atmesti, ir neatsižvelgia į tai, kad faktai priklauso nuo teorijos, kuri juos identifikuoja. Tačiau ši schema neabejotinai patvirtina prielaidą, jog priežastingumo dėsniai yra koreliacijos, tad neleidžia koreliacijas aiškinti struktūromis ir struktūrinėmis jėgomis. Tarptautiniuose Santykiuose realistai nenoriai sutiktų atsisakyti struktūrinių aiškinimų.

Tvarkingai ir aiškiai dabartinės mokslo filosofijos padėties neapibendrinsime. Tvarkingos ir aiškios padėties ir nėra. Turime už-

baigti neužbaigtumo gaida. Teorijoms reikia leisti apimti daugiau, negu patirtis gali įvertinti. Dėl to visada įmanoma konkuruojančias teorijas grįsti tais pačiais faktais. Taip pat paprastai galima nuginčyti pačius faktus kvestionuojant juos identifikuojančią teoriją. Teorijos taip pat paprastai sugeba gyvuoti su nepatogiais faktais laikydamos juos anomalijomis, kurios turi laukti vėlesnio paaiškinimo. Visa tai nereiškia, kad gamtos mokslus yra ištikusi suirutė. Tačiau tai vis dėlto reiškia, kad nėra galutinio ar visuotinai priimto mokslinio aiškinimo kanono, kuriuo galėtų remtis tarptautinių santykių teorijos. Jei Tarptautinių Santykių disciplina siekia būti mokslu, ji turi būti atvira ir pasirengusi suvokti, ko tatai pareikalaus.

Galiausiai pereidami prie kito skyriaus, baigiame liūdna mintimi apie tiesą. Kai rašoma ši knyga, mokslo naujienų skiltyse minimas branduolių jungimas termobranduolinėje reakcijoje. Jeigu įvyks šis mokslo lūžis, gamta bus neabejotinai atskleidusi dar vieną savo paslapčių. Nesvarbu, kokius niuansus būtume pastaruosiuose puslapiuose įvardiję, nėra kito būdo tai suformuluoti. Kad ir ką būtume sakę apie teorijos persmelktą patirtį ar mokslą valdančias paradigmas, tiesa kada nors iškils aikštėn, nes gamtą sukūrė ne žmogus. Bet ar tą pat galima pasakyti apie socialinį pasaulį? Kai kuriais požiūriais, jį tikrai sukūrė žmogus. Galbūt iš to ir neplaukia jokios išvados. Bet esama pagrindo susimąstyti, o gal net iškelti mintį, kad gal Tarptautinių Santykių tikslas turėtų būti veikiau supratimas, o ne aiškinimas.

4

Supratimas

Kai ima lyti, žmonės, kurie pranašavo priešingai, įsitikina klydę, o tie, kurie vis tiek netiki, jog lyja, sušlampa lygiai taip pat, kaip ir bet kas kitas. Kad ir kaip subtiliai esame priversti suprasti mokslo idėją, gamta tebėra nepriklausoma sritis, laukianti, kol bus atrasta. Iš tikrųjų įmanoma tą patį pasakyti ir apie socialinį pasaulį; bet galima tatai ir paneigti. Tarptautiniai reikalai yra bent jau mažiau nei orų pokyčiai nepriklausomi nuo to, ką apie juos mano žmonės. Todėl gali paaiškėti esant klaidinga socialinius mokslus ręsti pagal gamtos mokslų pavyzdį. Šiaip ar taip – neabejotinai esama skirtumų tarp gamtos įvykių ir socialinių veiksmų, kurie paveikia Tarptautiniams Santykiams daugiausiai žadančias teorijas.

REIKŠMĖS RŪŠYS

Gamtos mokslą visiškai patenkina stebėtojo pozicija gamtos sąrangos ir procesų atžvilgiu, ir jis nenoriai sutinka su bet kokiu atsitraukimu, kaip antai fizikoje atsiradus kvantų teorijai ar dėl filosofinių priežasčių, apžvelgtų praeitame skyriuje. Tačiau akivaizdžiausias socialinį pasaulį apibūdinantis faktas yra tas, kad jame vykstantys procesai jo gyventojams yra reikšmingi. Tatai teisinga keturiomis prasmėmis, kurios netinka atomams, tyrinėjamiems fizikos ar chemijos, net jei biologams ir knietėtų pasitelkti tam tikrą reikšmės sąvoką kalbant apie gyvūnus.

Pirma, žmonės įžvelgia reikšmę savo patirtyje. Čia turėtume skirti ženklus ir simbolius. Kai sakome, kad ratilas apie mėnulį reiškia lietų, turime galvoje sąsają gamtoje. Ratilas apie mėnulį yra natūralus būsimo lietaus ženklas arba liudijimas apie jį, lygiai kaip letenos įspauda dulkėse yra ženklas, kad praėjo koks nors

gyvūnas. Kai sakome, jog pusiau nuleista vėliava reiškia ką nors mirus, darome nuorodą į bendrą susitarimą šitaip žymėti mirtį. Gali atrodyti, kad natūralūs ženklai ir socialiniai simboliai sudaro tęstinumą, kurio socialinę pusę žymi susitarimas, bet kuriame visuomet egzistuoja ir natūrali išraiška. Pavyzdžiui, pusiau nuleista vėliava yra sielvarto simbolis, o ašaros – sielvarto ženklas. Bet tada, kai niekas nepatiria to, ką išreiškia simbolis, jis būna bereikšmis. Kita vertus, simboliais galima manipuliuoti, kad jie perteiktų klaidingus pranešimus. Kai per 1973 metų Jom Kipur (Permaldavimo dienos) karą prezidentas Nixonas paskelbė visų JAV karinių pajėgų ypatingosios parengties padėtį, tatai „reiškė" jį esant susirūpinusį ir pasirengusį įsikišti. Bet ar iš tiesų taip buvo? O gal jis tik norėjo, kad duotas signalas būtų taip suprastas. Sprendimus priimantys pareigūnai krizių metu kruopščiai išnagrinėja galimas savo žodžių bei veiksmų interpretacijas kartais siekdami užsitikrinti, kad nekiltų nesusipratimų, o kartais kaip tik norėdami juos sukelti. Tokios galimybės egzistuoja, nes kai kurios žmonių patirtyje pasitaikančios reikšmės priklauso nuo simbolių ir gali būti išreikštos tik simboliškai. Paralelių vandenilio atomo ar net triušio gyvenime nėra.

Antra, kadangi įprasta išraiškos priemonė esti kalba, kalbinė reikšmė yra esminė socialinio gyvenimo sudedamoji dalis. Laimė, tarptautinių santykių teorijoms netenka leistis į kalbos prigimties klausimo gelmes. Bet mes bent jau turėtume skirti kalbos ir to, ką kalbėjusysis turėjo omeny, reikšmę. Žodžiai turi visuotines reikšmes, valdomas jų vartojimo taisyklių, tuo tarpu žodžius vartojantys žmonės turi ketinimų ir motyvų, skatinančių juos vartoti. Kad ši perskyra būtų aiškesnė, prisiminkime mįslingus debatus apie „tikrąją" 1972 metų Balistinių raketų uždraudimo sutarties reikšmę, – ginčus, kuriuos atgaivino JAV administracijos 1985 metų nutarimas pereiti prie „plačios" interpretacijos, kuri leistų tęsti „Žvaigždžių karų" tyrimus nepažeidžiant sutarties sąlygų. Dėl to prasidėjo sunkūs Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos debatai, ką iš tikrųjų reiškia sutarties sąlygos, ir kandus JAV kongreso ir prezidento ginčas dėl esminių frazių reikšmės. Sutartis – tai susitarimas, kurio dera laikytis, kad ir ką reikštų jame pavartoti žodžiai. Ginčas, ką vis dėlto jie reiškia, iš principo tolygus teisiniam

ginčui dėl kokio nors statuto reikšmės. O tai, ko kiekviena pusė siekia piršdama savąją interpretaciją, – visiškai kitoks klausimas. Kol kas daugiau nieko nebesakysime, bet kebliam reikšmės, ketinimo bei motyvo klausimui bus skirta daug dėmesio 8 skyriuje. Ši tema – ne iš tų, kurios rūpi fizikams.

Trečia, prie reikšmės klausimų priskirtinas platesnis – veiksmo ir jo konteksto klausimas. Jis prasideda nuo perskyros, panašios į minėtą ankstesnėje pastraipoje, t.y. perskyros tarp to, ką reiškė veiksmas, ir to, ką jo atlikėjas turėjo galvoje. Veiksmai, kaip ir žodžiai, turi reikšmę, valdomą visuomenės taisyklių, – pavyzdžiui, raketų dislokavimas gali reikšti karą. Veikėjas galbūt ir neketino provokuoti karo. Tačiau „kontekstas" – labai laisvas terminas, apimantis kur kas daugiau negu patį veiksmo momentą. Kai rusai 1945 metais užėmė Berlyną, šis veiksmas tuo metu „nereiškė" šaltojo karo pradžios, nors vėliau, žvelgiant iš laiko perspektyvos, jis tokią reikšmę įgavo. Viena iš Tarptautinių Santykių teorijos užduočių – įžvelgti tokią veiksmų bei įvykių reikšmę, kuri galbūt liko nesuvokta nė vieno iš dalyvavusių veikėjų. Tatai nėra tokia pat užduotis, kokios siekia gamtamokslininkas, ieškantis nematomų priežasčių, nes veiksmo kontekstas negali būti atribotas nuo to, kaip veikėjai tą kontekstą supranta.

Tatai bus aiškiau, jei mes atkreipsime dėmesį į tai, kad (ketvirta) socialiniams veikėjams idėjos turi reikšmę. Ką žmonės, atlikdami tam tikrus veiksmus, turi galvoje, priklauso nuo to, kokios idėjos formuoja jų mąstymą. Tarp šių esti tai, ką jie laiko vertinga ar verta kovos, – trumpai tariant, ideologija. Bet jie taip pat laikosi tam tikros sampratos apie tai, kaip veikia socialinis pasaulis ir kas jo gyventojus verčia veikti jiems būdingais būdais. Kaip parodysime vėliau, tai, kokią reikšmę žmonės priskiria savo veiksmams, priklauso nuo to, kokius *lūkesčius* jie sieja su kitų žmonių veiksmais. Ginčijamasi, ar tatai svarbu Tarptautiniams Santykiams. Kai kurios teorijos, ypač orientuotos tarptautinės sistemos lygmeniu, atsisako atsižvelgti į tai, kas vyksta veikėjų – žmonių galvose. O kitos į tai atsižvelgia, taigi domisi, kaip vieni veikėjai vaizduojasi tai, ką mano kiti veikėjai. Šie klausimai neturi jokių atitikmenų fizikoje ir tik labai menkų – biologijoje.

Kadangi kai kas iš to, kas vyksta žmonių galvose, ateina iš socialinių mokslų, egzistuoja komplikacija, kurią verta paminėti iš pat pradžių. Žmones, kurie formuoja užsienio politiką, veikia tarptautinių santykių teorijos. Pavyzdžiui, daugelis tarptautininkų tiesiogiai dalyvauja Jungtinių Valstijų užsienio bei gynybos politikų bendrijoje. Jie mėgina pasitelkti savo teorijas kuriamoms strategijoms patobulinti ir ieško teorijų, kurios būtų šiam tikslui svarbios ir naudingos. Didžiulė dalis šios srities mokslo darbų baigiami skyriais apie tų teorijų reikšmę strategijų kūrimui. Net jeigu tokio masto politikų ir tarptautininkų tarpusavio prasiskverbimas būdingas tik Jungtinėms Valstijoms, kitų šalių politikos lėmėjai privalo į tai atsižvelgti turėdami reikalų su JAV strategijų kūrėjais. Todėl tikrąjį Tarptautinių Santykių teorijų vaizdą susidarysime iš dalies pagal tai, kokios teorijos yra žinomos ir taikomos tiems procesams, kuriuos jos pretenduoja analizuoti. Vaizdžiai sakant, jos pririštos prie savo pačių uodegos, – intriguojanti mintis, jei priimama prielaida, jog tai, kas vyksta socialiniame pasaulyje, priklauso nuo to, ką žmonės tikisi įvyksiant.

Šių skirtingų reikšmių – faktų, patirties, veiksmo ir savivokos – egzistavimas iš karto dar neverčia daryti jokių išvadų. Bet jau aišku, kad tvenkiasi ginčų debesys. Gali būti, kad reikšmė – tik komplikacija, o socialiniai mokslai gali ją numatyti žmonių reikalus laikydami tiesiog sudėtingesnius už kitokį gamtos vyksmą. Kita vertus, gali atsitikti ir taip, kad atsižvelgdami į reikšmę negalėsime taikyti mokslinio metodo. Tuomet atsiveria dvi bendrais bruožais suprantamos alternatyvos. Viena – griežtai atidėti reikšmę į šalį ir telkti dėmesį į elgesį – remiantis tuo, kad mokslas turįs laikytis to, kas iš principo patikrinama patirtimi ir stebėjimu. Tai veda į Biheviorizmą. Kita alternatyva – reikšmę laikyti svarbiausiu dalyku ir kurti ypatingą mokslinį metodą socialiniam pasauliui. Tai veda į „hermeneutiką", arba interpretuojamąją visuomenės minties tradiciją, – (*hermeneus* graikų kalba reiškia interpretatorių); šią tradiciją trumpai apžvelgėme įvadiniame skyriuje. Toliau patyrinėsime kai kurias hermeneutines idėjas išeities tašku pasirinkdami Maxą Weberį.

WEBERIO METODAS

„Visuomenės mokslas mėgina interpretuodamas suprasti socialinį veiksmą“, – rašė Maxas Weberis pirmuosiuose *Economy and Society* („Ekonomika ir visuomenė“) puslapiuose[1] (1922). Šiame darbe Weberis skiria *Erklären, aiškinimą,* ir *Verstehen,* arba *supratimą,* būdingą socialiniams mokslams. Socialiniai mokslai tyrinėja socialinį veiksmą. „Veiksmo“ sąvoka jam apima „kiekvieną žmogaus veiksmą, kurį atlikdamas individas tam tikru mastu priskiria jam subjektyvią reikšmę“. „Subjektyvios reikšmės“ idėja suprantama neapibrėžtai ir apima visokius būdus, kuriais žmogus gali veikti sąmoningai ar raiškiai; į ją nepatenka tik refleksiški veiksmai. Pavyzdžiui, palyginkite du veiksmus: „mirktelti, pamerkti“ ir „mirktelti, sumirksėti“. Fiziškai tarp jų nėra jokio akivaizdaus skirtumo, bet „pamerkti“ turi subjektyvią reikšmę, o „sumirkčioti“ – tai tik refleksas.

„Socialinio veiksmo“ terminu Weberis nurodo veiksmą, „kuriuo atsižvelgiama į kitų elgesį ir kuris pagal tai orientuojamas“. Kai lyja, žmonės išskleidžia skėčius. Tai nėra socialinis veiksmas. Važiuodami dviračiu, žmonės stebi kitų siunčiamus signalus ir atitinkamai vairuoja. Tai jau socialinis veiksmas. Skiriamosios ribos negalima išvesti labai aiškiai ir galutinai – iš dalies dėl to, kad skėtis turi tam tikrą socialinę reikšmę ir ne visur yra priimtas, iš dalies dėl to, kad kai kada atsižvelgiama į kitų elgesį, bet iš tikrųjų nesielgiama socialiai, pavyzdžiui, kai žmogus vengia kitų, nes nori pabūti vienas. Vis dėlto išeities tašku galime laikyti idėją, jog socialus elgesys esti orientuotas į kitų elgesį ir pagal kitų elgesį.

Norint susieti šią idėją su interpretaciniu ar hermeneutiniu kontekstu, būtina pažymėti, kad reikšmingas esti tiek „kitų elgesys“, tiek veikiančiojo individo „atsižvelgimas“ į jį. Tatai atveda tiesiai prie pagrindinės hermeneutikos temos – jog *veiksmas visada turi*

[1] M. Weber, *Economy and Society,* New York: Bedminster Press, 1968. Ši žymi esė buvo daug kartų leidžiama; geras vertimas į anglų k. pateiktas leidinyje: G. Runciman (sud.), *Weber: Selections in Translation,* Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

būti suprantamas iš vidaus. Šią temą sudaro du mūsų anksčiau nurodyti elementai. Vienas jų – tas, kad tyrėjui reikia žinoti veiksmą valdančias taisykles, susitarimus bei kontekstą, t.y. to veiksmo reikšmę traktuojant jį kaip „ėjimą" tam tikrame socialiai apibrėžtame „žaidime". Kitas elementas yra tas, jog tyrėjui reikia žinoti, kokių intencijų veikėjas turėjo pasirinkdamas ir atlikdamas tą veiksmą: kodėl šis veikėjas „žaidime" atliko būtent šį ėjimą.

Hermeneutikos požiūriu, socialinio pasaulio taisyklės iš esmės skiriasi nuo priežastingumo dėsnių. Pirmiausia, grupuoti veiksmus pagal juos valdančias taisykles – visiškai ne tas pat, kas skirstyti objektus pagal jų stebimas savybes ir priežastingumo dėsnius, kuriems jie paklūsta. Pavyzdžiui, mirktelėjimą priskirsime prie kitų perspėjimo, abejojimo ar sąmokslavimo būdų priklausomai nuo konteksto, kurį lemia ne fiziniai ypatumai, o socialinio bendravimo forma. Nevalingą mirkčiojimą priskirsime prie visų kitų atvejų, kai greitai pakyla ir nusileidžia žmogaus ar gyvūnų akių vokai; šis vokų judesys gali būti apibūdintas fiziologiškai, ir jį paaiškina tam tikri priežastingumo dėsniai. Du akį merkiantys žmonės ne visuomet daro tą patį. Vienas galbūt daro tai, ką būtų galima perteikti pašnibždėjus: „Netikėk tuo, ką čia šnekėjau Petrui"; kitas gal mirktelėjo sakydamas: „Mudu seka". Du nevalingai mirksintys žmonės yra tos pačios fizinės būklės, ir tiek – nieko čia nebepridursi. Neteisingai panaudojus ar pažeidus akies pamerkimo taisykles, kyla nesusipratimas, sumišimas, pasigirsta skundai ar kokia nors kita socialinė reakcija. Kiekvienas sumirksėjimas paklūsta šio fizinio veiksmo priežastingumo dėsniams. Trumpai tariant, nors akies pamerkimas yra akių vokų judesys, jis pats nė kiek nepadeda suprasti jo reikšmės. Ją nustato atitinkamos taisyklės, kurių yra keletas ir kurių kiekviena suteikia pamerkimui kitą reikšmę[2].

Šioje pastraipoje apibendrinamas standartinis hermeneutikos prieštaravimas biheviorizmui. Bihevioristas atkakliai sieks rasti elgesio skirtumus, kurie atitiktų skirtumus tarp akies pamerkimo ir nevalingo mirksėjimo, taip pat skirtumus tarp vienokio ir kitokio akies pamerkimo. Šis užmojis arba yra beviltiškas, arba pri-

[2] P. Winch, *The Idea of a Social Science*. London: Routledge and Kegan Paul, 1958.

klauso nuo drąsios spekuliacijos apie smegenų skirtumus, jei sutelkiame dėmesį tik į patį pamerkimą. Bet kadangi skirtingai pamerkus akį kiti žmonės pradeda elgtis skirtingai, šio disputo nepavyks greitai išspręsti, ir neketiname tvirtinti bihevioristus akivaizdžiai klystant. Lygiai taip pat bihevioristai atmestų ką tik nubrėžtą perskyrą tarp taisyklių, kaip sulaužomų konvencijų, ir dėsnių, kaip kažko „būtina ir pastovu" (prisimenant ankstesnio skyriaus frazę). Jeigu taisyklės turi „priežastingumo galią", atkirstų jie, tai ji reiškiasi taip pat kaip ir kiti priežastingumo dėsniai. Taigi, bihevioristų požiūriu, tarptautinių santykių aiškinimo užduotis nėra neįvykdoma dėl to, kad egzistuoja ideologijos bei religijos, kiekviena su savomis vidinėmis reikšmėmis. Kokia plati ši problema, pamatysime kiek vėliau dar šiame skyriuje. O kol kas tiesiog pažymėsime, jog hermeneutikos prieštaravimas biheviorizmui (o sykiu ir Biheviorizmui) yra pagrindinis Tarptautiniams Santykiams iškylantis galvosūkis.

Todėl iš dalies suprasti veiksmą iš vidaus – vadinasi, suprasti galiojančias taisykles. Turbūt aiškiausias įvaizdis būtų toks žaidimas kaip šachmatai. Kad žinotume, kas vyksta, kai pastumiamas mažytis medžio gabalėlis, būtina suvokti šachmatų taisykles, taigi suprasti, koks atliktas ėjimas. Galima tvirtinti, jog iš principo nieko daugiau ir nereikia suvokti, nes veiksmo „subjektyviąją reikšmę" sudaro jo taisyklingumas. Pavyzdžiui, Peteris Winchas, daugmaž galima sakyti, teigia ne tik kad neįmanomas joks veiksmas anapus tam tikrų galiojančių visuomenės taisyklių, bet ir kad atskleidus visas paklūstamas taisykles visiškai atsiskleidžiąs ir atliktas veiksmas[3]. Tačiau, kaip ir skatina manyti šachmatų įvaizdis, gali kilti klausimas, kodėl žaidėjas paėjo kaip tik taip. Paeidamas P–K4, Kasparovas paklūsta taisyklėms, bet ne todėl jis pasirenka P–K4 iš turimų teisėtų galimybių. Iškart neišplaukia jokių išvadų, nes formalios šachmatų taisyklės nėra vienintelės. Esama ir neformalių gero žaidimo taisyklių (tokių kaip ankstyvos rokiruotės), o gal ir socialinių taisyklių, reguliuojančių deramą šachmatų turnyrų vyksmą. Todėl galbūt klausti, kodėl Kasparovas paėjo P–K4, – va-

[3] Winch, *The Idea of a Social Science*.

dinasi, ieškoti dar kitų taisyklių. Ir vis dėlto bent jau maga manyti, jog šis „kodėl“ reikalauja perkelti dėmesį nuo taisyklių prie veikėjo ketinimų bei motyvų.

Weberis šį perkėlimą įgyvendina mikroekonominį racionalios veiklos modelį pritaikydamas suprasti veiksmui, kuris yra apgalvota priemonė tam tikram tikslui siekti. Veiksmas įvyksta bendrų reikšmių – taisyklių bei kolektyvinių vertybių – struktūroje, bet toji struktūra jo nediktuoja. Ekonomistų pavyzdžiu, žinodami jų teikiamas pirmenybes ir turimą informaciją, mes turime rekonstruoti veikėjų pasirinkimus remdamiesi prielaida, kad jie yra racionalūs veikėjai. Kitaip negu kiti sociologai, ypač Emile'is Durkheimas, iš esmės akcentavęs socialinę struktūrą, Weberis išlieka nuoseklus individualistas: jis tvirtina, jog būtent individai renkasi iš turimų alternatyvų siekdami savo tikslų ir remdamiesi savo interpretacijomis bei paskaičiavimais. Supratimas vyksta atkuriant įvykius individo lygmeniu. Į šias Weberio nužymėtas gaires buvo plačiai orientuojamasi Tarptautiniuose Santykiuose, ypač jų srityje, žinomoje kaip užsienio politikos analizė. Čia siekiama suprasti sprendimus juos priėmusių asmenų požiūriu, rekonstruojant jų motyvus. Valstybių užsienio politika priklauso nuo to, kaip įgaliotieji individai suvokia ir analizuoja situacijas. Kolektyvinis veiksmas yra individų veiksmų suma ar kombinacija. Šioje pastraipoje susipažįstame su priešprieša pačios hermeneutikos viduje – tarp individualių veiksmų supratimo remiantis socialinėmis taisyklėmis bei kolektyvinėmis reikšmėmis (tokį būdą galėtume pavadinti „iš viršaus žemyn“) ir kolektyvinių susitarimų supratimo remiantis individualiais jų elementais („iš apačios į viršų“). Ši bendra priešprieša mus domins vėliau. Kol kas sutelksime dėmesį į būdą, kuriuo Weberis įveda individualius elementus. Nepasitikėjimas hermeneutika socialiniuose moksluose randasi iš vieno bendro šaltinio – fakto, kad „reikšmės“ idėja yra įvairialypė ir neapčiuopiama, – tuo mus jau pernelyg gerai įtikino pirmieji šio skyriaus puslapiai. Veiksmas bendrais bruožais apibūdinamas kaip galįs turėti visokiausių reikšmių. Kai iš pat pradžių Weberis pareiškė veiksmu laikysiąs „kiekvieną veiksmą, kurį atlikdamas individas jam priskiria subjektyvią reikšmę“, jis galėjo tikėtis pasta-

bos, jog esama visokiausių subjektyvių reikšmių. Kitaip sakant, „reikšmė" stokoja to intriguojančio bendrybės ir tikslumo lydinio, kuris būdingas aiškinamosioms „kietųjų" mokslų, kaip antai fizikos, sąvokoms. *Šitas* biliardo kamuolys elgiasi lygiai kaip ir *bet kuris* kitas biliardo kamuolys tokiomis pačiomis sąlygomis, o kodėl taip yra, paaiškina priežastingumo dėsniai. Bet kuris mėginimas „išgvildenti" individą pasitelkus taisykles bei kolektyvines vertybes yra pasmerktas miglotoms ir painioms bendrybėms. Kiekvieną veiksmą aiškinant „subjektyviomis reikšmėmis", kyla grėsmė visus veiksmus padaryti unikalius, be to, dar neaišku, ar veikėjai būtinai turi tas reikšmes sąmoningai suvokti. Kita vertus, jei veikėjų suvokimą ir vertybes kas nors sąlygoja, regis, mes ir vėl sugrąžinami prie aiškinimo.

Esminis Weberio siūlymas – pamatine sąvoka laikyti „racionalumą". Racionalūs veikėjai toje pačioje situacijoje pasirenka vienodus sprendimus, bet su sąlyga, kad situacija tokia pati yra iš vidaus. Tikslindamas šią sąvoką, Weberis iš ekonomikos pasitelkia gerai apibrėžtą instrumentinio racionalumo idėją (*Zweckrationalität*), taikomą idealiu atveju, kai veikėjas yra visiškai racionalus, o racionalus pasirinkimas – visiškai numatomas. Kalbant šiuolaikiniais norminiais terminais, racionalus veikėjas turi:

1) *visiškai sutvarkytus prioritetus* (iš bet kurios galimų padarinių poros veikėjas teikia pirmenybę kuriai nors vienai arba abidvi vertina vienodai; šių porinių hierarchijų suma ir sudaro *nuoseklią* ir *galutinę* prioritetų tvarką);

2) *nepriekaištingą informaciją* (veikėjas turi teisingą – ar bent racionalią – nuomonę apie visus svarbius dalykus; jei veiksmas gali turėti keletą padarinių, veikėjas kiekvienam jų gali priskirti subjektyvią tikimybę);

3) *gebėjimą teisingai apdoroti informaciją* (veikėjas iš turimos informacijos indukcijos ir dedukcijos būdu padaro visas teisingas išvadas, nelyginant naudodamasis efektyviu kompiuteriu).

Veikėjas tuomet gali paskaičiuoti kiekvieno veiksmo *tikėtiną naudingumą* priskirdamas kiekvienai pasekmei tam tikrą „naudingumą" (vaizdžiai sakant, laimės koeficientą) ir pasverdamas, kokiu mastu tikėtina ar netikėtina, kad jis pasirodys esąs tikroji pasekmė. Šitaip ne visada gaunamas vienintelis geriausias veiksmas, nes

menkesnio naudingumo didesnė tikimybė gali būti lygi didesnio naudingumo mažesnei tikimybei. Bet veikėjas bent jau niekada nepadaro menkaverčio pasirinkimo, niekada nepasirenka x, kai y būdingas didesnis tikėtinas naudingumas. Racionalus veikėjas yra nuolaidų medžiotojas.

Dabar tinkamas momentas vėl prisiminti Morgenthau Realizmą. Jis pasiūlė sprendimų priėmėjus laikyti siekiančiais maksimalios naudos. Jei praktiškai užsienio politika ir nebuvo perdėm racionali, ši samprata vis dėlto buvo geriausia pradinė prielaida „naudingumą" aiškinant kaip „galią". Tarptautiniuose Santykiuose dažnai išryškėdavo mąstymo kryptis, kartais maksimizacijos siekiančiu veikėju daranti nacijas, kartais – atskirus žmones. Tarptautinė sistema neretai suvokiama pagal analogiją su rinkos sistema, kurios varomoji jėga ir yra maksimizacija. Tačiau keista – tokia prielaida, ko gero, ne itin realistiška, ypač daroma teorijos, išdidžiai besivadinančios Realizmu!

„Idealaus tipo" atvejis, aišku, yra labai idealizuotas. Iš tiesų veikėjai neturi, o gal ir negali turėti nuoseklių ir galutinių prioritetų iš dalies dėl to, kad jų norus dažnai veikia įsitikinimai ir jie neturi arba negali turėti nepriekaištingai išsamios informacijos. Būtent, tikimybės neretai negali būti kiekybiškai pasveriamos (net jeigu pranašaujamas lietus, procentinės jo tikimybės gali ir nebūti), todėl ne toks jau patikimas yra efektyvaus vidinio kompiuterio įvaizdis. Štai čia prasideda nepaprastai kebli ir ginčytina abejonių sritis, – tai idealaus tipo modelio santykis su tikrovės pasauliu, ir netrukus turėsime peržvelgti kai kurias diskusijas šia tema. Tačiau kol kas idealiai racionalų veikėją mums dera laikyti ribiniu atveju *limiting case* ar *homo sapiens* abstrakcija socialiniame gyvenime. Ekonomistai kartais šią abstrakciją lygina su idealiu eliminuotos trinties pasaulio modeliu, nors iš tikrųjų tam tikros trinties visada esti[4]. Kad galėtume paaiškinti realų paviršiumi žemyn judančio kūno pagreitį, svarbu žinoti, kokį pagreitį tas kūnas įgautų nesant trinties. Labai panašiai, prieš pradėdamas aiškinti užsie-

[4] Pavyzdžiui, M. Friedman, „The Methodology of Positive Economics", in: *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press, 1953.

nio politikos elgesį, Morgenthau nori žinoti, ką darytų visiškai racionalus sprendimų priėmėjas.

Iracionalumas – tai nuokrypis nuo idealaus tipo, atsirandantis dėl ydingos informacijos, ydingo jos apdorojimo arba – tam tikru mastu – dėl ydingų prioritetų. Taigi norint nuvykti į Londoną neracionalu sėsti į traukinį, kurį turėtum žinoti į Londoną nevažiuosiant arba klaidingai paskaičiavai jį nuvyksiant greičiau už autobusą. Čia viskas paprasta ir aišku (bent jau kol nekyla klausimų dėl papildomų informacijos išlaidų). Ydingi prioritetai kelia daugiau rūpesčio. Troškimas patekti į Londoną gali būti iracionalus tik siejamas su kitais troškimais. Tokį norą leistis kelionėn galima pripažinti ydingu, jei žmogus trokštų susitikti Londone su asmeniu, iš tikrųjų esančiu kitur, ir turėtų kratytis kelionėje visą rytmetį, kurį šiaip jau būtų galėjęs praleisti maloniai vartydamasis lovoje. Momentiniai potroškiai gali kirstis su pastovesnių norų patenkinimu. Bet jokio iracionalumo negalime sieti su prioritetais, kurie apmąstyti ir nuoseklūs, tad visus juos pasirinkęs veikėjas negali dėl nieko gailėtis. Kitais žodžiais tariant, instrumentinis racionalumas niekaip nevertina nei veikėjo tikslų šaltinių, nei jų racionalumo. Jam rūpi tik veiksmingiausios priemonės siekti tikslų, kurių bent dalis būtinai yra duota (taigi ir struktūriškai paaiškinama, kaip veikėjas juos įgijo).

Instrumentinis racionalumas – ne vienintelė Weberio pripažįstama veiksmo rūšis. Dar yra ir „vertybiškai racionalus" (*wertrational*) veiksmas, kai tikslas veikėjui yra toks svarbus, kad nustelbia visus skaičiavimus ar svarstymus dėl pasekmių. Šia prasme gali būti racionalūs – o sykiu ir suprantami – pasiaukojami ar didvyriški poelgiai. Grynų atvejų reta, – veikiau ne dėl to, kad žmonės savanaudžiai, bet dėl to, kad ryžtantis principiniam ar pareigos diktuojamam poelgiui dažnai pasveriamos ir pasekmės, ypač politikoje. Bet ir čia mes raginami išeities tašku rinktis ribinį ar idealaus tipo atvejį, pagal kurį galėtume orientuotis nagrinėdami mišrius pavyzdžius. Ekonomistai linkę arba ignoruoti *wertrational* veiksmą, arba principus priskirti prie „etinių prioritetų", kurie, kaip ir kiti, esti naudingumo šaltiniai. Tarptautininkai teoretikai taip pat linkę valstybes, atrodytų, nesiekiančias maksimaliai di-

dinti savo galią, traktuoti arba kaip nereikšmingas, arba kaip siekiančias maksimalios galios savo nuožiūra ir pagal savo supratimą. Šitaip, pavyzdžiui, traktuotos Skandinavijos šalys. Tačiau Weberis vertybiškai racionaliam veiksmui suteikia atskirą statusą ir svarbą, – prie šios temos dar sugrįšime vėliau, aptardami išraiškos racionalumą (*expressive rationality*).

Kad dar labiau supainiotų reikalą, Weberis priduria dar dvi veiksmų rūšis: „tradicinį" ir „afektyvų". Afektyvus veiksmas yra paprastas, neapgalvotas poelgis, netarpiškai paskatintas momentinio potroškio, kaip antai atsigerti, kai esi ištroškęs. Tai gana įprastas, bet moksliniu požiūriu neįdomus veiksmas. O štai tradicinis veiksmas gali būti labai svarbus. Tai būdinga veiklos forma „tradicinėse" visuomenėse, kurias valdo papročiai, priešingi racionaliai teisinei moderniųjų visuomenių organizacijai. Savo racionalumo apmąstymus Weberis kreipia į modernųjį pramonės ir biurokratijos pasaulį. Todėl jis moja ranka į tradicinį veiksmą apibrėždamas jį kaip „įsigalėjusio papročio išraišką" ir paaiškindamas „paprasta ir mechaniška reakcija į įprastinį stimulą". Bet modernusis pasaulis nėra akivaizdžiai skirtingas tradicinei visuomenei, nuo jos visiškai neatribojami net vakarietiškiausi jo kampeliai, ir Tarptautinių Santykių kontekste būtų klaidinga manyti kitaip. Prisiminkime, pavyzdžiui, šiuolaikinio islamo įkūnijamo tradicionalizmo jėgą. Taip pat, kaip netrukus sužinosime, ir biurokratai, Weberiui įkūnijantys pačią modernybę, nesielgia perdėm racionaliai ir teisėtai. Trumpai tariant, mes norėsime taikyti racionalumo sąvoką užsienio politikos sprendimams, kurie nepriskirtini nei prie visiškai apskaičiuotų (*zweckrational*), nei prie beatodairiškai neatsižvelgiančių į padarinius (*wertrational*), nei laikytini paprastu vieno ir kito tipo mišiniu.

Tokie tad sandai sudaro Weberio „supratimo" idėją. O pati idėja yra tokia. *Verstehen* turi pirmąją, pirminę „empatijos", arba „tiesioginio supratimo", reikšmę; empatija pasako tyrėjui, koks veiksmas atliekamas. Taip sužinoma, kad, pavyzdžiui, kirviu užsimojęs žmogus kapoja malkas ar kad žmogus taikosi šauti šautuvu. Gamtos mokslai operuoja pamatine, arba duomenų, kalba, kuria įvardijamas fizinis *elgesys*, ir jei šią kalbą perkelsime į socialinius moks-

lus, tatai reikš, jog veiksmų apibūdinimai bus išmąstomi iš elgesio aprašymų; o štai Weberis siūlo socialiniams mokslams duomenų kalbą, įvardijančią *veiksmus*. To, ką veikia kirtėjas ar šaulys, „subjektyvi reikšmė" jau savaime egzistuoja pamatiniame faktų aprašyme ar interpretacijoje. Tatai puikiai atitinka pradinį šio mąstytojo teiginį, esą socialiniai mokslai tyrinėjantys socialinį veiksmą, o veiksmas esąs susijęs su subjektyvia reikšme, kurią jam priskiria veikiantysis individas.

Antroji „supratimo" reikšmė yra „aiškinamasis supratimas" (*erklärendes Verstehen*), kuriuo mes sužinome kirtėją šitaip pelnantis duoną, o šaulį – ketinant įvykdyti kraujo kerštą. Šautuvo taikymo veiksmą gali sąlygoti daugelis priežasčių, o kraujo kerštas – tik viena iš galimybių. Aiškinamojo supratimo esmę sudaro veiksmo priskyrimas prie atitinkamo „reikšmių komplekso". Tai, pasak Weberio, padaroma trim būdais. Vienas jų – „istorinis", kai norime sužinoti, kokiu motyvu vadovavosi būtent tas veikėjas veikdamas konkrečiomis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, šaulys taikosi nudėti brolio žudiką, o ne dalyvauja armijos manevruose. Kitas būdas – „sociologinis", kai veiksmas susiejamas su tam tikra institucine praktika, pavyzdžiui, vendeta, – kaip „veiksmas, ketinamas atlikti vidutinio su tam tikra paklaida veikėjo (plg. sociologines didelių grupių studijas)". Kitaip sakant, pacituojame taisykles, valdančias veiksmo atlikimą šioje socialinio gyvenimo arenoje, ir parodome tą veikėją veikus pagal jas. Trečias būdas – tai „idealaus tipo" nustatymas, kai norėdami sukonstruoti racionalaus pasirinkimo modelį, pasitelkiame mikroekonomikos teoriją (jei tik veikėjas atliko *zweckrational* veiksmą).

Iš šių labai skirtingų būdų suprasti, kodėl kažkas kažką daro, yra sunku, o „idealaus tipo" būdas – pats neaiškiausias. Naudojant jį ekonomikoje, sulydomos dvi idėjos – abstrakcijos ir gryno uždavinių sprendimo. Kaip ir dirbant su judėjimo be trinties modeliu, pravartu abstrahuotis nuo tikrovės pasaulio, jo negrynumo ir išmąstymo ir pastudijuoti veikėjo alternatyvas idealizuotoje aplinkoje. Kaip ir pagal pavyzdinius matematikos uždavinių atsakymus, galima pasitikrinti, kokiu mastu veikėjas priartėjo prie teisingos alternatyvos suradimo teisingu būdu. Suprantama, lieka

neatsakyta į klausimą, kodėl būtent tai paaiškina sprendimus, priimamus veikėjų ribotų žmonių pasaulyje, pilname įvairiausios „trinties", bet verčiau palikime jį 6 skyriui, kuriame pasirodys, jog mąstymą apie tarptautinius santykius „idealaus tipo" nustatymo būdu nušviečia Žaidimų teorija.

O Weberis, kad būtų dar kebliau, pateikia dar vieną „idealaus tipo" rūšį. Ji labiau socialinė, analizuojanti sąvokas, pavyzdžiui, „feodalinis", „protėvių paveldas", „biurokratinis", „charizminis", kad jas būtų galima vartoti aiškiai, kaip teorinius terminus. Pavyzdžiui, savo biurokratijos sąvoka biurokratinę organizaciją jis apibrėžia kaip tokią, kurioje taisyklės ir procedūros laikomos veiksmų šaltiniu, o kadangi tatai ir vėl grynas atvejis, – dar ir vienintelių veiksmų šaltiniu. Visi veikėjų santykiai susiję su jų padėtimi biurokratinėje organizacijoje, biurokratija yra nelyginant uždaras ir pakankamas pasaulis, išskyrus sąlyčio taškus, kur prasideda ir baigiasi visa apykaita su likusiuoju pasauliu. Idealus tipas kodifikuoja schemą motyvų, kuriais vadovausis perdėm biurokratiškas asmuo, o supratimas prasideda nuo to, ką mąstys ar darys tokie perdėm racionalūs teisėtai veikiantys asmenys. Bet kaip matome iš šio pavyzdžio, nėra vienintelio konceptualizavimo metodo, kuris leistų idealizuoti ir biurokratus, ir, tarkime, charizminius vadus. Tiesiog sakykime, jog svarstome grynais socialinių veiksmų tipų koncepciniais modeliais.

Šie idealūs tipai su tikrove susiję skirtingais būdais. Jeigu ekonomikos veikėjai nepadaro sprendimų, nurodomų ekonominio modelio (arba užsienio politikos sprendimų priėmėjai nepasirenka strategijų, rekomenduotų Žaidimų teorijos), tai – galima sakyti – juo blogiau tiems veikėjams. Bet jeigu biurokratai neorganizuoja ir neveikia pagal modelį, tuomet juo blogiau tam modeliui. Ekonomikos „idealusis tipas" idealizuoja problemą; socialinis ar koncepcinis „idealusis tipas" idealizuoja instituciją arba praktiką. Kiekvienas jų turi savą tikslą ir gali savaip padėti tyrėjui suprasti, kokia veiklos kryptis tam tikrame kontekste būtų racionali. Tačiau šie „idealūs tipai" tokie skirtingi, kad kyla daugybė klausimų.

Turbūt opiausias būtų klausimas, kaip idealaus tipo modelio elementai susiję su pačių veikėjų nuomone apie ketinamą atlikti

veiksmą. Ar pirkėjai kuo nors kalti, jei nenutuokia apie likvidumo prioritetą? Ir priešingai, ar kuo nors ydinga ideali biurokratijos teorija, jei biurokratai nemąsto jos sąvokomis? Weberis nenurodo jokių bendrų gairių. Tačiau jis įveda vadinamuosius „vidutinius tipus", kokie esti reikalingi statistikai. „Vidutinis biurokratas" gali būti vidutinis dvejopai. Pirma, kaip ankstesnėje pastraipoje, jis gali įkūnyti teorijos esmę. Antra, jis gali atstovauti daugumai realių biurokratų, panašiai kaip kokio nors laikraščio, tarkime, *The Times*, vidutinis skaitytojas paprasčiausiai yra profilis, sukomponuotas iš realių skaitytojų realių bruožų. Vidurkiai įvedami, kad būtų galima pademonstruoti, jog idealūs tipai yra relevantiški tikrovės pasauliui. Ar iš tiesų biurokratai elgiasi taip, kaip turėtų elgtis pagal Weberio teoriją? Kad tai sužinotume, mums reikalingi empiriniai ir statistiniai metodai ištirti, kas vyksta kabinetuose. Teorija pateikia galimą aiškinimą, bet negarantuoja savo galimybių apimties bei teisingumo.

Gali atrodyti, jog tai taip pat žymi skirtumą tarp supratimo ir aiškinimo, kurių pirmasis daro galimą prasmę, o antrasis – identifikuoja tikrąsias priežastis. Bent jau gali būti, kad Weberis tai turėjo galvoje nubrėždamas ryškią perskyrą tarp „adekvatumo reikšmės lygmeniu" ir „adekvatumo priežastingumo lygmeniu" ir pridurdamas, jog ir viena, ir kita yra būtina:

> Be adekvatumo reikšmės lygmeniu mūsų apibendrinimai tėra vien teiginiai apie *statistinę* tikimybę – arba iš viso nesuvokiami, arba suvokiami tik netobulai <...> Kita vertus, sociologinio pažinimo požiūriu, net pats tikriausias adekvatumas reikšmės lygiu žymi priimtiną *priežastinę* propoziciją tik tokiu mastu, kokiu gali būti duomenimis paliudyta egzistuojant tikimybę <...> jog aptariamasis veiksmas *iš tikrųjų* vyksta ta linkme, kuri laikoma reikšmingai adekvačia. Čia, be abejo, užfiksuotas įprastinis požiūris į reikšmės santykį su priežastingumu. Apibendrinimai socialiniuose moksluose ir lieka vien apibendrinimais, jeigu jie (a) neatspindi vidinių sąryšių veiksmą reglamentuojančių taisyklių sistemoje ir (b) nėra patikimų duomenų, jog veikėjus iš tikrųjų vertė veikti nurodyti priežastiniai elementai.

Pavyzdžiui, pasakojimas apie grupinį sprendimų priėmimą, pateiktas loginiame racionalaus apmąstymo kontekste, gali atrodyti

net labai adekvatus reikšmės lygiu, nes rekonstruoja grupinio sprendimų priėmimo procesą. Bet jis gali pasirodyti visiškai neadekvatus priežastingumo požiūriu. Pavyzdžiui, Irvingas Janisas apibūdino užsienio politikos kūrimo būdą, kurį pavadino „grupiniu mąstymu" (*groupthink*); pasak jo, sprendžiamosios grupės nariai gali neišreikšti savo abejonių dėl siūlomos veiksmų krypties, kad išsaugotų gerus santykius su kitais grupės nariais[5]. Kritinis mąstymas užleidžia vietą iliuziniam konsensui. Jei nepritarimas išreiškiamas balsiai, savanoriai nuomonių sergėtojai daro verbalinį ir neverbalinį spaudimą siekdami izoliuoti nepritariančiuosius. Tokia savicenzūra abejonių atžvilgiu ir sankcijų taikymas kiekvienam nepritariančiajam baigiasi politiniais fiasko. Janisas įrodinėja, jog ši schema tinka tokioms situacijoms kaip 1961 metų Kiaulių įlankos invazija, Vietnamo karas, taip pat Korėjos karas. Iš vėlesnių įvykių šis reiškinys taikytas mėginimui 1980 metų balandį išvaduoti JAV įkaitus[6].

Filosofiniu požiūriu dar viena problema randasi, kai keliame klausimą, kokią „priežastinio ryšio" sampratą taikyti priežastingumo lygmeniu. Pats Weberis, regis, priima Hume'o ar pozityvistų požiūrį į priežastinį ryšį. Ar „aptariamasis veiksmas *iš tikrųjų* vyks reikšmės požiūriu adekvačia linkme", priklauso nuo to, ar jam bus priskirta didelė tikimybė, o šią savo ruožtu lemia rėmimasis tvirtu apibendrinimu. Bet kaip įsitikinome praeitame skyriuje, gali būti priežasčių atmesti šią priežastinio ryšio analizę ir rinktis kitą, operuojančią realiais sąryšiais, priežastinėmis galiomis arba ir vienu, ir kitu. Tuomet mes vis dėlto liekame nepaaiškinę, kaip „reikšminis" pasakojimas apie veikėjų pasirinkimus vadovaujantis tam tikromis taisyklėmis sietinas su teiginiu, esą identifikuoti *„tikrieji"* motyvai paskatinę veikėjus atlikti būtent šiuos veiksmus. Ar tiesiog tikimybės liudijimai užtikrina „reikšminį" pasakojimą esant teisingą? O gal priežastingumo lygmeniu veikia kitokie veiksniai, kurie yra *iš tikrųjų* lemiami? Ar „reikšminis"

[5] I. Janis, *Groupthink*, 2 leid., Boston: Houghton Mifflin, 1982.

[6] S. Smith, „Groupthink and the Hostage Rescue Mission", in: *British Journal of Political Science*, 1985, 15(1), p. 117–123.

pasakojimas – tik preliminarus tikrojo, priežastinio aiškinimo atžvilgiu? Ar, priešingai, nurodomos priežastys vis dėlto turi būti prasmingos taisyklių ir racionalių pasirinkimų sistemoje? Nors tolesnį šių klausimų aptarimą atidėsime vėlesniems skyriams, norime juos įrašyti į mūsų būsimąją darbotvarkę. Jie reikšmingi tiek „analizės lygmens" klausimui, tiek svarstymui, kaip rimtai dera traktuoti pačių veikėjų pateikiamus savo veiksmų aiškinimus.

O dabar turime grįžti prie racionalumo, kaip Weberio būdo patikslinti reikšmės sąvoką. Tai mums leido veiksmo supratimą apmąstyti individualistiniu požiūriu, pasitelkiant tipišką individualaus mikroekonominio veikėjo racionalių pasirinkimų pavyzdį. Toks požiūris iš tikrųjų įmanomas ir Tarptautiniams Santykiams labai svarbus, nes lygiai kaip ekonomistai firmas traktuoja kaip racionalius individus, tarptautininkai teoretikai nacijas traktuoja kaip racionalius individus, motyvuojamus savo tautinio intereso. Bet šis požiūris ne vienintelis. Jei būtume akcentavę ne pasirinkimus, o socialines taisykles, kuriomis vadovaujasi socialiniai veikėjai, būtų išryškėjęs kolektyviškesnis socialinio veiksmo vaizdas. Dabar galime plačiau pagvildenti prabėgomis paminėtą Peterio Wincho darbą *The Idea of a Social Science* („Socialinio mokslo samprata").

PETERIO WINCHO SOCIALINIO MOKSLO SAMPRATA

Wittgensteino įkvėptas, Winchas siūlo analizuoti socialinį gyvenimą operuojant taisyklės sąvoka. Iš pradžių jis pažymi, jog mokslininkai ir (tuo metu, – Winchas rašė šeštajame dešimtmetyje) filosofai mokslą paprastai laiko nepriklausomos tikrovės supratimu remdamiesi išankstiniu nusiteikimu, esą jie žiną, ką reiškia daiktui būti „tikram", o žmogui – tai „suprasti". Savo knygoje Winchas narsiai kritikuoja abi šias prielaidas. Pirma, būti tikram – vadinasi, tenkinti tikrumo kriterijus, priklausančius tam tikrai praktikai ar institucijai. Pavyzdžiui, dalelytės egzistuoja, nes fizika turi priemonių patikrinti jų egzistavimą ir taisykles joms nurodyti. Lygiai taip pat tikrų raganų yra, jeigu tiktai yra kriterijai joms at-

pažinti. Paralelė trikdanti, bet išvesta sąmoningai. Todėl kai kuriose – bet ne visose – visuomenėse teisingas teiginys, jog raganų yra; tas pat tinka ir atomo dalelytėms; nėra jokios labiau apibrėžtos prasmės, kuria daiktai priklausytų tikrovei. „Mūsų suvokimas, kas priklauso tikrovei, yra duotas mūsų vartojamose sąvokose"[7].

Antra, kažką suprasti apie pasaulį – vadinasi, būti įvaldžius relevantiškas sąvokas, kurios priklauso kokiai nors sutvarkytai praktikai arba institucijai, pavyzdžiui, fizikai arba religijai. Išmanyti pasaulį – tai išmanyti tos institucijos taisykles, žinoti, Wittgensteino žodžiais, kaip „rasti kelią". Pamąstykime, pavyzdžiui, apie škotų šokius, kuriuos pradedi suprasti, sužinojęs, kokie yra teisingi žingsniai. Taigi „Linksmasis Gordonas" laikosi tam tikrų konkrečių taisyklių (kaip ta, kuri nurodo šokėjams, kada sustoti po tris) iš taisyklių visumos, reguliuojančios visus škotų rilius. Šios taisyklės, kaip ir reglamentuojančios musulmonų maldas, valdo elgesio reikšmę ir (kaip minėjome kalbėdami apie akies merkimą ir mirksėjimą) tokiu būdu sudaro veiksmų turinį. Tas pat tinka ir tokioms iš pažiūros išoriškoms praktikoms kaip fizikos eksperimentai. Musulmonai taip pat sakosi kreipiąsi į išorinę tikrovę, ir jų pretenzijos tolygios fizikų pretenzijoms. Žinoma, tarp mokslo ir religijos esama skirtumų, bet tai instituciniai skirtumai, kurių esmę sudaro procedūrinės („kelio radimo") taisyklės. Bet pačių plačiausių ir reikšmingiausių institucijų atžvilgiu nėra nieko išoriška. Pasak Wittgensteino, „tai, kas turi būti pripažinta kaip duota, būtų galima pavadinti *gyvenimo formomis*"[8].

„Socialiniai santykiai išreiškia idėjas apie tikrovę", – teigia Winchas[9]. Socialiniai santykiai – tai raktas į visas idėjas, taigi – į bet kurią kultūros sukuriamą tikrovę. Net logikos kriterijai „nėra tiesioginė Dievo dovana, bet randasi iš gyvenimo būdų ar socialinio gyvenimo formų kontekste ir tik tame kontekste yra suprantami"[10]. Socialinės reikšmės ar racionalūs pasirinkimai taip pat ne-

[7] Winch, *The Idea of a Social Science*, p. 15.

[8] L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford: Blackwell, 1953, p. 226.

[9] Winch, *The Idea of a Social Science*, p. 23.

[10] Ibid., p. 100.

būna nepriklausomi nuo viešųjų socialinių taisyklių, nurodančių, kaip pasielgti teisingai ar racionaliai. Todėl norėdami suprasti veiksmą turime iš pradžių identifikuoti jį sukeliantį ketinimą ir motyvą. Tačiau patys ketinimai ir motyvai yra teisingą bei racionalų elgesį socialiai apibrėžtose situacijose reglamentuojančių taisyklių reikalas. Ne žmonių tikslai lemia jų gyvenimo formas, o gyvenimo formos lemia jų tikslus.

Wincho argumentai tarptautinių santykių tyrinėtojams leidžia padaryti įstabių reliatyvistinių išvadų, nes šioje srityje egzistuoja sistemiškai skirtingi pasaulėvaizdžiai ir ideologijos. Tarptautinė sistema ne tik pasidalijusi į dvi didžiausias komunistinių ir kapitalistinių valstybių dalis, – joje esama dar smulkesnio susiskirstymo tarp vadinamųjų Pirmojo ir Trečiojo pasaulių kultūrų. Daugelis komentatorių mano, jog supervalstybių susiskirstymą sąlygoja ideologijos; todėl tarp protagonisčių esąs neįmanomas joks ilgalaikis bendradarbiavimas ar tvaresnė taika. Ši prielaida grindė didumą konservatyviosios reakcijos į „Gorbačiovo fenomeną". Sovietų Sąjunga, – aiškina šio požiūrio šalininkai, – yra tiesiog kitokio tipo valstybė, ir mes negalime tikėtis, kad ji taikiai ir ramiai sugyvens su svarbiausiu savo priešu. Iš tikrųjų dažnai sakoma, esą ideologiniai JAV ir Sovietų Sąjungos skirtumai sąlygoją dvi grupes sprendimų priėmėjų, suvokiančių skirtingus pasaulius. Jų ideologijos kuriančios uždaras įsitikinimų sistemas, kurių negalį paveikti joms prieštaraujantys įrodymai. Normatyviniai suvokiniai nuspalviną empirinius suvokinius. Šių sprendimų priėmėjų pasaulėvaizdžiai esą tokie skirtingi, jog mes negalį laikyti jų to paties pasaulio dalyviais. Jie esą, Wittgensteino terminu, skirtingos „gyvenimo formos".

Jei tai teisinga dviejų supervalstybių atžvilgiu, tuomet tai dar teisingiau kalbant apie skirtumus tarp Pirmojo ir Trečiojo pasaulių. (Šią mintį dar sustiprina tai, kad ir pats Trečiasis pasaulis apima kelias viena kitai labai tolimas ideologijas.) Pavyzdžiui, pagalvokime, kokios gilios skirtumų prarajos žioji tarp Didžiosios Britanijos ir Irano. Rushdie byla, prasidėjusi nuo musulmonų reakcijos į pasirodžiusias Salmano Rushdie *Šėtono eiles* ir pasiekusi kulminaciją 1989 metais, kai Ajatola Chomeinis paragino nužu-

dyti knygos autorių, atskleidė nesutaikomus požiūrius į valstybės pareigas šventvagystės akivaizdoje. Dėl vieno piliečio išleistos knygos buvo nutraukti šalių diplomatiniai santykiai. Panaši problema kilo, kai Jungtinės Valstijos 1979–1981 metais susidūrė su Irano pozicija dėl pagrobtų JAV ambasados darbuotojų. Regis, taip skyrėsi konflikto šalių teisės ir moralės sampratos, kad tos šalys kalbėjo skirtingomis kalbomis.

Tokie pavyzdžiai yra svarūs argumentai, grindžiantys nuomonę, jog iš pamatų skirtingų gyvenimo formų egzistavimas sudaro bemaž neįveikiamą kliūtį tarptautinių santykių teorijai. Kaip iš viso gali būti pamatinė *Realpolitik*, bendra visoms valstybėms? Kaip gali Morgenthau Realizmas paaiškinti tokių skirtingų valstybių kaip JAV ir Irano elgesį? Kokia prasmė vaizduotis, jog tarptautinė sistema vienodai veikia visas valstybes, jeigu jos gyvena tokių nesuderinamų formų gyvenimus? Negana to, skirtingi moralės kodeksai nurodo skirtingas gaires valstybių veiklai. Kaip galime suprasti Irano užsienio politiką nesuvokdami, kad ji išreiškia islamo moralės sampratą? Iš pažiūros visa tai sudaro labai rimtą pagrindą abejoti užmoju analizuoti tarptautininius santykius remiantis bendra teorija.

Į šiuos klausimus taip akivaizdžiai sunku rasti atsakymą, kad verta stabtelėti ir susimąstyti, kodėl jie labiau nepaveikė Tarptautinių Santykių teorijų raidos. Pati bendriausia priežastis – tai sistemų teorijos įtaka: pagal ją, valstybių užsienio politiką visų pirma lemia jų padėtis tarptautinėje sistemoje. Sistemų teoriją gvildensime kitame skyriuje. O tuo tarpu nurodysime du pagrindinius būdus, kuriais iki šiol mėginta atremti Wincho intelektualinę poziciją.

Pirmojo šalininkai teigia, kad pačios gyvenimo formos atspindi materialias priežastis. Ideologija yra tam tikro materialių veiksnių derinio rezultatas, todėl neturi nepriklausomo aiškinamojo vaidmens. Ideologija – tai padarinys, o ne priežastis. Antrasis būdas atremti Wincho poziciją – tai laikytis nuomonės, jog tarptautinės sistemos daromas spaudimas stelbia gyvenimo formų ar ideologijų specifiką. Tatai aiškėja Morgenthau darbe, kai jis įrodinėja, jog nacionalinio intereso reikalavimai formuojant užsienio

politiką išstumia ideologinius sumetimus. Realizmui jis priskyrė vieną didelį pranašumą: tai, kad jis leidžia analitikui atmesti sprendimų priėmėjų motyvus bei ketinimus. Moralei negalinti būti teikiama pirmenybė sprendžiant dėl užsienio politikos, ir tai lemia individualaus ir tarptautinio elgesio kontekstų struktūriniai skirtumai. Tarptautinė politika, tvirtino Morgenthau, esanti ne moralės, o galios politikos sritis.

Dėl šių priežasčių moraliniam pasaulinės politikos matmeniui nebuvo lemta sutrukdyti Tarptautinių Santykių teorinės sklaidos. Iš tikrųjų panašiai elgiasi valstybės su itin skirtingomis gyvenimo formomis ir tolimais pasaulėvaizdžiais. Rushdie bylos metu Irano užsienio reikalų ministerija kaip įmanydama stengėsi, kad diplomatiniai santykiai su Didžiąja Britanija nenutrūktų, ir rodė norą imtis taikintojo vaidmens. Panašiai ir „Irano ir kontrų" byla liudija ne tik skirtumus tarp Jungtinių Valstijų teiginių ir terorizmo veiksmų, bet ir – dar ryškiau – Irano vyriausybės nusiteikimą dalyvauti *Realpolitik*. Mėginkime apibendrinti: nors ir negalima paneigti, jog valstybininkai formuluoja savo pareiškimus moralės kalba, kuri, regis, veikiau išryškina skirtumus ir sumenkina panašumus, jų veiksmai neretai ne itin atitinka šiuos moralinius pareiškimus. Nors prezidentas Nixonas įžengdamas į Baltuosius Rūmus gal ir buvo pasiryžęs užbaigti karą Vietname, tačiau taip susiklostė, kad jo būdas tai daryti tik sustiprino konfliktą.

Tezė, jog moralės kodeksai, nors ir skirtingo turinio, *funkcionuoja* panašiai, analizuota Tarptautinių Santykių literatūroje įsitikinimų sistemų klausimais[11]. Šios analizės autoriams buvo paranku daryti prielaidą, kad užduotis yra *paaiškinti,* kaip įsitikinimų sistemos veikia, tuo tarpu Winchas ragino *suprasti*, kodėl jos svarbios. Aiškinimo požiūriu, moraliniai ir ideologiniai socialinio gyvenimo bruožai gali būti traktuojami kaip įteisinančios priemonės, galbūt ir palengvinančios užduotį, bet nepaaiškinančios, kas iš tikrųjų vyksta. Čia prasideda visus socialinius mokslus perskverbiantis ginčas, į kurį mes dar ne kartą atkreipsime dėmesį.

[11] Šio požiūrio apžvalgą žr. R. Little, S. Smith (sud.), *Belief Systems and International Relations*, Oxford: Blackwell, 1988, ypač 1–3 skyrius.

Grįžtant prie Wincho pateikto socialinio gyvenimo vaizdo, skaitytojams gali kilti dar dvi abejonės. Viena – dėl gamtos mokslų prilyginimo religijai (arba dar ir škotiškiems šokiams). Kita – dėl individualaus veiksmo absorbavimo į jį valdančių taisyklių sistemą. Abi šios abejonės kelia socialiniams mokslams reikšmingų klausimų, ir nors jas įvardyti mus paskatino Wincho knyga, nepretenduojame į išsamų jos išgvildenimą, nes ją itin verta perskaityti ištisai.

Lygindamas gamtos mokslus su religija, Winchas ir viena, ir kita pateikia kaip patirties sutvarkymo būdus, kai pasitelkiamos taisyklės, nurodančios, kaip „rasti kelią". Tai ir yra du skirtingi būdai, nes gamtos mokslo institucijoms įprasta ieškoti priežastinių aiškinimų remiantis modeliais ir statistika, o religinės institucijos nieko panašaus neapima. Bet abu šie būdai patys save pagrindžia – ta prasme, kad ir mokslas, ir religija skelbia tai, kas tikra ir racionaliai įtikima jų pačių vidinių praktikų dėka. Nėra neutralaus, objektyvaus, išorinio kriterijaus tikrumui ar racionalumui nustatyti. Todėl esminga tai, jog aiškinimas yra tinkama procedūra gamtos moksluose, bet ne kitur. Ši procedūra nėra tinkama mėginančiam susivokti kitose socialinio gyvenimo srityse. Pagrindinė hermeneutikos tema – kad veiksmas turi būti suprastas iš vidaus – pakiša mintį, jog priežastinis aiškinimas yra aktualus tik ten, kur žmonės (kaip antai fizikai) jį pripažįsta, o tatai – faktas, apibūdinantis juos, bet ne gamtą.

Ši mintis vėl prikelia priešpriešą tarp aiškinimo ir supratimo. Bet ta priešprieša ryškėja reliatyvistine maniera, į kurią reikia atidžiai įsižiūrėti. Viena yra sakyti, kad supratimas, kaip žmonės tvarko savo patirtį, sudaro kontrastą aiškinimui, kaip suręstas pasaulis. Visai kitas dalykas – įrodinėti, neva esama tiek pat pasaulių, kiek ir būdų tvarkyti patirtį. Hermeneutika lieka prie pirmojo teiginio ir todėl įsipareigoja vienaip ar kitaip nupasakoti, kaip vidinė tvarka susijusi su tikrove. Bet antrasis teiginys – tai tik vienas iš tokio nupasakojimo būdų ir daug reliatyvistiškesnis, nei hermeneutika ryžtųsi rinktis. Šiame etape tik norime nubrėžti pradinę perskyrą tarp aiškinimo ir supratimo. Suprasti – vadinasi, atkurti tvarką veikėjų sąmonėje; aiškinti – vadinasi, moksliškai surasti priežastis.

Antrąją abejonę pažadina Wincho mintis, jog tvarka veikėjų sąmonėje apčiuopiama identifikuojant taisykles, valdančias jų mintis ir veiksmus. Kaip idėja hermeneutinei socialinės struktūros sampratai ji mums atrodo labai vertinga. Pavyzdžiui, ji leistų Tarptautinių Santykių teorijoms kalbėti apie „tarptautinę sistemą", jeigu tiktai egzistuotų pakankamas rinkinys taisyklių (įvardytų, nerašytų, o gal net latentiškų), kurias pripažintų ir kuriomis vadovautųsi visi tarptautiniai veikėjai. Tatai priešinga tokioms teorijoms kaip Morgenthau ir Waltzo, kuriose sąmoningai remiamasi gamtamokslinėmis sistemų sampratomis. Taisyklių idėja suderinama su Mortono Kaplano darbu *System and Process in International Politics* („Sistema ir procesas tarptautinėje politikoje"), kuriame įvairioms tarptautinėms sistemoms formuluojamos skirtingos taisyklės[12]. Į Waltzo kritiką Kaplano adresu, esą *taisyklės* dar nesukuria *sistemos*, iš hermeneutikos pozicijų galima atkirsti, kad socialiniame pasaulyje daugiau niekas ir negalėtų jos sukurti.

Bet kai mėginama teigti, kad suprasdami veiklą valdančias taisykles mes suprantame viską apie veikėjus, kyla noras santūriai susilaikyti. Weberis byloja individualizmą, kuris išeities tašku ima „subjektyvias reikšmes", individų priskiriamas savo veiksmams, ir kai jis pereina prie idealių racionalaus veiksmo tipų, jo dėmesys lieka sutelktas į individualų pasirinkimą. Drąsi racionalaus pasirinkimo teorija, suderinta su Žaidimų teorija, gali mėginti paaiškinti taisykles, praktikas ir institucijas, kaip įsitikinsime 6 skyriuje. Tuo tarpu hermeneutika iš anksto neužsibrėžia nei taisykles suprasti iš veiksmų, nei veiksmus suprasti iš taisyklių. Analogiškai turime pakankamą pagrindą manyti, kad supratimas privalo vykti abiem kryptimis, nors, kaip ir visi tokie kompromisai, jis neišvengia problemų dėl įtampos, susijusios su mėginimu jas suderinti. Kitais žodžiais tariant, praeitame skyriuje konstatuota „analizės lygmens" problema iškyla ir Supratimui. Ji – dalis plataus klausimo dėl holizmo ir individualizmo, – klausimo, kurio neišvengia nė vienas metodas.

[12] M. Kaplan, *System and Process in International Politics*, New York: Wiley, 1957.

IŠVADOS

Jungdami šį skyrių su ankstesniu, galime suprasti, kodėl Tarptautiniai Santykiai tokie nenusistovėję ir taip noriai imasi mėginti pačius įvairiausius metodus. Priežastis ne vien ta, kad tarptautinius reikalus sunku traktuoti kaip intelektualinę tvarką tikriausiai dėl to, kad jų pobūdis kinta mėginant tai padaryti. Taip yra ir dėl to, kad egzistuoja radikaliai priešingos intelektualinės tvarkos sampratos. Todėl Realizmas gebėjo greit nukariauti Tarptautinių Santykių sritį siūlydamas tvirtą ir aiškią mokslo idėją ir parodydamas, kaip puikiai ekonominio pavyzdžio analizė, valstybes traktuojanti kaip nacionalinio intereso siekėjas, tenkina mokslo reikalavimus. Bet nuo to laiko Realizmas pasirodė esąs pažeidžiamas tiek kintančių gamtamokslinių idėjų, pakirtusių Pozityvizmą, tiek hermeneutinių idėjų apie tai, kaip dera suprasti socialinį pasaulį. Operuojant Weberio terminais, kai jis ragina siekti adekvatumo tiek reikšmės, tiek priežastiniu lygmeniu, ginčai vyksta abiem lygmenimis, o tai, aišku, gerokai komplikuoja klausimus dėl jų siejimo.

Priežastiniu lygmeniu iš esmės ginčijamasi dėl teorijos ir patirties. Išeities taškas – teiginys, jog patirtis nėra neutralus, neinterpretuotas faktas ir negali būti nepriklausomas arbitras sprendžiant, kurias teorijas racionalu rinktis. Todėl lieka erdvės reikštis vidurio teorijoms, – ir ne vien dėl to, kad atlikta nepakankamai empirinio testavimo. Tai teikia džiaugsmo tiems, kurie pareiškia nustatę gilumines struktūras bei jėgas, nors tai dar nereiškia, kad jų tvirtinimas yra teisingas. Be to, pragmatizmo šalininkai čia įžiūri visiškai kitokį moralą: esą teorijos patikimumas patikrinamas pagal tai, ar ji sutvarko mūsų įsitikinimus į elegantišką ir įtaigų idėjų tinklą. Šis moralas visiškai nepadeda užmojams įžvelgti slaptąsias jėgas bei išorines struktūras.

Geriausias būdas sugriežtinti iki šiol iškeltus klausimus – tai tiksliau suformuluoti analizės lygmens problemą. Kaip pirmasis tai įvardijo Singeris, problema yra nuspręsti, ar tarptautinės sistemos vienetus aiškinti remiantis sistema, ar priešingai. Todėl ši problema yra aiškinimo (ne supratimo) problema, iškelta turint galvoje gamtamokslinę tradiciją. Įstabiausią jos sprendimą Tarptautiniuose Santykiuose pateikė sistemų teorija, kurią panagrinėsime kitame sky-

riuje. Drąsiausias jos teiginys – kad vienetai elgiasi sistemai *funkciškų* būdu, – grindžiamas pademonstruojant, kodėl sistema kitaip prarastų varomąją jėgą. Tatai net griežčiau, nei pasakyti, jog sistemos dinamika *sąlygoja* vienetų elgesį, kaip priežastys sąlygoja padarinius, nes „funkciškas", matyt, reiškia valstybių elgseną turint kažkokį tikslą, padedantį pasiekti pusiausvyrą, o tai peržengia paprasto priežastingumo ribas. Bet net ir švelnesnį teiginį, jog esama priežastinio ryšio, o sistema – tai pirminė priežastis, griežtai kritikuos kiekvienas holistinėms teorijoms priešiškas oponentas.

Šis klasikinis disputas analizės lygmens problemos neišsprendžia, – ji vėl iškyla svarstant, ar valstybių užsienio politiką lemia tarptautiniai, ar vidaus veiksniai. Pavyzdžiui, biurokratinės politikos modelio šalininkai renkasi antrąjį variantą – kad politika randasi, kaip pamatysime 7 skyriuje, iš vidaus biurokratijų sąveikos. Čia valstybė tampa sistema, biurokratijos – vienetais, ir vis dar tebekalbama apie aiškinimą. Bet nė šis ginčas problemos neišsprendžia. Galima lygiai taip pat klausti, ar biurokratijos sąlygoja sprendimų procese dalyvaujančių vyrų ir moterų elgesį, ar šie atskiri žmonės lemia, be kita ko, ir biurokratijų, kurioms priklauso, elgesį. Kitais žodžiais tariant, disputas dėl sistemos ir vieneto yra formalus disputas, kurio turinys kinta, nelygu kas laikoma relevantiška sistema, o kas – relevantišku vienetu. Individualistinė racionalaus pasirinkimo ar Žaidimų teorija vienetais gali laikyti valstybes arba gyvus individus; palyginimui prisiminkime, kaip mikroekonomikoje firmos dažnai traktuojamos kaip individualūs vienetai, nereikalingi tolesnės analizės.

Šis skyrius analizės lygmens problemai atvėrė naują matmenį. Skyrius apie Aiškinimą privertė kiek suabejoti Pozityvizmo aiškinimo idėjomis, bet neskatino manyti jas visai prašaunant pro šalį. O šis skyrius kaip tik tokį vaizdą ir sukūrė. Supratimas imasi racionaliai rekonstruoti veiksmą valdžiusias taisykles ir paskatas, o šis metodas atrodo radikaliai priešingas gamtamoksliniams užmojams. Ar radikalus tas radikalumas? Tai iš esmės priklauso nuo to, kaip rimtai mes turime žiūrėti į tai, kaip patys veikėjai vaizduojasi savo veiklą. Kiekvienas hermeneutinis metodas tokį jų įsivaizdavimą laiko supratimo alfa, bet ne visi jį laiko ir omega. Pirmiausia, veikėjai niekada nesuvokia lošimo visumos, ir netgi tame kampe-

lyje, kurį mato, jie ne visada esti aiškūs sau patiems. Antra, veikėjai paveldi kolektyvinius pasaulio suvokimo būdus, kalbą jam aprašyti ir institucijas jam organizuoti. Jų autobiografijos daug daugiau perima iš šio netarpiško socialinio konteksto, negu jie patys pripažįsta. Trečia, konkretūs veikėjai retai kada esti nepakeičiami procesuose, kuriuose dalyvauja, – jeigu apskritai kada tokie esti. Kuo labiau jie vienas kitu pakeičiami, tuo svarbiau mums suprasti tą procesą nepriklausomai nuo veikėjų. Pasak Marxo, net kai kuriame savo istoriją, mes kuriame ją ne savo pasirinktomis sąlygomis, o nemenka jos dalis kuriama už mūsų nugaros. Nors pabrėžtinai nuoseklios individualizmo atmainos randa atsakymus į visus tris šiuos prieštaravimus, jų įtikimumo negali nepripažinti.

Todėl analizės lygmens problema kelia rūpesčių ir hermeneutiniu požiūriu. Ginčai vyksta tarp, pirma, didžiosios istorinės teorijos (sistema) ir tos, pagal kurią tarptautinę visuomenę kuria valstybės (vienetai); antra, tarp analizės modelių, darančių valstybę savo politika bei sprendimais integraliai suverenia (sistema), ir tokių, kurie skaido ją į ją sudarančias biurokratijas (vienetai); trečia, tarp biurokratijos (sistema) ir žmonių, vaidinančių vidaus vaidmenis (vienetai). Šiame skyriuje tie ginčai pristatyti nemėginant jų spręsti.

Nemėginome ir spręsti, ar taisyklės ir paskatos gali būti svarstomos *tik* hermeneutiniame kontekste, nesuderinamame su priežastiniu aiškinimu. Nors Winchas tvirtina, jog negali būti priežasčių taisyklėms, kuriomis vadovaujasi veikėjai, ar juos skatinantiems ketinimams bei motyvams, bet kiti filosofai su tuo nesutinka. Gausu tokių, kurie mano, jog įsitikinimai ir ypač troškimai gali sąlygoti veiksmus[13]. Prie šio ginčo grįšime vėliau. Šiuo metu užsi-

[13] J.S. Mill, *A System of Logic* [1843], London: Duckworth, 1988. IV knyga, ypač 1–2 skyriai, yra klasikiniai. Neseniai svarių argumentų pateikė Bernardas Williamsas straipsnyje „Internal and External Reasons", kn. *Moral Luck,* Cambridge: Cambridge University Press, 1981. Šioms diskusijoms labai svarbios, nors ir nestojančios aiškiai vienon kurion pusėn, yra Donaldo Davidsono esė šia tema, ypač 11–14 skyriai kn. *Essays on Actions and Events,* Oxford: Oxford University Press, 1984. Svarbų ir pravartų vadovą rasime L. Doyal ir R. Harris, *Empiricism, Explanation and Rationality,* London: Routledge and Kegan Paul, 1986, 3 skyriuje.

mename apie jį norėdami nurodyti, kad skirtumas tarp Aiškinimo ir Supratimo nėra aiškus. Kadangi svarių argumentų turi abi nuostatos, tikrai atrodo, kad neišvengiamai gali tekti jungti jas abi. Kaip tik tai Weberis ir ragina mus daryti, kai pareiškia, jog galutinis vaizdas turi būti adekvatus tiek reikšmės, tiek priežastiniu lygmeniu. Ši užduotis būtų iš principo nesunki, jei pasaulis „iš vidaus" kaip nors būtų patalpintas išorės pasaulyje, kuris galėtų parodyti jo priežastinį raktą. Tąsyk Supratimas būtų alfa, o Aiškinimas – omega. Bet hermeneutika neleidžia tokio vaizdo – bent jau lengvai – sukurti, o gal apskritai jį daro negalimą. Tad kol kas, užuot darę kokias nors išvadas, toliau išskleisime didžiąją sistemų teoriją, sumanytą moksline maniera ir sistemos vienetus pateikiančią taip, tarsi jie būtų „juodosios dėžės", į kurių vidaus sandarą ir veikimą mums nėra reikalo gilintis. Kai pasirodys, jog vis dėlto reikia „atidaryti dėžę", būsime labiau pasirengę klausti, ar ta jos sąranga aiškintina, suprastina, ar darytina ir viena, ir kita.

5

Tarptautinė sistema

2 skyriuje apžvelgus pagrindines tarptautinių santykių teorijas, išryškėjo stipri tendencija kurti teorijas su nuoroda į „tarptautinę sistemą". Ypač Realizmo šalininkų teorijose akcentuojamas požiūris į nacionalines valstybes kaip į sudedamąsias dalis tarptautinės sistemos, kuri lemia jų elgesį. Analogiškos tendencijos kituose to meto socialiniuose moksluose taip pat padėjo atsirasti struktūrinėms bei funkcinėms teorijoms, kuriose kokios nors sistemos reikalavimams priskiriama didžiausia reikšmė, o vienetai jai taip pajungiami, kad visiškai neberūpi, kas vyksta jų viduje. Tai buvo struktūrinės–funkcinės sociologijos klestėjimo laikai ir dominavo siekimas sukurti tokį sistemišką socialinio pasaulio vaizdą, kokį Newtonas sukūrė gamtos pasauliui. Tikslu laikyta didingo masto aiškinimo teorija, tad atskiriems žmonėms teliko antraeilė reikšmė, o suprasti, kaip viskas atrodė iš vidaus, buvo išvis nebeįdomu. Nors tie laikai jau nuėjo į praeitį, šios pastangos paliko ilgalaikę žymę, o jas motyvavusios paskatos vis dar reprezentuoja sistemiškumo trauką, kurią jaučia kiekvienas socialinių mokslų teoretikas.

Tarptautiniuose Santykiuose būta tokios pat traukos, bet funkcinis aiškinimas nei tuo metu, nei vėliau nesukėlė tokio susidomėjimo. Kalbėdami apie tarptautinę sistemą, Idealizmo mokyklos atstovai turėjo galvoje ne tokį beasmenį ir ne tokį determinuojantį reiškinį – veikiau ne jėgų *sistemą*, o tarptautinę *visuomenę*, trapią ir dar tik besiformuojančią. Pirmąsyk paskelbtos Realizmo nuostatos apėmė prielaidas apie žmogaus prigimtį. Ir tik neseniai nuosekliai pamėginta surėsti grynai sistemišką teoriją, kurioje nebelieka vietos atskiriems žmonėms ir žmogaus prigimčiai. Taigi sistemų teorija Tarptautiniuose Santykiuose brendo tuo metu, kai jinai jau blėso kituose socialiniuose moksluose. Šiuo metu ji ypač populiari ir nepraras įdomumo metodologiniu požiūriu, nesvarbu, koks likimas jos laukia debatuose.

Šioje knygoje sistemų teorija gryniausiu pavidalu reprezentuoja reikalavimą, kad Tarptautinių Santykių teorija rinktųsi kryptį „iš viršaus žemyn" turėdama tikslą Aiškinti, o ne Suprasti. Pateiksime ją kaip Realizmo poziciją, kuri atsiradusi iš pradžių išstūmė Idealizmą, o paskui atsisakė leistis į kompromisą su teorijomis, aiškinamąjį darbą skiriančiomis tarptautinės sistemos vienetams. Taigi tai teorija, apskritai neigianti būtinumą „atidaryti skrynią". Tatai gali sudaryti įspūdį, kad kiekviena konkuruojanti teorija, judanti „iš apačios į viršų" ir analizuojanti vienetų elgesį, būtinai turi reikalauti tą „skrynią atidaryti". Kad išvengtume painiavos, iškart pabrėšime, jog taip nėra. 6 skyriuje bus analizuojamos Žaidimų teorijos galimybės kaip alternatyva sistemų teorijai. Žaidimų teorija – tai pavyzdys teorijos, kuri vienetus laiko racionaliais veikėjais ir įrodinėja sistemos elgesį esant vienetų daromų pasirinkimų suma (ir neretai nenumatyta). Bet jos prielaidos taip pritaikytos, kad padėtų išvengti būtinumo kelti klausimą, kaip iš tikrųjų iš vidaus sutvarkyti vienetai. Pakanka žinoti, kad jie elgiasi taip, *tarytum* visada prieitų racionalų sprendimą siekdami rasti būdą, kaip maksimaliai padidinti relevantišką kintamųjų vertę. Skrynia ir liks neatidaryta iki 7 skyriaus, kuriame persikelsime į kitą analizės lygmenį ir į sceną išeis biurokratinės organizacijos. Šiame ir kitame skyriuose pagrindinė diskusija vyks tik aukščiausiu lygmeniu, kuriame mažiausias vienetas yra valstybė ir neleidžiama įgyti reikšmės nei vidaus politikai, nei atskiriems žmonėms.

NUO TARPTAUTINĖS VISUOMENĖS PRIE TARPTAUTINĖS SISTEMOS

Realistai visuomet linko į struktūrinį aiškinimą, bet ne visada persiimdavo juo taip nuosekliai ir karštai kaip neorealistai, pavyzdžiui, Kennethas Waltzas[1]. Iš pradžių apžvelgsime Realizmo struktūros sampratos raidą, o tada patikslinsime tokios perdėm struktūrinės teorijos kaip Waltzo argumentus.

[1] K. Waltz, *Theory of International Politics,* Reading, Mass.: Addison–Wesley, 1979.

Tarptautinė sistema gali būti seniai politikos teoretikus dominusios socialinės tvarkos pavyzdžiu, t.y. reprezentuoti anarchišką grupuotę, kurią sudaro savanaudžiai vienetai, bendradarbiaujantys tik tiek, kiek jiems patogu. Šiuo požiūriu tarptautinė sistema sudaro ryškų kontrastą vidaus visuomenėje randamai struktūrai, kurios sudedamosios dalys turi viršesnį darinį, atliekantį įstatymų leidėjo ir įtvirtintojo vaidmenį. *Anarchiška* tarptautinė sistema sudaro priešpriešą hierarchiškai vidaus sistemai. Iš pirmo žvilgsnio tai turėtų reikšti negriežtą struktūrinių tarptautinių determinančių rinkinį, priešinamą akivaizdžiau prievartinei hierarchiškai vidaus sistemai. Pagaliau juk tarptautinė sistema atrodo esanti tik ją sudarančių vienetų sąveikų suma. Ji neturi atskirų organizacijų ar darinių, viršesnių už valstybės suverenitetą.

Todėl ir didžiojoje dalyje Tarptautinių Santykių ankstyvųjų darbų vartota ne sistemos, o visuomenės sąvoka. Tarptautiniai santykiai atrodė labai tinkama sritis taikyti visuomenės sutartis teorijai viena ar kita tradicine jos forma. Vieną jų mums paliko Thomas Hobbesas *Leviatane*, išleistame 1651 metais, vos tik praūžus Anglijos pilietiniam karui, – ji įkūnija „konfliktinį" visuomenės modelį. Kita, įkvėpta Johno Locke'o *Second Treatise on Civil Government, 1690* („Antrasis traktatas apie pilietinę valdžią"), siūlo „konsenso" modelį. Abu šie modeliai turi savito patrauklumo[2].

Hobbesas manė, kad žmonės iš prigimties linkę varžytis tarpusavy ir kad jų natūraliai būsenai – „prigimtinei būsenai" – būdingas visų karas prieš visus, o „žmogaus gyvenimas yra vienišas, skurdus, nedoras, gyvuliškas ir trumpas". Todėl pagrindinė problema esanti ta, kaip iš viso gali atsirasti ir klestėti valstybė. Hobbesas atsako, jog net nuožmiausi savanaudžiai individai sudarys visuomenės sutartį su sąlyga, kad ši „sukurs galią, įkvėpsiančią visiems pagarbią baimę". Ši galia turėsianti būti ribota centrinė valdžia su visišku, bet siauru prievartinio valdymo monopoliu – „Sandoros be kardo tėra tuščias burnos aušinimas". Tuomet kiekvienas pilietis paklusiąs, nes valdžia galėsianti užtikrinti, kad paklustų ir

[2] T. Hobbes, *Leviathan*, Glasgow: Fontana, 1983; ypač žr. 13 skyrių. J. Locke, *Two Treatises of Government*, Cambridge: Cambridge University Press, 1967.

kiti ir visi drauge galėtų „patogiai gyventi". Šis modelis Tarptautiniuose Santykiuose patrauklus realistams, nes šios mokyklos prielaidos apie racionalųjį veikėją apima savanaudišką motyvaciją, realistų priskiriamą tautinėms valstybėms.

Locke'as laikėsi švelnesnio požiūrio į žmogaus prigimtį, tad manė bendradarbiavimą esant natūralesnį ir ne tokį trapų. Iš tikrųjų pilietinė visuomenė taip akivaizdžiai siūlo naudą visiems, kad skaitytojas retsykiais net nusistebi, kam apskritai reikalinga valdžia. Locke'o atsakymas yra įamžintas Amerikos konstitucijoje, kurią rašė žmonės, patyrę šio mąstytojo įtaką. Jis daro galimą tolerantiškesnį ir pliuralistiškesnį valdymo stilių nei Hobbesas, ir Tarptautiniuose Santykiuose šis modelis ypač traukė idealistus. Jei natūrali būsena yra veikiau taika negu karas, tai harmoningiems tarptautiniams santykiams neturėtų būti reikalinga kardu ginkluota pasaulinė vyriausybė.

Abu visuomenės sutarties teorijos variantai kyla „iš apačios į viršų", visuomenė juose suvokiama kaip individų grupė, o jos institucijos, taisyklės bei normos kildinamos iš anarchiškų narių tarpusavio susitarimo. Paprastai tokiam vidaus politikos vaizdavimui prieštaraujama dėl to, kad išeities tašku imama „prigimtinė būsena" neabejotinai yra istorinis pramanas, ir dar toks, kuris galėtų įkvėpti visuomenės sutarties idėją tik individams, *jau turintiems* sutarčių sudarymo patirties. Šis prieštaravimas netinka Tarptautinių Santykių visuomenės sutarties variantui, nes individai čia yra tautinės valstybės, iš tikrųjų jau susipažinusios su sutartimis, o tarptautinė „pilietinė visuomenė" akivaizdžiai dar tik randasi, šis procesas vyksta prieš mūsų akis. Todėl nemažai mokslininkų buvo linkę mąstyti visuomenės sutarties sąvokomis ir apibrėžti tarptautinę visuomenę ne kaip sąlygojančią struktūrą ar sistemą, bet kaip normų ir taisyklių, reguliuojančių valstybių visuomenę, tinklą[3].

[3] Žr., pvz., H. Butterfield, M. Wight (sud.), *Diplomatic Investigations,* London: Allen and Unwin, 1966; M. Donelan (sud.), *The Reason of States,* London: Allen and Unwin, 1978; J. Mayall (sud.), *The Community of States,* London: Allen and Unwin, 1982.

Galima paprieštarauti, kad tai, kas skleidėsi prieš mūsų akis, ypač nuo 1945-ųjų, lygiai taip pat gali būti ir kelios visuomenės, ne tik viena. Argumentuojama, jog Vakarų valstybių „visuomenė" nenusitęsia per visą sistemą. Trečiasis pasaulis paprastai lieka už borto, kai kalbama apie išsivysčiusio pasaulio praktikas ir sampratas. Vienos tarptautinės visuomenės nėra, jeigu visuomene laikoma integruota grupuotė, turinti bendrą tapatybę ir bendrą pasaulėvaizdį. Tačiau mums tikslingiau atkreipti dėmesį į teorijų, pasirinkusių kryptį „iš apačios į viršų", egzistavimą, kad galėtume priešpriešinti joms tarptautinės sistemos teorijas, kurios renkasi kryptį „iš viršaus žemyn" teigdamos, jog valstybių elgesį sąlygoja struktūriniai veiksniai. Ši priešprieša turi įdomių atitikmenų kituose socialiniuose moksluose. Ekonomikoje vyksta ginčas tarp tų, kurie rinką laiko sistema, diktuojančia firmų elgesį, ir jų oponentų, kurie tvirtina, esą firmų vidaus sąranga veikianti rinkos procesus. Sociologijoje socialines struktūras vieni laiko visuomenės gyvenimą lemiančiais veiksniais, o kiti – institucijų grupėmis, kurias suvienija socialinė sąveika. Apskritai metodas „iš viršaus žemyn" patrauklus tuo, kad jam pasiteisinus socialinių mokslų tyrinėtojui nebereikia rūpintis, kas vyksta sistemos vienetų viduje, nes jie būtinai taikysis prie sistemos reikalavimų. Ši trauka buvo stipriai jaučiama ir Tarptautiniuose Santykiuose.

Taigi kaip tarptautinė sistema traktuota svarbiausiose tarptautinių santykių teorijose? Kaip įsitikinome, nei Idealizmas, nei Realizmas neaplenkė sistemos, nors abi šios teorijos, aiškindamos tarptautinį elgesį, iš tikrųjų daug labiau kliovėsi kitais veiksniais. Idealistų požiūriu, sistema užkliūva tada, kai dėl karo kaltinami nesusipratimai bei klaidingas suvokimas. Sistemos tobulinimas esąs būtina sąlyga norint pašalinti karo galimybę. Šio požiūrio dėka Tautų Lygai ir „taikdariams" atiteko ypatingas vaidmuo. Patį Tarptautinių Santykių dalyką reikėjo perorientuoti taip, kad jis padėtų tobulinti tarptautinės sistemos veikimą. Vis dėlto idealistinio mąstymo gilumoje glūdėjo liberalus požiūris į žmogaus prigimtį, kuris kaip prielaidą priimdamas racionalumą menkino tarptautinės sistemos vaidmenį. Konfliktai esą išvengiami, o jų priežastys yra valstybių vidaus aplinkoje. Tarptautinė sistema konflik-

to priežastimi tampanti tik paaštrindama tarpusavio nesupratimą. Pati ji neturinti nieko, kas savaime keltų konfliktus. Taigi tarptautinė visuomenė esanti kažkas, ką reikėtų reformuoti siekiant išvengti karo. Karą sąlygojančios kitos priežastys, tarptautinė sistema esanti reikalinga tik tiek dėmesio, kad būtų užtikrinta galimybė sklandžiai funkcionuoti tarpininkavimo procesui. Visa tai atspindi ypatingą požiūrį į žmogaus prigimtį ir sisteminių priežasčių vaidmens tarptautiniams santykiams sumenkinimą.

Tačiau ketvirtojo dešimtmečio pabaigos įvykiai, žinoma, įtaigiai priminė, jog karas anaiptol nėra tik nesusipratimų rezultatas. Tai sąlygojo kitos, ne tokios naiviai optimistiškos tarptautinės sistemos sampratos atsiradimą. Mažų mažiausiai aiškėjo išvada, jog sistema turi būti sutvarkoma taip, kad leistų užtikrinti visų saugumą. Sistema, regis, galėjo skatinti karą pačia savo struktūra, – jei dargi ne jį sąlygoti. Atrodė, jog Realizmas ir siekia perteikti šią pagrindinę mintį akcentuodamas priemonių nacionaliniam saugumui užtikrinti būtinumą. Ir vis dėlto ankstyvosios Realizmo formos telkė dėmesį į žmogaus prigimtį kaip konfliktų pasaulyje šaltinį. Aišku, tokias išvadas Morgenthau padarė iš ketvirtojo dešimtmečio įvykių. Pasak realistų, tarptautinė sistema esanti svarbi, nes anarchiška jos struktūra diktuojanti, jog užkirsti kelią karui gali tik veiksmingai funkcionuojantys diplomatijos, tarptautinės teisės ir galios pusiausvyros mechanizmai. Todėl valstybių vadovai privalą suprasti žmonių polinkius siekti maksimalios galios. O tam būtina ne tik visiškai kitokia tarp valstybių galiojančios moralės koncepcija negu toji, kuri galioja pačiose visuomenėse (nes veikia skirtingos struktūros), bet dar ir leidžianti suprasti, kad sistema veikia kažin kaip sulig valstybių galios potvyniais ir atoslūgiais. Morgenthau nuomone, kaip tik esminis galios vaidmuo leidžiąs tarptautinius santykius aiškinti mokslišku tikslumu. Ši teorija buvo *galios politikos* modelis, o anarchiška tarptautinės sistemos struktūra buvo reikšminga aiškinant, kaip veikia galios politika.

Tarptautinės sistemos pobūdis lemia pagrindines kiekvienos konkrečios valstybės užsienio politikos orientacijas, o tai, ar valstybė vykdo *status quo, imperialistinę,* ar *prestižo* politiką, pasak Morgenthau, priklauso nuo jos padėties tarptautinėje galios struktū-

roje. Kaip įsitikinome 2 skyriuje, tai leido Morgenthau pareikšti, jog sprendimų priėmėjų asmeniniai motyvai ir vertybės neturi reikšmės jokiam valstybių vykdomos politikos aiškinimui. Šiuo požiūriu Realizmas atrodo labai jau deterministiškas, paliekantis maža erdvės veikti atskiriems sprendimų priėmėjams. Bet tai tik dalinis Realizmo vaizdas, nes, kaip ir Idealizmo požiūriu, pagrindinis teorinis mechanizmas vėlgi yra žmogaus prigimtis. Morgenthau nuomone, svarbiausio tarptautinių santykių aiškinimų šaltinio reikia ieškoti atskirų žmonių prigimtyje. Tarptautinė sistema nesanti svarbi valstybių elgesio *priežastis*; ji daugių daugiausia sudaranti sąlygas, kuriomis žmogaus prigimtis galinti sukelti karą. Tačiau ano meto Realizmo kritikai šį metodą suprato visiškai kitaip, ir ankstyvuosiuose kritiniuose išpuoliuose jis buvo smerkiamas už tai, kad nemokėjo atsižvelgti į atskirų sprendimų priėmėjų motyvus ir vertybes. Šeštojo dešimtmečio bihevioristai atvirai atmetė Realizmo determinizmą ir mėgino atsiriboti nuo tarptautinių santykių kaip „biliardo kamuolio" sampratos, kurioje galia tėra vienintelė motyvuojanti jėga.

Tačiau bihevioristų kritika iš tikrųjų tik paaiškino sistemų lygmens svarbos problemą, – ir būtent dėl to, kad Biheviorizmo atstovai stengėsi aiškiai pasisakyti dėl elgesio teorijų kūrimo. Ypač įdomūs du pavyzdžiai. Vienas – tai Kennetho Waltzo darbas apie karo priežastis[4]. Dažnai cituojamoje 1959 metų monografijoje *Man, the State and War* („Žmogus, valstybė ir karas") šis autorius nurodo tris lygmenis, kuriais galima aiškinti karo kilimą. Pirmasis – žmogaus prigimties lygmuo, iš esmės grįstas prielaida, jog žmogaus prigimtis esanti pastovi ir ydinga ar bent savanaudė. Antruoju lygmeniu karo kilimas siejamas su kai kurių valstybių pobūdžiu ir postuluojama, jog karo nebūtų tarptautinėje sistemoje, sudarytoje tik iš taikingų valstybių. Trečiuoju lygmeniu karas laikomas tarptautinės sistemos struktūros rezultatu, kurio pagrindinė priežastis – tos sistemos struktūros anarchiškumas.

Į visus šiuos tris lygmenis ilgainiui buvo atkreiptas Tarptautinių Santykių literatūros dėmesys, todėl Kennethui Waltzui reikia ne

[4] K. Waltz, *Man, the State and War*, New York: Columbia University Press, 1959.

tik pateikti kiekvienam lygmeniui tinkamus argumentus, bet ir išdėstyti savo nuomonę, kodėl apskritai kyla karas (bet ne konkretus). Ir jis labai aiškiai įvardija pačią struktūrą kaip priežastinį veiksnį. „Karas kyla, nes niekas jam netrukdo kilti“[5], – rašo jis ir mėgina įrodyti, jog nors pirmieji du lygmenys gali paaiškinti kurį nors konkretų karą, be trečiojo lygmens neįmanoma suprasti, kodėl apskritai kyla karas. Pagal Waltzo teoriją, kitos priežastys yra tarptautinės sistemos *struktūroje*. Tarptautinės visuomenės sudedamiesiems vienetams valstybėms esant suverenioms, taigi nesant jokio už pavienes valstybes viršesnio autoriteto, jos pačios yra sau arbitrai. Anarchiška sistemos struktūra visoms valstybėms primeta saugumo dilemą: jos turi užsitikrinti savo saugumą neįbaugindamos kitų sistemos valstybių. Pasak Waltzo, šie veiksniai yra sisteminiai ir nepaaiškinami sistemą sudarančių vienetų motyvais, įsitikinimais, vertybėmis ar gebėjimais. Taigi kad galėtume aiškinti tarptautinius santykius, privalome teoriškai mąstyti tarptautinės sistemos lygmeniu.

Waltzas pirmasis atvirai prabilo apie tai, kad tarptautinius santykius galima aiškinti keliais lygmenimis, bet jis kalbėjo daugiau kaip teoretikas. Ši mintis galutinai buvo įtvirtinta kitame darbe – vieno žymiausių Biheviorizmo mokyklos mokslininkų Mortono Kaplano 1957 metais išėjusioje knygoje *System and Process in International Politics* („Sistema ir procesas Tarptautinėje politikoje“)[6]. Kaplanas iškėlė idėją, kad naująjį tarptautinių santykių mokslą reikia grįsti sistemų metodu. Tai būtų daroma kuriant dedukcinius tarptautinės sistemos modelius, o tada – studijuojant istoriją ir ieškant jų pavyzdžių. Sistemos paklustų dviem taisyklių rinkiniams: būdingoms elgesio taisyklėms, padedančioms sistemai išlaikyti pusiausvyrą, ir transformuojančioms taisyklėms, nurodančioms, kaip viena sistema gali pakisti ir virsti kitokio tipo sistema. Kaplanas nurodė šešias tokias sistemas ir tvirtino, jog nebūtina įvardyti jose dalyvaujančias tautines valstybes, nes tai, kas vyksta sistemoje, lemia sistemos taisykles, – taigi ir vienetų

[5] Ibid., p. 232.

[6] M. Kaplan, *System and Process in International Politics*, New York: Wiley, 1957.

elgesį. Nesunku įsivaizduoti, kaip toks mąstymas atitiko kiekybinį šio dalyko metodą. Keletą metų sistemų teorija disciplinoje buvo labai madinga.

Po šių dviejų darbų, akcentavusių sistemų metodo būtinumą, pasirodė daugybė kitų mėginimų tarptautinių santykių prigimtį aiškinti išoriniais pavienės tautinės valstybės atžvilgiu veiksniais. Pavyzdžiui, Haasas domėjosi tarptautinės integracijos poveikiu valstybių vykdomai politikai[7]. Herzas rašė apie branduolinių ginklų sukūrimo padarinius didžiųjų valstybių veiksmų laisvei[8]. Rosecrance'ui rūpėjo pademonstruoti, kaip suvienyti tarptautiniai ir vidaus veiksmai gali padėti aiškinti įvairius pasaulio istorijos laikotarpius[9]. Mastersas pareiškė įžvelgęs ryškią analogiją tarp tarptautinės ir primityviosios politinės sistemos[10].

„ANALIZĖS LYGMENS" PROBLEMA

Atėjo metas plačiau aptarti „analizės lygmens" problemą, kurią įvadiniame skyriuje pristatėme kaip patogų būdą knygos temoms išdėstyti. Garsiajame 1961 metų straipsnyje Davidas Singeris iškėlė teiginį, jog visuose socialiniuose moksluose analizė vyksta dviem lygmenimis – vieneto ir sistemos[11]. Tarptautiniai Santykiai, išskyrus Waltzo ir Kaplano veikalus, pasak jo, apskritai rimtai netraktavo sistemų lygmens. Didžiojoje straipsnio dalyje nagrinėjami kiekvieno lygmens pranašumai ir trūkumai aprašymo, aiškinimo ir numatymo tikslų požiūriu.

[7] Žr. E. Haas, *The Uniting of Europe,* Stanford: Stanford University Press, 1958.

[8] J. Herz, *International Politics in the Atomic Age*, New York: Columbia University Press, 1959.

[9] R. Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics,* Boston: Little, Brown, 1963.

[10] R. Masters, „World Politics as a Primitive Political System", in: *World Politics*, 1964, 16, p. 595–619.

[11] J. D. Singer, „The Lewel-of-Analysis Problem in International Relations", in: K. Knorr, S. Verba (sud.), *The International System: Theoretical Essays*, Princeton: Princeton University Press, 1961, p. 77–92.

Išryškėjo dvi esminės išvados. Pirma, kiekvienu lygmeniu pateikiamuose aiškinimuose esama šališkumo. Vienetų, arba valstybių, lygmeniu pernelyg išpūsti valstybių skirtumai ir nepakankamai įvertintas sistemos poveikis valstybių veiksmams; sistemų lygmeniu valstybės vaizduojamos vienalytiškesnės, negu jos yra, ir pernelyg sureikšminamas sistemos poveikis vienetų elgesiui. Antra, – o tai radikaliau, – abiejų šių lygmenų neįmanoma sujungti ir prieiti vieną visa apimantį tarptautinių santykių aiškinimą. Pasak Singerio, taip padaryti negalima dėl tos pačios priežasties, dėl kurios negalima nubraižyti tikslaus pasaulio žemėlapio derinant dvi populiariausias žemėlapių projekcijas – *Mercator* ir *Polar Gnomonic*. Mat kiekviena jų per daug išryškina vienas pasaulio dalis ir nepakankamai pavaizduoja kitas, nes neįmanoma dvimačiame paviršiuje tiksliai pavaizduoti trimačio Žemės rutulio. Pozityvistui Singeriui tatai atrodė ypač problemiška, nes jis vylėsi, kad pažangi tarptautinių santykių teorija išryškės sukaupus daugiau duomenų. Jis buvo susirūpinęs, kad nesuvokę analizės lygmenų tyrinėtojai nesupras, jog vieno lygmens duomenų negalima paprastai suderinti su kito lygmens duomenimis, ir Aiškinimo abiem lygmenimis šališkumas, nelyginant anos dvi žemėlapių projekcijos, neleis susidaryti tikslaus tarptautinių santykių vaizdo. O dar pavojingiau esą tyrinėtojams vidury studijos nejučia nuslysti iš vieno analizės lygmens į kitą.

Taigi, Singerio požiūriu, negalima jokia visa apimanti teorija, kuri paaiškintų, kaip sąveikaudami sistemų lygmens ir vienetų lygmens veiksniai sukuria valstybių elgesį. Be to, pasak jo, valstybių lygmeniu, tokiu populiariu tarp specifiškumu susirūpinusių istorikų, galima aiškinti tik turint svarių prielaidų. Svarbiausia jų yra ta, jog valstybių elgesys gali būti aiškinamas remiantis individualiais sprendimais ir nesukant galvos dėl šiuos sprendimus suformavusių suvokimų šaltinio. Ši prielaida reikalinga pataisų, nes sprendimų priėmėjų suvokimai patys esą sąlygoti, o tarptautinė sistema esanti įtakingas tų suvokimų šaltinis.

Singerio straipsnyje sisteminių veiksnių poveikio klausimas įtrauktas į pagrindinį Biheviorizmo mokyklos modelį. Sistema galinti paaiškinti valstybės (mat veikėja visada laikoma valstybė) elge-

sio aspektus, kurių neįmanoma paaiškinti valstybės lygmeniu. Waltzo, Kaplano ir Singerio darbai nepajudinamai įtvirtino mintį, kad tarptautinė sistema – tai atskiras analizės lygmuo, esąs aukščiau už numatytų ir nenumatytų valstybių veiklos padarinių sumą.

MULTIPOLIARIŠKUMAS IR BIPOLIARIŠKUMAS

Tačiau teorija apie sistemos įtaką jos sudedamųjų dalių elgesiui anaiptol dar nebuvo sukurta, nors vyko ilgi ginčai dėl įvairių sistemos poliarinių konfigūracijų poveikio. Įpusėjus septintajam dešimtmečiui, vyravo ne anarchijos svarbos tema, bet klausimas, ar pokario supervalstybių santykių stabilumą lėmė bipoliarinis tarptautinės sistemos pobūdis. Šią temą savo darbuose gvildeno ir Morgenthau (įrodinėjęs stabilizuojančias multipoliariškumo ypatybes), ir Kaplanas (taip pat tvirtinęs multipoliarinę sistemą esant stabilesnę), bet ši visuotinai priimta išmintis sulaukė iššūkio. Ir vėl tokį požiūrį imta sieti su Waltzo raštais, – šis autorius savo raštuose įrodinėjo, kad bipoliarinė tarptautinės sistemos struktūra sąlygojo tai, jog nuo 1945-ųjų neįvyko jokio didžiųjų valstybių konflikto[12].

Debatai dėl multipoliariškumo ir bipoliariškumo pranašumų apėmė alternatyvius sistemų įtakų ir jų veikimo būdo aiškinimus. Iš šio ginčo radosi žymiai nuodugnesnė ir gilesnė sistemų teorijų analizė. Atspirties tašku imamas požiūris, jog tarptautinė sistema taip stipriai determinuoja valstybių elgseną, kad nėra reikalo atsižvelgti į tai, kas vyksta jose pačiose. Kaip nesvarbūs atkrenta atskirų sprendimų priėmėjų motyvai bei įsitikinimai, taip pat valstybių ideologijos bei vidaus politiniai procesai, o jų vietą užima tarptautinės politinės sistemos sąranga, jos valdžios struktūra bei hierarchija. Galia ir toliau yra pagrindinis kintamasis, mėginimai ją maksimaliai padidinti grindžia valstybių veiksmus, o jos pasiskirstymas sąlygoja valstybių tarpusavio sąveiką. Valstybių vidaus padėtį laikyti išoriška aiškinimo atžvilgiu – vadinasi, atmesti didesnę dalį ypatumų, skiriančių vieną valstybę nuo kitos. Argi šal-

[12] K. Waltz, „The Stability of a Bipolar World", in: *Daedalus*, 1964, 93, p. 881–909.

tasis karas vyko ne dėl ideologijos? Argi nesvarbu, ką mano Gorbačiovas? Argi neturi reikšmės, kokio požiūrio gynybos klausimu laikosi Didžiosios Britanijos leiboristų partija? Sisteminis tarptautinės politikos vaizdavimas iš esmės implikuoja, kad šie veiksniai gali būti suprasti tik kontekste, išoriškame visų valstybių atžvilgiu, būtent – tarptautinės sistemos kontekste. Yra du pagrindiniai šios sistemos aspektai, kuriuos mums reikia aptarti, kad parodytume, kaip ją apibūdina sistemų teorija. Tai anarchija ir poliariškumas.

Tarptautiniuose santykiuose dažniausiai operuojama Hobbeso tradicijos tarptautinės anarchijos sąvoka. Ji nurodo faktą, jog nėra jokio už valstybę viršesnio darinio; valstybės yra vieninteliai suverenūs dariniai tarptautinėje visuomenėje. Savo reikaluose jos pačios sau teisėjos, o jų anarchiška padėtis primeta joms saugumo dilemą. Tai reiškia, jog nelieka perspektyvos rastis jokiai visiškai įgyvendinamai tarptautinei teisei ar visuotiniam moralės kodeksui, kuriuo galėtų vadovautis valstybių vadovai. Galbūt stiprus ir ne visuomet esti teisus, bet jeigu jis nepasitinkamas lygiai tokia pat stiprybe, tai gali ir įsigalėti. Šios anarchiškos padėties neįmanoma išvengti, ir valstybių mėginimai išsisukti iš kai kurių blogiausių jos padarinių paaiškina ginklavimosi varžybų ir sąjungų konfigūracijas. Anarchiją galima tik sušvelninti, bet išvengti jos neįmanoma. Kol yra anarchiška sistemos struktūra, valstybės privalo ir toliau stengtis užsitikrinti savo gynybą, o jėga – arba jos grėsmė – ir toliau liks galimas bet kurių tarptautinių sąveikų padarinys.

Antroji esminė sistemos ypatybė yra jos poliariška struktūra. Sakydami „poliariška struktūra“, turime galvoje nepriklausomų didžiųjų valstybių skaičių ir jų tarpusavio santykius. Dažniausiai sistemos skirstomos į multipoliarines ir bipoliarines; pirmoji turi mažiausiai penkias apytikriai lygiaverčio stiprumo didžiąsias valstybes, o antroji – tik dvi. Didžiųjų valstybių skaičius paprastai nustatomas pagal tai, kurioje vietoje hierarchiją dalija natūrali takoskyra, paskaičiuojama pagal karinius bei mažesniu mastu ekonominius rodiklius. Daug ginčytasi, kuri struktūra stabilesnė – multipoliarinė ar bipoliarinė; svarstyta, kaip kiekviena jų palaiko sistemos pusiau-

svyrą. Pagrindinis klausimas – kodėl pokario sistema išliko stabili, konkrečiau – ar branduoliniai ginklai padėjo palaikyti taiką tarp didžiųjų valstybių ir kaip jie prie šio tikslo prisidėjo.

Formuluojant atsakymą valstybių lygmeniu, – o kaip tik tokiam prijaučia dauguma istorikų, – dėmesys kryptų į dviejų didžiųjų valstybių vidaus procesus ir jų kintančių santykių istoriją nuo 1945 metų. Sistemų teorija, priešingai, nurodo bipoliariškumo faktą ir bipoliarinės struktūros būdą išlikti stabilia. Šiuo atžvilgiu paprastas bipoliariškumo ir multipoliariškumo sugretinimas liudija, jog multipoliarinei sistemai išlikti leidžia veikiantis galios pusiausvyros mechanizmas, o bipoliarinės stabilumą lemia teroro pusiausvyra. Labai skiriasi ir sąjungų vaidmuo abiejose šiose sistemose. Multipoliarinėje struktūroje sąjungos esti lanksčios ir sudaromos tarp daugmaž lygiaverčių partnerių, ir nė viena šalis negali įsivyrauti aljanse. Bipoliarinėje struktūroje, atrodo, sąjungas „cementuoja" ideologija, jos esti hierarchiškos, ir kiekvienoje dominuoja viena supervalstybė. Tarptautinių santykių deriniai abiejose sistemose taip pat labai skirtingi. Multipoliarinėje sistemoje sąjungos nuolat kinta, o ideologija neturi jokios įtakos jų narystei; kai galios pusiausvyros mechanizmas sugriūva, kyla karai, kurių tikslas – atkurti pusiausvyrą. Bipoliarinėse sistemose, priešingai, aljansai nekinta, o ideologiniai skirtumai kaip tik ir yra ta pamatinė priežastis, kuri sąlygoja pasaulio padalijimą. Tačiau didžiosios valstybės ar svarbiausios jų sąjungininkės nekariauja. Kaip pažymėjo Johnas Herzas, „absoliuti galia prilygsta absoliučiai bejėgystei"[13], nes bipoliarinėje sistemoje, kuriai būdinga nuolatinė įtampa ir krizės, bet koks karas virsta visa nušluojančia ir galutine abipuse destrukcija.

Ši apžvalga padeda įsivaizduoti, kaip sistemų teoretikai gali kalbėti apie tarptautinius santykius net neįvardydami juose dalyvaujančių valstybių. Kokios skirtingos nuostatos laikosi valstybių vadovai, – o tiesą sakant, ir žiniasklaida! Tad pasakykime tiesiai: nesvarbu, kokios nuo 1945 metų buvo didžiosios valstybės. Net ir dvi supervalstybės su panašia ideologija būtų buvusios antagonistės. Jei tai būtų buvusios Jungtinė Karalystė ir Jungtinės Valstijos

[13] Herz, *International Politics in the Atomic Age*, p. 22.

arba Kinija ir Sovietų Sąjunga, sisteminis požiūris skatintų manyti, jog iš esmės tarptautinių santykių pobūdis būtų likęs toks pat. Ši sisteminė perspektyva taip pat perša mintį, kad išrasti branduoliniai ginklai tik sustiprino bipoliarinę pokario konfigūraciją, bet jos nesukūrė. Bipoliarinis pasaulis be branduolinių ginklų būtų labai panašus į pasaulį su branduoliniais ginklais. Analogiška samprotavimo linija verčia sistemų teoretikus susirūpinti branduoliniais ginklais ginkluotu daugiapoliariniu pasauliu, nes daugiapoliariškumo logika byloja, jog trumpi karai yra būtini galios pusiausvyrai atkurti, net jeigu tai būtų trumpi *branduoliniai* karai.

NEOREALIZMAS IR KENNETHAS WALTZAS

Iki šiol nustatėme, kad Tarptautiniai Santykiai telkė dėmesį į du pagrindinius sisteminio aiškinimo aspektus: anarchišką ir poliarišką sistemos struktūras. Šios struktūros veikia nepriklausomai nuo jose esančių valstybių vidaus procesų ir atleidžia mus nuo būtinumo domėtis motyvais asmenų, priimančių sprendimus valstybių mastu. Tvirtinti, esą šie aspektai teisingi, – drąsu, tokį teiginį reikia patikslinti ir susieti su griežtos teorijos kontekstu. Kadangi tokia teorija vis dar tebeformuluojama, nenuostabu, kad toks teiginys iki šiol nebuvo visuotinai pripažintas akademinės bendruomenės, vis labiau užsiimančios tam tikrų tautinių valstybių politinių pasirinkimų aiškinimu. Sisteminis metodas neturi didesnio populiarumo ir tarp istorikų. Nerodo jis kelio nė į viešąją sferą, kur dėl politinio proceso pobūdžio užsienio bei gynybos politika ir toliau traktuojama kaip valstybių formuojamų pasirinkimų sritys. Tarptautinių Santykių disciplinoje nepajudinamai įsitvirtino valstybinis analizės lygmuo.

Vis dėlto nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos ir visą devintąjį dešimtmetį padėtis keitėsi, iš dalies dėl priežasčių, jau apžvelgtų 2 skyriuje (daugiausia dėl perėjimo prie ekonominės tarptautinių santykių sampratos), iš dalies dėl mąstymo mokyklos, žinomos Neorealizmo pavadinimu, atsiradimo. Pagrindinis momentas, įsidėmėtinas iš mūsų glaustos apžvalgos 2 skyriuje, yra tas, kad ne-

orealistai tarptautinės sistemos idėja rėmėsi aiškindami ekonominę ir politinę aštuntojo dešimtmečio padėtį. Taip elgdamiesi, jie gerokai patobulino ir išplėtė realistų sistemos sampratą apimdami ja ir ekonominius aspektus. Labiausiai ją išplėtė Kennethas Waltzas, 1979 metais išleidęs savo garsiąją studiją *Theory of International Politics* („Tarptautinės politikos teorija")[14]. Tolesniuose puslapiuose apžvelgsime, ką Waltzas sako apie tarptautinę sistemą, ir bus aišku, kad jo sistema turi daug bendra su sistemomis, aprašytomis daugelio kitų socialinių mokslų literatūroje. Šiai išplėtotai sisteminio aiškinimo formai tinka ankstesniuose dviejuose skyriuose padarytos bendros pastabos apie socialinio veiksmo aiškinimo arba supratimo būdus. Tačiau turime perspėti skaitytoją, kad Waltzas, mūsų nuomone, kiek pakeitė savo požiūrį į tarptautinę sistemą. Knygoje *Theory of International Politics* jis renkasi griežtai struktūrišką tarptautinių santykių vaizdą, o tai įpareigoja jį struktūras laikyti realiomis. Vėlesniam jo darbui jau būdingas perėjimas prie švelnesnės struktūros idėjos, teikiančios daugiau reikšmės vidinei vienetų sandarai. Dėl šio nevienareikšmiškumo kyla klausimas, ką Waltzas laiko pirminiu – struktūrą ar vienetus. Mums reikės išsiaiškinti, kam atitenka pirmenybė ontologine prasme (pavartojame filosofinį terminą egzistuojantiems dalykams įvardyti, kilusį iš graikų kalbos žodžio, reiškiančio „būtį"). Žinodami nuolatinį jo prieštaravimą „redukcionistinėms teorijoms", kurios vienetus laiko pirminiais, o struktūras – jų produktais (dažnai dar nenumatytais), galime manyti, jog Waltzas laikysis struktūrų kaip pagrindinių, galbūt net vienintelių, elementų sampratos. Kad ir kaip būtų, griežta jo struktūros idėja mums atrodo tinkamas išeities taškas.

Waltzas pradeda nuo mums jau žinomos minties, kad tarptautinių santykių teorijas galima skirstyti į dvi grupes: tas, pagal kurias priežastys įžvelgiamos atskirose valstybėse, ir tas, pagal kurias priežastys priskiriamos sistemoms. Pirmąsias jis pavadina „redukcionistinėmis", o antrąsias – „sisteminėmis"[15]. Redukcionistinėms te-

[14] Waltz, *Theory of International Politics*.

[15] Šis redukcionizmo aptarimas paremtas K. Waltz, *Theory of International Politics*, 2 sk.

orijoms būdingas visumos aiškinimas, pagrįstas dalių atributų bei sąveikų analize. Kaip pavyzdžius Waltzas pamini Hobsono ir Lenino darbus apie imperializmą, kuriuose tarptautinis politinis valstybių elgesys aiškinamas tam tikru vidaus ekonominių jėgų deriniu. Toliau jis įrodinėja, kad diduma pastarojo meto literatūros apie tarptautinę ekonominę struktūrą taip pat yra redukcionistinio pobūdžio. Redukcionistinės teorijos, anot jo, nepastebi priežasčių, veikiančių sistemų lygmeniu ir neatsiskleidžiančių gilinantis į dalių atributus bei sąveikas. Tai primena jo teiginį apie karo priežastis, nes redukcionistinės teorijos paprasčiausiai netiesiogiai nurodo, kad pašalinus vienetų lygmeniu veikiančias priežastis kažkaip būsią pašalinti ir padariniai. Kitaip sakant, tai, anot Waltzo, tolygu gydyti simptomus, bet ne priežastį.

Waltzui nepatinka ir tai, kad redukcionistinės teorijos neįžvelgia skirtumo tarp veikėjų ketinimų ir jų sąveikos rezultatų. Pasak jo, tarp dviejų teiginių – „Jis nenuorama" ir „Jis pridaro nemalonumų" – esama skirtumo:

> Antrasis teiginys neišplaukia iš pirmojo, jeigu veikėjų atributai nėra vienintelė padarinių priežastis. Lygiai kaip taikdariai gali ir nesutaikyti konflikto pusių, taip ir nenuoramos gali ir nepridaryti nemalonumų. Iš atributų negalima numatyti padarinių, jeigu šie priklauso nuo veikėjų situacijų, o ne tik nuo jų atributų[16].

Pagrindinė mintis čia ta, kad yra veiksnių, priklausančių sistemai, o ne vienetams, ir kad tie veiksniai lemia sąveikų tarp valstybių padarinius. Kad galėtume rimtai traktuoti redukcionistines teorijas, pareiškia Waltzas, „mes turėtume patikėti, kad jokios svarbios priežastys neįsiterpia tarp valstybių tikslų bei veiksmų ir tų veiksmų rezultatų. Tačiau tarptautinių santykių istorijoje pasiekti rezultatai retai kada atitinka veikėjų ketinimus"[17].

Kokia sistemos ypatybė įsiterpia tarp veikėjų ketinimų ir jų sąveikų rezultatų? Waltzo požiūriu,

> akivaizdu tai, kad priežastys, nerandamos jų *individualiuose* charakteriuose bei motyvuose, iš tikrųjų yra tarp visų veikėjų. Kiekviena valstybė susikuria

[16] Waltz, *Theory of International Politics*, p. 60–61.

[17] Ibid., p. 65.

politiką ir sprendžia dėl veiksmų pagal savo vidaus procesus, tačiau jų sprendimus formuoja ne tik sąveikos su kitomis valstybėmis, bet ir pats jų buvimas. Kada ir kaip pasireiškia vidaus jėgos, – jei apskritai pasireiškia, – negalima paaiškinti remiantis vien sąveikaujančiomis pusėmis, jeigu aplinkybės, kuriomis jos veikia ir sąveikauja, sulaiko jas nuo vienų veiksmų, skatina kitiems ir daro įtaką jų sąveikų padariniams[18].

Šios priežastys sukuria tarptautinių santykių modelius bei dėsningumus nepriklausomai nuo žymių pokyčių valstybių vidaus organizacijoje, technikos naujovių ir politinio bei ekonominio gyvenimo permainų apskritai. Waltzo nuomone, nepaprastai svarbu tai, kad šie modeliai išliko santykiškai pastovūs ištisus tūkstantmečius. Pasak jo,

tarptautinė politika yra itin pastovi, modeliai kartojasi, be paliovos vyksta tie patys įvykiai. Retai kada sparčiai pakinta tarptautiniu mastu vyraujančių santykių tipas ar kokybė. Priešingai, jiems būdingas apmaudus tvarumas, – tvarumas, kuris, reikia tikėtis, vyraus tol, kol nė vienas iš besivaržančių vienetų negebės anarchišką tarptautinį pasaulį paversti hierarchišku[19].

Visa tai labai gerai, bet argi jau anksčiau nebūta sisteminių tarptautinių santykių teorijų? Čia Waltzas padaro vieną svarbiausių ir kontroversiškiausių savo pareiškimų: nė viena sistemų teorija iš tikrųjų nėra sistemų teorija; jos visos redukcionistinės. Jis išsamiai įrodinėja, jog tai teisinga ir tokių autorių kaip Morgenthau, Kaplano ir Rosecrance'o atžvilgiu[20]. Anot jo, netgi Singeris nesuprato, kas iš tikrųjų yra sistemų lygmuo, nes šis mąstytojas, regis, pripažįsta tik vieną sistemą – pasaulį, o abu lygmenis laiko vien skirtingais būdais suvokti tą patį procesą[21]. Bet Singeris nesuvokia, sako Waltzas, esminio skirtumo tarp politikos valstybės viduje ir politikos anarchiškoje sistemoje. Ir kiti minėti autoriai aiškiai neįsivaizduoja, kas yra sistema, tad jų sistemos galų gale virsta tik vienetų sąveikomis. Kad ir kaip jiems knieti būti sistemų teoretikais, jų teorijos galiausiai pasirodo esančios redukcionistinės, nes visų jų priežastiniai procesai vyksta vienetų lygmeniu.

[18] Ibid. [19] Ibid., p. 66. [20] Ibid., 3 ir 4 skyriai. [21] Ibid., p. 61–62.

Waltzas kritikuoja Kaplaną už tai, kad šis sistemas laiko „posistemių dominuojamas". Pasak Waltzo, „posistemių dominuojama sistema apskritai nėra sistema"[22]. Nesvarbu, kiek dėmesio literatūroje skirta sisteminėms tarptautinių santykių priežastims, Waltzas įsitikinęs, kad dar niekam nepavyko ne formaliai, o realiai sukurti sistemos teorijos.

Tai kas gi iš tikrųjų, Waltzo nuomone, sudaro sistemino tarptautinių santykių aiškinimo esmę? Sistemą jis apibrėžia kaip apimančią du elementus: struktūrą ir rinkinį tarpusavy sąveikaujančių vienetų. Visas keblumas ir yra tas, pripažįsta jis, kad sunku rasti būdą, kaip apibrėžti struktūrą neredukuojant jos į jos vienetų atributus ir jų sąveikas. Neatskirti struktūros nuo jos vienetų reikštų supainioti vienetų kintamuosius su struktūros kintamaisiais. Vis dėlto Waltzas leidžia aiškiai suprasti, kad ir vienetas, ir struktūra yra konceptualūs, ne tikri: tai teorinės sąvokos. Jis cituoja antropologą Meyerį Fortesą: „Kai aprašinėjame struktūrą, esame gramatikos ir sintaksės, o ne tariamo žodžio pasaulyje. Mes įstengiame įžiūrėti struktūrą „konkrečioje" socialinių įvykių „tikrovėje" tik iš pradžių abstrahuodami ją iš „konkrečios tikrovės"[23]. Struktūrą apibrėžia sistemos dalių išdėstymas jos viduje ir to išdėstymo principas. Tas pat vyksta, sako Waltzas, antropologijoje ir ekonomikoje, kur tyrimas atliekamas nesidomint dalyvaujančių žmonių motyvais, pažiūromis ir asmenybėmis. Kiekvienu atveju, kai reikia paaiškinti situacijos poveikį joje dalyvaujančių veikėjų elgsenai, atskirų žmonių motyvai ir jų sąveikos atmetami. Ekonomistams rūpi ne vadybininkų asmenybės, o rinkos, kurioje turi veikti firma, pobūdis; antropologus domina veikiau ne genties narių vertybės, o genties struktūros poveikis jos narių elgesiui. Jo nuomone, ši perskyra tarp vieneto ir sistemos lygmenų pritaikoma visuose socialiniuose ir gamtos moksluose.

Waltzo teigimu, tarptautinius santykius galima paaiškinti tik sugebant atskirti šiuos vienetų lygmens ir sistemos lygmens veiks-

[22] Ibid., p. 58.

[23] Cit. iš Waltz, *Theory of International Politics*, p. 80.

nius. Kadangi sistemą jis apibrėžė kaip apimančią tarpusavyje sąveikaujančius vienetus ir struktūrą, nekyla abejonių, jog struktūrą jis turi apibrėžti itin atsargiai, kad nepadarytų jo paties nurodytos redukcionistinės klaidos. Sistemos struktūrai, pasak Waltzo, būdingos šios trys ypatybės: pirma, principai, pagal kuriuos išdėstytos dalys; antra, vienetų ypatybės; ir trečia, sugebėjimų pasiskirstymas tarp vienetų.

Pirmoji nurodo būdą, kuriuo yra sutvarkyti sistemą sudarantys vienetai. Čia autorius nubrėžia priešpriešos liniją tarp politinėms sistemoms taikomų tvarkos principų ir tų, kurie galioja tarptautinei sistemai. Tai priešprieša tarp hierarchijos ir anarchijos, tarp politinės sistemos, kurioje vienetus sieja santykiai, konstituciškai ir teisiškai organizuoti pagal valdžios hierarchiją, ir sistemos, kurioje neveikia jokie formalūs valdžios santykiai. Anarchija esti tada, kai sistemoje iš esmės galioja pagalbos sau pačiam (*self-help*) principas. Skirtumas tarp politinei sistemai būdingų ir tarptautinėje sistemoje esančių struktūrų, Waltzo supratimu, yra pagrindinis skirtumas tarp vidaus ir tarptautinės politikos, ir jis negali būti suvoktas stebint sistemą sudarančių vienetų atributus.

Antroji struktūros ypatybė tiesiog nurodo funkcijas, kurias atlieka sistemos vienetai. Vidaus sistemoms būdingi subordinacijos ir superordinacijos santykiai tarp jų dalių, o tarptautinės sistemos skirtingas funkcijas atliekančių narių neturi. Tarptautinės sistemos vienetai yra valstybės, ir visos valstybės turi vykdyti tas pačias funkcijas. Tai aiškiai skiriasi nuo funkcijų diferenciacijos vidaus politikoje. Waltzas tvirtina, kad valstybės nėra ir niekada nebuvo vieninteliai veikėjai. Tačiau jos vis dėlto buvo svarbiausi veikėjai. Lemtingos reikšmės turi tai, kad visoms valstybėms būdingas atributas, akivaizdžiai susijęs su anarchiška sistemos struktūra, t.y. suverenitetas.

Trečioji struktūrų ypatybė – tai sugebėjimų pasiskirstymas tarp sistemą sudarančių vienetų. Waltzo nuomone, tai pagrindinė ypatybė, nes *visos* tarptautinės sistemos yra anarchiškos, o *visų* tarptautinių sistemų vienetai yra funkciškai nediferencijuoti. Tarptautinės sistemos skiriasi tik tuo, kaip tarp vienetų pasiskirstę sugebėjimai. Kintant sugebėjimų pasiskirstymui, kinta, pasak Waltzo,

ir sistemos struktūra. Ar autorius čia nenusideda redukcionizmu, kurį toks greitas nurodyti kitų darbuose? Jis atsako paprastai: „Nors sugebėjimai yra vienetų atributai, jų pasiskirstymas tarp vienetų toks nėra. Sugebėjimų pasiskirstymas – tai ne vienetų atributas, o sistemos masto sąvoka“[24]. Iš viso to aiškėja pozicinis valstybių išsidėstymas, – „pozicinis“ paprasčiausiai nurodo kiekvienos valstybės galios *santykinę padėtį* kitų valstybių atžvilgiu, o ne absoliučių kiekvienos valstybės sugebėjimų atžvilgiu. Šis pozicinis vaizdas neverčia mūsų domėtis ideologijomis ar vadovų įsitikinimais, mums nereikia domėtis nė vienetų sąjungomis ar sąveikoms, o tik santykiška jų galios situacija. Kaip jau anksčiau apibūdinta, sugebėjimų pasiskirstymo poslinkiai verčia kisti poliarinę konfigūraciją. Vadinasi, Waltzas įžvelgia tik vieną kintamąjį tarptautinėje sistemoje – poliarinę jos struktūrą.

Taigi Waltzo analizės išvada tokia: veikti vienetų elgseną tarptautinei sistemai leidžia jos anarchiška ir poliariška struktūros. Abi drauge jos nustato situaciją, kurioje privalo būti visi vienetai. Jei struktūra kinta, kinta ir galimi vienetų sąveikos padariniai. Bipoliarinėje struktūroje yra tam tikrų normų ir dėsningumų, pagal kuriuos sąveikauja vienetai; multipoliarinėje sistemoje šie dėsningumai ir normos kitokie. Tad struktūros veikia nustatydamos tikėtinos vienetų veiklos įvairovę.

Nedaug tėra pagrindo abejoti, kad Waltzo analizė efektyvi, jeigu sutiksime su prielaida, jog vienetų atributų ir vadovų ketinimų analizė negali paaiškinti aplinkos, kurioje veikia kiekvienas vienetas. Ši aplinka nėra tik vienetų sąveikų rezultatas, ir tyrinėdami bet kurio vieneto atributus nieko nesužinosime apie to vieneto padėtį kitų atžvilgiu. Aišku ir tai, kad multipoliarinėms sistemoms būdingi elgesio modeliai skiriasi nuo pasireiškiančių bipoliarinėse sistemose: atkreipkite dėmesį į skirtingą ideologijos vaidmenį šių dviejų tipų sistemose arba sąjungų bei karų pobūdį. Taip pat pamąstykite apie taikos palaikymo procesus.

[24] Ibid., p. 98.

SISTEMŲ TEORIJAI IŠKYLANČIOS PROBLEMOS

Vis dėlto Waltzo požiūris pasirodė esąs ginčytinas, ir tai liudija Roberto Keohane'o parengtas kritikos straipsnių rinkinys[25]. Toliau panagrinėsime tris minties gijas, kurios, mūsų nuomone, geriausiai reziumuoja sisteminės tarptautinių santykių teorijos problemas. Tai galios, struktūros ir funkcijos sąvokos ir aiškinimo samprata aukščiausio lygmens sistemų teorijoje; įsigilinę į šiuos tris klausimus, galop padarysime išvadą, jog vis dėlto reikia „atidaryti skrynią".

Pirma, Waltzui reikia griežtai apibrėžtos galios sąvokos, leidžiančios paaiškinti judėjimą ir kaitą sistemoje, kuri kitaip atrodytų sustingusi pusiausvyros būsenoje. Visi žino, kokių keblumų kyla vos tik pamėginame galią suvokti žmogaus veiklos institucijos požiūriu, svarbiausiu veiksniu laikydami veikėjų gebėjimą primesti savo valią kitiems veikėjams. (Labai išsami analizė šiuo klausimu pateikta Lukeso knygoje *Power: A Radical View* – „Galia: Radikalus požiūris"[26].) Bet Waltzui tai nebūtinai sudaro problemą, jeigu galią iš esmės jis gali apibrėžti jėgos sąvokomis vadovaudamasis analogija su jėgų sąveika fizinėje sistemoje, kaip antai Saulės. Juk pagaliau fizikai ar astronomai nesuka galvos dėl galios kaip veikėjo institucijos, nes jie neturi reikalų su veikėjais. Tačiau visiškai neaišku, kaip turi būti matuojama galia tarptautinėje sistemoje. Pavyzdžiui, Newtono mechanikoje jėgos susijusios su mase ir egzistuoja tam tikras būvis, į kurį sistema krypsta. Newtono prielaidų srityje jėgos gali būti išmatuojamos prietaisais, o smūgio poveikis sistemai numatomas. Tarptautinės jėgos, švelniai tariant, yra įvairesnės. Galbūt karinę galią ir galima išmatuoti tankais ir kovinėmis galvutėmis (jei daroma prielaida, kad tokie veiksniai kaip karių parengimas ir drausmė – tai techninės įrangos kiekio funkcija), bet ekonominė galia turi nepalyginamai daugiau aspektų. Be to, kadangi ekonominė ir karinė galia ne visuomet pasitai-

[25] Žr. R. Keohane (sud.), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, 1986.

[26] S. Lukes, *Power: A Radical View*, London: Macmillan, 1974.

ko kartu, kyla klausimų dėl visuotinio mato, reikalingo galių hierarchijos idėjai (šįsyk turint omeny tautines valstybes). Šie klausimai mums atrodo pakankamai keblūs ir neišsprendžiami neįsileidus į ilgas diskusijas. Todėl argumentavimo dėlei laikykite juos techninėmis problemomis, ne tokiomis drastiškomis, jog verstų suabejoti pareiškimu, esą žinoma, kad JAV galingesnė už Prancūziją ar Prancūzija Viduriniuose Rytuose įtakingesnė už Ispaniją.

Kitas kritikuojamas aspektas susijęs su struktūros ir funkcijos sąvokomis ir klausimu, ar esama analogijos tarp tarptautinės sistemos ir gamtos sistemos, pakankamai stiprios, kad būtų galima išsiversti be veikėjo institucijos idėjos. Waltzą labiausiai tenkintų analogija su sistema, paaiškinama be nuorodų į vienetų savybes. Tokios rasti nepavykus, jis vis tiek išsisuktų, jeigu tik relevantiškos tautinių valstybių savybės neverstų traktuoti jų, jų vadovų ar kitų jų narių kaip sąmoningų veikėjų. Priešingu atveju galios pasvėrimo problema nebus grynai techninė, o bylos apie modelyje žiojinčią milžinišką spragą.

Tam tikra prasme visiškai aišku, jog neįmanoma paaiškinti sistemos be nuorodų į jos vienetų savybes. Planetų sistema nesielgtų būtent taip, jei planetos būtų padarytos iš imbierinės tešlos. Tačiau kita prasme ši idėja nėra tokia absurdiška. Pavyzdžiui, elektroninė sistema gali būti suvokta vien jos logikos požiūriu, apie fizinius jos komponentus pasakant tik tai, kad jie atitinką logiką. Tuomet komponentų ydos galėtų paaiškinti prastą sistemos veikimą, bet jeigu sistema veikia logiškai, nėra jokio reikalo sukti galvą, kaip tie komponentai veikia fiziškai. Pakanka žinoti, kad jie atlieka tai, ko iš jų reikalauja sistema. Tada dalių elgesį galima paaiškinti jų funkcijomis, apibrėžtomis sistemos tvarkos principu. Iš skirtingų medžiagų pagamintos dalys tarpusavy pakeičiamos, jeigu tiktai jos dirba tą patį darbą.

Tai – plačiausias sisteminis požiūris. Juo apibūdinamas gerai funkcionuojančios sistemos modelis, o tada pareiškiama, kad tai idealizuota schema to, ką realiai matome vykstant visatoje. Tai aiškinamoji – ne aprašomoji – priemonė. Nenuostabu, kad randasi prieštaravimų tiek vaizdiniui apskritai, tiek tvirtinimui, kad jis pritaikomas tarptautiniams santykiams. Apskritai, ką gi reiškia

„gerai funkcionuojanti"? Atsakymu turi būti įvardytas tikslas – siekiamas būvis, kurio link sistema krypsta tiek skleisdamasi, tiek jeigu esti sutrikdyta. Taip yra todėl, kad „funkciškas" reiškia šį tą daugiau nei „priežastinis". Ar priežastinis procesas yra funkciškas, lemia tai, *kam* jis funkciškas. Pavyzdžiui, nuodams atsparių žiurkių išsivystymas funkciškas žiurkių rūšies išlikimui, disfunkciškas žmonių sveikatai ir nenuspėjamas globalinei ekosistemai. Net jeigu žiurkės prisitaiko ir vystosi taip, kad sugeba išgyventi, tai dar nereiškia, kad jų evoliucija „funkciška" rūšiai tokia prasme, kuri *paaiškintų* evoliuciją. Taigi visiškai nėra akivaizdu, kad *visi* įvykiai ar linkmės gamtoje vyksta tikslingai. Ši pastaba nėra grįsta mąstymu dieviško ar kokio nors moralinio tikslo sąvokomis. Ji tinka ir tikslui, apibrėžtam kaip bet kokia pusiausvyra ar siekiamas būvis, kurio link tvirtinama procesą krypstant. Paprasčiausiai akivaizdžiai nematyti, kad kintanti žiurkių fiziologija būtų kažkas daugiau negu priežasčių ir pasekmių virtinė.

O kas gi dar galėtų būti? Funkciniu aiškinimu pabrėžiama ne tik tai, kad ši priežastingumo grandinė leidžia žiurkėms išgyventi, bet ir tai, kad ji pasireiškia kaip tik tokia, o ne kitokia forma būtent *dėl to*, kad leidžia žiurkėms išgyventi. Čia elektroninės sistemos pavyzdys klaidina. Elektronines sistemas išranda žmonės. Tad suprantama, jų priežastiniai procesai yra paaiškinami tuo požiūriu, kaip jie padeda įgyvendinti tą sistemą išradusių žmonių tikslus. Taigi Žemėje apsilankęs marsietis, užkliuvęs už elektroninės sistemos dalių, visai pagrįstai padarytų išvadą, jog tos dalys priklauso kažkokiai sistemai. Tačiau Waltzas nesako, kad tarptautinę sistemą kažkas sukūrė. Jo tvirtinimas, kad nacijos elgiasi taip, kaip liepianti sistema, turi išsiversti be analogijų su žmonių intencijomis. Esama pavyzdžių, patvirtinančių, kad sistemų teorija – galinga aiškinamoji priemonė. Pavyzdžiui, labai įdomiai funkcionuoja termitų kolonija. Kad ji išgyventų, turi būti išlaikyta pusiausvyra tarp termitų darbininkų, kurie rūpinasi maisto tiekimu, skaičiaus ir termitų karių, ginančių koloniją nuo grobuonių, armijos. Jei darbininkų per mažai, kolonija badauja; jei per mažai karių, ji žūsta. O ta pusiausvyra nustatoma giliai po žeme, kur vieniša motinėlė visą gyvenimą deda kiaušinėlius, iš kurių prasi-

kala kariai ar darbininkai, – jų santykis įvairuoja nelygu kas vyksta toli, žemės paviršiuje. Kaip motinėlė įsigudrina nustatyti reikiamą santykį? Funkcinis aiškinimas yra toks: motinėlė atsiliepia į sistemos reikmes. Bet pasakyti vien tai – tolygu paskleisti mistines miglas. *Kaip* vis dėlto motinėlė tai sugeba? Atsakymas anaiptol ne mistiškas. Maistas pasiekia ją grandine termitų, kurių vieni yra darbininkai, kiti – kariai. Perduodamas iš žiočių į žiotis, jis aplimpa sekretais. Darbininkų išskiriamos sultys chemiškai skiriasi nuo karių sekretų. Tad pasiekęs motinėlę maistas kartu atneša paskatą keisti kiaušinėlių santykį. Žinodami apie šį grįžtamąjį ryšį, mes galime pagrįstai kalbėti apie termitų koloniją kaip apie sistemą, kurios dalys taip prisitaiko ir pasireguliuoja, kad užtikrintų kolonijos išlikimą. Bet atkreipkite dėmesį – mes turime galvoje tik tai, kad kolonija kitaip neišgyventų.

Tarp sistemų teorijų kūrėjų labai populiarus ir kitoks pavyzdys – ekonomikos rinkų veikimas. Pasak Čikagos mokyklos ekonomistų, firmų elgesį galima suprasti ir nesidomint, kas vyksta jų viduje. Taip yra todėl, kad rinkos jėgos išstumia firmas, kurios, nerasdamos būdų maksimaliai padidinti pelną, neprisitaiko prie rinkos aplinkos. Taigi, žinodami rinkos tvarkos principus (pasiūlos ir paklausos dėsnius), mes galime būti tikri, kad sėkmingai dirbančios firmos elgiasi funkciškai rinkos veikimui arba, tiksliau sakant, jos tendencijai siekti pusiausvyros. Firmos išgyvena tik tada, jei sąmoningai kelia tikslą maksimaliai padidinti pelną arba, subtiliau formuluojant, pataiko imituoti pelno siekiančių firmų rutinines operacijas (funkciško ekvivalentiškumo atvejis). Kitaip jos bankrutuoja arba jas praryja kitos firmos.

Šis pavyzdys Tarptautinių Santykių sistemų teoretikams toks patrauklus, kad jiems kyla pagunda be jokios kritikos jį pasiskolinti. Tad verta atkreipti dėmesį, kad jis – perdėm ginčytinas. Nėra jokių įrodymų, kad rinkos turi tendenciją siekti pusiausvyros, kad sėkmingai dirbančios firmos tikslingai siekia kuo daugiau pelno (ar netgi kad jis didinamas atsitiktinai) ar kad „rinkos jėgos" – tai šis tas daugiau nei racionalios atskirų firmų veiklos apibendrinimai. Dar mažiau pagrindo mąstyti apie rinką taip deterministiškai, kaip, regis, visiškai tinka mąstyti apie termitų kolonijas.

Kadangi čia ne vieta gilintis į ekonomikos teoriją, mes suformuluosime savo mintį kaip klausimą tolesniems svarstymams. Nors galima postuliuoti determinuojančių rinkos jėgų sistemą, krypstančią pusiausvyros link, ar yra kokių faktų, įrodančių, kad rinkų negalima vienodai sėkmingai aiškinti numatytais ir nenumatytais firmų priimamų sprendimų padariniais?[27]

Taigi Waltzas netiksliai suvokia sistemos idėją. Kaip nurodė Johnas Ruggie's, Waltzui būdinga „generatyvinė" struktūros samprata, nes jo nurodytos trys ypatybės veikia skirtingais gyliais[28]. Waltzas, aišku, įrodinėja, kad tarptautiniu lygmeniu egzistuoja tik dvi struktūrinės ypatybės (funkcinė vienetų diferenciacija atkrenta). Iš šių dviejų, anot Ruggie'o, viena, t.y. tvarkos principai, yra pagrindinė struktūrinė ypatybė, o kita – galių pasiskirstymas – empiriškesnė. Ruggie'o nuomone, Waltzas klaidingai atmeta antrąją iš trijų struktūrinių ypatybių. Pasak jo, viduramžių tarptautinės sistemos transformavimąsi į moderniąją galima analizuoti tik suvokus, kad pakito aptariamų sistemų vienetų atliekamos funkcijos. Tai buvusi vienos rūšies vienetų transformacija į kitos rūšies vienetus.

Toliau, Ruggie'o požiūriu, Waltzo struktūros samprata susiduria su problema, kad svarbiausia struktūrinė ypatybė, būtent tvarkos principai, nėra fiksuojama stebėjimu. Visa, kas stebima, tėra hipotetinis veikiančių principų poveikis. Problemiška tai, kad Waltzas iš tiesų nenori pasakyti, jog firmų ar valstybių pasirinkimai visiškai determinuoti, lyg rinka arba tarptautinė sistema veiktų tarsi laikrodžio mechanizmas. Ir nelaikydamas savęs griežtu deterministu, Waltzas galėtų sutikti esąs situacinis deterministas; bet tai jau paskutinė jo sistemos sampratos problema, būtent – ta sistema turi būti reali, kad galėtų veikti kaip vienetų elgesio priežas-

[27] Tolesnį šio klausimo nagrinėjimą žr.: J. Elster, *Explaining Technical Change,* Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 1–3 skyrius; Martin Hollis, *The Cunning of Reason*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 9 skyrių; Alan Ryan, *The Philosophy of the Social Sciences,* London: Macmillan, 1970, 8 skyrių.

[28] John Ruggie, „Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis", in: Keohane (sud.), *Neorealism and its Critics,* p. 131–157.

tis. Ar gali jis būti tikras, jog vienetų elgsenos priežastys yra sisteminės, o ne numatyti ar nenumatyti vienetų elgesio padariniai? Tatai mus, žinoma, atveda į keblią redukcionizmo sritį, nes Waltzas turi įrodyti sistemos struktūrą esant priežastinį mechanizmą, egzistuojantį atskirai nuo sistemą sudarančių vienetų priežastinio mechanizmo, jeigu nenori pats padaryti tą pačią nuodėmę, už kurią kritikuoja visus kitus sistemų teoretikus. Trumpai tariant, jo sistema turi būti tikra sistema, o ne vienetų lygmens veiksmų bei sąveikų rezultatas. Veikti turi sistema, o ne vienetai.

Tai mus veda prie trečio kritikuojamojo aspekto, būtent – kad Waltzo sistema ne tiek jau daug tegali paaiškinti. Ruggie's įrodinėja, jog didžioji aiškinimo dalis tenka kaip tik vienetų veiksmams, o ne kažkam, kas vyksta sistemos lygmeniu. Ir patikslina, kad Waltzo sistema visiškai nepajėgianti paaiškinti pokyčių. Waltzas turi dvi kaitos sampratas. Pagal pirmąją, tarptautinė sistema galėtų pakisti virsdama hierarchiška sistema. Tai pakeistų sistemos tvarkos principą. Pagal antrąją – tarptautinės sistemos struktūra gali pasikeisti tarp vienetų naujai persiskirsčius galioms. Ruggie'o nuomone, problema yra ta, kad, anot Waltzo, sistemos pokytį gali sukelti tik struktūrinis pokytis. Tačiau tai negali būti teisinga, nes struktūros pakitimas vis dėlto turi kokią nors priežastį. Pasak Ruggie'o,

> Waltzo pozicijos problema ta, kad bet kokios socialinės sistemos struktūros pokytis pats savaime neturi *jokio kito* šaltinio, *išskyrus* vienetų lygmens procesus. Ištrėmęs pastaruosius iš sisteminės teorijos srities, Waltzas kartu išorinį statusą suteikia pamatiniam sisteminių pokyčių šaltiniui.[29]

Waltzas vienetų lygmens priežastis ignoruoja. Ruggie'o žodžiais,

> Waltzas griežtai pasisako prieš vadinamąsias redukcionistines tendencijas tarptautinių santykių teorijoje. Jo nuomone <...> įprasta matyti, kad sistema laikoma perdėm produktu ir visiškai neproduktyvia. Visomis išgalėmis jis stengiasi atitaisyti šią pusiausvyros stoką. Tačiau nueina per toli. Jo sisteminės teorijos sampratoje *vienetų lygmens procesai* virsta vien produktais ir tampa visiškai neproduktyvūs.[30]

[29] Ibid., p. 152. [30] Ibid., p. 151.

Kad ir kaip ten būtų, – prisiminkime termitų kolonijos pavyzdį, – aišku tai, kad bet kokiam sisteminiam aiškinimui reikalingas mechanizmas, per kurį turėtų veikti grįžtamasis ryšys. Tarptautinei sistemai vienintelis kandidatas tam, mūsų nuomone, yra vidinė sistemos vienetų sąranga. Čia kyla grėsmė, kad vienetų savybės įgis daugiau reikšmės, negu patiktų Waltzui, nes kalbama apie mechanizmą, apimantį įsitikinimus bei troškimus tų vyrų ir moterų, kurie vaidina svarbius vaidmenis savo valstybėse. Net jeigu mėginama atkakliai laikytis požiūrio, kad tuos vaidmenis neregimai valdo tarptautinės sistemos reikšmės, išlieka būtinumas pripažinti galios pačiuose *vienetuose* idėją, kuri vis dėlto susieja galią su veikėjo institucija. Tai pažeidžia sisteminio metodo grynumą ir vėl leidžia pokyčius makrosistemoje traktuoti kaip mikrolygmens įvykių sumą.

Giliau pamąsčius, Waltzas iš tikrųjų galėtų sveikinti vidinį kaitos šaltinį, nes, kaip jau sakėme, sistemos pokyčiai privalo rastis iš įvykių vienetų viduje. Kad ir kokio pobūdžio būtų pokytis, vidaus veiksniai neabejotinai turės reikšmės. Kitaip sakant, sunku įsivaizduoti, kaip galima atsekti pokyčių priežastis, jeigu jos neglūdi sprendimuose, priimamuose vienetų viduje, todėl pastaruosius verta priskirti prie savitų indėlį įnešančių tarptautinės sistemos elementų. Bet tąsyk mums reikia žinoti, kas gi vyksta vienetuose.

Atsakydamas į tokią kritiką, Waltzas pripažino sistemų metodą negalint paaiškinti visko[31]. Tai – jo švelnesnioji struktūros samprata, apie kurią buvome užsiminę anksčiau. Dabar jau sistemų metodui keliama kiek kuklesnė užduotis – paaiškinti aplinką, kurioje tenka veikti valstybėms. Tos aplinkos esą negalima suprasti analizuojant sprendimų priėmėjų tikslus ir vertybes, nes tie tikslai ir vertybės nėra tinkamas kelrodis aiškinant valstybinių sprendimų rezultatus. Taigi veikia dvi priežasčių grupės. Akivaizdi problema – kaip šias dvi priežasčių grupes sujungti. Waltzas tarptautinę struktūrą vaizduojasi kaip matricą:

[31] K. Waltz, „Reflections on *Theory of International Politics:* A Response to my Critics", in: Keohane (sud.), *Neorealism and its Critics*, p. 322–345.

Struktūrinis mąstymas veiksmus suvokia kaip simultaniškai vykstančius matricoje. Pakeiskite matricą – sistemos struktūrą, pakis ir tikėtini veiksmai bei padariniai <...> Struktūra nustato tikėtinumų spektrą. Struktūrinė tarptautinės politikos teorija gali užfiksuoti padarinių įvairovę ir atpažinti bendras tendencijas, kurios gali būti ilgalaikės ir stiprios, bet neatsispindės visuose konkrečiuose padariniuose[32].

Taigi net tokiam griežtam sistemų teoretikui kaip Waltzas tarptautinės sistemos struktūra negali paaiškinti visko. Svarbu atkreipti dėmesį, kad galų gale jis labai daug ką aiškina vienetuose vykstančiais procesais. Štai kaip jis apibendrina pasikeitusį savo požiūrį:

Struktūros sąlygoja elgsenas ir padarinius, tačiau elgsenų ir padarinių aiškinimai yra neapibrėžti, nes veikia ir vienetų lygmens, ir struktūrinės priežastys <...> Struktūros diktuoja formas ir kryptis. Jos nelemia elgsenų ir padarinių – ne tik dėl to, kad tarpusavy sąveikauja vienetų lygmens ir struktūrinės priežastys, bet ir dėl to, kad tą struktūrų diktatą galima sėkmingai atremti <...> Pasitelkus sumanumą ir ryžtą, struktūriniams suvaržymams kartais įmanoma pasipriešinti. Virtuozai pranoksta turimų priemonių ribas ir sulaužo tokius sistemų suvaržymus, kurie saisto menkesnius funkcionierius.[33]

Šis Waltzo pripažinimas itin svarbus ne tik dėl to, kad rodo, jog norint suprasti tarptautinius santykius reikalingos tiek vienetų lygmens, tiek struktūrinės priežastys, bet ir dėl išreikštos minties, kad struktūrinės priežastys gali būti įveiktos. O jei taip, jos *nėra* lemiamos. Nors tai visiškai ir nepaneigia struktūrinių priežasčių idėjos, tačiau byloja, kad šios priežastys nėra priežastys pačia tikriausia to žodžio prasme: jos yra įtakos; bet įtakos kam? Jeigu dvi struktūrinės vienetų elgsenos priežastys yra tarptautinė anarchija ir poliariška sistemos struktūra, kaipgi šios priežastys veikia? Koks tasai mechanizmas, kuriuo jos perduodamos į valstybių elgseną? Galėtume pasvarstyti du atsakymus. Pirma, jos turi įtakos suvokimui tų žmonių, kurie priima sprendimus valstybių vardu, pateikia jiems darbotvarkę, kurios privalu paisyti, ir nustato tam

[32] Ibid., p. 344.

[33] Ibid., p. 343–344.

tikrus suvaržymus, ribojančius jų laisvę manevruoti. Antra, jos veikia būdą, kuriuo valstybėje vyksta sprendimų priėmimo procesai. Esmė ta, kad struktūrų įtaka vienoms biurokratijoms ar suinteresuotoms grupėms debatuose suteikia daugiau galios, kitoms – mažiau. Šiaip ar taip, mums tenka „atidaryti skrynią" ir pasižiūrėti, kas lemia valstybės politiką.

IŠVADOS

Įstabi Waltzo padaryta nuolaida žymi svarbią mūsų argumentacijos pakopą. Netgi pats griežčiausias ir ryžtingiausias mėginimas vien sistemiškai aiškinti tarptautinius santykius negali nubraukti vienetų lygmens priežasčių. Radome tris bendro pobūdžio priežastis, dėl kurių vienetams privalu priskirti tam tikrą vaidmenį sąlygojant sistemos elgseną. Pirmoji – nelemiama, bet įtaigi – priežastis yra ta, kad tarptautinės galios neįmanoma paprastai įsivaizduoti pagal analogiją su gamtos jėga, nelyginant JAV karinė ir ekonominė galia būtų didelės planetos masė. Šis motyvas neturi lemiamos reikšmės, nes galia yra tiek veikėjų naudojami resursai (vadinasi, jie privalo mokėti ja naudotis), tiek struktūrinis bruožas, kurio svarba nepriklauso nuo to, kaip juo naudojasi ar net kaip jį tiesiogiai suvokia veikėjai. Antra, nuosekliam sisteminiam aiškinimui bus reikalingos labai griežtos funkcijos ir struktūros sąvokos. Bet kadangi struktūra gali būti matoma tik kaip vienetų elgesys, o funkciniai aiškinimai būtinai turi apimti tikslingą vienetų elgesį, niekaip negalima daryti išvados, kad vienetai yra vien priklausomi elementai. Trečia, vienintelį įtikimą paaiškinimą, kodėl kinta sistema, teikia pokyčiai vienetuose ir tarp jų. Net jeigu patys vienetų pokyčiai yra veikiami, vis tiek jie negali būti bereikšmiai. Pagrindinis argumentas yra anksčiau cituotas Waltzo teiginys, jog „struktūrų diktatą galima sėkmingai atremti".

Tačiau šis argumentas nepaneigia struktūrinio priežastingumo idėjos apskritai. Waltzas vis tiek gali teigti, jog struktūrų teorijos, nors ir susiduriančios su aprašomojo pobūdžio keblumais, vis dėlto turi aiškinamosios galios. Daryti nuolaidą, kad struktūros negali

paaiškinti visų tarptautinių santykių aspektų, nėra tolygu sutikti, kad jos iš viso nieko negali paaiškinti. Tačiau mūsų argumentas iš tikrųjų reiškia, kad reikia atsižvelgti ne tik į sistemą, bet ir į vienetus ir pasižiūrėti, kokį vaizdą gausime nagrinėdami sistemą „iš apačios į viršų". Tačiau, pakartodami tai, ką sakėme šio skyriaus pradžioje, pabrėžiame, jog tatai dar nereiškia, kad mes imame domėtis vidine vienetų sąranga. „Skrynią atidaryti" mums teks tik tokiu atveju, jei pasirodys, kad analizės lygmens problema neišsprendžiama parodant, jog sistemos elgsena yra vienetų elgsenos suma ar koks nors kompromisas tarp struktūrinių jėgų ir vienetų veiklos rezultatų. Mes gausime tai padaryti, bet tik 7 skyriuje. 6 skyriuje individualizmas duoda panašų atkirtį sistemų teorijos reprezentuojamam holizmui, kaip Žaidimų teorijoje ekonomistas, kurio mikroteorijoje nėra nieko smulkesnio už firmas, besielgiančias kaip „individai", ir nedaroma jokių nuorodų į firmų vidaus organizaciją ar jose dirbančių žmonių charakterius.

6

Žaidimai, kuriuos žaidžia tautos (1)

Tai, kad Denveryje vanduo užverda aukštesnės temperatūros negu Niujorke, nesudaro jokių keblumų mokslui, suvokiamam kaip bendrųjų dėsnių paieška. Bendras dėsnis sako ne kad vanduo visada užverda 100°C, bet kad jis tokios temperatūros užverda jūros lygyje, – tai formulė, apimanti įvairius vietinius kintamųjų vertės pokyčius. Denveris yra apie 1500 m aukščiau už Niujorką. Pagal šią formulę tie patys rezultatai gaunami tomis pačiomis pradinėmis sąlygomis, o pokyčiai esti sistemingi. Rašyti istoriją tokia pačia dvasia nėra absurdiškas dalykas, bet tokia idėja, be abejonės, yra mažiau įtikima. Nejaugi norėdami suprasti Napoleono invaziją į Rusiją turime manyti, jog veikia kažkokia pastovi formulė, kurioje Napoleonas yra kokio nors kintamojo vietinė vertė? Ar mes bent kiek nutuokiame, kokius kintamuosius apimtų tokia formulė? Argi ir taip apie Prancūziją po Didžiosios revoliucijos nežinome daugiau, negu galėtų nušviesti kokia nors formulė? Nors kai kurie filosofai įrodinėjo, kad filosofija – toks pat bendras mokslas kaip ir fizika ar biologija, joje, matyt, vis dėlto esama tokių itin partikuliarių elementų, kuriuos mes gebame suprasti be apibendrinimų.

Ši partikuliarybės trauka labai nepatogi tiems, kurie puoselėja viltis socialinius mokslus sumodeliuoti pagal bendro pobūdžio gamtos mokslų pavyzdį. Viena iš Tarptautinių Santykių sistemų teorijos patrauklių ypatybių yra ta, kad ji ryžtingai išvengia tos traukos vienetų elgesį padarydama priklausomą nuo sistemos. Tačiau mes padarėme išvadą, jog svarbu tai, kaip nacijos sprendžia, tad sykiu, galima būtų numanyti, svarbu ir tai, kaip mąsto nacijoms atstovaujantys asmenys. Ir kaipgi mums išsisukti nepridūrus, kad jie mąsto pernelyg partikuliariais būdais, jog būtų galima apibendrinti? Daug žadantis atsakymas, pasiskolintas iš ekonomikos ir įgavęs Racionalaus veikėjo modelių pavidalą, yra toks:

„vienetai" mąsto ir veikia *racionaliai*, kiekvienas atsižvelgdamas į kitų elgesį. Šiame skyriuje pateiksime bendrą racionalaus veiksmo idėją, apibrėšime ją individualių veikėjų atžvilgiu, o tada išplėsime pasitelkdami Žaidimų teoriją. Tuomet šį įspūdingą mechanizmą pritaikysime tarptautiniams santykiams kaip atsvarą sistemų teorijai. Gvildenti siūloma idėja, kad „tarptautinė sistema" – tai žaidimų, kuriuos žaidžia tautos, kontekstas ir padarinys.

RACIONALUS PASIRINKIMAS IR ŽAIDIMŲ TEORIJA

Mikroekonomikos teorija – turbūt pati įspūdingiausia, elegantiškiausia ir įtikinamiausia socialinių mokslų teorija. Ji gali būti suprasta ir labai bendrai, kaip aiškėja sujungus ją su Žaidimų teorija. Be abejo, tai „individualistinė" teorija, nes jai rūpi vien tai, kas individams racionalu daryti, kad maksimaliai padidintų kurio nors kintamojo vertę esant žinomiems tų individų prioritetams ir suvaržymams, su kuriais jiems tenka taikytis. Iš viso to gali susidaryti įspūdis, jog ši teorija veikia iš tikrųjų „individualioje" plotmėje, t.y. susijusi su gyvais žmonėmis. Jeigu taip būtų, bet koks mėginimas skolintis ją Tarptautinių Santykių tikslams reikštų, jog bus operuojama už valstybę daug mažesniais vienetais, būtent atskirais piliečiais, užimančiais aukštą padėtį. Tačiau taip nėra. Ekonominiai „individai" yra vienetai, atitinkantys ekonomistų racionalaus veikėjo apibrėžimą. Racionalūs veikėjai nebūtinai yra žmonės. Iš tikrųjų tam tikra prasme jie niekada tokie nebūna, nes „racionalus veikėjas" – per didelė žmogaus gyvenimo abstrakcija, kad galėtų būti susieta su kokiu nors istoriniu ir socialiniu kontekstu. Taigi šiame skyriuje kalbėdami apie racionalius vienetus dažniausiai turėsime omenyje tautines valstybes, o žmones nurodysime tik kaip platesnės abstrakcijos pavyzdį. Nors kartkartėmis ir užsiminsime, jog atskiri žmonės dalyvauja tarptautiniuose santykiuose, „skrynios atidaryti" vis dar nesirengiame.

Po šio perspėjimo pradėkime nuo to, nuo ko pradeda ekonomistai, – nuo vienintelio racionalaus ir, regis, žmogiško veikėjo gamtos aplinkoje – nuo Robinzono Kruzo, vieno pasilikusio ne-

gyvenamoje saloje. Robinzonas yra tobulas racionalus veikėjas. Jis turi visiškai tvarkingus prioritetus, apimančius įvairias galimų jo veiksmų pasekmes, ir tobulą informaciją apie tas pasekmes. Jis visuomet renkasi tokį veiksmų kursą, kuris būtų jam maksimaliai naudingas, nes geriausiai patenkintų jo prioritetus. Toks yra standartinis instrumentinio racionalumo apibrėžimas, pateiktas 4 skyriuje idealiu atveju, kai veikėjas tikrai žino visa, kas svarbu, ir paskaičiuoja labai tiksliai. Pavyzdžiui, Robinzonas gali ir šiandien, ir rytoj rankomis pagauti po dvi žuvis arba, paskyręs pusdienį pasigaminti tinklui, šiandien pagauti vieną, o rytoj – keturias. Jeigu jam priimtinesnės penkios, o ne keturios žuvys (nors tai nelabai tikėtina, nes vieną dieną tektų pasitenkinti tik viena žuvimi), jis racionaliai pasirenka gamintis tinklą. Jeigu jo prioritetai nuoseklūs (taigi neteikia pirmenybės figoms prieš žuvis, figoms prieš batatus ir batatams prieš žuvis) ir galutiniai (taigi aprėpia kiekvieną alternatyvą vienoje naudingumo skalėje), jis veikia racionaliai ir patenkina juos labai efektyviai.

Net ir gamtos aplinkoje tobula informacija tėra ribinis atvejis. Bet jis gana nesunkiai išplečiamas tikimybėms. Kiekvienas veiksmas nebūtinai turi vienintelį padarinį, jei tik veikėjas turi, ekonomistų žodžiais tariant, „subjektyvų tikimybinį pasiskirstymą" toms galimybėms. Jeigu tinklas suteikia jam 20% šansų pagauti tris žuvis, 50% šansų pagauti keturias ir 30% šansų – pagauti penkias (didžiausią galimybę), jis gali paskaičiuoti tinklo gaminimo veiksmo *tikėtiną naudingumą*. Tikėtinas naudingumas – tai matas, rodantis, kiek naudos jis gaus iš veiksmo rezultato atmetus šansus jo negauti. Ši idėja aiškiausia tada, kai yra prasmės šansus išreikšti skaičiais, bet ji tinka ir negriežtesne forma, kai šansai gali būti nurodomi tik apytikriai.

Kaip Robinzonas Kruzas kad ir apytikriai nustato, kokių turi šansų? Aprūpiname jį mokymosi procedūra. Standartinė tokia procedūra – *Bayeso*. Jis pradeda nuo atsitiktinai pasirinktos įvykio tikimybės, o tada ją koreguoja pagal tai, ką parodo patirtis. Šis mokymosi procesas trunka tol, kol jo lūkesčių paklaida esti didesnė arba mažesnė už stebimą tendenciją. Tad jeigu jis reguliariai tikisi pagauti daugiau žuvų, negu iš tikrųjų pagauna, jis sumažina

tikimybę. Sisteminga paklaida gali būti sistemingai eliminuota. Tokiu būdu tobulos informacijos ribinis atvejis gali būti išplėstas ir apimti reikalavimą, kad racionalus veikėjas rizikos ir netikrumo pasaulyje laikytųsi racionalių įsitikinimų.

Vadovaudamiesi šia racionalios veiklos samprata, toliau galime pagalvoti apie pasaulį su keliais racionaliais veikėjais. Atsiranda Penktadienis. Socialinis veiksmas, pasak taiklaus Weberio apibrėžimo, yra toks veiksmas, „kuriuo atsižvelgiama į kitų elgesį ir kuris pagal tai orientuojamas". Tad tegu dabar Robinzono prioritetai aprėpia ne tik jo paties, bet ir Penktadienio veiksmų padarinius. Tikėtinas naudingumas dabar kreipiamas į *rezultatus*, o kiekvieno veiksmo naudingumas gali priklausyti nuo to, ką padaro kas nors kitas. Tai ir yra pamatinė idėja, grindžianti Žaidimų teoriją, kurioje rezultatas esti kiekvieno veikėjo pasirinktų „strategijų" suma. Ši teorija itin pamokomai analizuoja būdus, kuriais ima sąveikauti Robinzonas ir Penktadienis.

Paprasčiausias žaidimas yra toks, kuriame kiekvienas veikėjas gali rinktis iš dviejų strategijų ir todėl yra 2x2 galimi rezultatai. Kiekvienas veikėjas atsirenka kiekvieno iš tų keturių rezultatų naudingumą ir gali išdėstyti juos nevienoda hierarchiška tvarka. Kiekvienas rezultatas duoda kiekvienam veikėjui tam tikrą (galbūt vis kitokį) *laimikį*, ir mes darome prielaidą, kad tie laimikiai abiem yra žinomi. Pavyzdžiui, Robinzonas su Penktadieniu pasidarė nedidelį luotą, kuris plaukia lygiai, jeigu abu irkluoja sparčiai, pakenčiamai – jeigu abu iriasi iš lėto, ir sukasi ratais, jeigu jiedu darbuojasi skirtingu greičiu. Jei spartus irklavimas reikalingas daugiau pastangų (o tai nė vienam nepatinka), situaciją galima pavaizduoti schema, pateikta 6.1 pav. (laimikiai pažymėti simboliais x ir y, iš kurių x yra Robinzono, y – Penktadienio; matematinis ženklas >, „didesnis", čia vartojamas reikšme „labiau pageidaujamas"). Kas gi vyksta? Nesant jokių išankstinių susitarimų, viskas priklauso nuo to, kaip jiedu pradeda. Jei abu pradės irkluoti greitai, taip irkluos ir toliau. Nė vienas neturi pagrindo pradėti irtis lėtai. Jei abu iš pradžių pradės irkluoti lėtai, rezultatas taip pat bus stabilus, nes nė vienam nepageidautina darbuotis sparčiai, jei kitas darbuojasi iš lėto. Tačiau pastebima, jog *abiem* la-

Robinzonas \ Penktadienis	Sparčiai	Lėtai
Sparčiai	a, a	d, c
Lėtai	c, d	b, b

a>b>c>d

6.1 pav.

biau pageidautina, kad abu irtų greitai, ir šią mintį galbūt bus įmanoma išplėtoti vėliau. Jeigu jie pradeda irkluoti vienas greitai, kitas – lėtai arba vienas lėtai, kitas – greitai, tąsyk arba spartusis nutaria nesivarginti ir gaunamas rezultatas lėtai–lėtai, arba lėtasis susimąsto, kad labiau pasistengęs gaus geriausią rezultatą sparčiai–sparčiai, arba keičia greitį abu ir abu gauna vienodai nepatenkinamą rezultatą. Kalbant Žaidimų teorijos sąvokomis, yra dvi pusiausvyros, kurių viena menkavertiškesnė abiem irkluotojams, ir du kiti galimi rezultatai, kai racionalūs pasirinkimai kol kas dar neapibrėžti.

Šis pavyzdys galėtų būti arba „vieno šūvio" žaidimas, žaidžiamas tik vieną kartą, arba „kartotinio" žaidimo vienas „ratas", kuris žaidžiamas keletą kartų, galimas daiktas, gaunant skirtingus rezultatus, nes žaidėjai reaguoja į ankstesnio rato žaidimą. Taigi įsivaizduokime visa tai kaip kartotinį žaidimą, kuriame kiekvienas irklo mostas yra vienas kėlinys. Tuomet Robinzonas ir Penktadienis turi bendrą interesą pasiekti susitarimą, kurį sudarius luotas liautųsi sukęsis ratais.

Jei kiekvienas žaidėjas indeferentiškai vertintų irklavimą sparčiai–sparčiai ir lėtai–lėtai, jiems būtų nesvarbu, kuris susitarimas rastųsi. Taigi žaidimas taptų *koordinacijos žaidimu,* išsprendžiamu atsiradus „esminiam bruožui" (*„salient"*). Kadangi nėra priežasties, dėl kurios turėtų būti nurodomas vienas iš dviejų „esminių bruožų", ir jiedu dar neturi kalbos, kuria galėtų siūlyti susitarimus, lieka iki galo neaišku, kaip esminiai bruožai randasi. Bet galbūt Kruzas su Penktadieniu ir toliau irkluoja, kol ima pataikyti į ritmą, – vilties, kad taip įvyks, teikia faktas, kad kiekvienas jų

ieško esminio bruožo, kuris atitiktų bendrus jų interesus. Šiaip ar taip, koordinacijos žaidimai racionaliai turi baigtis stabilia pusiausvyros būkle arba, tarkime, *konsenso norma*, nuo kurios nukrypti nė vienas neturi pagrindo.

Aptariamame pavyzdyje vienokia pusiausvyra abiem žaidėjams buvo geresnė negu kitokia, bet jiems reikėjo papildomai stengtis greičiau irkluoti. Tarkime, kad dėti papildomų pastangų verta abiem, jeigu ir vienas, ir kitas tikisi, kad ir antrasis pasistengs ir toliau išlaikys tokį patį tempą. Formaliai tokį požymį turįs žaidimas vadinamas *apsidraudimo žaidimu*. Žaidėjus vienija abipusis interesas laikytis normos, leidžiančios gauti geriausią rezultatą abiem, bet tik tol, kol kiekvienas yra apsidraudęs, kad tos normos laikysis ir kitas. Nors tai atrodo labai panašu į ankstesniąją konsenso normą, skirtumas aiškėja, kai atsiranda daugiau žaidėjų. Pavyzdžiui, – staiga peršokant į tikrą gyvenimą, – gali būti, kad visos nacijos vienodai suinteresuotos neturėti biologinio ginklo. Bet reikalai gali susiklostyti ir taip, kad apsidraudimas bus nepatikimas, – arba dėl to, kad kai kurioms nacijoms atrodo naudinga suteikti garantijas ir tuo pat metu kaupti šiuos ginklus, arba – subtiliau – dėl to, kad kai kurios nacijos būgštauja, jog kitomis negalima pasitikėti. Tuomet apsidraudimo norma bus lengvai pažeidžiama, kitaip negu konsenso norma, nuo kurios nė vienas neturi jokio pagrindo atsimesti. Taigi apsidraudimo žaidimas patenka tarp koordinacijos žaidimo ir kito tipo žaidimo, kuris dar bus paminėtas.

Jeigu jau peršokome į tikrą gyvenimą, tai ten ir pasilikime. Pakeiskime Robinzoną ir Penktadienį Jungtinėmis Valstijomis ir SSRS, o luotą – branduoliniais ginklais. 6.2 pav. pateikta schema, vaizduojanti situaciją, kuri gali iškilti nusiginklavimo derybininkams. Čia Nusiginkluoti–Nusiginkluoti yra geriau abiem šalims negu Ginkluotis–Ginkluotis, todėl galima pamanyti, kad dėl tokios normos šalys ir sutars abipusiškai apsidraudusios. Tačiau bent jau tuo atveju, kai žaidimas vienkartinis, teorija sako – ne. Jungtinės Valstijos, būdamos racionalus veikėjas, samprotauja: „Jei SSRS ginkluosis, tai JAV verčiau irgi ginkluotis (c>d); jei SSRS nusiginkluos, JAV vis tiek verčiau ginkluotis (a>b); taigi JAV verčiau

		SSRS: Ginkluotis		SSRS: Nusiginkluoti		
JAV	Ginkluotis	c,	c	a,	d	a>b>c>d
	Nusiginkluoti	d,	a	b,	b	

6.2 pav.

ginkluosis, *kad ir ką darytų SSRS*". Samprotaudama analogiškai, SSRS taip pat nusprendžia ginkluotis, kad ir ką darytų JAV. Todėl rezultatas yra trečias pagal gerumą abiem, nors *abiem* būtų buvusi geresnė norma Nusiginkluoti–Nusiginkluoti.

Šis žaidimas, dėl kurio vyraujančios logikos gaunamas abiem pusėms menkavertiškesnis rezultatas, yra nepaprastai svarbus Žaidimų teorijai. Jis vadinamas *Kalinių dilema* – pagal originalią istoriją, iš pradžių naudotą jai iliustruoti[1]. Pasak šios istorijos, policija, suėmusi Petrą ir Joną, gali įrodyti juos abu įvykdžius apiplėšimą ir turi pagrindą įtarti įvydžius žmogžudystę, bet negali to įrodyti be kaltinamųjų prisipažinimo. Petras ir Jonas uždaromi į atskiras kameras, ir kiekvienam pateikiamas gundantis pasiūlymas. Policija sako Petrui, kad už apiplėšimą jis bus tikrai nuteistas dvejiems metams. Bet jeigu jis prisipažins nužudęs, o Jonas – ne, tuomet nebus kaltinamas nei apiplėšimu, nei nužudymu, o Jonas bus nuteistas kalėti iki gyvos galvos už žmogžudystę. Tačiau jeigu jie abu prisipažins, abiem bus pareikštas kaltinimas žmogžudyste, bet kadangi jie prisipažindami padės tardymui, bausmė bus sušvelninta iki dešimties metų. Jonui pateikiamas analogiškas pasiūlymas. Ką kiekvienas jų, racionaliai elgdamasis, darys? Dominuojanti logika tokia, kaip ką tik nurodyta. Petras svarsto: „Jeigu Jonas prisipažins, verčiau ir man prisipažinti; jeigu Jonas neprisipažins, man vis tiek verčiau prisipažinti; taigi verčiau aš prisipažinsiu, *kad ir ką darytų Jonas*". Jonas samprotauja pana-

[1] Šią istoriją R. Luce ir H. Raiffa (*Games and Decisions,* New York: Wiley, 1957, p. 94) priskiria A.W. Tuckeriui.

šiai. Abu prisipažįsta. Kiekvienas gauna po dešimt metų, nors abu galėjo išsisukti ir gauti po dvejus.

Kaip ir ginklavimosi ribojimo pavyzdyje, atrodytų, jog tokios logikos suklaidinti veikėjai galėtų išsigelbėti sudarydami sutartį. Jei policija leistų Petrui ir Jonui minutėlę persitarti žodeliu, jiedu galėtų susitarti neprisipažinti. Tačiau kiekvienas, sugrįžęs į savo kamerą ir likęs vienas, svarsto, ar laikytis susitarimo. Petras samprotauja: „Jeigu Jonas laikysis, man verčiau sulaužyti; jeigu Jonas jį sulaužytų, man irgi verčiau sulaužyti. Verčiau aš jį sulaužysiu, *nesvarbu, ką darys Jonas*". Jonas samprotauja panašiai, ir jų susitarimas žlunga, net jeigu tada abiem tenka blogesnė dalia. Lygiai taip pat, vykstant neverifikuojamai procedūrai, primenančiai grįžimą į atskiras kameras, ginklavimosi apribojimo susitarimą sužlugdo vyraujanti logika, kuri ir padarė jį reikalingą. Jeigu 6.2 pav. vietoj „Ginkluotis" ir „Nusiginkluoti" įrašytume „Sulaužyti" ir „Laikytis", žaidimas liktų nepakitęs.

Kaip rimtai turėtume manyti, jog būtent toks yra žmonių reikalų vaizdas? Klausimas labai opus, ir po minutės tai parodysime. Bet iš pradžių dar truputį patyrinėkime žaidimo logiką. Dviejų asmenų vienkartinė Kalinių dilema yra tikslus ir ribinis atvejis, kuriam gyvenime sunku rasti visiškai adekvačių pavyzdžių. Ne taip jau akivaizdu, kad jį tiksliai iliustruoja ginkluotės ribojimo pavyzdys, nors ir esama daug panašumo.

Ar nusiginklavimas – dviejų asmenų žaidimas kad ir bipoliariniame pasaulyje? JAV ir Sovietų Sąjunga nėra vienintelės valstybės, kurių interesai ir tikėtinas elgesys statomi ant kortos; dvišalės derybos retai kada esti tiesiog dvišalės. Tad, regis, reikalinga sudėtingesnė struktūra. Geriausias atsakymas, mūsų nuomone, būtų pripažinti per didelio supaprastinimo riziką, bet nurodyti, kaip dviejų asmenų žaidimai gali būti išplečiami į n asmenų žaidimus dažnai laimint galios. Pavyzdžiui, Kalinių dilema, išplėsta keliems žaidėjams, gerai atskleidžia „simulianto" (*„free-rider"*) problemą. Jei dalyvauja tik du žaidėjai, bet kuri norma, atsiradusi siekiant užkirsti kelią vienam kuriam atsimesti, iš karto žlunga vos tik kuris nors atsimeta. Kai dalyvauja daugiau žaidėjų, norma dar tveria vieną kitą atsimetimą. Taigi kiekvienas žaidėjas gali rim-

tai svarstyti apie malonumą gardžiuotis dyka duona, kol kiti ir toliau darbuojasi bendram labui, iš kurio „simuliantas" nemokamai minta. Šią mintį labai aiškiai pailiustruoja banginių medžioklė: smulkiam banginių medžiotojui gali kilti pagunda sulaužyti bendrą konvenciją, ribojančią pagaunamų banginių skaičių, nes vis tiek gali kliautis konvenciją užtikrinsiant, jog ir toliau liks ką medžioti. Tuo pat metu *kiekvienas* šio *n* žaidėjų žaidimo dalyvis gali samprotauti taip: „Man apsimoka pagauti daugiau banginių, jeigu kiti elgsis nuosaikiai; man taip pat apsimoka pagauti daugiau, jei ir kiti nesilaiko saiko; taigi man apsimoka sulaužyti konvenciją, *nesvarbu, ką darytų kiti*". Ir vėl racionalūs pasirinkimai, susumuoti krūvon, palieka kiekvieną su prastesniu rezultatu.

Panašiai galima kelti ir klausimą, ar tarptautiniai žaidimai iš tikrųjų esti „vieno šūvio"? Šiųmetinės nusiginklavimo derybos priklauso prie virtinės kitų, ankstesnių derybų, kiekvienas jų dalyvis žino, kas įvyko praeitą kartą, ir numato, kas įvyks kitą kartą. *Superžaidime* (tokiu terminu Žaidimų teorija įvardija žaidimų seriją) žaidėjai gali veikti kitaip, negu veiktų „vieno šūvio" žaidime. Jei apie šiandieninius „simuliantus" būtų sprendžiama rytdienos žaidime, galbūt jie šiandien ir nutartų atsisakyti dykos duonos. Ši mintis įtikimai atremia Kalinių dilemos vyraujančią logiką. Bet ją dera traktuoti atsargiai dėl dviejų priežasčių – vienos konkretesnės, kitos bendresnės.

Konkretesnė priežastis yra ta, kad *galutinis* žaidimas ribotoje Kalinių dilemos serijoje iš tikrųjų yra vienkartinis. Jau daugiau nebebus progos įsitikinti, kad nebendradarbiauti buvo nenaudinga. Tad paskutiniajame žaidime veikia dominuojanti logika. Visi žaidėjai, būdami racionalūs veikėjai, suvokia tai per priešpaskutinį žaidimą, kuris dėl tos priežasties taip pat virsta vienkartiniu, nes galutiniame nebebus veiksminga jokia bausmė. Bet tai ir priešpriešpaskutinį žaidimą daro iš tikrųjų vienkartinį, ir taip toliau. „Superžaidimas" išyra į paprastą „vieno šūvio" žaidimų virtinę, ir grįžta pradinė problema. Nors Žaidimų teoriją plėtojantys teoretikai dvejoja, kaip suprasti šį paradoksišką rezultatą, jis vis dėlto leidžia atsikvėpti prieš imantis ieškoti kito sprendimo. Kita vertus, šis dėsnis gali neveikti, jei serija neribotai ilga (turint galvoje, kad ji nėra begalinė, bet

neturi iš anksto žinomos ribos), taigi yra tikimybė, jog atsimetusieji neliks nenubausti. Teorijos erdvė klaidi.

Bendroji priežastis yra ta, jog neaišku, kaip „superžaidimo" aspektus perkelti į kiekvieną konkretų žaidimą. Turint racionalaus veikėjo apibrėžimą ir remiantis prielaida, kad racionalus veikėjas siekia maksimalios naudos, galima numanyti, jog tie aspektai veikia arba naudingumą, arba lūkesčius jį pasiekti. Ir vienu, ir kitu atveju tatai, atrodo, keičia laimikius, o todėl – ir kiekvienukart žaidžiamą žaidimą. Pavyzdžiui, būsimų represijų baimė gali pakeisti laimikius taip, kaip pavaizduota 6.3 pav.; jei rezultatai a, a ir b, b būtų vienodai geri, žaidimas vėl virstų koordinacijos žaidimu; tai iš tikrųjų yra jau minėtas apsidraudimo žaidimas.

Alternatyvi lentelė gali būti tokia, kokia parodyta 6.4 pav. Tai naujas žaidimas, kuris vadinasi *Viščiukas.* (Sakoma, jog šeštajame dešimtmetyje Teksaso paaugliai pasiskolindavę tėvų automobilius ir važiuodavę ilgo kelio viduriu vienas kito link. Kuris pasukdavęs į šalį, būdavęs „viščiukas", o kitas laimėdavęs. Jei pasukdavę abu, abiejų laukusi vienoda negarbė. Jei nepasukdavęs nė vienas, abu ištikdavusi pražūtis. Vietoj „Pasukti" įrašykite „Laikytis", o vietoj „Nepasukti" – „Sulaužyti".)

Viščiuko žaidimu galima pavaizduoti ir ginklavimosi varžybas, tai būtų pakankamai baisu, jei viena pusė manytų turinti stipresnius nervus. Be to, šis žaidimas yra naujos kategorijos žaidimas be numatomų sprendimų, bent jau su iki šiol turimu aparatu.

Štai jau leidžiamės į Žaidimų teorijos techninius aspektus, kurie viršija šios knygos galimybes. Idėją, kad strategijos pasirinkimas gali priklausyti nuo racionalaus įsitikinimo apie kito žaidėjo

		SSRS: Laikytis		SSRS: Sulaužyti		
JAV	Laikytis	a,	a	d,	c	a>b>c>d
	Sulaužyti	c,	d	b,	b	

6.3 pav.

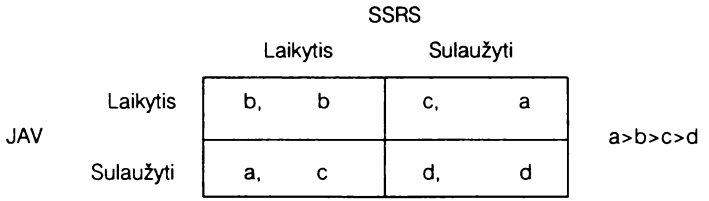

6.4 pav.

nervų stiprumą, lydi mintis, jog galbūt verta, kad ir patiriant trumpalaikių nuostolių, dėti pastangas tam, kad įgytum bravūrišką reputaciją. Tai perspektyvi, bet itin sudėtinga derybų teorija, pagal kurią manevrų sėkmė priklauso nuo naudingai netobulos informacijos. Ši teorija taip pat išeina už mūsų akiračio. Tad padarysime tik vieną apibendrinimą ir paliksime skaitytoją gilintis į žaidimų ir derybų teorijas kitur, pažadėję, kad tas darbas bus vertas pastangų, pavyzdžiui, mąstant apie pirmojo ir antrojo smūgio raketų sistemų galimybes[2]. O apibendrinimas būtų toks: „vieno šūvio" žaidimo įtraukimo į superžaidimą efektas priklauso nuo konteksto ir nuo konkrečių veikėjų charakterio. Elementarioje ir grynoje Žaidimų teorijoje veikėjai yra tiesiog „racionalūs veikėjai", o kontekstą sudaro paprasčiausiai konkretūs suvaržymai, kurių laikantis gali būti apskaičiuojami racionalūs pasirinkimai. Derybų teorija daro galimą tam tikrą stilizuotą veikėjų tipų įvairovę ir tam tikrą jų požiūrio vienas į kitą neaiškumą. Tačiau kad būtų įmanomas stilizuotas tikimybių strategijų skaičiavimas, negalima smarkiai nukrypti nuo elementariosios ir grynosios abstrakcijos. Taigi visuomet išliks atviras esminis šių abstrakcijų relevantiškumo klausimas.

[2] Tarp daugelio knygų apie Žaidimų teoriją labai vertingos yra A. Rapoport, *Two-Person Game Theory: The Essential Ideas,* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1966 ir Luce, Raiffa, *Games and Decisions.* N. Frohlich, J. Oppenheimer, *Modern Political Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1978, pagrindinės idėjos išplečiamos į ekonomikos ir politikos sritis.

SUTARTINIO MĄSTYMO RELEVANTIŠKUMAS

Šis klausimas – ne dėl abstrakcijos apskritai, nes kiekvienam mokslui, kad galėtų ręsti teorijas, būtina abstrahuoti tikrovės pasaulio įvairovę. Problemiškiausia, ar tarptautinių reikalų įvairovę įmanoma vaizdžiai supaprastinti remiantis idealiu tipu, paimtu iš Žaidimų teorijos. Kad tai įmanoma, geriausiai įrodo anarchiškas tarptautinės visuomenės pobūdis, ir apie tai jau kalbėta. Žaidimų teorija yra puikus sutartinio mąstymo įrankis, – ji ypač praverčia racionaliam individualizmui, įkvėpusiam daugelį visuomenės sutarties atmainų. Jei manoma, jog visuomenę – ar bent įprastinę jos praktiką ir institucijas – sukūrė individai, turintys tikslų, kurių negalima pasiekti esant „prigimtinio būvio", tai sutarties idėja iš tiesų skamba įtikinamai, o Žaidimų teorija ją tiksliai išreiškia. Individai bendradarbiauja, kad sukurtų struktūrą, kurioje galėtų sudaryti mažesnes sutartis konkretesniems tikslams. Racionalūs veikėjai sudaro sutartis tik su sąlyga, kad jos yra jiems patogios, ir sąveika racionalių veikėjų pasaulyje gali būti analizuojama kaip individualių strategijos pasirinkimų rezultatas.

Sutartinis mąstymas, kaip minėta, remiasi dviem pagrindinėmis visuomenės sutarties teorijomis. Locke'o *Antrajame traktate apie pilietinę valdžią* daroma prielaida, kad jau prigimtinio būvio žmonės natūraliai linksta į bendrystę ir kolektyviškumą. Valdžia randasi tam, kad galėtume skinti bendro labo vaisius (su sąlyga, kad tai gera valdžia). Pasak šios draugingumo versijos, bendradarbiavimas nekelia jokių mįslių, apie kurias prasitarėme šio skyriaus pradžioje, kai pradėjome nuo koordinacijos žaidimų ir parodėme, kaip jie gali vesti į apsidraudimo žaidimus. Nors Locke'as valdžios atsiradimą aiškina kaip būtinų garantijų šaltinį, nėra abejonių, kad jo prigimtinis būvis tam tikra prasme jau yra tvarkinga visuomenė, kurioje jau vyksta šioks toks bendradarbiavimas. Tad šitokiu sutartiniu būdu galima analizuoti tarptautinę visuomenę, nors dar neatsirado jokia pasaulinė valdžia.

Kita vertus, Hobbeso visuomenės sutarties teorija verčia labiau pasukti galvą. Kaip jau sakyta ankstesniame skyriuje, joje prigimtinis būvis yra „visų karas prieš visus", o vienintelė išeitis – abso-

liuti valdžia, kuri visus laikytų įbaugintus. Tuomet Kalinių dilema tampa pagrindiniu žaidimu, nes ji taip vaizdžiai atskleidžia procesą, kaip racionalių veikėjų racionalūs pasirinkimai sužlugdo jų tikslus. Kalinių dilema būtinai baigsis ašarų pakalne, nebent kiekvienas susitarimas būtų įtvirtinamas kardu, – juk „sandoros be kardo tėra tuščias burnos aušinimas". Tik sukūrus Leviataną, įmanomi švelnesni žaidimai, kaip antai apsidraudimo žaidimas, kurie gali baigtis laimingai. Bendras Hobbeso teorijos metamas iššūkis yra toks: kadangi prigimtinis būvis jau savaime yra Kalinių dilema, sunku įsivaizduoti, kaip iš jo gali rastis Leviatanas, nes dar nėra kardu ginkluotos valdžios. Tarptautiniams santykiams ši teorija taip pat sudaro galvosūkį, nes nesant pasaulinės valdžios visi susitarimai turėtų būti pavojingai netvarūs ir pasmerkti simuliantų problemai. Branduolinių ginklų pasaulyje, pasakytų Hobbesas, sandoros, neremiamos jas kontroliuojančio centrinio autoriteto, yra vien tuščias burnos aušinimas, taigi visados visi kariaus prieš visus, ir tas karas mums visiems lemia pražūtį.

Dėl bendrų sutartinio mąstymo privalumų galima ginčytis. Akivaizdžią abejonę kelia rėmimasis prigimtiniu būviu kaip istoriniu būviu, iš kurio racionalios sutarties būdu randasi institucijos ir valdžios. Tačiau šiuolaikiniai sutartininkai atsako, jog šią teoriją dera traktuoti veikiau ne istoriškai, o kaip analizę. Kaip ir Žaidimų teorijoje, mums siūlomas visiems laikams tinkantis aiškinimas, kokio elgesio galima tikėtis iš racionalių individų tam tikromis aplinkybėmis. Jei pageidaujama istorinė gaida, tada žvelkite ne atgalios, o į priekį ir klauskite, kas nutiktų, jeigu sugriūtų valstybinė ar tarptautinė tvarka. Pavojaus moderniojo pasaulio stabilumui šaltinius atskleidžia Žaidimų teorija, sako sutartininkai. Tatai mums atrodo geras atsakymas, jei pripažinsime individualizmu grindžiamą aiškinimą apie žmogaus prigimtį ir pasitenkinsime interpretuodami sąveiką kaip „žaidimą" ta prasme, kuria jį apibrėžia sutartinio mąstymo šalininkai. Kol kas taip ir darysime pažadėję vėl grįžti prie šios temos 8 ir 9 skyriuose. O tuo tarpu verta išsamiau panagrinėti Žaidimų teorijos taikymą Tarptautiniuose Santykiuose.

TARPTAUTINIAI ŽAIDIMAI

Kaip leidžia manyti ankstesni pavyzdžiai, Tarptautiniai Santykiai vis labiau linksta remtis Viščiuko ir Kalinių dilemos žaidimais. Daugelyje vadovėlių gausu pavyzdžių, kaip ginklavimosi varžybas galima analizuoti remiantis Kalinių dilema, o Viščiuko žaidimu paaiškinti tarptautines krizes.

Labiausiai tam paskatino Hermanas Kahnas, Thomas Schellingas ir Anatolis Rapoportas, visi trys rašę šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintojo pradžioje[3]. Šie trys autoriai Žaidimų teoriją pritaikė tarptautiniams santykiams ir įtvirtino naują požiūrį į strateginius klausimus. Branduolinėje strategijoje įsivyravo racionalaus pasirinkimo modeliai, o įvairios atgrasinimo strategijos buvo grindžiamos matematiniais modeliais. Atgrasinimą su Viščiuko žaidimu ypač susiejo Kahnas pritaikydamas to žaidimo terminus branduolinei strategijai: atgrasinimas išvien sietas su įsipareigojimu, komunikacija ir patikimumu. Reikėjo rasti būdą įvaldyti žaidimo ratų strategiją. JAV–SSRS santykiai pradėti lyginti su keliais Viščiuko žaidimo ratais, o branduolinėmis pajėgomis manipuliuojama atsižvelgiant į kitos pusės veiksmus.

Ir pati esminė branduolinės strategijos sąvoka – atgrasinimas – išreiškė pagrindinę Žaidimų teorijos idėją, nes rezultatą siejo su abiejų pusių elgesiu. Branduolinės strategijos kūrėjams rūpėjo taip paveikti kitą pusę, kad ji veiktų tam tikru būdu. Kahno nuomone, signalizuoti įsipareigojimą reiškė valdyti krizės eskalavimo procesą, o geriausias būdas suvokti krizes – tai įsivaizduoti eskalacijos kopėčias[4]. Vadovai, pasak jo, žaidžia Viščiuką stovėdami ant

[3] Žr. H. Kahn, *On the Thermonuclear War,* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1960, *Thinking about the Unthinkable,* New York: Horizon Press, 1962 ir *On Escalation,* New York: Praeger, 1965; T. Schelling, *The Strategy of Conflict,* Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1960 ir *Arms and Influence,* New Haven: Yale University Press, 1966; A. Rapoport, *Fights, Games, and Debates,* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1960, ir *Strategy of Conscience,* New York: Harper and Row, 1964.

[4] Žr. Kahn, *Thinking About the Unthinkable,* 6 skyrių; *On Escalation*, 2 skyrių.

eskalacijos kopėčių, ir kiekvienas žino, kad kiti vadovai mąsto taip pat. Krizių prigimtį galima geriausiai suprasti vaizduojantis, kaip kiekviena pusė mėgina manipuliuoti eskalacijos kopėčiomis ar dominuoti jose. Kahno kopėčios turėjo keturiasdešimt keturis skersinius, apimančius menamą krizę, įprastinį karą, vietinį branduolinį karą, karą prieš strategines pajėgas, karą prieš miestus ir galiausiai „spazminį" karą[5]. Pagrindinė šio proceso įvaldymo sąvoka buvo „eskalacijos dominavimas", kuria Kahnas išreiškė gebėjimą valdyti krizę bet kurioje kopėčių pakopoje. Kaip eskalacijos dominavo pavyzdys būdavo minimas atvejis, kai dominuojanti pusė tam tikroje pakopoje turi pakankamą jėgos persvarą, dėl kurios nuo bet kokių karinių veiksmų aukštesnėse kopėčių pakopose ji nukentėtų mažiausiai. Kahno darbai turėjo didžiulę įtaką JAV gynybos sluoksniuose. Iš tikrųjų daugelį jo mokslinių darbų finansuodavo Pentagonas. Bet jis išprovokavo ir įnirtingą puolimą prieš Žaidimų teorijos taikymą, o ryškiausias šio puolimo pozicijas išdėstė Philipas Greenas ir Anatolis Rapoportas[6].

Šį puolimą aptarsime, kai prieisime Žaidimų teorijos taikymo Tarptautiniuose Santykiuose kritiką; pagrindinė jo mintis buvo ta, jog moksliniai Žaidimų teorijos metodai (veikią išvien su moksliniais metodais, tokiais kaip Sistemų teorija) strategijai priskiria klaidingą autoritetą. Dar daugiau, šie metodai esą taikomi iš esmės ignoruojant moralinių sprendimų reikšmę politikai. Politikos problemų esą negalima tvarkingai suskirstyti į analitines ir moralines. Kadangi Žaidimų teorija susijusi tik su analitiniu matmeniu, tai esąs klaidingas ir neišsamus valstybės strategijos aiškinimas[7].

Rapoportas jau 1960 metais įsitvirtino šioje srityje knyga *Fights, Games, and Debates* („Kovos, žaidimai ir debatai"), kurioje atvirai taikė Žaidimų teoriją tarptautiniams santykiams[8]. „Kovas" jis iliustravo matematinius modelius taikydamas ginklavimosi varžy-

[5] Kahn, *On Escalation*, p. 39.

[6] Žr. P. Green, *Deadly Logic*, Columbus, OH: Ohio State University Press, 1966; Rapoport, *Strategy of Conscience*.

[7] Žr. Green, *Deadly Logic*, p. 259–260.

[8] Žr. Rapoport, *Fights, Games, and Debates*.

boms, „žaidimus" suprato Žaidimų teorijos prasme, o „debatus" tyrinėjo pasitelkęs darbus apie įvaizdžių pobūdį ir įsitikinimų sistemas. Tais pačiais 1960 metais Thomas Schellingas išleido savo įtakingąjį veikalą *The Strategy of Conflict* („Konflikto strategija")[9]. Šiame esė rinkinyje, remdamasis Žaidimų teorija, jis rentė tarptautinio konflikto aiškinimą. Jis aprėpė daug platesnę problematiką negu Hermanas Kahnas, šių esė dėmesio centre yra nebylios komunikacijos atsiradimas. Schellingo nuomone, formali Žaidimų teorija negali numatyti padarinių, apimančių tai, ką jis įvardija centrinių taškų ar iškilių situacijų išsikristalizavimu per tylų tarpusavio supratimą, o ne iš įvairių žaidimų taisyklių. Autorius vardija pavyzdžius iš eksperimentinių žaidimų ir į Tarptautinius Santykius įveda nebylios komunikacijos idėją. Didelėje plačiai pripažintos knygos dalyje Schellingas nagrinėja, kaip numatyti įvykius ir manipuliuoti jais krizės metu, kad būtų pasiektas nebylus sutarimas ir bendradarbiavimas. Tai darydamas, jis paleidžia į apyvartą pluoštą teiginių, tapusių svarbiausiais analizuojant tarptautinius santykius, pavyzdžiui, tokius kaip „laviravimas ties katastrofos riba" *(brinkmanship)*, „grasinimas šį tą paliekant atsitiktinimui" ir „abipusė netikėto puolimo baimė". Žaidimų teorija šioje knygoje išplečiama nuo pasirinkimų aiškinimo taisyklėmis iki platesnio svarstymo, kokiu būdu bendradarbiavimas ir sutarimas gali būti pasiektas atsirobojant nuo formalaus žaidimo, taigi smarkiai išplečiamas jos akiratis.

Ne taip seniai susidomėjimas Žaidimų teorija vėl atgijo savo darbus paskelbus Robertui Axelrodui ir Stevenui Bramsui. Knygoje *The Evolution of Cooperation* („Bendradarbiavimo evoliucija") Axelrodas Kalinių dilemos pagrindu plėtoja teoriją, kaip savanaudžiai individai gali išmokti bendradarbiauti[10]. Daugelį empirinių pavyzdžių jis pateikia iš tarptautinių, ypač iš JAV–SSRS, santykių. Knyga pradedama klausimu, kaip egoistų pasaulyje be jokios centrinės valdžios gali užsimegzti bendradarbiavimas. Autorius čia pat pateikia Hobbeso atsakymą. Be val-

[9] Shelling, *The Strategy of Conflict*.

[10] R. Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, New York: Basic Books, 1984.

džios prigimtinio būvio gyvenimas būtų „vienišas, skurdus, bjaurus, gyvuliškas ir trumpas".

Žaidimų teoretikas Axelrodas pakvietė dalyvauti kompiuterių turnyre, kurio metu vyko superžaidimas, sudarytas iš kelių žaidimo ratų. Kiekvienas dalyvis buvo paprašytas parašyti strategiją, kaip tą žaidimą žaisti keletą kartų prieš tą patį žaidėją. Laimėjo Anatolio Rapoporto strategija „Tit-for-Tat" („Smūgis už smūgį"). Šios strategijos esmė – siūlymas bendradarbiauti pirmajame etape, o tada daryti lygiai tą patį, ką prieš tai darė kitas žaidėjas. Axelrodas mėgino paaiškinti, kodėl laimėjo ši bendradarbiavimo strategija ir ką tai reiškė platesniu mastu – kaip bendradarbiavimas gali užsimegzti be centrinės valdžios. Stebina šio aiškinimo rezultatas – požiūris, jog teisinga buvo Hobbeso pirminė įžvalga. Pasak Axelrodo, bendradarbiavimas gali prasidėti, „jeigu individai turi pakankamai didelę tikimybę susitikti dar kartą, taigi yra investavę kapitalo į būsimą tarpusavio sąveiką"[11]. Autorius duoda pavyzdį, kaip per Pirmąjį pasaulinį karą apkasų mūšiuose išsirutuliojo sistema „lik gyvas pats ir leisk kitam gyventi". Nors ir gaudavo įsakymus šaudyti į priešą, priešakinėse linijose kareiviai vengdavo tai daryti, jei ir anapus fronto esantys kareiviai lygiai taip pat susilaikydavo. Tatai buvo įmanoma, nes ilgą laiką dažnai susitikdavo tie patys daliniai. Kalbant Axelrodo terminais, jie buvo investavę į būsimas tarpusavio sąveikas. Atkreipkite dėmesį, jog šis bendradarbiavimas radosi nepalankiomis aplinkybėmis ir jam nesutrukdė itin ribotos komunikacijos galimybės. O centrinės valdžios šiam bendradarbiavimui paskatinti tikrai nebuvo[12].

Likusioje knygos dalyje Axelrodas išsamiai apžvelgia tokiam bendradarbiavimui reikalingas sąlygas. Turi būti užtikrinta, kad individai bus investavę savo dalį į būsimas tarpusavio sąveikas, ir autorius tai sieja su didžiųjų valstybių santykiais. Pademonstravęs, kaip bendradarbiavimas gali rastis kaip geriausia strategija net Kalinių dilemos žaidime, Axelrodas viliasi įrodyti, jog drau-

[11] Ibid., p. 20.

[12] Istorija smulkiai papasakota T. Ashworth, *Trench Warfare, 1914–1918: The Live and Let Live System,* New York: Holmes and Meier, 1980.

gystė ir pasitikėjimas nėra būtina sąlyga dviem supervalstybėms bendradarbiauti. Netrukus ši knyga tapo daugelio JAV akademinės bendruomenės mokslinių darbų dėmesio centru, o 1985 metais žurnalas *World Politics* išspausdino simpoziumo *Cooperation under Anarchy* („Bendradarbiavimas anarchijos sąlygomis") medžiagą (apžvalginį straipsnį parašė Axelrodas drauge su Robertu Keohane'u)[13]. Žurnalo *World Politics* leidinio ir Axelrodo knygos dėka Žaidimų teorija šiuo metu yra tapusi pagrindiniu įrankiu plėtoti teorijas apie valstybių elgesį tarptautinėje sistemoje. Kadangi dabar visuotinai pripažįstama, jog tarptautinių santykių teorija turi nagrinėti ne tik karinius, bet ir tarptautinės politinės ekonomijos klausimus, Žaidimų teorija už senąjį Realizmo modelį pranašesnė tuo, kad prireikus ji gali įveikti atitinkamą konflikto ir bendradarbiavimo mišinį.

Kitas iškilus nesenų laikų reiškinys – tai Steveno Bramso *Superpower Games* („Didžiųjų valstybių žaidimai")[14]. Bramsas siekia „parodyti, kaip žaidimų teorija gali padėti paaiškinti įvairių [supervalstybių] konflikto aspektų racionalų pagrindą"[15]. Didžiojoje knygos dalyje Viščiuko, Kalinių dilemos ir Tiesos žaidimo pagrindu aiškinamos trys didžiųjų valstybių santykių sritys: atgrasinimas, ginklavimosi varžybos ir verifikavimas. Šie žaidimai, kurių baigtis nebūna nulinė (ta prasme, kad jei vienas žaidėjas ką nors laimi, tai kitas tą patį praranda), suteikia tam tikrą erdvę bendradarbiavimui. Todėl pateikdamas juos kaip tikslų supervalstybių santykių atvaizdą Bramsas gali skelbti nuosaikiai optimistišką nuomonę.

Viščiuko žaidimas neturi stabilios bendradarbiavimo pusiausvyros, nes geriausia strategija prieš „viščiuką" yra žaisti dėl pergalės, o geriausia bendra strategija – taip nuožmiai svaidytis grasinimais, kad kitas žaidėjas sužaistų „viščiuką". Tačiau tas kitas

[13] K. Oye (red.), *Cooperation under Anarchy,* specialus *World Politics* numeris, 1985, 38(1).

[14] S. Brams, *Superpower Games: Applying Game Theory to Superpower Conflict,* New Haven: Yale University Press, 1985.

[15] Ibid., p. XI.

racionaliai netikės, kad kas nors galėtų įvykdyti tuos grasinimus, t.y. *abi puses* beatodairiškai pasmerkti susinaikinimui, dėl to į juos nekreips dėmesio, ir rezultatas bus abiem pražūtingas. Todėl Bramsas siūlo įvesti tikimybinius grasinimus. Jeigu Kalinių dilema, kurios vyraujanti logika sako „atsimesk", taikoma ginklavimosi varžyboms, žaidėjai nesiliaus ginklavęsi, net jei ir žadės priešingai – nusiginkluoti. Tad Bramsas svarsto būdus, kaip susilpninti šios destruktyvios logikos dominavimą apsikeičiant žvalgybos duomenimis ir vykdant bendrą sąlyginio bendradarbiavimo politiką. Jis tatai supranta kaip Kalinių dilemos taisyklių pakeitimą, – mes tai ginčijame, nes pakeitus taisykles vieno tipo žaidimas tampa kito tipo žaidimu, kuris jau nėra Kalinių dilema. Panašiai, remdamasis Tiesos žaidimu, Bramsas tyrinėja ginkluotės ribojimo sutarčių verifikavimo procedūras. Šis netobulos informacijos tipo žaidimas vienai pusei suteikia galimybę meluoti arba sakyti tiesą, o kitai – tikėti arba netikėti. Autorius kelia mintį, jog ginkluotės ribojimo sutarčių laikymasis galėtų žymiai pagerėti, jeigu būtų rafinuotesnių akstinų atlyginti už sąžiningą politiką ir ją skatinti.

Axelrodas ir Bramsas įrodo Žaidimų teorijos relevantiškumą tarptautinių santykių studijoms. Kalinių dilemos ir Viščiuko žaidimų struktūra taikliai atspindi dvišales sąveikas nesant centrinės valdžios, ypač jei svarstoma atgrasinimo politika ir ginklavimosi varžybos. Negana to, Žaidimų teorija įaugo į JAV vyriausybės mąstyseną gynybos ir užsienio politikos atžvilgiu ir ypač paveikė debatus dėl branduolinės strategijos, vykusius šeštajame ir septintajame dešimtmetyje. Paradoksalu, kad ši akademiškiausia ir matematiškiausia tarptautinių santykių teorija iš esmės buvo labiau susijusi su valstybiniu mąstymu ir planavimu negu bet kuri kita iš „sveikam protui" artimesnių teorijų ar modelių. Prisiminkite beprotį branduolinės ginkluotės strategą Daktarą Streindžlavą (Strangelove) to paties pavadinimo filme (1964 m.) ir pamąstykite, koks pražūtingas Žaidimų teorijos pavyzdys jis būtų.

RĖMIMASIS ŽAIDIMŲ TEORIJA: UŽ IR PRIEŠ

Dabar jau visiškai aišku, kad Žaidimų teorija yra galingas, bet nevienareikšmis įrankis, dėl kurio naudojimo kyla daugybė klausimų. Čia išvardysime pagrindinius už ir prieš šią teoriją pateikiamus argumentus – tiek kaip priemonę, padėsiančią juos įvertinti, tiek kaip būdą sugrįžti prie filosofinės aiškinimo ir supratimo temos. Perspėdami pabrėžiame, kad kiekvienas šių argumentų ir pats buvo ginčijamas, tad nė vienas jų negali turėti lemiamos reikšmės, bet lieka neaišku, ar socialinių mokslų teorijos vertė priklauso nuo to, kaip tiksliai veikėjai supranta savąjį pasaulį.

Žaidimų teorijos taikymas Tarptautiniams Santykiams turi aštuonetą pagrindinių privalumų.

Pirma, dėmesį ji sutelkia į tai, kaip žmonės elgiasi, o ne į tai, kaip jie turėtų elgtis. Tuo ji skiriasi nuo įprastinių teorijų, kurios pabrėžia veiksmo etiškumą – arba idealistiniu pažangos siekio požiūriu, arba žvelgiant iš vidaus stebėtojo perspektyvos, kurioje svarbiausiais veikėjų motyvais laikomi moralės aspektai. Žaidimų teorija užima šaltakraujo ir, galima būtų sakyti, realistiško stebėtojo pozicijas. Tai nereiškia, kad studijuojant šį dalyką veikėjų moralei nebelieka vietos ir kad politikos neprivalu vertinti pagal moralės normas. Tačiau šis požiūris iš tikrųjų perša mintį, kad Žaidimų teorija ateina mums į pagalbą, jei mėginame suprasti veikėjų elgesį nesukdami galvos dėl jų ideologijos ar draugystės.

Antra, kadangi Žaidimų teorijoje kalbama apie rezultatus, kyla prieštaringa mintis – kad geriausiais individualiais pasirinkimais gali ir nepavykti pasiekti geriausią rezultatą.

Trečia, Viščiuko žaidimas ypač tinka analizuoti atgrasinimo politiką. Šis žaidimas siūlo labai patogų būdą mąstyti apie krizinį elgesį (nesvarbu, kokia būtų dalyvių ideologija), ir kadangi jame dėmesys kreipiamas į signalus bei grasinimus, priverčiančius kitą vairuotoją pasukti iš kelio, šis mąstymo būdas atveria gilių įžvalgų apie būdus signalizuoti įsipareigojimą bei išankstinį įsipareigojimą. Schellingo terminai *brinkmanship* ir „grasinimas šį tą paliekant atsitiktinumui“, abu paimti iš Žaidimų teorijos, tapo ypač populiarūs atgrasinimo ir elgesio krizių metu studijose.

Ketvirta, Žaidimų teorija daug dėmesio skyrė nebylių derybų sąvokai, kuri buvo svarbi analizuojant JAV ir Sovietų Sąjungos elgseną ginkluotės ribojimo derybų metu. Devintojo dešimtmečio viduryje JAV gynybos sluoksniuose įvyko stiprus poslinkis į ginkluotės ribojimo politiką, paremtą abipusėmis represijomis. Šis reiškinys imtas apibūdinti kaip principas „ginkluokis ir leisk kitam ginkluotis", kuriuo buvo siekta nustatyti tam tikrus suvaržymus nesant formalių susitarimų ar komunikacijos. Maža to, ši nebylių derybų sąvoka turi ir platesnę reikšmę aiškinant jėgos ir grasinimo ją pavartoti vaidmenį. Prisiminkite JAV intervenciją Grenadoje, JAV jėgos panaudojimą Golfo sąsiauryje, Gorbačiovo 1988 metų vienašališkus pasiūlymus dėl įprastinės ginkluotės apribojimo arba Didžiosios Britanijos karinių pajėgų sumažinimą Gibraltare. Kiekvienąkart siekta įgyvendinti tam tikrus tikslus formaliai nesusisaistant sutartimi su kita puse. Ginkluotės ribojimo srityje nebylios derybos sulaukė dargi didesnio dėmesio: čia Downsas ir Rocke'as priskiria jam svarių pranašumų prieš tradicines derybų ir sutarčių formas[16].

Penktasis Žaidimų teorijos privalumas yra jos įkvėptas didžiulis susidomėjimas bendradarbiavimo evoliucija. Pastaruoju metu tai viena vaisingiausių mokslinio darbo sričių, kurioje, be abejo, aktyviausiai reiškiasi teoretikai; tuo įsitikiname apžvelgę Axelrodo mokslinę veiklą. Intensyviai domimasi superžaidimų strategijomis, siūlančiomis bendradarbiavimą kaip išeitį iš Kalinių dilemos. Kadangi tarptautiniai santykiai, ko gero, yra grynas bendradarbiavimo anarchijos sąlygomis pavyzdys, nenuostabu, kad Žaidimų teorijos sklaida šiam dalykui labai aktuali. Galima numanyti, jog ateityje tai bus pagrindinė Realizmo teorijos raidos kryptis.

Šešta, Žaidimų teorija pagrindžia teiginį, jog valstybės mastu sprendimų priėmimas vyksta racionaliai. Nors politika ir ne visada būna racionali, Žaidimų teorija parodo, kaip žaidimo struktūros kontekste gali būti suprantamas individo racionalumas ir kad visiems geriausi rezultatai nebūtinai pasiekiami kiekvienam

[16] G. Downs, D. Rocke, „Tacit Bargaining and Arms Control", in: *World Politics*, 1987, 39(3), p. 297–325.

veikiant racionaliai. Negana to, sutelkdama dėmesį į racionalumą, ši teorija naujai įprasmina valstybių kaip individų traktavimą, nes kiekviena jų gali būti suvokiama kaip konkretaus žaidimo žaidėja.

Septintasis momentas yra tas, kad Žaidimų teorija galima atremti prieštaravimą, jog valstybės – ne vieninteliai vienetai (dar yra, pavyzdžiui, daugiavalstybinės kompanijos) ir ne monolitai (nes politika – tai rezultatas derybų žaidimų pačioje sprendimus priimančioje grupėje). Struktūros požiūriu, valstybės yra tarptautinės struktūros vienetai, ir tik šitaip jas traktuojant galima analizuoti jų elgesį. Veikiant anarchiškai tarptautinės sistemos struktūrai, valstybės patenka į tokias situacijas, kurias gali modeliuoti Žaidimų teorija.

Galiausiai pagal bendrą Žaidimų teorijos logiką galima išvesti įstabias analogijas. Klasifikuodami valstybių elgseną tam tikromis aplinkybėmis drauge su kitų tipų veikėjų elgsena panašiomis aplinkybėmis, žaidimų teoretikai tarptautinius santykius sieja su nepalyginamai platesne socialinio elgesio sritimi. Valstybės krizių metu veikia panašiai kaip kompanijos kainų karo metu. Ginklavimosi varžybos primena aplinkos užterštumo reguliavimą. Pagrindiniai – Viščiuko ir Kalinių dilemos – žaidimai tinka įvairiausiam žmogaus elgesiui, ir tokiu mastu, kokiu tarptautinių santykių struktūra primena šių žaidimų struktūrą, jie padeda mums atpažinti socialinio elgesio panašumus.

Apvainikuodami visą šį privalumų sąrašą, dar atkreipiame dėmesį, kad Žaidimų teorijos reikšmingumą patvirtina jau ir tai, kad ji tapo labai madinga. Jei politikos lėmėjai taiko Žaidimų teoriją, tai ji mums reikalinga, kad galėtume perprasti, ką jie ketina daryti! Šios intriguojančios minties nevalia taip paprastai įrašyti į sąrašą kaip devintąjį privalumą, ypač jei mus įtikina kai kurių žaidimų teoretikų pareiškimai, jog Žaidimų teorija leidžianti mums nesigilinti į tai, kas vyksta veikėjų galvose, sutelkiant dėmesį į elgesį, siejamą su rezultatu. Pasak kai kurių teoretikų argumentų, mums visiškai nereikia rūpintis, ar veikėjai veikia racionaliai, ar ne, o tik domėtis, kaip jie reaguoja į žaidimo matricos jiems žadamus laimikius. Bet prie šios minties dar sugrįšime 8 skyriuje.

Be šių privalumų, Žaidimų teorija kelia ir problemų, kurios sumenkina jos reikšmę Tarptautinių Santykių disciplinai. Jas ir vėl galime apibūdinti aštuonetu punktų.

Pirma, racionalios analizės galimybės yra problemiškos, nes netrūksta tvirtinimų, jog užsienio politikos sprendimai priimami neracionaliai. Tuo nenorima paprasčiausiai pasakyti, kad sprendimai dažnai esti trumparegiški ar prastai koordinuoti, bet kad priėmimo procese juos neretai sąlygoja nenumatyti sąveikų tarp grupės narių padariniai, o tų sąveikų vyksmas neatitinka Žaidimų teorijos. Sprendimus gali lemti grupėje vyraujanti įtampa ar biurokratinė politika. Individai gali būti ribotos pasaulėžiūros ir negirdėti juos pasiekiančios informacijos. Žaidimų teoretikų sugalvotuose žaidimuose demonstruojamas racionalumas gali būti pernelyg tolimas tikrovėje vykstantiems procesams, kurių metu kristalizuojasi sprendimai svarbiausiais gynybos ar užsienio politikos klausimais. Pavyzdžiui, Folklendo konflikte dalyvavo neprastai galingos nacionalizmo jėgos, kurios ribojo galimą racionalią analizę. Pamąstykite apie racionalumą branduolinio karo kontekste. Krizių metu vadovai, be abejonės, veiks spaudžiami streso bei įtampos, o ne vadovaudamiesi blaivia racionalaus paskaičiavimo logika. Krizės eigoje gali keistis ir matricos laimikių vertė, ypač jei ta krizė susijusi su branduoliniais ginklais. Be to, Žaidimų teorija kelia rimtą problemą jau pačiu savo susitelkimu į sprendimų priėmimą. Kadangi užsienio politiką iš dalies lemia ir jos *įgyvendinimo procesai*, sprendimų etapo akcentavimas vargu ar padės ją gerai paaiškinti. Paaiškinti sprendimą ar pasirinkimą – ne tas pat, kas paaiškinti elgesį, ir visai neaišku, kaip remiantis Žaidimų teorija būtų galima juos įgyvendinti. Dėl viso šito nebylios derybos tarptautiniuose santykiuose tampa daug miglotesnės negu dviejų asmenų žaidimuose.

Antroji problema susijusi su požiūriu į valstybę kaip į vienetą, kaip į Žaidimo žaidėją. Iš tikrųjų tarptautinius reikalus tvarko ne „Didžioji Britanija“, o labiau ar menkiau koordinuotos institucijos ir ministerijos. Ne taip jau retai pasitaiko, kai du vyriausybės departamentai veikia visiškai prieštaringai. Panašiai ir biurokratinė politika leidžia numanyti, jog bet kuriuo metu žaidžiamas

žaidimas vyksta nebūtinai vien išorėje, nes lemiamą reikšmę gali turėti ir vidaus manevrai. Be to, nemaža politinės veiklos dalis apsiriboja retorikos sfera. Kaip Žaidimų teorijos gali susidoroti su tokiais skirtingais elgsenos aspektais, ypač jeigu jie yra nekoordinuoti, o gal apskritai prieštaringi? Užsienio politiką gali turėti užsienio reikalų ministerija; ją gali turėti ir gynybos ministerija, ir prekybos ministerija, o politikos lyderių skelbiama ir vykdoma politikos linija yra veikiau kaip nauja informacija, bet ne koordinavimas. Todėl pati „Didžioji Britanija" gali apskritai neturėti politikos.

Trečia, Žaidimų teorija daro prielaidas, kurios netinka tarptautiniams santykiams. Problemiškiausios yra prielaidos, kad žaidėjai supranta taisykles, gali bendrauti (ar bent jau leisti kitam žaidėjui suprasti savo strategijas) ir vienodai vertina laimikius. Tačiau visiškai aišku, jog skirtingos visuomenės laimikius vertina skirtingai, ir pačios Žaidimo taisyklės neretai skirtingose kultūrose suvokiamos nevienodai. Pavyzdžiui, JAV ir Irano santykiams devintojo dešimtmečio pradžioje buvo būdingi itin skirtingi pasaulėvaizdžiai, kuriuos labai gerai iliustruoja Irano teiginiai, esą Amerika galinti sunaikinti Irano naftos gavyklas, nes Iranas, šiaip ar taip, norįs apgręžti modernizavimo procesą priešinga linkme. Panašiai JAV susidūrė su milžiniškais sunkumais, kai bandė kariauti Vietnamo karą taip, lyg praktikuotųsi taikyti Žaidimų teoriją. Vietnamiečiai nuolat atsisakydavo vertinti laimikius taip, kaip juos vertino Jungtinės Valstijos. Todėl labai abejotina būtų prielaida, kad vyriausybės gali laimikius vertinti pagal intervalinio naudingumo mastelį ir neturi nuosekliai suderintų prioritetų. Visa tai kur kas labiau komplikuoja Žaidimų teorijos perkėlimą į tarptautinius santykius, nei gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio.

Ketvirta, – o tai rūšinė Žaidimų teorijos kritika, – šis metodas deramai neatsižvelgia į tai, kad individų pasirenkama strategija priklausys nuo jų polinkio rizikuoti. Tarptautiniams Santykiams tai ypač svarbu, nes jie apima labai skirtingas kultūras ir vertybių sistemas. Pagrindiniai žaidimai yra paremti panašia jų nuostata rizikos atžvilgiu. Papildykime vaizdą branduoliniais ginklais, ir bus aišku, kad padariniai ir strategijos priklausys nuo požiūrio į riziką branduoliniame pasaulyje. Ar Viščiuko žaidimas tiktų

branduoliniais ginklais ginkluoto Gadaffi'o ir JAV krizei? Ar „grasinimui, šį tą paliekančiam atsitiktinumui", reikalingas panašus abiejų šalių pomėgis rizikuoti? Galima įrodinėti, jog tai, ar veikėjas vadovaujasi principu *Minimax*, ar *Maximin* (terminai, reiškiantys strategiją kiek įmonama mažinti maksimalius nuostolius ir strategiją kiek įmanoma didinti minimalią naudą), priklauso nuo jo nuostatos rizikuoti ar vengti rizikos, o ši nuostata yra kultūrinės kilmės.

Penkta, neaišku, ar kiekvienas incidentas laikytinas vienu žaidimu, ar pasikartojančiu to paties žaidimo ratu. Ar kiekviena supervalstybių santykių krizė ar ginkluotės ribojimo susitarimas yra atskiras žaidimas, ar visi jie – to paties žaidimo ratai? Iš dalies tai analitiko problema, bet ji aktuali ir patiems žaidėjams. Pavyzdžiui, JAV gali traktuoti krizę kaip „vieno šūvio" reikalą, tuo tarpu SSRS laiko ją vienu superžaidimo sekos ratu. Būtinumas į visa tai atsižvelgti taip komplikuoja analizę, kad kyla grėsmė pačiam metodui, ypač jei dar pridursime, jog abi šalys gali būti net skirtingos nuomonės, ar žaidžiamas, tarkime, Viščiukas, ar sprendžiama Kalinių dilema.

Šešta, vien tai, kad Žaidimų teorija tapo plačiai pripažinta, daro ją pavojingu analizės įrankiu pasaulyje, kuriame politikos kūrėjai ir planuotojai mėgina ją taikyti tikrovei, kurią taip pat įprato laikyti žaidimu. Apie krizę jie mąstys kaip apie Viščiuką ir mėgins kurpti dominavimo strategiją. Efektas didės, ypač jei ir kita šalis apie save ima galvoti kaip apie žaidėją. Kaip konstatavo buvęs JAV valstybės sekretorius Deanas Ruskas, jei valstybių vadovai krizes supranta kaip Viščiuko žaidimą, taikai pasaulyje gresia rimtas pavojus.

Su tuo susijusi ir septintoji problema, kuri kyla iš jau minėtos moralinės kritikos Žaidimų teorijos adresu. Kadangi Žaidimų teorija skelbiasi kreipianti dėmesį tik į tai, kaip žmonės elgiasi, o ne į tai, kaip jiems derėtų elgtis, kyla pavojus, kad jos vertybės ir prielaidos trukdys atsižvelgti į moralės klausimus. Politiniai sprendimai visada turi moralinį matmenį. Tačiau Žaidimų teorija, akcentuodama racionalų pasirinkimą ir analitinę logiką, ignoruoja moralę, o dėmesį sutelkia į technines kvalifikacijas. Skatindama

tokias koncepcijas kaip *brinkmanship* ir eskalacijos dominavimas, krizių valdymą ji sieja tik su mokslinių ir techninių žinių praktiniu taikymu. Ši teorija verčia manyti, kad mokslas ir logika yra viršesni už politines perspektyvas, ir didžiulius įgaliojimus suteikia socialiniams mokslininkams baltais chalatais. Vis dėlto moralės ir etikos klausimai sudaro politinių debatų ašį ir politinės linijos kūrimo esmę. Jų negalima išvengti pareiškus, neva suprasti, ką dera daryti, – vadinasi, paprasčiausiai teisingai suprasti Viščiuko ar Kalinių dilemos žaidimo laimikių matricą.

Galiausiai Žaidimų teorija negali būti laikoma mokslo įrankiu, nes yra du radikaliai skirtingi būdai suvokti jos vaidmenį. Viena vertus, ar tai stebėtojo priemonė numatyti ir paaiškinti tai, kas vyksta situacijose su teorijos idealizuota objektyvia struktūra? O gal, kita vertus, ši teorija veiksminga situacijai interpretuoti, jeigu žaidėjai ir patys naudojasi ja situacijai interpretuoti, o jei taip – taigi ir rezultatams gauti? Čia ir vėl ryškėja mūsų perskyra tarp Aiškinimo ir Supratimo, tarp alternatyvų, veikiančių kaip radikaliai skirtingų krypčių trauka.

IŠVADOS

Paprastai susumuoti ir pasverti visus pranašumus ir trūkumus neįmanoma. Be jokios abejonės, Žaidimų teorija kai kuriais atžvilgiais veikia itin sėkmingai, būtent – analizuodama atgrasinimo politiką, elgesį krizės metu ir ginklavimosi varžybas taip, kaip nepavyksta jokiam kitam metodui. Kaip antai Kalinių dilemos pavyzdyje, ji parodo, kodėl kai kurie rezultatai pasitaiko reguliariai, nesvarbu, kokie būtų žaidėjų prioritetai ir ketinimai. Ši teorija teikia peno apmąstymams kiekvienam žaidėjui ar stebėtojui, ieškančiam išsigelbėjimo nuo tokių abiem šalims nepalankių rezultatų. Kita vertus, ji operuoja tokiais drastiškais supaprastinimais ir abstrakcijomis, kad tampa pavojingu įrankiu pačių politikos lėmėjų rankose. Veikėjai turi būti tvirtai įsitikinę, jog prieš juos iškilusi situacija tikrai yra Viščiuko žaidimo situacija, ir tik tada gali rinktis racionalų veiksmą Viščiuko žaidime. Jie taip pat pri-

valo būti tikri, jog implementacijos procese išsikristalizuosiąs pasirinkimas bus jų žaidimo pasirinkimas, o ne kažkas kita arba tikrovėje, arba kitų žaidėjų akimis.

Lemtingas nevienareikšmiškumas lieka tas pats, kurį įvardijome paskutiniuoju punktu trūkumų sąraše. Ar tai teorija apie tai, kaip mąsto veikėjai, ar apie tai, kaip juos verčia elgtis jų situacijos logika? Jei teisinga pirmoji alternatyva, ar jos relevantiškumas ir tikslumas priklauso nuo to, ar patys veikėjai yra žaidimų teoretikai (arba tokių turi tarp savo patarėjų)? Kad šie klausimai siekia giliai, aiškėja vos tik rimčiau susidomime valstybių ir organizacijų vidaus sąranga. Tokį tikslą išsikelsime kitame skyriuje, o kai 8 skyriuje vėl grįšime prie minties, jog tarptautiniai reikalai yra žaidimai, kuriuos žaidžia tautos, pamatysime, kad mums reikalinga nauja „žaidimo" sąvoka, kurios nesiūlo Žaidimų teorija.

Nors aštuonios išvardytos abejonės ir problemos dėl Žaidimų teorijos neleidžia daryti galutinių sprendimų, vis dėlto pateisina smalsumą pasidomėti, kaipgi valstybė veikia iš vidaus. Tos priekabės bent jau atitolina bet kokią išvadą, kad tai, ko negeba padaryti „iš viršaus žemyn" veikianti sistemų teorija, gali užbaigti Žaidimų teorija pasirinkdama kryptį „iš apačios į viršų" aklinai uždarais vienetais. Gali pasirodyti, kad nors tiesioginių valstybių elgesio priežasčių reikia ieškoti vidaus politikoje, biurokratinių institucijų manevruose ar atskirų individų veikloje, šie veiksniai irgi turi priežastis; o tai mus vėl sugrąžina prie paskutiniųjų dviejų skyrių tematikos. Bet taip pat galimas daiktas, kad naujoji tautų žaidžiamų žaidimų teorija yra reikalinga tokių veikėjų, kurie nebūtų stambesnio masto kalkuliavimo medžiaga, ir skatina ne aiškinti, bet suprasti. Kad ir kaip ten būtų, skrynia dabar jau atdara, ir tiriančiam žvilgsniui aiškiausiai matomi komponentai yra biurokratinės organizacijos ir kitos valstybės veiklos institucijos.

7

Vaidmenys ir motyvai

Gal paskutiniuose dviejuose skyriuose ir būtų pavykę išspręsti analizės lygmens problemą neatidarant „skrynios“, jeigu 5 skyriuje būtų nuskynęs laurus nuoseklus sisteminis determinizmas. Bet net Waltzas padarė išlygą, jog struktūros tik „diktuoja formą ir kryptį“, ir paliko šiek tiek vietos sistemos vienetams veikti padarinius. Tačiau mes vis tiek būtume išsprendę problemą ir neatverdami skrynios, jeigu 6 skyriuje būtų visiškai pasitvirtinusios Žaidimų teorijos viltys. Tuomet valstybės būtų tinkami „individai“ analizei, kurioje veiksmai interpretuojami pagal racionalaus pasirinkimo teoriją, o sąveika – pagal Žaidimų teoriją. Jei ko nors tokia analizė nepajėgtų paaiškinti, tatai būtų galima priskirti sistemos diktatui, tokiu būdu sudarant patrauklų kompromisą.

Tačiau tokios išvados mes nepadarėme. 5 skyriuje palikta daugiau vietos sprendimų priėmimo proceso klausimams, negu šeštajame pavyko į juos atsakyti. Žaidimų teorija paremta griežtomis prielaidomis apie veikėjų racionalumą, paimtomis iš mikroekonominių individo racionalaus pasirinkimo teorijų. Mes išsiaiškinome bent du elementus, kurių šios prielaidos neapima ir kurie negali būti priskiriami tarptautinei sistemai. Vienas jų – tai atskirų sprendimus priimančių žmonių psichologija ir jos funkcionavimas mažose sprendimus priimančiose grupelėse. Kitas – tai biurokratinis organizavimas valstybės vidaus proceso, kuriuo politinė linija formuojama ir perkeliama į sprendimus bei jų įgyvendinimą. Šiame skyriuje tuos elementus ir patyrinėsime.

Atvožus skrynią, analizės lygmens problema savaime neišsisprendžia. Iš tikrųjų ji dargi iš naujo iškyla, šįsyk kaip organizacinės struktūros ir individualaus veiksmo klausimas. Kad jį išryškintume, akcentuosime „Biurokratinės politikos“ modelį, kuriuo bandoma analizuoti sprendimus darant nuorodas į juos priimančių asmenų biurokratinę padėtį. Tatai sudarys priešpriešą Racio-

nalaus veikėjo modeliui, su kuriuo jau supažindinta, bet kuris dabar „nuleidžiamas" į tikra to žodžio prasme individualesnį lygmenį nei ankstesnis individų – valstybių lygmuo. Tačiau Racionalaus veikėjo modelio psichologijos plačiau negvildensime, neplėtosime ir lygiagretaus disputo tarp tų, kurie individo psichologiją analizuoja grupės psichologijos požiūriu, ir tų, kurie grupę analizuoja individo požiūriu. Šis ginčas, be abejo, įdomus socialiniams mokslams, bet jis apčiuopiamiau neatsiliepė Tarptautinių Santykių disciplinai, ir turint omeny šios knygos temą tikslingiau bus įsigilinti į Biurokratinės politikos modelį.

Kaip paaiškės, skirtingos Biurokratinės politikos sampratos atveria skirtingą veiklos sritį psichologijai. Tačiau mūsų tema labiau susijusi su Aiškinimu ir Supratimu, o ne tiesiogiai su organizacijų psichologija. Mes pradėsime nuo prieštaravimų Žaidimų teorijos Racionalaus veikėjo prielaidoms ir siūlomų kitokių būdų valstybių elgesiui *aiškinti*, o tada pademonstruosime, kaip tuos prieštaravimus reikėtų perdirbti, jei siekiama *suprasti*. Gali pasirodyti, jog pagrindinis klausimas yra ar veikėjai – žmonės turi laisvą valią. Tačiau mintis ne ta. Racionalaus veikėjo modelis nebūtinai daro prielaidą, jog renkamasi „laisvai", o ir Biurokratinės politikos modelis nebūtinai tatai neigia. Supratimas nebūtinai grindžiamas „valios" egzistavimo prielaida, o Aiškinimas nebūtinai jai prieštarauja. Laisvos valios veikimo sritis nėra nerelevantiška, bet ji nedaro tiesioginės įtakos užimant vieną ar kitą poziciją arba renkantis konkretų metodą.

Kalbant paprasčiau, Tarptautinių Santykių raidos ypatumai nepadarė laisvos valios klausimo esminiu. Būtinumas atidaryti skrynią iškilo todėl, kad išlaikyti jos uždaros neįstengia nei nuosekliausiais ir plačiausiai išskleistas sisteminis Realizmo variantas, nei toks, kuriame valstybė padaroma vientisu racionaliu veikėju, Žaidimų teorijos tikslais priskiriant jai vientisą savanaudišką motyvaciją. Todėl tenka nagrinėti būtent sprendimo proceso vidinį vyksmą. Istoriškai ši byla prasideda dviem prieštaravimais, kuriuos būtų galima priskirti prie psichologinių. Trumpai juos apibūdinsime, o tada pereisime prie Biurokratinės politikos modelio.

„RACIONALIŲ" VEIKĖJŲ PSICHOLOGIJA

Pirmąjį prieštaravimą sudarė pabrėžiama mintis, jog būtina identifikuoti sprendimus priimančių asmenų suvokimą ir atkurti jų „situacijos apibrėžimą". Šio požiūrio skelbėjai, ypač Snyderis, Bruckas ir Sapinas, savo naująją koncepciją paskelbę 1954 metais[1], jį suprato kaip stambaus masto puolimą prieš Realizmą, nes buvo kritikuojama idėja, kad valstybės turi interesus ir kad geležinis tarptautinių santykių dėsnis sako, jog valstybės veikia taip, kad įgytų didžiausią galią. Valstybes Snyderis pakeitė žmonėmis ir akcentavo ne nekintamus didžiausios galios įgijimo dėsnius, o idėją, jog svarbu žinoti, kaip sprendimų priėmėjai apibrėžia situaciją. Šis leidinys daugiausia ir davė akstiną išsirutulioti disciplinos šakai, pavadintai „užsienio politikos analize".

Vienas iš kritinių teiginių, nuskambėjusių Racionalaus veikėjo modelio adresu, ypač svarbus mūsų tikslams. Būtent – kad šis modelis kliovėsi apgaulinga suvokimo samprata. Snyderis domėjosi motyvais, kuriais veikėjai grindžia savo sprendimus ir kuriuos būtų galima įvardyti kaip „tam, kad" motyvus. Kritikai atkirto, esą naudingiau kreipti dėmesį į tokius motyvus, kuriuos pavadintume „dėl to, kad" motyvais. Šis skirtumas iš esmės lemia tai, kaip bus atidaroma skrynia. Pirmojo tipo motyvai – tai *sąmoningos priežastys,* kuriomis veikėjai motyvuoja savo pasirinkimus, o antrojo tipo motyvais pabrėžiamas veikėjų pasirinkimų *sąlygotumas*. Kodėl veikėjai regi pasaulį tam tikru būdu? Neužtenka paaiškinti, kad jie tiesiog taip jį regi, jeigu esama pakankamo pagrindo manyti, kad jų suvokimo būdą sąlygoja socialiniai, kultūriniai, istoriniai ar ekonominiai veiksniai. Ši svarstymų gija ir toliau išlieka diskusijose apie užsienio politiką lemiančias priežastis. Ji tiesiogiai susijusi su 5 skyriaus diskusija, nes tarptautinės sistemos struktūra galėtų būti viena iš lemiamų priežasčių, sąlygojančių sprendimų priėmėjų suvokimą, kurie klausimai yra svarbiausi ir kokie pasirinkimai tinkamiausi.

[1] R.C. Snyder, H.W. Bruck, B. Sapin, *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics,* Princeton: Foreign Policy Analysis Series, Nr. 3, 1954 m. birželis.

Antroji gija ateina iš darbo, nuveikto tarptautinių santykių ir psichologijos sankirtoje[2]. Mėginimai psichologiškai paaiškinti sprendimų priėmėjų suvokimo būdus per pastaruosius du dešimtmečius tapo viena svarbiausių Tarptautinių Santykių empirinės analizės sričių. Egzistuoja du pagrindiniai aspektai. Vienas jų – tai aiškinimas, kad sprendimų priėmėjai neteisingai suvokia informaciją ir daro klaidų ją vertindami[3]. Kito aspekto ašis – tai rūšinė „įsitikinimų sistemos" sąvoka, t.y. akcentavimas, jog tikrovės suvokimas, vaizdžiai tariant, turi būti perfiltruojamas, kad supaprastinta tikrovė įgytų įveikiamas proporcijas. Kaip veikia filtras, iš esmės priklauso nuo sprendimų priėmėjų vertybių. Todėl skrynioje glūdi ne mikroekonomikos postuluotieji gryni racionaliai pasirenkantys veikėjai. Pasak įsitikinimų sistemų literatūros, informaciją, kuri naudojama renkantis, visuomet iš dalies veikia individui jau užprogramuoti norai ir poreikiai. Jeigu prioritetai veikia informaciją ir jos tvarkymą, mes jau negalime manyti, jog veikėjai yra racionalūs maksimizuotojai ar net racionalūs taisyklių vykdytojai.

Dėl šių priežasčių nebus lengva aiškinti tarptautinius santykius nepasitelkiant struktūros sąvokų. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Waltzui pripažinus vienetų lygmens priežastis esant svarbias mes nuo determinuojančių struktūrų vėl grįžome į jau pažįstamą pasirinkimo pasaulį. Tačiau kai iš sistemų lygmens nusileidžiame į vienetų lygmenį ir atveriame skrynią, vėl iškyla tie patys klausimai. Neįsigilinus mūsų veikėjai gali atrodyti racionalūs žmonės, ir tai, žinoma, atrodo ne taip miglota ir spėlionėm grįsta, kaip sisteminio priežastingumo sąvokos. Vis dėlto mūšis, kuris vyksta pirmusyk atidarius skrynią, nėra mūšis tarp struktūrų ir pasirinkimų. Prie jo sugrįšime kitame skyriuje, kai gilinsimės į lūkesčių ir ketinimų vaidmenį tarptautiniuose san-

[2] Literatūra apie įsitikinimų sistemas apibendrinta: S. Smith, „Belief Systems and the Study of International Relations", in: R. Little, S. Smith (sud.), *Belief Systems and International Relations,* Oxford: Blackwell, 1988, p. 11–36.

[3] R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics,* Princeton: Princeton University Press, 1976.

tykiuose. Kol kas tik norime pasakyti, kad skrynios atvėrimas neperkelia mūsų aiškinimų iš priežasčių karalijos į autonomiško pasirinkimo karaliją. Sistemos nėra visa lemiančios, bet vienetai (net ir žmonės) nesirenka vakuume.

BIUROKRATINĖS POLITIKOS MODELIS

Vienetai taip pat gali turėti struktūrą, kuri varžo ir sąlygoja. Ji taip pat, Waltzo žodžiais tariant, „diktuoja formą ir kryptį". Iš daugelio struktūrų, kurias gali nurodyti politologas, labiausiai dėmesį traukia biurokratinė valstybės struktūra. Sunku atsispirti minčiai, kad nėra tokio dalyko kaip vientisa valstybė, kokią mano esant realistai ir kiti sistemų teoretikai. Valstybė veikiau yra rinkinys biurokratijų, taip tarpusavyje susijusių, kad valstybės viduje vykstantis sprendimų priėmimas nėra vieno vieneto veiksmas.

Šį modelį įtaigiausiai argumentavo Grahamas Allisonas veikale *Essence of Decision* („Sprendimo esmė")[4]. Įprasčiausias būdas aiškinti valstybių užsienio politiką, sako jis, – tai traktuoti sprendimų priėmimo procesą valstybės viduje kaip racionalų, ir šį būdą taiko tiek realistai, tiek tyrinėtojai, atmetantys Realizmo aiškinimą. Allisono tezę galima reziumuoti trim pagrindiniais teiginiais:

1. Profesionalūs užsienio reikalų analitikai (lygiai kaip ir nespecialistai) apie užsienio ir militarinės politikos problemas dažniausiai mąsto neįvardytais koncepciniais modeliais, kurių poveikis jų mąstymo turiniui esti reikšmingas.
2. Dauguma analitikų nacionalinių vyriausybių elgesį aiškina (ir prognozuoja) remdamiesi vienu pagrindiniu koncepciniu modeliu, kurį čia vadinsime Racionalaus veikėjo, arba „Klasikiniu" modeliu (I modelis).
3. Aiškinimams ir prognozavimui tobulinti pamatą teikia du alternatyvūs koncepciniai modeliai, čia vadinami Organizacinio

[4] G. Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little, Brown, 1971.

proceso modeliu (II modelis) ir Vyriausybinės (Biurokratinės) politikos modeliu (III modelis).[5]

Allisono argumentacijos esmė ta, kad vyraujantis Racionalaus veikėjo modelis lemia iškreiptą užsienio politikos vaizdą. Taip atsitinka ir tada, kai šis modelis taikomas sistemų lygmens vienetams – valstybėms ir sprendimų priėmimo procesui valstybės viduje. Pavyzdžiui, vaizduojamasi, jog valstybes personifikuoja jų vadovai, priimantys sprendimus tam, kad pasiektų tam tikrus tikslus. Aiškinama pademonstruojant, jog žinodami vadovų tikslus galime teigti, kad atliktas racionalus veiksmas. Racionalaus veikėjo modeliais užsienio politika aiškinama kaip tikslinga ir kuriama aiškius tikslus turinčių vadovų ar jų grupių sąmoningais pasirinkimais.

Šio aiškinimo bėda ta, sako Allisonas, kad valstybė nėra interesus turintis monolitas. Tai rinkinys *organizacijų*, kurių kiekvienai būdingas savitas pasaulėvaizdis. Negana to, sprendimai nepriimami vadovaujantis kokia nors nacionalinio intereso idėja, bet randasi kaip biurokratijų stumdymosi ir tąsymosi rezultatas.

Vietoj Racionalaus veikėjo modelio Allisonas siūlo du alternatyvius modelius. Pirmasis – tai *Organizacinio proceso* modelis. Racionalaus veikėjo požiūriu sprendimai apibūdinami kaip sąmoningi sprendėjų pasirinkimai, o pagal šį modelį, jie yra produktas didžiulių organizacijų, funkcionuojančių pagal standartinio režimo procedūras. Šis modelis ypač padeda suprasti sprendimo įgyvendinimo procesą, labai dažnai sužlugdantį deklaruotus ketinimus. Be to, jis perša mintį, kad pats sprendimų priėmimas yra organizacinis procesas; tad, savaime suprantama, tik į pasireiškusį elgesį turi reaguoti kitų valstybių sprendimų priėmėjai, inkriminuodami jam tam tikrus ketinimus. Prie šios temos dar grįšime kitame skyriuje.

Šiame skyriuje daugiau dėmesio skirsime antrajam alternatyviam aiškinimui ir pagrindiniam jo argumentui, jog užsienio politika veikiau ne kuriama priimant sprendimus, o yra derybų, vykstančių tarp atskirų grupių sudėtingoje valstybės sprendimų priėmimo mašinoje, rezultatas. Todėl užsienio politika esanti ne tiek

[5] Ibid., p. 3–5.

tos valstybės racionalus pasirinkimas, kiek galutinis derybų proceso tarp grupių valstybės viduje produktas (kiekviena tų grupių savaip supranta valstybės interesus). Maža to, Allisonas dar teigia šiuos skirtingus požiūrius į valstybės intersus esant sąlygotus padėties, kurią kalbami individai užima sprendimų priėmimo aparate. Auksinė taisyklė sako: „poziciją lemia kėdė"[6]. Taigi *Biurokratinės politikos* modelis atveria naują sprendimų priėmimo vaizdą. Be to, jis sugrąžina į sceną struktūrą, nes sprendimų priėmėjų pasirinkimus lemia biurokratinės jų pareigos. Jų pozicijai kokiu nors politiniu klausimu daug mažiau reikšmės turi jų asmenybės ar asmeniniai prioritetai negu užimama padėtis biurokratinėje struktūroje.

Knygoje *Essence of Decision* („Sprendimo esmė") Allisonas tikrino šių trijų modelių gebėjimą atsakyti į tris pagrindinius Kubos raketų krizės klausimus. (Kodėl Sovietų Sąjunga dislokavo raketas Kuboje? Kodėl Jungtinės Valstijos atsakydamos paskelbė blokadą? Kodėl Sovietų Sąjunga raketas atitraukė?) Nuo to laiko jo knyga nemažai kritikuota[7], ir kritikams gal ir pavyko įrodyti, kad Allisonas klaidingai aiškino tą krizę, ir nurodyti keletą spragų jo alternatyviuose sprendimų priėmimo modeliuose, tačiau Biurokratinės politikos modelis tebėra svarbiausia alternatyva Racionalaus veikėjo sprendimų priėmimo aiškinimui. Be to, kadangi šis modelis atkartoja sistemų lygmens konfliktą tarp vidinių ir išorinių elgsenos šaltinių, jis verčia mus susimąstyti, ar skrynios atidarymas iš tikrųjų reiškia priežastinių ir struktūrinių aiškinimų šalininkų psichologinę nuolaidą tiems, kurie teikia pirmenybę aiškinimams, akcentuojantiems pasirinkimą ir apskaičiavimą.

[6] Allison, *Essence of Decision*, p. 176.

[7] Kritiką apžvelgia S. Smith, „Allison and the Cuban Missile Crisis: A Review of the Bureaucratic Politics Model of Foreign Policy Decision-Making", in: *Millennium*, 1980, 9(1), p. 21–40.

IRANO ĮKAITŲ KRIZĖ

Norėdami įvertinti Biurokratinės politikos modelio naudingumą, pasirinksime naujesnių laikų atvejį, teikiantį erdvės pasireikšti tiek Allisono tezei, tiek jo kritikams. 1980 metų balandį Jungtinės Amerikos Valstijos bandė išvaduoti penkiasdešimt tris amerikiečius, laikomus įkaitais Irane[8]. Procesas, kuriuo buvo prieita prie šio sprendimo, apima tris debatus tarptautinių santykių srityje: pirma, dėl santykinio vidaus ir išorės priežasčių poveikio užsienio politikai; antra, dėl sistemos įtakos savo vienetams pobūdžio ir masto; ir trečia, dėl motyvų, kuriais individai grindžia savo politinius pasirinkimus, svarbos.

1980 metų balandį JAV vyriausybės priimtas sprendimas pamėginti išvaduoti įkaitus Irane yra puikus pavyzdys, iliustruojantis konfliktą tarp Racionalaus veikėjo ir Biurokratinės politikos modelių, aiškinančių individų elgesį. Po to, kai 1979 metų lapkritį amerikiečiai buvo paimti įkaitais, JAV vyriausybė ėmėsi įvairiausių priemonių jiems išlaisvinti[9]. Iš visų jų karinis būdas sprendžiančiojoje grupėje sukėlė daugiausia ginčų, ir tik tada, kai sėkminga derybų baigtis atrodė beveik neįmanoma, t.y. 1980 metų kovo pabaigoje – balandžio pradžioje, prezidentas Carteris ėmė krypti gelbėjimo misijos link. Jo patarėjų nuomonės dėl karinės jėgos priimtinumo iš esmės išsiskyrė: iš vienos pusės keturių asmenų

[8] Byla išsamiai išstudijuota keliuose šaltiniuose. Ypač naudingi yra W. Christopher (sud.), *American Hostages in Iran,* New Haven: Yale University Press, 1985, ir R. McFadden, J. Treaster, M. Carroll (sud.), *No Hiding Place*, New York: New York Times Books, 1981. Šiame skyriuje remiamasi apžvalga, pateikta S. Smith, „The Hostage Rescue Mission", in: S. Smith, M. Clarke (sud.), *Foreign Policy Implementation,* London: Allen and Unwin, 1985, p. 11–32.

[9] Nuo įkaitų pagrobimo momento JAV vyriausybė keletu analogiškų būdų mėgino pasiekti, kad įkaitai būtų paleisti. Imtasi daugybės ekonominių priemonių (sankcijų pavidalu), pasitelktos trečios šalies instancijos (pvz., Jungtinių Tautų Generalinis sekretorius), sukurta politinės paramos JAV reikalavimams koalicija (pasiekta, kad sąjungininkai darytų Iranui spaudimą), taip pat studijuotos įvairios karinės galimybės. Visa tai smulkiai aptariama Christopher, *American Hostages in Iran* ir McFadden *et al., No Hiding Place*.

grupė ragino imtis gelbėjimo misijos nuo pat to momento, kai įkaitai buvo pagrobti (tai valstybės saugumo patarėjas Zbigniewas Brzezinskis, gynybos sekretorius Haroldas Brownas, Jungtinio generalinio štabo pirmininkas Davidas Jonesas ir CŽV viršininkas Stansfieldas Turneris); kitoje pusėje buvo vienas žmogus (valstybės sekretorius Cyrus Vance'as), nuosekliai pasisakydavęs prieš jėgos naudojimą. Tarp šių kraštutinių nuomonių dar buvo prezidento patarėjų komanda (viceprezidentas Walteris Mondale'as, spaudos sekretorė Jody Powell ir politikos patarėjas Hamiltonas Jordanas), – šiems užvis labiau rūpėjo, kad Carteris būtų perrinktas kitai kadencijai. Per tris svarbiausius posėdžius, vykusius 1980 metų kovo 22, balandžio 11 ir 15 dienomis, planas išvaduoti įkaitus buvo iškeltas, svarstomas ir galop priimtas. Planą įgyvendinti imtasi balandžio 24 dieną. Operacija žlugo. Gelbėjimo pajėgos taip ir nenusigavo toliau pradinio savo nusileidimo taško Irane, nes sugedo trys iš aštuonių sraigtasparnių, turėjusių nugabenti pajėgas į Teherano priemiesčius.

Kaip mėginsime aiškinti sprendimus, priimtus tam tikru deriniu susiklosčius tarptautiniams ir vidaus veiksniams – sąveikaujant skirtingoms biurokratijoms ir individų psichologijoms? Allisono mokiniai nedelsdami nurodys, esą per visą krizę duodami patarimai nuosekliai atitiko biurokratinę patarėjo padėtį. Gelbėjimo misijos įgyvendinimas – akivaizdus Biurokratinės politikos modelio naudingumo įrodymas. Tačiau tuo pat metu daug ką būtų galima pasakyti ir apie pagrindinių veikėjų psichologiją. Kiekvienas jų vadovavosi savo suvokimu, motyvais bei įsitikinimais. Tokie vanagai kaip Brzezinskis patarinėjo vanagiškai; balandėliai – tokie kaip Cyrus Vance'as – skatino diplomatinius žygius. Autobiografijos liudija, kiek reikšmės čia – o ir kitais kartais tarptautiniuose reikaluose – patys veikėjai skyrė savo sprendimams. Tačiau Racionalaus veikėjo ir Biurokratinės politikos modeliai asmenybėms palieka labai maža erdvės. Netrukus paaiškinsime, kodėl taip yra. Tada išreikšime apgailestavimą, kad ir vienas, ir kitas pernelyg paviršutiniškai traktuoja veikėjus. Bet tai nereiškia, kad mes ketiname agituoti už nepriklausomą psi-

chologiją. Moralas bus toks: Racionalaus veikėjo modelis yra reikalingas patobulintos veiksmo motyvo sampratos, o Biurokratinės politikos modeliui reikia tobulesnės vaidmens sąvokos. Šitaip juos pataisius, pasirodys, jog veikėjai reiškia daugiau negu anksčiau; bet – ne dėl to, kad asmenybė taptų svarbiausiu nepriklausomu kintamuoju.

Ankstesniuose skyriuose pristatytas Racionalaus veikėjo modelis paremtas instrumentine racionalumo idėja, kai yra duoti prioritetai (tikslų arba ketinimų), o pasirenkamos tik priemonės. Nesvarbu, iš kur randasi tie prioritetai; netvirtinama, jog tai turi būti siekimas naudos, galios, statuso ar kokio nors konkretaus „gėrio". Modelis nieko nesako apie veikėjų tikslų racionalumą, išskyrus tai, kad jie turi būti nuoseklūs. Kai šis modelis taikomas ekonomikai, žengiamas dar vienas žingsnis ir pareiškiama, kad ne firmą sudarantys žmonės, o pačios firmos gali būti sėkmingai laikomos individais ir kad jų tikslas yra ne kas kita kaip nauda. Tarptautiniuose santykiuose Racionalaus veikėjo modelis yra paprastesnis nei teorija apie nacionalinių interesų siekiančias valstybes. Tiksliau, jis yra neišbaigtas, nes Biurokratinės politikos šalininkai gali įrodyti analizei esant reikalingą už valstybę mažesnį vienetą arba kitokį nei nacionalinis interesas motyvuojantį veiksnį. Bet tatai nieko nepasako apie asmenybes, ir galingi apibendrinamieji modeliai rizikuoja išsiversti be jų.

Biurokratijos prie užsienio politikos kūrimo prisideda sistemingai ir teoriškai viliojančiu mastu. Bent jau dažnai esti įtikima „nacionalinį interesą" suvokti kaip politiką, apibrėžiamą besivaržančių biurokratijų kovoje dėl galios ir taip pavadinamą pažymint laimėtojos sėkmę. Šios idėjos tiesmukas variantas veikėjus daro grynai institucinius. Vyrai ir moterys arenoje pasirodo tik kaip biurokratijų, pasiuntusių juos į tą stumdalynę, ruporai ar marionetės. Šios biurokratijos formuoja struktūras, iš kurių padarinių susidaro įspūdis, tarsi jos turėtų savą gyvenimą ir galią. Jos parenka, iškelia ir išugdo tokius žmones, kurie situacijas suvoks ir veiks jose atsižvelgdami į savo biurokratinę padėtį. Ši versija – skubame pridurti – yra griežčiau struktūrinė–funkcionalistinė, negu

siūlytų Allisonas ir kiti, bet ji tėra ribinis atvejis, kurį galime lyginti su tokiu pat grynu Racionalaus veikėjo modeliu[10].

Šitaip tiesmukai idealizuoti modeliai skyrium nė vienas neatrodo patrauklus. Viena vertus, Racionalaus veikėjo mėginimas ignoruoti biurokratijų indėlį į tautinių valstybių sprendimus atrodo tiesiog neįtikėtinas. Kita vertus, lygiai taip pat aišku ir tai, kad biurokratai apgalvotai renkasi priemones savo tikslams siekti, taigi tam tikra prasme yra racionalūs veikėjai. Todėl kyla pagunda reikalauti, kad nuolaidą darytų ir viena, ir kita pusė. Dabar svarbu tai, kad racionalaus pasirinkimo teoriją taikant užsienio politikai tautinė valstybė nebūtinai turi būti pagrindinis vienetas. Nuolaida iš Racionalaus veikėjo pusės reikštų, jog šis modelis prireikus nesunkiai būtų pareguliuojamas nuo tautinių valstybių prie individų. Bent jau retsykiais Jimmy's Carteris turi būti suprastas kaip Jimmy's Carteris, siekiąs maksimalaus tikėtino naudingumo, o ne kaip Jungtinių Valstijų, siekiančių JAV interesų, įsikūnijimas. Su sąlyga, kad Jimmy's Carteris nėra tarsi pats sau įstatymas, o nuspėjamas individas, modelis išlaiko racionalaus ir ekonomiško žmogaus šerdį, bet ir įgyja daugiau lankstumo. Nuolaida, daroma Biurokratinės politikos modelio, reikštų sutikimą, kad biurokratai, tarnaudami savo biurokratinėms organizacijoms, mąsto patys už save. Padarius šias nuolaidas, abu modelius galima dailiai sujungti ir užsienio politiką padaryti ekonomiškai racionalių biurokratų teritorija. Tačiau liktų demarkacijos problema. Žmogaus poziciją lemtų ir kėdė, ir mąstymo būdas, o šio santykio proporcijas dar reikėtų tyrinėti. Bet svarbiau-

[10] Pateikdamas Biurokratinės politikos modelį, Allisonas neaptaria, kaip formuojasi prioritetai (Allison, *Essence of Decision*, p. 166–168), o tik akcentuoja suvokimų ir asmenybės įtakos svarbą, tačiau iš jo modelio veikimo aiškėja, jog prioritetus vis dėlto lemia užimama padėtis. Todėl mes iš tikrųjų tiesmukai apibūdinome šio modelio mechanizmą, bet sykiu atsižvelgėme į tai, kaip Allisonas realiai naudoja šį modelį aiškindamas veikėjų pozicijas Kubos raketų krizės metu, nes modelis, nors Allisonas ir tvirtina priešingai, iš esmės yra deterministinis, ir biurokratinė padėtis jame stelbia kitus prioritetų šaltinius.

sią teorinį ginčą pavyktų derybomis išspręsti, ir nė vienai šaliai nereikėtų įsileisti „asmenybių".[11]

Filosofiniu požiūriu mes paprieštarautume, kad *abu* modeliai klaidingai suvokia veiksmo prigimtį. Trumpai drūtai tariant, abu pernelyg mechaniški. Jei grynas biurokratas būtų vien marionetė, o grynas *homo economicus* – vien prioritetų rinkinys, sujungtas su kompiuteriu, tai būtų nuostabu, jeigu jų mišinys nebūtų iš anksto sunkiau programuojamas negu kiekvienas atskirai. Tačiau tai reikia įrodyti veiksmo filosofiją siejant su vaidmenų teorija, o tatai geriau pavyks, jeigu argumentai rasis nagrinėjant pavyzdį. Stabtelėkime pasigilinti į įkaitų krizę ir patikrinti modelių kompromiso galimybes.

Kaip jau minėta, 1980 metų kovo pabaigoje prezidentas Carteris ir svarbiausi jo patarėjai nematė didelės perspektyvos išvaduoti įkaitus derybomis. Argumentų už gelbėjimo misiją kaupėsi, bet įvyko esminis skilimas dėl karinės jėgos priimtinumo. Ketvertas asmenų agitavo už gelbėjimo misiją iš pat pradžių, o valstybės sekretorius Cyrus Vance'as nuolat atkalbinėjo nuo jėgos naudojimo. Kovo 22-osios posėdyje nutarta, jog žvalgybos skrydis, kurio tikslas – patikrinti pirmąjį nusileidimo dykumoje tašką, gali įvykti. Sprendimas įgyvendinti gelbėjimo misiją priimtas balandžio 11-ąją. Vance'o ariergardiniai prieštaravimai balandžio 15-osios posėdyje atmesti. Dvi pagrindinės frakcijos (ketvertas „vanagų" ir „balandis") atkakliai laikėsi savo, lemiamas veiksnys buvo paties prezidento Carterio ir jo „rėmėjų" grupės pasikeitusi nuomonė. Ši grupė egzistavo prezidentūros dėka ir buvo lojali prezidentui. Kadangi netolimoje ateityje laukė prezidento rinkimai, o derybos per artimiausius penkis šešis mėnesius vargu ar būtų davusios pageidaujamų rezultatų, šie žmonės darė tam tikrą spaudimą prezidentui versdami „ką nors daryti". Reikėjo imtis veiksmų, kad būtų galima atremti respublikonų kaltinimus neryžtingumu ir sustabdyti grėsmingą prezidento reitingo visuomenės akyse smukimą.

[11] Allisonas iš tikrųjų pasiūlo tokią kombinaciją, išnašoje rašydamas: „Kaip kiekvienas [biurokratinis] žaidėjas rikiuoja savo interesus... yra subtilus, sudėtingas klausimas. Tam tikra prasme žaidėjai atrodo perėję I modelio [Racionalaus veikėjo] analizę" (*Essence of Decision*, p. 171).

Balandžio pradžioje jau tik vienas Cyrus Vance'as priešinosi vieningai kitų nuomonei, kad prezidentas Carteris turi mėginti įvykdyti gelbėjimo misiją.

Dėmesio verta tai, kad lemtingame balandžio 15-osios posėdyje Vance'as nedalyvavo. Balandžio 14-ąją jis išvyko į Floridą „seniai reikalingo atokvėpio". Kadangi jis buvo viešai pareiškęs savo nusistatymą netgi prieš žvalgybos skrydį, dėl kurio buvo nutarta kovo 22-ąją, kiti dalyviai negalėjo abejoti, kad jis nepritars ir gelbėjimo misijai, ir, tiesą sakant, jie buvo juo labai nepatenkinti ir nusivylę. Ir tai, kad jam nebuvo pranešta, jog balandžio 11-ąją bus siūloma gelbėjimo misija, verčia manyti, kad jis buvo išstumtas sąmoningai[12]. Posėdyje Vance'ui atstovavo Warrenas Christopheris, kuris, išgirdęs pasiūlymą, griežtai pasisakė prieš. Tuomet prezidentas Carteris jį klaidingai informavo, neva Cyrus Vance'as sakęs, jog iškilus karinių veiksmų būtinumui jis pritarsiąs gelbėjimo misijai. Christopheris nebuvo šio siūlymo iš anksto aptaręs su Vance'u (ir klaidingai manė jį tai žinant) ir pajutęs, kad jo nuomonei niekas nepritaria, formaliai jos kaip opozicinės neįregistravo. Kai grįžęs Vance'as iš Christopherio sužinojo, kas įvyko, jis nuėjo pas prezidentą ir išklojo ilgą prieštaravimų sąrašą. Tuos prieštaravimus jis pateikė ir balandžio 15-ąją, kai grupė vėl susirinko į posėdį. Tačiau jie buvo sutikti „kurtinančia tyla". Sprendimas buvo patvirtintas, ir balandžio 21-ąją Vance'as pareiškė atsistatydinąs, nors ir suprato, kad apie jo atsistatydinimą bus paskelbta tik tada, kai gelbėjimo misija jau bus įvykusi – nesvarbu, kokiu rezultatu ji baigtųsi. Apie Vance'o atsistatydinimą paskelbta balandžio 28 dieną.

Iš pirmo žvilgsnio ši kronika rodo Biurokratinės politikos modelio pranašumą[13]. Dalyviai rinkosi politinius prioritetus, nuosek-

[12] Dalyviai memuaruose tvirtina, kad Vance'o „atsitiktinai nebuvę"; patsai Vance'as teigia buvęs paliktas už borto sąmoningai. To meto spaudos pranešimai rodo, kad jis iš tikrųjų išstumtas tyčia. Žinant jo plačiai pagarsėjusį priešiškumą gelbėjimo misijai ir kitų sprendimo priėmėjų grupės narių sutarimo mastą, atrodo įtikimiausia, jog posėdis buvo paskirtas žinant, kad tuo metu Vance'as bus išvykęs.

[13] Šis argumentas pateikiamas S. Smith, „Policy Preferences and Bureaucratic Position: The Case of the American Hostage Rescue Mission", in: *International Affairs*, 1985, 61(1), p. 9–25.

liai atitinkančius jų padėtį. Cyrus Vance'as (ir Warrenas Christopheris) žvelgė iš valstybės departamento pozicijų, plačiau suvokdami šio žingsnio reikšmę padėčiai Viduriniuose Rytuose, ypač jo padarinius, susijusius su Sovietų Sąjungos įtaka regione. Svarbu ir tai, kad įkaitai buvo valstybės departamento tarnautojai. Atkreipkite dėmesį, kad Vance'as ir Christopheris dėl pasiūlymo pasisakė vienodai, nors ir nebuvo dėl to taręsi, – tai rodo didžiulę Biurokratinės politikos įtaką. Su nacionaliniu saugumu susiję asmenys krizę vertino nacionalinio saugumo požiūriu. „Prezidento rėmėjai" nervinosi dėl to, kaip užsitęsusi aklavietė, prezidento pirmajai kadencijai einant į pabaigą, atsilieps jo šansams vėl būti išrinktam. Lojalumas užimamai padėčiai toks akivaizdus, kad net galima įtarti, jog sukeitus dalyvius vietomis būtų susikeitę ir jų prioritetai.

Bet vos pamėginę įsivaizduoti Brzezinskį burkuojantį balandžiu budriai suklūstame. Apskritai prieš keldami mintį apie šį ornitologinį stebuklą, turime aiškiai teoriškai apsibrėžti santykius tarp veikėjų užimamos padėties ir jų pasirinkimų. Toliau ir pamėginsime kaip įmanydami geriau tai paaiškinti įvardiję veiksnius „vaidmenimis" ir „motyvais".

PERDIRBAME MODELIUS: VAIDMENYS IR MOTYVAI

Netgi supaprastinus pasirinkimo galimybes ir nuslopinus dvejones, įkaitų krizės metu priimti sprendimai neparemia idėjos, kad užimama padėtis *diktuoja* visus veiksmus. Apibrėžti „vaidmenį" kaip „dinamišką socialinės padėties aspektą" (taip daryti dažnai raginami pradedantys studijuoti sociologiją) – tai tik pradžia. Kaip toji dinamika veikia? Mūsų nuomone, esmė yra ta, kad vaidmens imperatyvai ir varžo veikėjus, sąveikaujančius su kitais, ir įgalina juos. Varžymo elementą suvokti lengviau. Biurokratinės politikos modelį įsivaizduokite apimantį:

1) rinkinį pripažintų *postų*, kurių kiekvienas turi savo galią;
2) normatyvinius lūkesčius, sudarančius kiekvieno, užimančio tam tikrą postą, *vaidmenį*;
3) klusnius *veikėjus*.

Klusnius veikėjus varžo su jais siejami normatyviniai lūkesčiai, kuriuos įtvirtina sankcijos. „Normatyviniai" nurodo ne tai, kas normalu ar įprasta, bet tai, ko reikalaujama, tad vaidmens deramai neatlikus laukia kritika, cenzūra ir bausmė. Lūkesčiai iš dalies susiję būtent su tais postais, iš dalies – su kitais veikėjais, užimančiais kitus postus ir įvairiomis aplinkybėmis tampančiais vaidmens partneriais (ar oponentais). Šiuo požiūriu vaidmenys ir įgalina, nes postas – reikalavimų šaltinis – yra ir šaltinis galios, leidžiančios tuos reikalavimus įvykdyti. Bet reikalavimai iš esmės skamba kaip įsakymai, varžantys veiksmų laisvę.

Tačiau netrukus ima aiškėti, jog šis aparatas veikėjus veikia gana ribotai. Joks vaidmuo negali būti taip tiksliai apibrėžtas, kad visi sprendimai taptų automatiški. Nėra jokio žinyno – netgi menamo, – kuriame Vance'as galėtų paskaityti straipsnius: „Krizė, įkaitų, Irano, atsakas į, prezidento rinkimų metais..." ir t.t. Yra specifinės vaidmens atlikėjo pareigos, nuorodos „daryk taip" ir „negalima anaip", kurios riboja tai, ką galima mėginti daryti. Bet yra ir tam tikra neapibrėžtumo sritis, valdoma vien bendros pareigos veikti taip, kad vėliau galėtum save pateisinti ir neprarasti tiek darbo, tiek patikimo žmogaus reputacijos. Pavyzdžiui, tai, kad įkaitai buvo valstybės departamento tarnautojai, ypač didino Vance'o atsakomybę už jų saugumą, bet neįpareigojo priešintis gelbėjimo operacijai. Jam iš tiesų buvo sunkiau tokiai operacijai pritarti, tačiau tai neatėmė galimybės argumentuoti, kad drąsus kursas vis dėlto būsiąs saugesnis arba kad riziką pateisina kiti valstybės interesai. Kitaip sakant, „normatyviniai lūkesčiai" niekada nebūna griežtai apibrėžti ir tampa išbaigti tik siejami su bendro pobūdžio reikalavimu stengtis padaryti viską, ką gali, savos biurokratinės organizacijos labui.

Vaidmeniui taip pat būdingas nenuoseklumas – bent jau tam tikromis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, labai galimas daiktas, jog prezidentas neturėjo nė vienos galimybės veikti taip, kad patenkintų visų jam reiškiamas pretenzijas. Labai dažnai pasitaiko situacijų, kai laimėti neįmanoma. Subtilesnis nenuoseklumo šaltinis yra tas, kad vaidmenys neretai apibrėžiami vidinių biurokratinės organizacijos manevrų metu ir lieka šių konfliktų pažymėti. Pavyzdžiui,

valstybės departamentas valstybės sekretoriaus darbą dažnai vertina prieštaringai, ir tai anaiptol nestebina, turint galvoje, kad ir pats valstybės departamentas yra būrys asmenų, vaidinančių skirtingus vaidmenis – kaip, beje, ir kiekviena kita biurokratija. Net kai vaidmuo sąlygoja pirmenybės taisykles, jos dažniausiai esti apytikrės ir palieka veikėjui tam tikrą teisę rinktis vieną iš dviejų nesuderinamų galimybių.

Negana to, kiekvienas vaidmens atlikėjas turi keletą vaidmenų. Visi dalyvavusieji lemiamuose posėdžiuose buvo įpareigoti įkaitų atžvilgiu. Nors galima būtų teigti, kad ši pareiga įėjo į kiekvieno jų atstovaujamą vaidmenį (ne tik valstybės sekretoriaus, bet ir valstybės saugumo patarėjo), tiksliau, kad Brzezinskis dalyvavo situacijoje *ne tik* kaip valstybės saugumo patarėjas. Be to, galbūt jis dar buvo ir praktikuojantis tikintysis, ir moraliai neabejingas žmogus. Kai kam gal kyla noras tvirtinti, jog moralė nėra vienas iš vaidmens lūkesčių, nes tai – asmeniškas reikalas (nors jis irgi gali būti sąlygotas, o ne pasirinktas). Bet kol kas atidėdami šiuos ribinius klausimus turime sutikti, kad konfliktas tarp vaidmenų toks pat dažnas kaip ir konfliktas jų viduje. Kai jis įvyksta, veikėjas turi nuspręsti, kuris vaidmuo laimės. O šis sprendimas pačia savo prigimtimi negali būti mechaniškas.

Taigi net ir instituciškai suprantant „padėties" ir „vaidmens" turinį, klusnus veikėjas ne visados esti mechaniškas veikėjas. Tai dar akivaizdžiau iš kitos standartinės vaidmenų analizės, kai sąveikos pasiskolinamos iš teatro. Apie socialinius vaidmenis galima mąstyti pagal analogiją su spektaklio herojais, visuomenės gyvenimo epizodus suvokiant taip, tarsi jie būtų apytikriai numatyti tam tikrai *dramatis personae* grupei. Šią dramaturginę analogiją galima interpretuoti dvejopai – visiškai skirtingai, bet nė vienu atveju nepaverčiant veikėjų mechaniškomis figūromis, nes ir vienas, ir kitas iš šių būdų neišsiverčia be vaidmens distancijos sąvokos. Pagal paprastesniąją interpretaciją, veikėjai, tarsi pjesės herojai, tai užsideda kaukes, tai jas nusiima. Pasak šio aiškinimo, „valstybės saugumo patarėjas" yra vaidmuo, kurį Brzezinskis gali vaidinti turėdamas asmeniškų tikslų, ir šie tikslai gali būti arba nebūti glaudžiai susiję su jo padėties reikalavimais. Tačiau jis pri-

valo sugebėti pateisinti savo veiksmus nacionalinio saugumo interesais, nes jo paskirtis – atstovauti valstybės saugumui. Bet tikrieji jo veiksmų motyvai nebūtinai sutampa su jo skelbiamais motyvais. Kad ir ko būtų vertas šis teatrinis aiškinimas, veikėjai čia anaiptol nėra mechaniški.

Skubame pridurti, jog šią analogiją nebūtinai reikia interpretuoti būtent taip. Pagal kitą teatro interpretaciją, aktoriai jau nėra tarsi pjesės herojai, bet į juos persikūnija. Prisiminkime, pavyzdžiui, Johno Gielgudo ar Lawrence'o Olivier sukurtus Karaliaus Lyro vaidmenis. Šįsyk vaidmens skirtumus lemia ne skirtingi asmeniniai tikslai, o skirtingos pjesės prasmės interpretacijos. Kitaip sakant, vaidmens distancija gali būti suprantama ne kaip žvilgsnis iš už pjesės, bet kaip atsajus vertinimas esant joje. Kaip paaiškės skyriaus pabaigoje, būtent tik taip mes ir rekomenduojame interpretuoti šią analogiją. O kol kas tik tvirtiname, kad pagal abu šios analogijos aiškinimus vaidmenų teorijos „klusnumo" sąvoka yra pakankamai lanksti ir patvirtina tai, kad vaidmenys ir įgalina, ir varžo. Tačiau, savaime suprantama, scenarijus dėl to nesikeičia, ta pati ir pjesės pabaiga! Mes nesiimame tiksliai atsakyti į klausimą, kokiu mastu jie varžo ir kokiu įgalina.

Mūsų nuomone, vaidmenys įgalina ta prasme, kad priskiria tam tikriems žmonėms tam tikras, ne iki galo apibrėžtas pareigas ir suteikia galimybes (dažnai neadekvačias) tas pareigas įvykdyti. Pagal šį požiūrį, galiausiai nėra jokio pakaitalo paties veikėjo gebėjimui spręsti. Tačiau šie sprendimai neturi būti suvokiami kaip atsirandantys iš kokios nors veikėjui būdingos ypatybės, nesusijusios su vaidmeniu. Kai vėliau veikėjai paprašomi atsiskaityti, svarstomas jų pareigų vykdymas, o ne – ar bent ne visuomet – jų sąžiningumas. Taigi Vance'o pareiga buvo kalbėti valstybės departamento vardu, o šis buvo ypač susirūpinęs savo tarnautojų saugumu. Jis pats sprendė, ką sakyti ir kaip vaidinti savo vaidmenį. Jis buvo atsakingas už tai, kaip ėjo pareigas, bet jo posto teikiamos galios, matyt, neužteko, kad jo vieno balsas turėtų persvarą, nesvarbu, kaip jis ta galia būtų naudojęsis.

Šis Biurokratinės politikos modelio variantas mums atrodo daugiau žadantis negu tas, kur visa veikėjo veikla (arba didžioji jos

dalis) siejama su jo padėtimi ir nepastebima, kad užimama padėtis ir įgalina, ir varžo. Toks modelis niekaip nepaaiškina, kodėl vienos padėtys turi daugiau *galios* negu kitos, ir verčia įtarti, kad vis dėlto *asmenybė* gali daugiau lemti ta galia naudodamasi, ypač elitinėse sprendimų priėmimo grupėse, negu, regis, tiktų bet kuriam šio modelio variantui. Netrukus imsimės šiuos klausimus gvildenti. Bet iš pradžių perdirbsime Racionalaus veikėjo modelį, kad jis nebūtų toks mechaniškas.

Standartiniai šio modelio variantai, pavyzdžiui, tas, kurį anksčiau pateikėme, regis, atmeta bet kokią išankstinę prielaidą apie proto veiklą. Racionalus veikėjas yra tiesiog toks, kuris, veikiamas suvaržymų, siekia maksimaliai padidinti tikėtiną naudingumą, – šį kriterijų galima lygiai taip pat sėkmingai taikyti ir žmonėms, ir tokiems vienetams kaip firmos ar tautinės valstybės. Tačiau čia glūdi tipiška filosofinė prielaida. Tai prielaida, jog veiksmas randasi iš įsitikinimo ir troškimo derinio, kai impulsą teikia, arba, vaizdžiai tariant, varomoji jėga yra troškimas. Šios prielaidos šaltinis – Davido Hume'o *Traktatas apie žmogaus prigimtį* (1739), kurį jau minėjome kaip didingą mėginimą nusakyti, kaip gali būti padėti mokslo apie protą pamatai. Esmingas yra šios prielaidos teiginys apie „Proto" santykį su „Aistra" (arba, kalbant moderniais terminais, informacijos ir jos apdorojimo santykį su prioritetais). Pasak Hume'o, „Protas vienas pats niekada negali motyvuoti jokio valios akto"; „Protas tėra ir tegali būti aistrų vergas, jis niekada negali pretenduoti į jokias kitas pareigas, kaip tik joms tarnauti"[14]. Mokslas apie protą tiria, kaip aistros paverčiamos veiksmais ir kaip protą galima priversti geriau joms tarnauti.

Dabar verta stabtelėti ir atkreipti dėmesį į tai, ką ši prielaida paaiškina apie racionalų veiksmą ir ko ji nepaaiškina. Ji leidžia daryti išvadą, kad Protas, būdamas tik aistrų vergas, neturi balso spręsti apie veikėjo prioritetus, jeigu jie nuoseklūs. Iš čia kyla idėja, kad motyvacija glūdi tam tikruose prioritetuose, o dėl tikslų

[14] D. Hume, *A Treatise of Human Nature* [1739], red. L.A. Selby-Bigge, Oxford: Oxford University Press, 1978, II knyga, 3 dalis, 3 skirsnis. Išsamų komentarą žr.: B. Stroud, *Hume*, London: Routledge and Kegan Paul, 1977.

racionalumo negali kilti jokių abejonių. Tačiau ji *neleidžia* daryti išvados, kad racionalus veiksmas visuomet turi būti motyvuojamas savais interesais, t.y. „savanaudiškas". Veikėjų motyvai negali būti vien įsitikinimas (taigi ir grynas įsitikinimas, jog kuris nors poelgis moraliai teisingas), bet tarp jų troškimų motyvų gali pasitaikyti ir užuojauta ar meilė kitiems žmonėms. Kitais žodžiais tariant, jų aistros turi būti jų aistros, bet nebūtinai egoistiškos tikrąja prasme. Ne apibrėžimo reikalas, bet empirinė problema yra klausimas, ar žmonės savanaudžiai tikrąja prasme, taip dažnai savaime aiškia laikoma ekonomistų ir kitų, kuriems ekonomistai imponuoja.

Mes nesakome, kad Hume'as teisus. Iškilūs šaltiniai, tarp jų ir Thomo Hobbeso *Leviatanas,* byloja priešingai. Bet mes tikrai norime pabrėžti, kad Racionalaus veikėjo modelio nederėtų grįsti siaura savo intereso idėja aiškiai jos neargumentuojant. Mes taip pat netvirtiname, kad Hume'as teisus teigdamas, jog „Protas vienas pats niekada negali motyvuoti jokio valios akto". Iš iškilių priešingai teigiančių šaltinių paminėtinas Immanuelis Kantas, kurio pareigos etiką grindžia įrodymas, jog racionalų veikėją gali paskatinti veikti vien pripažinimas, kad poelgis bus teisingas. Todėl Racionalaus veikėjo modelio šalininkai neturėtų neargumentuodami laikyti savaime suprantama net ir to, kad prioritetai būtinai esti duoti. Bent jau teoriškai šis modelis galėtų numatyti galimybę racionaliems veikėjams patiems nusistatyti prioritetus. Hume'o proto filosofija akivaizdžiai lipa ant kulnų Maxo Weberio instrumentiškai racionalaus veiksmo idealiam tipui. Bet ji gali būti atremiama – arba aistras apribojant siauru egoistišku „savu interesu", arba išplečiant Proto veiklos sritį.

Taigi standartinį Racionalaus veikėjo modelį, kuris išreiškia pernelyg mechanišką požiūrį į proto veiklą, galima padaryti lankstesnį. Kitaip sakant, Proto nereikia laikyti vien procesoriumi, kuris, keičiantis veikėjo situacijai, generuoja jo elgesį taip, kad maksimaliai būtų patenkinami iš anksto apibrėžti prioritetai. Veikėjui turi būti suteikta kuo daugiau erdvės pačiam spręsti, taigi padaryti vietos ką tik išdėstytoms idėjoms apie biurokratinius vaidmenis. Bet mes būtinai turime skirti du būdus, kaip galima mėginti

sujungti šiuos modelius. Vienas būdas – biurokratiniame veikėjo poste kuriamus prioritetus įtraukti į informaciją apdorojančio veikėjo prioritetų sąrašą. Taip aiškinamas veiksmas vis dar tebėra mechaniškas, nes sujungus biurokratinį mechanizmą su kompiuteriniu nebus nieko mažiau mechaniška negu vienas ir kitas skyrium. Kitas būdas – pakeisti teorinį vaidmenis atliekančio ir įžvalgiausiai veiksmų kryptį pasirenkančio veikėjo pobūdį. Tačiau pernelyg didelis lankstumas kelia grėsmę Hume'o tikslui sukurti *mokslą*[15].

ASMENYBĖ IR GALIA

Pademonstravome, kaip galima perdirbti abu modelius – Racionalaus veikėjo ir Biurokratinės politikos, – kad jie paaiškintų ir suteikiamą galią, ir suvaržymus. Kad būtų aiškiau, prie ko tai veda, dabar plačiau panagrinėsime asmenybę ir jos reikšmę naudojantis galia. Galėtume tikėtis, kad lankstesniame Racionalaus veikėjo modelyje rasis vietos asmenybei. Bet, kaip jau minėta, tai priklauso nuo būdo, kuriuo pasiekiamas lankstumas. Jei tai darome vien praturtindami veikėjo prioritetus, modelis vis tiek veiks išlygindamas individualius skirtumus. Jį vis tiek sudarys universalus kompiuterinis įrenginys, užprogramuotas bet kokiems veikėjų turimiems prioritetams. Jei prioritetus paprasčiausiai nustato biurokratinės padėties reikalavimai, mes nepažengėme nė žingsnio į priekį.

Tad pamėginkime smarkiai pakeisti racionalaus veikėjo charakterį pabrėždami vaidmenų atlikimo neapibrėžtumą ir praplėsdami Proto veiklos sritį. Pavyzdžiui, pamąstykime apie „vanagiškumo" veiksnį. Biurokratinei politikai būdingas tvirtinimas, jog kai kurie postai reikalauja vanagiškų asmenybių, todėl į juos ir parenkami atitinkami veikėjai, taigi šių prioritetai gali būti nuspėjami. Mums tai atrodo pernelyg supaprastintas požiūris į posto „reikalavimus". Užuot mąstę taip, verčiau laikykime „vanagiškumą" ne „medžiaga", o tam tikros rūšies veikėjo interpretacija,

[15] Tolesnį šio klausimo nagrinėjimą žr.: M. Hollis, *The Cunning of Reason,* Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 5 ir 6 skyrius.

kuria jis grindžia savo sprendimus, priimamus nepakankamai atsižvelgiant į informacijos ir skaičiavimo taisykles.

Šiuo momentu būtų paranku pasitelkti Racionalaus veikėjo modelį. Tačiau standartiniu jo variantu vadovautis netikslinga. Nėra tokio dalyko kaip „vanagiškas duomenų apdorojimas", nes skaičiavimo įrenginys universalus. To nepakanka. Juk per lemiamus posėdžius aplink prezidento stalą sėdėdavusiai grupei teko milžiniški faktų interpretavimo, jų svarbos pasvėrimo uždaviniai, be to, reikėjo įvertinti tikėtinas reakcijas į Jungtinių Valstijų žingsnius. Mūsų nuomone, šios problemos klaidingai apibūdinamos kaip būtinumas tiksliai paskaičiuoti neapibrėžtomis aplinkybėmis. Grynam skaičiavimui toje situacijoje tebuvo labai maža galimybių, o interpretacijos, kuriomis jis galėjo būti grįstas, galėjo duoti visiškai kitokį rezultatą. Kitais žodžiais tariant, pernelyg daug erdvės buvo palikta savarankiškam vertinimui. Asmenybės tipai esti svarbūs, nes jie daro tam tikrą poveikį veikėjo nuomonei, kai jis mėgina nuspręsti, kokia veiksmų eiga būtų geriausiai motyvuota. Juos reikėtų nagrinėti bent jau tiek pat priskyrus prie „įsitikinimų", kiek ir prie „troškimų".

Tad racionalaus sprendimo idėją reikia atsieti nuo ribinio atvejo – tobulo skaičiavimo turint tobulą informaciją – ir perdirbti į motyvuoto įsitikinimo ribinį atvejį. „Vanagai" ir „balandžiai" skirtingai motyvuoja ir savo duomenų interpretacijas, ir savo lūkesčius, jog kurie nors veiksmai duos vienokį, o ne kitokį rezultatą. Tačiau jau pats motyvų pateikimas yra motyvuoto debatų proceso dalis. Perdirbtas Racionalaus veikėjo modelis, galįs ką nors svaraus pasakyti apie šį procesą, būtų labai vertingas įrankis tarptautiniams santykiams tyrinėti.

Debatai ir diskusijos turi akivaizdų bruožą – jų metu paveikiami dalyvių įsitikinimai. Mes nenorime pasakyti, kad dalyvaujantys asmenys yra racionalūs šventieji, kurie visada pasirenka teisingesnius argumentus. Pasitaiko, pavyzdžiui, „grupinio mąstymo" daromo spaudimo, kuris gali smarkiai paveikti suvokimą ir vertinimą tokiais būdais, kokių nerastume logikos žinyne[16]. Be to, kai

[16] Žr. S. Smith, „Groupthink and the Hostage Rescue Mission", in: *British Journal of Political Science*, 1985, 15(1), p. 117–123.

kada debatai esti tik dirbtiniai – ta prasme, kad juose proto kalba paprasčiausiai manevruoja asmenys, neketinantys nė per žingsnį atsitraukti nuo iš anksto nusistatyto, galbūt biurokratiškai determinuoto požiūrio. Bet mes, aišku, vaizduojamės, kad žmonės, sėdantys drauge spręsti užsienio politikos klausimų, tam tikra prasme elgiasi neapibrėžtai. Kai veikėjai nėra iš anksto nusistatę, jie ieško motyvuotų sprendimų, ir asmenybė teisėtai dalyvauja formuojant kolektyvinį sprendimą. Tarptautinių Santykių teorijos kalba sakytume, jog asmenybė yra lemiamas veiksnys, formuojantis atskirų sprendimų priėmėjų proto nuostatas ar įsitikinimų sistemas. Įsitikinimai apie tai, kas turėtų būti, veikia įsitikinimus apie tai, kas yra. Tatai ypač teisinga tais atvejais, kai įsitikinimų sistemos esti „uždaros", t.y. informacija apdorojama tokiu būdu, kad būtų sumažintas kognityvus disonansas, o sykiu informacijai neleidžiama pajudinti giliai įaugusių įsitikinimų. Tai irgi yra klaidingo suvokimo šaltinis.

Tad „asmenybę" galima įtraukti iš dalies parodant, kaip biurokratiniai postai esti tinkami tam tikroms asmenybėms, o dar labiau – perdirbant abiejų modelių santykį. Mūsų vaidmens atlikėjas nėra uždaras procesorius, kuriam medžiagą teikia kuri nors biurokratija. Vaidmenys reikalauja savarankiško vertinimo, o tai apima motyvuotą įsitikinimą, savarankišką tikslų pasirinkimą ir įžvalgumą. Šie elementai netelpa į „informacijos apdorojimo" sąvoką. Taigi siūlome pataisyti Racionalaus veikėjo modelį, kad jis juos sutalpintų. O tai keičia ir modelių santykį, nes biurokratinis ir kalkuliacinis vaidmenų atlikimo aspektai dabar susilieja. Mes netvirtiname, kad šitaip visiškai įveikiamas „asmenybės" kintamasis, nes būtų keista, jeigu psichologijai nebeliktų ničnieko reikšmingesnio pasakyti apie tarptautinius santykius. Bet mes vis dėlto manome, jog tai jau nėra pašalinis veiksnys, darantis paslaptingą įtaką. Šiaip ar taip, dabar grįžkime prie keblesnio galios klausimo.

Pradiniams abiejų modelių variantams būdingas skirtingas požiūris į galios prigimtį ir veikimą. Kol kas Biurokratinės politikos modelis priskiria biurokratinėms struktūroms įvairaus masto galią, kuri pasireiškia vienos biurokratijos gebėjimu stelbti kitą. Racionalaus veikėjo modelyje iki šiol galia būdingai pasireiškia veikėjo paklusimo kaina ar veikiau kainų sistema, kurioje sandė-

riai sudaromi su didesne ar mažesne nauda vienam ar kitam veikėjui. Nei vienas, nei kitas modelis, mūsų nuomone, neatskleidžia tikrosios esmės, o pamėginus juos sujungti, kyla galvosūkis dėl jų santykio. Svarbiausi klausimai – kaip galia funkcionuoja ir kokiu mastu sistemoje lokalizuoti jos šaltinius. Pasiaiškinsime juos mėgindami atsakyti, kaip vienas veikėjas ar veikėjų grupė gali primesti kitam vienokį ar kitokį rezultatą.[17]

Geriausiai galia pasireiškia ginčijamo sprendimo momentu. 1980 metų kovo 22 dieną Cyruso Vance'o prieštaravimai planuojamai žvalgybos misijai buvo nustelbti. Balandžio 11-ąją jo argumentai prieš gelbėjimo misiją atmesti *in absentia*. Balandžio 15-ąją jo mėginimas asmeniškai išdėstyti juos sutikti „kurtinančia tyla". Bet netgi iš šios paprastos įvykių sekos aiškėja, kad galia neapsiriboja atviru konfliktu. Balandžio 11-osios posėdyje niekas atvirai nebalsavo prieš. Vance'as buvo iš anksto nustumtas į šoną, o jo atstovas, nors ir išreiškė valstybės departamento abejones, primygtinai nepareikalavo balsuoti. Be to, numatytas svarstyti gelbėjimo misijos klausimas net nebuvo įtrauktas į pralaimėjusiai šaliai įteiktą darbotvarkę. Laimėtojai savo galia pasinaudojo dar prieš prasidedant posėdžiui.

Dėmesys krypsta į ankstesniąją manevravimo pakopą, kai prezidento rėmėjai apsigalvojo ir panoro gelbėjimo misijos. Šis poslinkis reiškė valstybės departamento pralaimėjimą, nes vanagai įgijo daugumą, kuria galėjo kliautis. Tačiau pagrindinė šios permainos priežastis buvo pasikeitusi viešoji nuomonė, o ne gynybos atstovų veikla. Kadangi manevravimas ir nušalinimas nekelia jokių teorinių neaiškumų, prie jų ilgiau ir nesustosime.

[17] Su dėkingumu prisipažįstame esą didžiai skolingi Stevenui Lukesui ir jo knygai *Power: A Radical View*, London: Macmillan, 1974, taip pat kitiems jo raštams šia tema. Kita pastraipa paremta jo „pirmąja dimensija", kai galia yra gebėjimas laimėti atvirą konfliktą. Tolesnėje pastraipoje kalbama apie jo „antrąją dimensiją", kurios esmė – gebėjimas išstumti priešingus požiūrius iš darbotvarkės. Tačiau dėl „trečiosios dimensijos" mūsų nuomonės išsiskiria: Lukesas ją sieja su realiais interesais, o mes pasitenkiname manipuliavimu priešingais troškimais. (Priešingai nei Lukesas, mes manome, kad žmonės gali naudotis galia anaiptol ne tik atsižvelgdami į savo realius interesus.)

Keblusis galios aspektas susijęs su prioritetų inžinerija. Pirmasis galios išbandymas vyksta per atvirą konkuruojančių prioritetų konfliktą, antrasis – per uždarą konfliktą dėl išankstinės darbotvarkės, t.y. irgi tarp besivaržančių prioritetų, o trečiasis – per konfliktą dėl prioritetų formavimo. Veikėjas A turi pastebimai didesnės ir svarbios galios prieš veikėją B, jei susidūręs su B prioritetu x, teikiamu prieš y, gali priversti B teikti pirmenybę y, o ne x. Tai, ar B prioritetų pasikeitimas yra A galios rezultatas, priklauso nuo to, kaip tas pasikeitimas įvyksta. Pavyzdžiui, politiniai prioritetai reaguoja į naują informaciją. Iš esmės tatai įvardytina kaip racionalus apgalvojimas ir nelaikytina išorine inžinerija; bet kai pokytį lemia tyčinis dezinformavimas – tai jau inžinerija. Jei balandžio 11-osios posėdžio rezultatas būtų priklausęs nuo vienintelio balso, kurį Carteris pašalino klaidingai informuodamas Christopherį, neva Vance'as tuo klausimu nusileidęs, tai jau būtų buvęs naudojimasis galia.

Kai dėmesį sutelkiame į prioritetų formavimąsi, Racionalaus veikėjo modelis patenka į nepalankią padėtį. Ankstesnioji jo atmaina operuoja instrumentinio racionalumo sąvoka, pagal kurią prioritetai esti duoti, o veiksmas randasi kaip racionalaus apgalvojimo rezultatas. Ji nė žodžiu neprasitaria apie prioritetų šaltinį ir įkliūva į pinkles vos tik pripažįstama, kad prioritetai sprendimo procese gali kisti ar būti sąmoningai keičiami. Biurokratinės politikos modelis šiuo požiūriu pranašesnis. Jei biurokratinių vaidmenų atlikėjus laikysime savo pareigų tvarkytojais, dirbančiais iš esmės leidžiamoje teritorijoje tarp to, ko vaidmuo griežtai reikalauja, ir to, ką jis griežtai draudžia, tai manipuliacinį galios aspektą suprasti bus lengviau. Tai, kaip veikėjai interpretuoja savo vaidmenis, priklauso nuo to, kaip jie supranta situaciją, o jų supratimui, kaip ir apsisprendimui veikti vienaip ar kitaip, daug įtakos turi būtinumas rasti tinkamą pasiteisinimą grįžus į savo biurokratinę struktūrą. Jei procesas dėl to tampa per daug sąmoningas, tuomet reikia pripažinti ir tai, kad prioritetus formuoja biurokratinis mąstymas, siejamas su konkrečiomis pareigomis. Kadangi atskiri biurokratai turi dirbti tam tikroje struktūroje ir bendradarbiauti su kitais, pasaulį jie ima regėti tam tikrais būdais. Šie būdai – tai ne tik duomenų interpretavimas, jie apima ir nustaty-

mą, kurie klausimai svarbiausi. Laikytis būtent tos biurokratijos požiūrio ir prioritetų reikia tam, kad pelnytum paaukštinimą.

Taigi mes viliamės prijaukinti ir „galios" kintamąjį. Vaidmenų atlikimo aiškinime tai ne šiaip dalykas, kurio vienos biurokratinės organizacijos turi daugiau negu kitos. Tai gebėjimas, nevienodu mastu reikalingas skirtingoms pareigoms, – su sąlyga, kad veikėjas įgudęs juo naudotis. Šis įgūdis yra vienas iš tų, kurie dalyvauja priimant motyvuotą sprendimą, ir – kadangi tai įgūdis – mes galime suprasti, kaip galios pasiskirstymas tarp įvairių sugebėjimų žaidėjų žaidimo metu gali keistis. Jei leisime sau paspekuliuoti, pasiskirstymas žaidimo pradžioje bent jau iš dalies yra rezultatas, sukauptas iš ankstesnių žaidimų. Kaip ir su „asmenybės" kintamuoju, mes nemanome, kad šitaip išnyksta visi klausimai. Galios struktūrų idėja, pamojus burtų lazdele, neišgaravo. Veikėjas vis dėlto negali iš pamatų pakeisti galios pasiskirstymo tarp biurokratijų. Tačiau mes linkę manyti, jog mūsų vaidmens sąvoka padeda kiek pasistūmėti galios pokyčių supratimo linkme.

VAIDMENYS IR ASMENYS

Kiek ankstėliau pažaidėme idėja, kad Brzezinskis galėtų tapti valstybės sekretoriumi ir pradėti burkuoti balandžiu. Pavadinome tai ornitologijos stebuklu, leisdami suprasti, jog tai neįmanoma. Tačiau žmonės, einantys tam tikras pareigas, kartais iš tikrųjų susikeičia vietomis. Pavyzdžiui, ne vienas Didžiosios Britanijos ministras būdavo paskiriamas į iždą ir tada imdavo įnirtingai įrodinėti priešingai, negu būdavo siūlęs vilkėdamas ankstesnįjį mundurą. Postų ir juose sėdinčių asmenų santykio klausimas lieka erzinančiai atviras, kad ir ką būtume pretendavę išspręsti savąja vaidmens sąvoka[18].

[18] Diskusiją šia tema žr.: G.H. Snyder, P. Diesning, *Conflict among Nations*, Princeton University Press, 1977, p. 297–310; A.L. George, *Presidential Decision-Making in Foreign Policy,* Boulder C.O.: Westview, 1980, p. 55–80; ir R. Betts, *Soldiers, Statesmen and Cold War Crises*, Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1977, p. 174–182 ir 209–212.

Grįžkime prie klausimo, kodėl vanagai yra vanagai. Šis klausimas būtų keblus, jeigu jį būtume uždavę anksčiau, nei abu modeliai buvo perdirbti. Kol Racionalaus veikėjo modelyje kalbėta vien apie „ekonominius" skaičiavimus, o Biurokratinės politikos modelyje – vien apie postus, likdavo spraga painiuose asmenybės klausimuose. Jos negalėjai užtaisyti net sudėjęs nepakoreguotus modelius daiktan. Netiesa, kad politika yra biurokratinės padėties diktuojamos informacijos, kuri įgauna suvokinių formą, produktas, apdorotas lygiai taip, kaip grynoje racionalaus pasirinkimo teorijoje. Netiesa ir tai, jog sąmoningais laikomi sprendimai tėra vien biurokratinės sistemos ratukų dūzgimas, – sistemos, kurioje visi pareigūnai yra perdėm *partis pris*. Kitais žodžiais tariant, vieno modelio pasiūlyta „vaidmens" sąvoka nedera su kito modelio pasiūlyta „motyvo" sąvoka, o sujungti jas galime tik tada, kai abu modeliai yra pertvarkyti. Šio pertvarkymo procese gimsta motyvuoto vaidmenų vaidinimo idėja, paaiškinanti, kodėl vanagai yra vanagai.

Pagrindinė mintis aiškiausiai gali būti suformuluota kaip vaidmens distancijos sąvokos komentaras. Ši sąvoka paprastai nurodo tokį atsajumą nuo vaidmens, kuris sukelia nusivylimą, susvetimėjimą ar slaptus asmeniškus kėslus. Bet mes turime galvoje kitokį atsajumą. Mūsų nuomone, užsienio politiką kuria įvairius postus užimantys asmenys, kuriems tenka žongliruoti pareigų imperatyvais, demonstruoti derybininkų įgūdžius ir būti pasirengusiems vieną momentą paaukoti dėl kito, susiorientuoti vaidmenų konflikte ir interpretuoti kintančią situaciją nešališkumo ir įsipareigojimo mišiniu. Negana to, tikslūs šio proceso ingredientai ir jų proporcijos įvairuoja nelygu vaidmuo. Valstybės saugumo patarėjo vaidmuo 1980-aisiais bet kurį neatsargiai į šį postą paskirtą balandėlį būtų pavertęs visiškai nekompetentingu veikėju. Vanagai lieka vanagais, nes tik vanagai geba išspręsti galvosūkį pareigų, kurioms reikalingas nuoseklus vanagiškumas.

Sykiu kristalizuojasi ir nauja racionalumo koncepcija, kuri bus artimesnė filosofams nei ekonomistams. Mes atmetame „ekonominį" požiūrį, kuris veiksmo motyvus redukuoja į tiksliai paskaičiuotą tikėtiną priemonių naudingumą siekiant nekvestionuojamų tikslų. Mūsų veikėjai informaciją *interpretuoja*, patys *kontruoliuoja* savo vaidmenų atlikimą, *iš naujo vertina* savo tikslus.

Esmę sudaro motyvuotas sprendimas, o ne skaičiavimas kompiuteriu. Skirtumas tas, kad sprendimų priėmimą reikia analizuoti ne išskaidant grupes į individus, o individus – į uždarus procesus. Užuot tai darius, jį reikia suprasti kaip skirtingų, protaujančių vaidmenų atlikėjų tarpusavio sąveiką. Dar daugiau, sprendimai nepriimami akimirksniu, kaip, regis, skatina manyti nuo laiko nepriklausantys mikroekonomikos modeliai. Šiandienos sąveikai puikiai žinomi vakarykščiai susitarimai. Pareigūnai atsineša su savimi galias, suvokimus ir tikslus, kuriuos subrandino ankstesni manevrai. Vakardienos nepažįstantis tyrinėtojas neperpras šiandienos sprendimų motyvų, nes jų prioritetai gali būti ankstesnių biurokratinių disputų rezultatas. Galima būtų pridurti, jog tas pat pasakytina ir apie pačius vaidmenų atlikėjus[19].

Tokia tad pagrindinė mūsų minties kryptis, kurią toliau plėtosime kitame skyriuje. Vis dėlto neduoda ramybės smalsumas: kokie gi tie asmenys, kurie vaidina vaidmenis? Brzezinskis atkakliai lieka pats savimi. Regis, būdingus jo bruožus galima atpažinti visuose jo manevruose. Tačiau padaryti jį unikaliu, aktyviu individu – o jis, be abejo, mėgaujasi toks esąs – vadinasi, sukelti naują grėsmę visam reikalui. Jei užsienio politika galop pasirodys esanti unikalių asmenų kūrinys, mums nebeliks ničnieko pasakyti apie tikrąjį jos veikimą, nors tai turėtų sisteminės aiškinamosios vertės.

Kad išsaugotume struktūros elementus, pasitelkime naują sprendimo proceso elementą – kalbą. Valandėlei grįžkime prie Racionalaus veikėjo modelio iš pradžių išsakytos minties, esą užsienio politika primenanti rinką, kurioje firmos esančios tautinės valstybės, siekiančios pelno atitikmens – savo nacionalinių interesų. Šiame palyginime yra daug tiesos. Vidinė sprendimo kalba yra nacionalinio intereso kalba. Kovo 22-osios, balandžio 11-osios ir 15-osios posėdžiai buvo sukviesti nuspręsti, kaip Jungtinės Valstijos turėtų reaguoti į įkaitų krizę. Pavyzdžiui, valstybės departamento balsas bylojo ne apie tai, kas būtų naudinga valstybės departamentui, bet apie tai, kas geriausia Amerikai. Jau iš pat pradžių, pristatydami Biurokratinės politikos modelį, mes atkreipėme dėmesį, jog „nacionalinį interesą" neretai galima laikyti vien pavadinimu, suteikia-

[19] Žr.: L. Freedman, „Logic, Politics and Foreign Policy Processes", in: *International Affairs*, 1976, 52(3), p. 434–449.

mu politikai, laiminčiai biurokratinę kovą dėl galios. Tai pernelyg atsainus požiūris. Jis leidžia suprasti, kad jei pagrindinis vienetas yra biurokratinė organizacija, tai kalbos apie stambesnį darinį – pavyzdžiui, naciją – ir lieka tuščios kalbos. Kaip pamatysime, aiškinimas iš tikrųjų pasiteisina tik tuo lygmeniu, kuriame vienetai veikia nuoširdžiai įsitraukę, o ne tais, kuriais jiems patogu varinėti kalbas.

Čia esama didžiulio *non sequitur*. Sprendimų priėmimo kalba yra ir manevravimo kalba. Veikėjus ji varžo ir įgalina, nesvarbu, kokių jie siekia asmeniškų tikslų[20]. Kad ir kokiu tikslu vykdytum savo politinę liniją, jis sužlugs, jeigu jo nebus galima pateikti kaip teisėtos ir įtikimos politikos forume, kuriame priimami sprendimai. Kad balandiška politika turėtų bent kiek šansų, balandžiui vanagų kolonijoje reikia apsikaišyti vanago plunksnomis. Tad tam tikra prasme niekada ir nebuvo visiškai klaidinga mąstyti apie monolitiškų nacionalinių interesų siekiančias valstybes. Ta pati išvada pasikartoja ir nusileidus vienu lygmeniu žemiau ir pradėjus apie veikėjus mąstyti siejant juos su įteisinta jų biurokratijų kalba. Valstybės departamento pareigūnai „gyvena" valstybės departamente ir tenai kalba kalba, įkūnijančia jo tikslus ir pažiūras, nesvarbu, kokie būtų jų pačių tikslai ir pažiūros. Jie turi ta kalba kalbėti – nesvarbu, nuoširdžiai ar ne. Todėl ši kalba svarbi mūsų supratimui, nes ji varžo ir įgalina iki šiol jau žinomais būdais. Bet turint galvoje mūsų įžvelgtą vaidmenų vaidinimo plotmę, asmeniniai tikslai vis dėlto kai ką lemia. Galų gale veikėjai turi sugyventi su savimi. Reikalingas ne tik pareigūno, bet ir vidinis nuoseklumas; tad smalsumas ir toliau nerimsta. Tačiau viliamės, jog akcentuodami būtinumą vaidinti vaidmenis apsiribojant vyraujančios kalbos terminais mes padarysime tą smalsų knietulį pakenčiamą, o vaidmenų analizė išliks pakankamai sisteminga.

[20] Tai nepriekaištingai savo istorinėse ir politologinėse studijose įrodė Quentinas Skinneris. Žr., pvz., jo esė „The Principles and Practice of Opposition: The Case of Bolingbroke versus Walpole" knygoje N. McKendrick (sud.), *Historical Perspectives,* London: Europa, 1974, p. 93–128. Platesnę diskusiją žr. M. Hollis, *Models of Man,* Cambridge: Cambridge University Press, 1977, p. 74 ir toliau, taip pat „Say it with Flowers", in: *Proceedings of the Aristotelian Society,* papildomas tomas, 1978. Žr. taip pat J. Tully (sud.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics,* Princeton: Princeton University Press, 1988.

IŠVADOS

Šį skyrių pradėjome fundamentalia problema, kuri kyla visoms užsienio politikos teorijoms, t.y. koks santykis tarp biurokratinės struktūros ir atskirų sprendimų priėmėjų suvokimo. O užbaigėme vaidmens sąvoka, darančia galimą dvipusį procesą tarp biurokratinės struktūros ir veikėjo. Kaip parodė mūsų diskusija dėl galios, negalime tiesiog imti ir sujungti standartinių Racionalaus veikėjo ir Biurokratinės politikos aiškinimų taip, tarsi *homo economicus* kažkokiu būdu būtų *homo sociologicus* kompiuteriu, nes šių modelių vartojamos galios sąvokos nėra viena kitą papildančios. Nenorėjome nė sutaikyti jų pagrindiniu kintamuoju laikydami asmenybę, nes, kaip jau įrodinėjome, nebūtina sutikti, kad asmenybės šaltiniai aktoriaus atžvilgiu yra vidiniai. Kita vertus, nors Biurokratinės politikos aiškinimas atrodė turįs pranašumą, nes kreipia mus į išorinius politinius prioritetų šaltinius (per biurokratinę struktūrą), šis pranašumas buvo reikalingas pernelyg didelės kainos – veikėjus paversti paprasčiausiomis marionetėmis.

Todėl mes įsivedėme tobulesnę vaidmens sąvoką. Vaidmeniui reikalingi savarankiškas vertinimas ir įgūdžiai, bet kartu jis apima ir struktūros, kurioje atliekami vaidmenys, idėją. Šis išplėstos individo veikimo laisvės derinys su vaidmens valdomais prioriteto ir savarankiško vertinimo apibrėžimais, mūsų nuomone, skatina kritiškai peržiūrėti standartinius Racionalaus veikėjo ir Biurokratinės politikos modelius. Tokioms Racionalaus veikėjo teorijoms grėsmę kelia biurokratinių struktūrų poveikis prioritetų formavimuisi; tokios Biurokratinės politikos teorijos iki šiol kliovėsi perdėm mechanišku prioritetų formavimosi aiškinimu, veikėjus paverčiančiu marionetėmis. Sprendimą bandyti išvaduoti įkaitus geriau vyksta analizuoti su veikėjais, o ne su marionetėmis, taip pat pripažinus, jog svarbiausia priežastis, lėmusi politinius prioritetus, buvo biurokratinė padėtis. Mūsiškė vaidmens sąvoka atitinka abu šiuos reikalavimus. Motyvus ji susieja su struktūra ir padaro galimą šiokį tokį lankstumą bei savarankišką vertinimą vaidinant vaidmenį: taigi mes sugrąžiname į areną individą, bet aiškindami užsienio politiką neapsiribojame individais kaip analizės vienetais.

Dabar jau labai aišku, kodėl skrynios atvėrimas neišsprendžia analizės lygmens problemos. Priešingai, problema tampa dar painesnė. Viena vertus, biurokratinius postus galima suvokti kaip sistemą, kurioje vienetai yra racionalūs individai – žmonės. Kita vertus, biurokratinių vaidmenų atlikėjus galima laikyti vienetais sistemoje – tautinėje valstybėje. Kitaip tariant, problema turi keletą sluoksnių, kurių kiekvienam būdinga sistema ir vienetai, o vaidmenų atlikėjų identifikavimas yra esminis dalykas. Skaitytojai turi apsispręsti patys. Bet gal bus pravartu dar tarti žodį kitą apie Aiškinimą ir Supratimą.

Jei būtume sutikę vaidmenis ir motyvus vaizduoti mechaniškai, – esą biurokratijos diktuojančios ir nurodančios formą ir kryptį, o iš anksto užprogramuoti racionalūs veikėjai automatiškai maksimizuoją kintamųjų vertes, – tuomet nedvejodami būtume galėję orientuotis į Aiškinimą. Jei būtume sutarę dėl tokio pavaizdavimo, pagal kurį kūrybingi individai – unikalūs, o vaidmenys kuriami juos vaidinant, tuomet, be abejo, raktą būtų nurodęs Supratimas. Bet iš tikrųjų mes susitarėme dėl lankstumo elementų, būdingų vaidmenims, ir savarankiško vertinimo, būdingo motyvams, taigi palikome erdvės ir Aiškinimui, ir Supratimui. Mokslinė tradicija turi daryti apibendrinimus, bet gali aprėpti ir lankstumą, būtent – subtiliau nusakydama sąlygas, kuriomis ta pati priežastis duoda tą patį padarinį. Hermeneutinė tradicija turi kastis iš vidaus, bet sykiu gali laikyti taisykles ir vaidmenis įtakingais determinuotumo šaltiniais. Nors skyrius į pabaigą suskambo hermeneutiškesne tonacija, jame vis dėlto lieka neišspręstas Aiškinimo ir Supratimo ginčas.

Pratęsdami šį ginčą, privalome iškelti opią problemą. Iki šiol dėmesį buvome sutelkę į sprendimų priėmimo procesą vienoje valstybėje. Bet sprendimų priėmėjai negali racionaliai rinktis negalvodami apie procesą, vykstantį kitose valstybėse. (Akivaizdus Žaidimų teorijos metodo pranašumas yra tas, kad joje kiekvienas žaidėjas apmąsto tikėtinas strategijas, kurias rinksis kiti. Jeigu į Biurokratinės politikos modelį nebūtų pavykę inkorporuoti šio bruožo, modelis būtų pasmerktas.) Problema yra ką kiekviena sprendimų priėmimo grupė turi manyti apie kitas grupes. Ar Jung-

tinių Valstijų politikos lėmėjai turėtų manyti, kad rusai vadovaujasi savo interesais (taigi taikyti kurį nors realistinį ar Racionalaus veikėjo modelio variantą), ar jie turėtų nagrinėti Rusijos biurokratinės organizacijos schemas (t.y. taikyti Biurokratinės politikos modelį?). O gal iš tikrųjų jie turėtų mąstyti apie konkrečias asmenybes, – kaip, regis, pastaruoju metu ir daro susirūpinęs valstybės departamentas susidūręs su „Gorbačiovo faktoriumi"?

Ši problema būdinga tik socialiniams mokslams. Kiekviena teorija apie tai, kaip turi elgtis veikėjai, privalo atsižvelgti į tai, kokios teorijos laikosi patys veikėjai, nes tai iš dalies kuria elgesį. Iš to galima daryti išvadą, jog racionaliems veikėjams būtina žinoti, kas vyksta galvose tų veikėjų, su kuriais jie turi reikalų. Tai, be abejonės, paaiškėjo ankstesniame skyriuje, nes šį teiginį puikiai įrodo Žaidimų teorija. Tačiau sutikdami su ja mes vis dėlto nesutinkame, kad žaidimai, kuriuos žaidžia tautos, atitinka Žaidimų teoriją. Žaidėjų motyvai yra priežastys, susijusios su jų vaidmenimis, – jei tiesa tai, kas kalbėta šiame skyriuje, – todėl jie turėtų apie kitus žaidėjus mąstyti kaip apie skatinamus panašių motyvų. Tačiau, galimas daiktas, – ir tai įdomu, – kad tarptautinius santykius iš tikrųjų sudaro žaidimai, kuriuos žaidžia tautos, bent jau jeigu esama tokių žaidimų, kurie nežinomi Žaidimų teorijai. Ši mintis duoda progą prisiminti filosofines Wittgensteino idėjas, siūlančias naujų būdų sieti vaidmenis ir motyvus.

8

Žaidimai, kuriuos žaidžia tautos (2)

Paskutiniame skyriuje įrodinėjome, kad užsienio politikos sprendimų aiškinimui ir supratimui labai svarbi yra vaidmens sąvoka. Įsitikinome, jog „skrynios atidarymas" automatiškai nenukelia mūsų į racionaliai pasirenkančių veikėjų pasaulį, nes valstybės viduje kyla tie patys klausimai kaip ir tarptautinėje sistemos, kaip vieneto, ginčo plotmėje. Vis dėlto vaidmuo tarptautiniams santykiams yra svarbus, nes ir vergiškiausiai atsidavusio biurokratijos varžtelio, ir visiškai nemąstančio jos balso skelbėjo prioritetai ne vienintelei sudaro sprendimų „žaliavą". Pagaliau kad ir koks svarbus būtų žaidžiamas žaidimas viduje, sprendimai kreipiami į kažką išoriška valstybės atžvilgiu. Ši išorinė arena ne tik atsiunčia dalį medžiagos, bet ir iškelia klastingą klausimą – kaip reikia suprasti kitų tarptautinės sistemos veikėjų suvokimus ir ketinimus. Kadangi didžiausią paskatą sprendimams teikia išorinė valstybės aplinka, tarptautinių santykių negalima analizuoti vien biurokratinių ar racionalių sprendimų bei motyvacijų valstybių viduje požiūriu, mes turime pasvarstyti, kaip kiekviena šalis suvokia antrosios tikslus ir suvokimus.

„KITŲ SĄMONIŲ" PROBLEMA

Tatai sugrąžina prie idėjos, kad sprendimai yra žaidimų, kuriuos žaidžia tautos, ėjimai. 6 skyriuje ši idėja tyrinėta pasitelkus Žaidimų teoriją, bet sustota ties kai kuriais kebliais klausimais dėl šios teorijos santykio su realiais sprendimų priėmimo procesais. Šie klausimai kelia vis didesnį nerimą – ir tampa dar keblesni – vos tik imama rimtai traktuoti Biurokratinės politikos modelį. Be abejo, vaidmenų atlikėjai žaidžia „žaidimus", bet netrukus įsitikinsime, kad jie tai daro kitokia prasme, nesuderinama su apibrėžta

Žaidimų teorijos. Tarptautiniai Santykiai pateikia veiksmingą filosofinės „Kitų sąmonių" problemos variantą.

Ši filosofinė problema iškyla dėl to, kad mes esame linkę kiekvieną asmenį laikyti atskiru individu su jo asmeniška „sąmone", aprūpinta įsitikinimais, troškimais, emocijomis ir patirtimi, tiesiogiai pažįstamais tik pačiam savininkui. Taigi, regis, kitos sąmonės pasiekiamos tik išsamprotaujant. Iš dalies išvados daromos iš elgesio, pavyzdžiui, kai Džuljeta skaito Romeo jausmus iš jo meilių žvilgsnių, iš dalies – iš žodžių, kaip tąsyk, kai jis pasako jai, ką jaučiąs. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju lieka spraga, nes Džuljeta iš Romeo išraiškos sprendžia apie jo vidinę būseną. Ir tik pats Romeo gali žinoti, ar jos padarytos išvados teisingos, nes tik jam vienam prieinama tai, į ką jos nurodo. Komentuojant 4 skyriuje minėtą Weberio *Verstehen* sąvoką, „empatija" tiesiogine šio žodžio prasme nereiškia, kad vienas asmuo suvokia kito asmens vidaus pasaulį, o „aiškinamasis supratimas" racionalios rekonstrukcijos būdu tos spragos visiškai neužpildo.

Šitokio mąstymo bėda ta, kad niekada neįmanoma tų išvadų nešališkai patikrinti. Kai automobilis ima bjauriai blerbti ir nepajuda iš vietos, patyręs meistras pagal analogiją su panašiais nutikimais gali nuspręsti, kas sugedo, ir pasitikrinti savo išvadą išnarstęs variklį. Išnarstę Romeo, jo sąmonės neatversime, ir Džuljeta nėra patyrusi panašių nutikimų, kai užsimezga tiesioginis ryšys su kokia nors kita sąmone. Galima būtų manyti, kad ji turi panašių atvejų, – kai Romeo darė išvadas apie ją ir ji galėjo jas patikrinti, nes pati savo sąmonę pažįsta. Bet jeigu jos paklaustume, iš kur ji *žino* Romeo ar ką nors kitą turint sąmonę, panašią į jos pačios, jai tektų atsakyti, jog iš tikrųjų to nežino. Taip mąstant remtis belieka vien elgesiu (ir kalba), o tai neužtikrina atskirų vidinių patirčių atitikimo, – patirčių, kurių net „empatija" negali tiesiogiai palyginti. Todėl filosofinė Kitų sąmonių problema yra klausimas, ar apskritai viena sąmonė gali žinoti, kas vyksta kitoje. Atsakymas galėtų būti toks: nors niekas niekada negali *žinoti*, bent jau *tikėtina*, jog Romeo jaučia meilę, kurią išreiškia. Tačiau kai neturima anksčiau pastebėtų pavyzdžių, tikimybėms nėra pagrindo; problema lieka ir toliau.

Tatai – tikras galvosūkis, ir prieš gilindamiesi į jį, turime įrodyti, kad jis svarbus tarptautiniams santykiams. Ne tokie griežti variantai neabejotinai svarbūs. Pavyzdžiui, jeigu mėginama apie tautines valstybes mąstyti pagal tikslią analogiją su žmonėmis, kyla akivaizdus klausimas, iš kur Motina Rusija žino Dėdulės Semo* ketinimus. Tačiau kai nacijoms priskiriami ketinimai – tai tik vaizdingas pasakymas. Kalbant tiksliau, rusų politikos lėmėjai bando atsakyti į klausimą, kokį ketinimą, kurį neklsytant būtų galima priskirti JAV politikos lėmėjams, įgyvendina amerikiečių sprendimai. Kiekvienas sprendimas signalizuoja apie juo siekiamą tikslą ir tikėtinas reakcijas į būsimą atsakymą. Bet tasai signalas gali labai suklaidinti. Galimas daiktas, jis bus klaidingai suprastas rusų pusėje. Gal jis bus suprastas teisingai, bet sąmoningai klaidinamai paskleistas. Ir priešingai, jis gali būti interpretuotas teisingai, bet netiesiogiai, nes rusai geriau negu patys amerikiečiai supranta sprendimų priėmėjų patiriamą spaudimą. Dar daugiau, elgesys gali ir neatitikti jų priimtų sprendimų. Kaip sakėme 6 skyriuje, sprendimų įgyvendinimo procesas gali reikšmingai paveikti valstybės elgseną – ir tokiu mastu, kad rezultatas gali būti nelabai panašus į sprendimą. Dėl viso šito tarptautinius signalus skaityti darosi ypač sudėtinga.

Šias labai praktiškas galimybes reikia apmąstyti teoriškai. Kai pritaikoma elementari Žaidimų teorija, ketinimai nesudaro jokio galvosūkio. Žaidėjai siekia maksimaliai padidinti savo tikėtiną laimikį ir pasirinkti tokią elgesio kryptį, kuri leistų geriausiai įgyvendinti šį tikslą. Stebėtojas sutrinka, jeigu pasirinktas elgesys jam atrodo ne pats tinkamiausias sprendimas. Tąsyk reikia aiškintis, kokį veiksmą siekiama tuo elgesiu atlikti ir kokie įsitikinimai bei skaičiavimai veikėją paskatino manyti, jog tai geriausias būdas patenkinti už to veiksmo glūdinčius prioritetus. Ši racionali rekonstrukcija atliekama pasitelkus paprastą instrumentiškai racionalaus veiksmo idealų tipą, modifikuotą taip, kad leistų subjektyvius nuokrypius nuo tobulo racionalumo.

Bet jeigu Žaidimų teorija ir pritaikoma tokiu grynu pavidalu, tai tik tada, kai sprendimų priėmėjai esti jos pakerėti! Jeigu spren-

* *Angl.* „Uncle Sam" – United States, t.y. Jungtinės Valstijos. (*Vert. pastaba*)

dimų priėmėjų grupė yra visiškai įsitikinusi žaidžianti Viščiuką su kita, lygiai taip pat tvirtai įsitikinusia grupe, tai ir stebėtojas gali nė kiek neabejoti Žaidimų teorija. Bet šis ypatingas atvejis neišlaiko kritikos susidūręs kad ir su menkiausiu netikrumu dėl jo pritaikomumo – arba dėl to, kad neteisingai apibrėžiami laimikiai ar strategijos, arba dėl to, kad ne visi veikėjai mąsto Žaidimų teorijos sąvokomis. Todėl nė kiek nenuostabu, jei šią teoriją taikiusių autorių, pavyzdžiui, Thomo Schellingo (minėto 6 skyriuje), darbuose randame daugiau niuansų turintį Žaidimų teorijos variantą. Būtent – Schellingo idėjos apie nebylią komunikaciją ir signalų pasireiškimą nekelia abejonių, kad žaidėjai įsitraukia ne tik į kovą, bet lygiai taip pat ir į derybas. Derybos – tai jau manevravimo sritis, kurioje gali apsimokėti, pavyzdžiui, įgyti stiprių nervų savininko reputaciją, taigi – siųsti signalus, sąmoningai numatytus klaidinti.

Būtent tokia problema ir slypi už branduolinio atgrasinimo politikos. Užduotis yra įtikinti priešą, jog užpulti jūs smogsite atgal branduoliniu ginklu, net jeigu pirma atakuota būtų ir ne branduoliniu ginklu arba smūgio būta nelabai stipraus. Bet jeigu jau jums teks įgyvendinti savo grasinimą, jūsų bauginamosios priemonės jau bus nepasiekusios tikslo. Branduolinio atgrasinimo politikos paradoksas tas, jog nė vienai šaliai nenaudinga situacija, kurioje tektų grasinimus įgyvendinti: vienai dėl to, kad ją ištiks bausmė, o kitai dėl to, kad jos atgrasinimo priemonės jau bus žlugusios. Tai ypač nenaudinga jums, nes grasinimų įgyvendinimas išprovokuos atsakomąjį jūsų priešo smūgį. Susimąstykite apie logiką, grindžiančią garantuotą tarpusavio susinaikinimą (angl. – *mutual assured destruction*, arba *MAD*): kiekviena šalis smogs atsakomąjį smūgį, net jeigu patirs tik nestiprų bandomąjį užpuoliko smūgį, tačiau nepajėgs apsiginti nuo tolesnių priešiškos šalies smūgių.

Koks problemiškas šis fenomenas, geriausiai rodo Jungtinių Valstijų įsipareigojimas išplėsti savo branduolines garantijas ir savo sąjungininkėms. NATO aljansą cementuoja JAV įsipareigojimas pasinaudoti savo strateginės branduolinės ginkluotės arsenalu ir pulti Sovietų Sąjungą, jeigu Varšuvos sutarties šalys užpultų NATO. Galų gale turi būti pademonstruoti nepaprasti signalizavimo įgūdžiai,

nes sunkoka įtikėti tokiomis JAV garantijomis, kai pačios Jungtinės Valstijos, panaudodamos branduolinį ginklą prieš SSRS, prašosi atsakomojo smūgio. Ar Amerikos vadovybė ryšis patirti šį smūgį, nors pagrindinės Jungtinių Valstijų teritorijos dar niekas nepuolė, juolab – branduoliniais ginklais? Ar JAV paaukotų Vašingtoną stengdamosi išgelbėti Boną? Ši dilema metų metus sudarė NATO krizių ašį. Kad išlaikytum rusus atstu, o aljansą – patenkintą, reikalingas sudėtingas signalų ir dviprasmybių derinys. Esminė aljansui iškylanti problema – kaip ir viena, ir kita padaryti tuo pačiu metu, nes signalai, leidžiantys spręsti apie santykių su Sovietų Sąjunga *détente*, vis labiau sudaro įspūdį, jog silpnėja JAV įsipareigojimas NATO ir europiečiams. Išplėstinio atgrasinimo politikos atvejais, kai žaidimas ir vadinasi signalizavimu, iš tikrųjų tampa labai keblu įvertinti kitų ketinimus ir suvokimus.

Taigi egzistuoja praktinė Kitų sąmonių problema, reikalinga teorinio lankstumo, bet nesužlugdanti Žaidimų teorijos užmojų. Tačiau neaiškumai siekia ir giliau. Iki šiol, vaizdžiai tariant, kalbame apie paštu vykstantį šachmatų turnyrą tarp klubų, veikiančių skirtingose šalyse, ir kiekvieną ėjimą klubas priima apsvarstęs savo narių susirinkime. Kai teleksu pasiųstu ėjimu paspendžiami spąstai, visi jam pritarę nariai žino, kokius spąstus paspendė. Klubo – adresato nariai budriai seka, kad nepakliūtų į pinkles, ir gyvena vildamiesi ne tik jas aptikti, bet kartais dargi įsitikinti jų negudrumu – neva įkliūti ir šitaip pergudrauti priešą. Šiame vaizdinyje netikrumas nėra toks didelis, kad kiltų abejonių, kokių ketinimų turi klubai, kaip atskiri klubų nariai susiję su klubo siekiamu tikslu, arba – ar ši veikla yra strateginis žaidimas, panašiai suprantamas abiejų šalių.

Žaidimai, kuriuos žaidžia tautos, gali kelti visas šias abejones. Tatai atrodo akivaizdu, bet susidaro įspūdis, jog šios abejonės – praktinio pobūdžio ir jas galima nedvejojant atremti teiginiu, kad Žaidimų teorija – tai patogi abstrakcija, kurios vertingumas nepriklauso nuo to, ką būtent kas nors galvoja, nes valstybės savo elgesiu įrodomai atitinka šios teorijos analizę. Tačiau mes turime ir radikalesnių abejonių, sugrąžinančių prie pačios filosofinės problemos.

Kiekvieno klubo žaidėjai yra siaurai, bet visiškai įsitraukę į svarstymą aiškiai apibrėžto klausimo, koks žingsnis klubui būtų geriausias, o štai užsienio politikos lėmėjai įsitraukę nevisiškai ir keletu frontų, kurie ne visi susiję su svarstomu reikalu. Nėra tokio apibrėžto žaidimo, kuriame „nacionalinis interesas" būtų aiški ir vienijanti sąvoka. Todėl ne tik neegzistuoja joks menamas „Dėdulė Semas", kuriam patogu konspektyviai priskirti vienokius ar kitokius ketinimus, – apskritai nėra tokių individų, kurių intencija sutaptų su JAV intencija. Analogija su Džuljeta, mėginančia iš Romeo išraiškos daryti išvadas apie jo vidinę būseną, sugriūva, nes nėra tokios Amerikos vidinės būsenos. Tačiau moralą dera apibendrinti atsargiai. Vis dėlto galioja veiksmo kalba, ir veikėjams vis dėlto galima priskirti tikslus bei motyvus, jeigu tik aiškiai suprantame signalų vaidmenį tarptautiniuose santykiuose. Tikrovėje sprendimus priimantys asmenys neturi kito pasirinkimo, kaip tik imtis vertinti ketinimus. Tarptautinių santykių literatūroje apstu svarstymų, kokių tatai kelia problemų; dvi pagrindinės argumentacijos kryptys yra Roberto Jerviso darbas apie klaidingo supratimo atvejus ir Raymondo Garthoffo įžvalgus straipsnis apie klaidingą ketinimų priskyrimą remiantis elgesiu[1]. Tačiau norėdami aiškintis toliau turime žengti du filosofinius žingsnius į šalį.

Pirmasis žinsgnis – atsieti ketinimus nuo motyvų. Ketinimą supraskite kaip tai, kas sąmoningai perteikiama veiksmu ar žodžiais. Tuomet ketinimai tampa nelyg ėjimais žaidime, kuriame veiksmas turi sutartinę viešąją reikšmę ir kuriame sakyti, jog veikėjas ketino jį atlikti, – vadinasi, tik pasakyti, kad tas veiksmas nebuvo atliktas atsitiktinai. Lemia viešoji reikšmė, kurią įtvirtina egzistuojantys elgesio interpretavimo susitarimai, bendri abiem komunikacijos šalims. Todėl vis tiek lieka erdvės klaidingai suprastiems ketinimams, kai komunikacija sutrinka reikšmės taisyklių kontekste, – taisyklių, paprastai pakankamai aiškių, kad ji vyktų sklandžiai. Kitais žodžiais tariant, ketinimą laikykime išorėn nukreiptu

[1] R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1976; R. Garthoff, „On Estimating and Imputing Intentions", in: *International Security*, 1978, 2(3), p. 22–32.

aspektu, apibūdinančiu tai, kas identifikuoja veiksmą elgesyje ir pranešimą kalbos ženkle.

Na, o motyvus supraskite kaip vidines veiksmo paskatas, kurias veikėjai gali pasilaikyti sau. Taigi jie skiriasi nuo viešųjų pateisinančių paskatų, dėl kurių neretai atsiranda pranešimas. Seras Henry's Wottonas taiklia dviprasmybe diplomatą apibrėžė kaip „sąžiningą žmogų, išsiųstą į užsienį meluoti savo šalies labui"*. Šiuo posakiu tiksliai pagauta idėja. Būnantys užsienyje, t.y. ten gyvenantys, diplomatai kalba už savo šalį ir perteikia savos vyriausybės teisėtas ir garbingai skambančias priežastis, pastūmėjusias prie vieno ar kito veiksmo. Tačiau jie ne visada perteikia ir net nebūtinai esti informuoti apie vidinius aptariamosios valstybės motyvus. Kitaip sakant, viešosios pateisinančios priežastys – kaip ir ketinimai – priklauso oficialiajam žaidimui, o motyvui kelia kitokį klausimą: kodėl žaidėjui patogu žaisti šį oficialųjį žaidimą ir atlikti jame būtent tokį veiksmą. Šitoks veiksmo vidinių ir išorinių aspektų atskyrimas yra filosofiškai ginčytinas, tačiau kol kas jis – pakankamai akivaizdus[2].

WITTGENSTEINAS IR ŽAIDIMAI

Antrasis žingsnis būtų toliau pamąstyti apie „žaidimo" idėją. 6 skyriuje – „Žaidimai, kuriuos žaidžia tautos (1)" – mes vadovavomės Žaidimų teorijos samprata. Iš esmės prie žaidimų galima priskirti bet kurią sąveiką, jeigu jos rezultatas buvo nepriklausomų pasirinkimų suma, o pasirinkusiajam tenkantis laimikis priklausė nuo rezultato. Tokiu būdu gaunamas griežtai apibrėžtas modelis, tikslus ir įdomus savo implikacijomis bei motyvuotas kaip patogi ir daug ką nušviečianti žmonių reikalų abstrakcija. Tačiau šis modelis neišsemia visų prasmių, kuriomis sąveikas galima lyginti su

* *Angl.* „to lie" gali būti suprasta ir kaip „meluoti", ir kaip „būti". *(Vert. pastaba)*

[2] Liekame skolingi Q. Skinner straipsniui „The Principles and Practice of Opposition: The Case of Bolingbroke versus Walpole", in: N. McKendrick (sud.), *Historical Perspectives*, London: Europa, 1974.

žaidimais. Wittgensteino padedami, pasiūlysime kitą būdą interpretuoti šią analogiją.

Filosofiniuose tyrinėjimuose Wittgensteinas kalbą lygina su žaidimu, o kalbos mokymąsi – su mokymusi žaisti žaidimą[3]. „Kalba" čia suvokiama plačiai, tad, pavyzdžiui, ir matematika yra kalba. Mokytis kalbos – tai mokytis veiklos taisyklių, panašiai kaip skaičiavimo ar matavimo, arba, trumpai tariant, – mokytis, „kaip rasti kelią". Žaidimai gerai iliustruoja šį procesą, ir jų pavyzdys atitinka Wittgensteino tvirtinimą, kad veikla nėra mėginimas suvokti ir apibrėžti kažką, kas egzistuoja nepriklausomai nuo jos. Iš tiesų negalima teigti, esą visi žaidimai turi kažką bendra – gal smagumą? – o bet kokį pasiūlytą naują žaidimą esą galima vertinti pagal tai, kaip jis atlieka savo paskirtį.

Nesakykite: „*Turi* būti kažkas bendra, kitaip jų nevadintume „žaidimais", – bet įsižiūrėkite ir pamatysite, ar yra kas nors bendra visiems. Nes jeigu įsižiūrėsite, nepamatysite kažko, kas bendra *visiems*, bet pamatysite panašumų, santykių – ir dargi ištisą jų virtinę[4].

Yra tik sudėtingas panašumų tinklas, – panašumų, kurie persikloja ir kertasi ir kurie geriausiai apibūdinami kaip „rūšiniai panašumai". Nagi pabandykite nurodyti ką nors tiksliau iš bendrų bruožų, siejančių „stalo žaidimus, kortų žaidimus, žaidimus su sviediniu ir Olimpines žaidynes".

Tai padaryti trukdo aplinkybė, kad nėra jokio esminio ypatumo, kuris būtų bendras visoms sąveikoms, jokio ankstesnio ir asmeniškesnio elemento kaip „mintis" ar „reikšmė", kurią perteikia kalba. Kaip iškalbingą pavyzdį supriešinkime Platono požiūrį, jog matematika yra proto atradimų kelionė į skaičių karaliją, su Wittgensteino samprata, pagal kurią, matematiką kuriame ją studijuodami. Tai, ką Platonas supranta kaip tiesos ieškojimą, Wittgensteinas pateikia kaip matematikos terminų vartojimo evoliuciją. Kalbant konstruktyviai, kiekvieno „žaidimo" taisyklės sukuria areną ir įprasmina tai, kas joje sakoma ir daroma. Tačiau tokios

[3] L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations,* Oxford: Basil Blackwell, 1953.
[4] Ibid., i. 66.

arenos – ne vaizduotės dariniai. Suvaržymai ir įgalinimas yra tikri viešojo gyvenimo bruožai. Tokiu mastu – galima būtų sakyti – vis dėlto esama šio to, ką visi tam tikros žaidimų rūšies atstovai turi bendra. Kiekvienas, kas mokosi žaisti socialiai sukonstruotą žaidimą, turi atrasti taisykles, net jeigu tos taisyklės ir nėra kažkokia nuoroda į nematomą Platono pasaulį. (Bent jau šitaip mes suprantame Wittgensteiną. Jo tekstą sunku tiksliai išaiškinti, jį galima interpretuoti įvairiai. Be to, jis nepaprastai sugestyvus, tad raginame skaitytojus pačius pamėginti jį skaityti.)

Dabartiniams tikslams norėtume sutelkti dėmesį į idėją, kad žaidimai yra atskiri ir nepriklausomi, o juos žaisti – vadinasi, daryti ėjimus, kurių prasmė nustatyta žaidimo taisyklių. Vėl prisiminkite šachmatus. Žaidimą sudaro tikslios taisyklės, apibrėžiančios figūras, jų galias, teisėtus ėjimus ir tai, kas laikoma laimėjimu, lygiosiomis bei pralaimėjimu. Žaidimo veiksmai apibūdinami nuorodomis į šias pagrindines taisykles (pvz., jie vadinami „rokiruote“, „šachu“, o ne šiaip medžio gabalėlių stumdymu), kitaip jie negalėtų vykti. Tai, kas daroma, identifikuojama specialiais šachmatų žymėjimais (pvz., „O–O“ žymi rokiruotę). Tačiau kai paklausiame, *kodėl* tatai daroma, pagrindinės taisyklės nepateikia viso atsakymo (išskyrus nebent šachą ir matą, kai įmanomas tiktai vienas teisėtas ėjimas). Čia jau reikia aiškinti, kodėl žaidėjas pasirinko racionaliai ar manėsi taip daraąs. „Kodėl“ susijęs su tikėtina nauda (arba išvengsima žala), – šioje padėtyje tai visiškai aišku, o kitose, galbūt per daug sudėtingose, tai motyvuojama nerašytomis praktinėmis taisyklėmis, kaip antai „rokiruotę atlik kuo anksčiau, nes šitaip karalių patrauksi iš centro, o bokštą įtrauksi į aktyvų žaidimą“. Kitais žodžiais tariant, esama ir kitų naudingų taisyklių, kurios reguliuoja žaidimą, nes pačios savaime yra išmintingos ir galima tikėtis, kad jas supras ir antrasis žaidėjas. Šios taisyklės žaidimo neapibrėžia, bet sudaro jo vidaus veikimo dalį, ir jų nežinodamas stebėtojas neperpras rimtos šachmatų partijos.

Šachmatų pavyzdys akivaizdžiai rodo, kaip susitarimai gali sukurti žaidimą ir sykiu iškelti klausimų dėl to, kas racionalu, – klausimų, kurie kitaip nekiltų ir į kuriuos atsakyti nelengva. Šachma-

tai negali būti idealaus tipo pavyzdžiu tarptautiniams santykiams, nes šio žaidimo susitarimai, nustatyti pagrindinių taisyklių, yra aiškūs ir išbaigti. Tačiau neskubėkime akcentuoti analogijos nebuvimo, o verčiau pirma atkreipkime dėmesį į vieną rūšinį panašumą. Šis žaidimas toks sudėtingas, kad davė pagrindą rastis daugeliui gero lošimo teorijų. Pavyzdžiui, XX a. trečiajame dešimtmetyje Nimzovitchiaus pasiūlyta „hipermodernioji teorija" buvo paremta idėja, kad gera pradžia yra ne užimti centrą, o daryti flanginius ėjimus ir delsti, kol kito žaidėjo figūros atsidurs tokioje padėtyje, kur jas bus galima pulti. Ši teorija taip niekad ir nebuvo galutinai įvertinta, bet ji gana įdomi ir darė įtaką vėlesnei šachmatų partijos pradžios strategijai. Iš čia kyla intriguojantis klausimas – koks teorinių išvedžiojimų apie šachmatus santykis su ta teorija susižavėjusių žaidėjų ėjimais ir motyvais. Kaip jau minėta, panašus klausimas kyla ir dėl Žaidimų teorijos įtakos politikos lėmėjams, taigi – ir dėl jos, kaip aiškinimo teigiamybių, santykio su jos, kaip abstrakčios analizės, privalumais.

Tačiau analogijos tarp šachmatų ir tarptautinių santykių stoka tokia ryški, jog mes turime kelti klausimą, ar tarptautiniai santykiai *apskritai* turi kokias nors grindžiančiąsias taisykles. Wittgensteino mokiniai atsakys, kad *visokia* socialinė veikla būtinai turi vienokias ar kitokias grindžiančiąsias taisykles, nes veiksmai turi reikšmę, kurios stokoja elgesys. Socialinis veiksmas gali vykti tik tada, jeigu laikomasi kokios nors taisyklės, identifikuojančios tai, kas vyksta. Taisyklės sudaromos susitarimu ar konvencijomis, net jei ir nebyliomis, o kraštutiniu atveju – ir nesąmoningomis. Todėl socialinė veikla įmanoma tik tada, kai yra „žaidimo taisyklės", kuriomis galima vadovautis. Dar daugiau, nors kai kurios konvencijos esti reguliuojančios, visuomet privalo būti ir kokios nors grindžiančiosios konvencijos, nes reguliuoti galima tik iš anksto egzistuojančią veiklą. Nacijos negalėtų net mėginti reguliuoti savo reikalų (nebent fizine jėga) neturėdamos bent rudimentinio rinkinio konvencijų, grindžiančių „ėjimus", kuriuos jos galėtų daryti siųsdamos vienos kitoms signalus.

Peterio Wincho drąsiai išplėtotas šios mąstymo linijos variantas, su kuriuo susipažinome 4 skyriuje, skatina manyti, jog kiek-

vienas žaidimas priklauso atskirai ir nepriklausomai „gyvenimo formai“, o visi motyvai yra perskaitomi teisingai vykstančio žaidimo kontekste. Pavyzdžiui, vienuolynas yra institucija, priklausanti religinei gyvenimo formai, ir remdamiesi to ordino regula mes galime suprasti ne tik ką vienuoliai daro, bet ir kodėl jie tai daro. Tačiau tarptautiniai santykiai mums neatrodo tokie atskiri ir nepriklausomi. Tankų bei raketų galia nėra vidinis abatui būdingas autoritetas; perkelti kitur branduolinį povandeninį laivą – visai kas kita, nei šachmatuose perkelti bokštą. Pernelyg akivaizdu, jog tarptautinio žaidimo išeities taškas tebėra tarptautinė anarchija, kad galėtume įtikėti analogija su visiškai pagrįstais taisyklėmis atskirais žaidimais. Vis dėlto įdomių panašumų esama. Branduoliniai povandeniniai laivai funkcionuoja kaip grasinimai ir derybų koziriai, o abato autoritetas gali bent kiek remtis grasinimais pragaro ugnimi. Jei nebūtų suręsta vienokia ar kitokia tarptautinė visuomenė, nebūtų ir Jungtinių Tautų su savo Asamblėja bei trapiomis, bet dažnai veiksmingomis institucijomis. Juo daugiau tarptautinės diplomatijos sukurtoji arena turi įtakos tam, ką nacijos gali ir ką yra suvaržytos daryti, tuo labiau verta tą areną suvokti kaip vietą, kurioje vyksta Wittgensteino žaidimai.

Net jeigu tarptautinėje arenoje karaliauja anarchija, t.y. valstybės siekia savų nacionalinių interesų ir laužo trapias tarptautines taisykles, kai joms tai patogu ir ne per daug brangiai kainuoja, vis dėlto egzistuoja suvaržymai ir įgalinimas. Izoliacija yra ydinga padėtis. Neutraliųjų šalių nuomonė neretai esti tokia pat svarbi kaip ir sąjungininkių. Kad ir kokiais stipriais motyvais būtų grindžiama politika, jos sėkmę iš dalies lemia tai, kaip ji bus vertinama užsieny, – tai daro galimus vienus politinius pasirinkimus ir riboja kitus. Tai tarptautinio lygmens analogija su tuo, ką sakėme anksčiau, – jog svarbi yra biurokratijų reikmė namie savo manevrus pateisinti kaip žygius siekiant nacionalinio intereso.

Pirmuoju savo žingsniu į šalį atskyrėme ketinimus nuo motyvų, o antruoju – įvedėme Wittgensteino žaidimų sampratą. Abu šie žingsniai kartu nurodo būdą, kaip įveikti Kitų sąmonių problemą. Tarptautinė arena netvari, bet pakankamai ištobulinta, kad turėtų kalbą, kuria nacijos galėtų siųsti viena kitai signalus. Norėdami

užčiuopti motyvus, slypinčius už to, kas sakoma ir daroma, mes gręžiamės į vidaus žaidimą, o jame – į žaidimus, kuriuos žaidžia valstybių vidaus institucijos. Taigi užsienio politikos motyvai yra stipriausiųjų biurokratijų ketinimai; tyrimas baigiasi biurokratinės galios pasiskirstymo analize. Iš tikrųjų tai yra problemos, kaip interpretuotinas valstybių elgesys, sprendimas remiantis Biurokratinės politikos modeliu. Jei žvelgiame į patį tarptautinį žaidimą, motyvų nematyti, bet juos galima aptikti grindžiančiosiose ir reguliuojančiose taisyklėse, valdančiose sprendimų priėmimo procesą valstybių viduje. Žinoma, svarbiausias galios pasiskirstymo valstybėje šaltinis gali būti ir tarptautinės sistemos struktūra, nes kai kurios biurokratijos turės daugiau galios užsienio ir gynybos reikaluose negu kitos. Ji taip pat nustatys didesniąją dalį darbotvarkės ir diktuos svarstytinas problemas. Šių suvaržymų ribose bus žaidžiamas tarptautinis žaidimas.

JAV ANTSKRYDIS PRIEŠ LIBIJĄ

Visi „už" ir „prieš" pasiūlytąją idėją geriau atsiskleidžia pastudijavus konkretų atvejį. 1986 metų balandžio 15-ąją Jungtinės Amerikos Valstijos surengė bombardavimo reidą prieš Libiją, nukreiptą į penkis karinius taikinius Tripolyje ir Bengazyje. Šis sąmoningas galingos valstybės jėgos panaudojimas prieš mažą valstybėlę, su kuria ji nekariavo, kelia problemų keliais analizės lygmenimis.

Pradėkime nuo oficialios JAV versijos apie savo ketinimus. Prezidentas Reaganas nedelsdamas paaiškino, esą reidas buvęs atlygis už, jo žodžiais tariant, Libijos „valstybinį terorizmą". Nepaisydamas kelių JAV perspėjimų, Libijos prezidentas pulkininkas Gadaffis organizavo teroro kampaniją prieš amerikiečius užsienyje, prieš Jungtinių Valstijų interesus ir prieš laisvąjį pasaulį apskritai. Tiriant keletą incidentų, įrodyta Libiją įsivėlus, būtent – prisidėjus prie kiek anksčiau organizuoto bombos susprogdinimo viename Berlyno naktiniame klube, kuriame žuvo amerikiečių kareivių. Terorizmas esąs nepakenčiamas visais pavidalais, o ypač netoleruotinas „valstybinis terorizmas". Reidas buvęs teisėtas at-

sakomasis smūgis ir davęs gerą pamoką tam „pasiutusiam šuniui" Gadaffiui. Reikią pripažinti, jog apie septyniasdešimt žuvusių civilių gyventojų, tarp kurių – jauniausias Gadaffio sūnus, esąs apmaudus faktas. Tačiau reidas turėjęs vykti naktį, kai visiškas tikslumas neįmanomas, o kai kurie kariniai jo taikiniai buvę taikių gyventojų gyvenamose teritorijose ar greta jų. Kadangi pats antskrydis esąs pateisinamas, dėl visų apgailėtinų padarinių kaltintina Libija, o ne Jungtinės Valstijos.

Oficialioji versija iš dalies atsako, kas buvo padaryta ir kodėl. Ketinta ne tik sunaikinti dalį Libijos karinės technikos, bet ir simboliškai perspėti kalbant tokia kalba, kurią suprastų „pasiutęs šuo". Tai būta teisėto veiksmo, kuriam pagrindą davę nuolatiniai padoraus tarptautinio elgesio kodekso pažeidinėjimai iš Libijos pusės. Ar oficialioji versija atsako, kokie buvo kiti *motyvai*, iš esmės lemia tai, ar pakankamomis laikysime oficialiai įvardytas priežastis. Tad jei orientuosimės į tuometinę amerikiečių visuomenės nuomonę – jokių galvosūkių nėra. Ji visuotinai pripažino: Jungtinės Valstijos, atstovaujamos savo prezidento, pasielgė ir teisingai, ir racionaliai. Tuomet racionalios motyvų rekonstrukcijos tikslais galima sutikti su oficialiąja reido priežasčių versija. Libijos išsišokimų Jungtinėms Valstijoms iškeltai aiškiai apibrėžtai problemai buvo surastas veiksmingas ir teisėtas sprendimas, ir nekyla jokio reikalo ieškoti spragos tarp oficialių priežasčių ir tikrųjų motyvų.

Tačiau žvelgiant iš Europos varpinės, anos oficialiosios priežastys pagrindžia anaiptol ne viską. Ne taip jau ir aišku, ar tas reidas buvo teisėtas atlygis. Įrodymus, kad ankstesni incidentai – Libijos darbas, galima buvo ginčyti, o prie Berlyno bombos, atrodė, nagus prikišusi ne Libija, o veikiau Sirija (vėliau ši versija ir patvirtinta). Net ir pripažinus Libijai kaltę dėl šios provokacijos, galima buvo įrodinėti, kad reidu ne tik pažeista tarptautinė teisė, bet ir įvykdytas „valstybinio terorizmo" aktas. Kad ir į kokias teisines subtilybes leistumės (ar netgi mėgintume aiškintis, ar reikšminga ir pagrįsta „valstybinio terorizmo" sąvoka), vis dėlto galima suabejoti galingos nacijos, įvykdžiusios atvirą agresiją, moralumu ir išmintingumu. Nors galima sutikti, jog etiniai principai čia neaiškūs, bet jeigu jau paminėjome išmintį, kyla abejonių dėl

antskrydžio veiksmingumo. Kad ir kokia būtų Libijos moralė, ji yra maža arabų ir Trečiojo pasaulio valstybė. Gadaffio veikla nebūtinai įtikdavo visoms arabiškų ir Trečiojo pasaulio valstybių vyriausybėms, tačiau kai prireikia viešai stoti kieno nors pusėn, visuomenės nuomonė esti lojali. Tatai reiškia, jog buvo galima tikėtis tolesnių padarinių tiek JAV santykiams su Sirija bei Libanu, – santykiams, kuriuos Jungtinės Valstijos norėjo pagerinti, – tiek JAV piliečių saugumui, o juk keturi jų nužudyti Artimuosiuose Rytuose praėjus vos keletui dienų po antskrydžio. Trumpai tariant, teiginys, jog reido būta ir teisėto, ir racionalaus, yra – ir buvo – labai abejotinas.

Dar daugiau abejonių randasi turint galvoje Didžiąją Britaniją, kurios ministrė pirmininkė ponia Thatcher sutiko, kad kai kurie bombonešiai F–111 pasinaudotų Didžiosios Britanijos bazėmis. Kodėl reidui buvo reikalingi būtent bombonešiai iš tokių tolimų bazių, juolab kad Prancūzija ir Ispanija neleido skristi per jų teritoriją, tad susidarė milžiniškas lankstas? Oficialiai Jungtinės Valstijos aiškino, neva Vidužemio jūroje nebuvę pakankamai laivais gabenamų bombonešių, kurie reikiamu tikslumu ir naktį būtų galėję smogti vienu metu į penketą taikinių. Tačiau toks aiškinimas kelia daugiau klausimų nei duoda atsakymų. Bombonešiai Didžiosios Britanijos bazėse neturėjo naktiniam antpuoliui reikiamo tikslumo įrangos, kuri būtų padėjusi išvengti civilių gyventojų žūčių. Šiaip ar taip, jeigu siekta pamokyti „pasiutusį šunį", tai nebūtinai reikėjo atakuoti net penkis taikinius ar rinktis tokius, kurie buvo arti taikių gyventojų teritorijų. Tuo pat metu galima spėlioti, kokiais motyvais vadovavosi ponia Thatcher, be jos garsiai reikšto įsitikinimo, kad amerikiečiai akivaizdžiai esą teisūs, tad šalis sąjungininkė negalinti atsisakyti jiems padėti. Jei sversime nacionalinius interesus, tai, be abejo, buvo galima numatyti tuos skaudžius ekonominius nuostolius, kuriuos šalis patirs amerikiečių turistams atsisakius vykti atostogų į tokią Didžiąją Britaniją, kuri vos ne prašyte prašosi libiečių atsakomųjų smūgių. Taigi šiuo požiūriu, regis, būta ir kitokių motyvų.

Šitokių klausimų randasi dėl oficialiosios versijos iracionalumo. Oficialiu požiūriu, tėra viena veiksmo arena, o JAV vardu jų vadovas toje arenoje pasielgė protingai ir teisingai, neperžengda-

mas leidžiamų ribų. Bet kritikai, radę pagrindo abejoti, ieško būdų atkurti racionalumą kreipdami tiriantį žvilgsnį anapus šios arenos. Jie ieško tokių atsakymų, kurių įrodymai iškilo aikštėn jau po antskrydžio, nors mes ir negalime garantuoti jų teisingumo. Pavyzdžiui, esama šiokių tokių įrodymų, jog CŽV planuota bombardavimo metu užgriebti ir patį Gadaffį ir šitaip nusikratyti nepatogaus ramybės drumstėjo. Jei iš tikrųjų taip ir buvo, nesunku įžvelgti paaiškinimą, kodėl vienas taikinys pasirinktas pačiame Tripolyje. Galėjo atrodyti, jog dėl tokio tikslo gal ir verta paaukoti keleto civilių gyvybes. Ne tokia kontroversiška yra versija, kad Vidaržemio jūroje dislokuoti lėktuvnešiai su visais bombonešiais buvo pavaldūs vien Jungtinių Valstijų laivynui, o iš Didžiosios Britanijos skridę lėktuvai priklausė JAV oro pajėgoms. Dalyvavimas veiksmuose galėjo būti atlygis JAV oro pajėgoms už bendradarbiavimą kuriant planus ir priimant sprendimus. Tuo tarpu valstybės departamentas tikrai turėjo primygtinai reikalauti tiesiogiai įtraukti į incidentą bent vieną Europos sąjungininką, t.y. Didžiąją Britaniją. Be to, nedera pamiršti, jog kiekvienam JAV prezidentui reikia užsitikrinti liaudies paramą namie. Antskrydis vyko 2 valandą ryto Libijos laiku, t.y. 7 valandą vakaro rytinėje JAV pakrantėje, arba žiūrimiausiu televizijos laiku, ir elektoratas galėjo puikiai, nelyginant iš tribūnos, stebėti reginį. Tai buvo aktyvi užsienio politika, kuri praverčia prezidentui ir jo partiečiams, kai pašlyja reikalai valstybės vidaus gyvenime.

Kaip jau minėjome, visa tai vardijame vien kaip galimybes. Tačiau – teisingos ar ne – jos pamokomai iliustruoja mūsų temą, nes galimus motyvus lokalizuoja už oficialiosios arenos. Kaip tyčia, visos jos atitinka Biurokratinės politikos modelį. Bet vos tik dėmesys spėja nukrypti į valstybės vidaus padėtį, racionaliose rekonstrukcijose netrukus ima rastis individualesnių elementų. Pavyzdžiui, ponia Thatcher savo kaip ministrės pirmininkės vaidmenį supranta labai asmeniškai. Jei paklausime, kodėl ji sutiko leisti pasinaudoti Didžiosios Britanijos bazėmis, nors daugelis patarėjų manė, jog tai neatitinka šalies interesų, tai įtikimas atsakymas būtų toks: ji mokėjo skolą Jungtinėms Valstijoms už didžiulę šių paramą Folklendų karo metu, o šį įsipareigojimą laikė asme-

niniu garbės reikalu. Tokius elementus knieti pakomentuoti ir Biurokratinės politikos, ir Racionalaus veikėjo modelių požiūriu, nors nei vieno, nei kito jie tiksliai neatitinka. Šią pat minutę vienaip ar kitaip išspręsti šio disputo mes nesiimame.

Dabar nagrinėjame ketinimų supratimą iš vidaus. 4 skyriuje aptarėme įtampą tarp „individualizmo", kuris institucijų veiksmus vaizduoja kaip individualių pasirinkimų sumą, ir „holizmo", kuris pasirinkimus aiškina vadovavimusi institucijų taisyklėmis. Tai buvo įtampa hermeneutinės stovyklos viduje, perskyros tarp Aiškinimo ir Supratimo *Verstehen* pusėje. Dvi aptartosios žaidimo sampratos leidžia dar labiau išplėtoti mūsų disputą. Žaidimų teorijos samprata, akcentuojanti savų interesų siekiančius racionalius veikėjus, kurie apskaičiuoja būsimą laimikį, t.y. padarinius, – tai akivaizdi individualizmo išraiška. Wittgensteino samprata, pabrėžianti ankstesnes, įvykius įprasminančias grindžiančiąsias taisykles, neabejotinai įkūnija holistinį požiūrį. Libijos pavyzdys rodo, jog ir viena, ir kita turi savų teigiamybių, tačiau sykiu skatina manyti, kad jas ne taip paprasta suderinti.

Kiekvienu analizės lygmeniu veikia tam tikri taisyklių rėmai, leidžiantys daryti viena ir varžantys kita, taigi leidžiantys tiriančiam žvilgsniui atpažinti veiksmą surandant elgesyje ketinimą ir nustatant jį pateisinančias paskatas. Šitaip pertvarkomi ėjimai ir jų paviršinė logika Wittgensteino žaidime. Tačiau tarptautinio žaidimo taisyklės tarptautinėje plotmėje pernelyg miglotos, kad sėkmingai mus kur nors nuvestų. Įgalinimas ir suvaržymai – tikri, bet jie palieka galybę laisvos erdvės, kurioje nacijos, kaip individualūs vienetai, savanaudiškai apskaičiuoja laimikius jau anapus oficialiojo žaidimo ribų. Įsidėmėti Jungtinių Valstijų teiginį, neva anskrydis buvęs teisingas ir racionalus atsakas į grėsmę pasaulio taikai, – tai dar ne suprasti, kodėl jis įvyko. Tačiau kai nusileidžiame vienu lygmeniu žemiau, situacija kartojasi. Ir vėl matome taisyklių rėmus, kurių viduje priimami užsienio politikos sprendimai. Ir vėl tos taisyklės leidžia viena ir varžo kita iš to, ką galėtų daryti dalyvaujančios institucijos. Ir vėl lieka laisvos erdvės, tad identifikuoti daromus ėjimus drauge su jų logika dar nereiškia gerai suprasti veiksmą. Taigi tie patys argumentai verčia ieškoti

motyvų „nebe šachmatų lentoje", o neregimoje tokių vienetų kaip biurokratijos veikloje. Tačiau ir čia rekonstruodami aptinkame dar vieną taisyklių rinkinį, kurio rėmuose biurokratai turi daryti savo ėjimus ar vaidinti savo vaidmenis.

Ši trumpa apžvalga perša mintį, jog žemiausias lygmuo yra kažkurios formos *Realpolitik*, o tikriausiai savanaudžių individų – žmonių *Realpolitik*. Tačiau tokiai minčiai dera atsispirti. Jei teoriškai ši mintis ir būtų teisinga, skverbiantis į griežčiau organizuotą valstybių vidaus politikos pasaulį, taisyklių struktūra tampa vis stipresnė. Nors žaidimą žaidžiantys biurokratai ir vaidina savo vaidmenis, pakankamai pamatuotas yra ir principas, jog „poziciją lemia kėdė". Dar svarbiau – *Realpolitik* apimamas savas interesas nėra neutrali, visuotinė valiuta, bet priklauso nuo reikšmės ir vertės, kurią vienetai priskiria rezultatams. Tatai mus sugrąžina prie Wittgensteino žaidimų. Niekas mūsų diskusijoje nekelia būtinos sąlygos, jog pasitraukdami atokiau nuo taisyklių rėmų, kad geriau suprastume, kas juose vyksta, mes būtinai turime kažkuriuo momentu išeiti iš visų struktūrų į vienos tiktai Žaidimų teorijos pasaulį.

DAR KARTĄ – KITOS SĄMONĖS

Dabar galime sugrįžti prie tradiciškai formuluojamos Kitų sąmonių problemos. Džuljeta suvokia Romeo ketinimus, nes tam jai tereikia žinoti merginimosi taisykles ir suprasti jo žodžius. Tačiau šitaip vienaprasmiškai sutapatinti ketinimus su viešąja žodžių ir veiksmų reikšme – tai dar ne atsakyti į visus Džuljetą jaudinančius klausimus. Ar jo ketinimai garbingi? Į klausimą tik iš dalies atsakome teigdami, esą jis žino, kaip išreiškiamas garbingas ketinimas. Esminis klausimas susijęs su motyvais, kurių jis galėjo ir neišreikšti, o jei suprasime juos kaip asmeniškus, tai galbūt ir negalėjo jų išreikšti. Bent jau šia tradicine forma Kitų sąmonių problema iškyla padarius prielaidą, jog atskiri žmonės *negali* būti vienas kitam visiškai perregimi, nes kiekvienas jų turi atskirą vidinę būtį. Todėl racionalus motyvo nustatymas žodžių ir veiksmų pagrindu pagrįstas netvirta analogija tarp Džuljetos, pažįstamos sau pačiai, ir kitų asmenų, kuriuos ji gali pažinti tik kokiais nors kitais būdais.

Iš esmės yra trys būdai šią analogiją sutvirtinti. Paprasčiausias (bent iš pažiūros) – tai biheviorizmas, kuris atmeta žmonių atskirumo prielaidą, nes neigia vidinės būties būtinumą. Visa, kas žinotina apie žmones, rodo jų elgesys. Gal Džuljeta ir turi daugiau žinių apie save nei apie Romeo, bet tai nėra kitokios rūšies žinios. Ši mąstymo kryptis dažnai patraukdavo mokslininkus, nes leidžia gamtamokslinius metodus taikyti socialiniam pasauliui. Žmonių elgesys galbūt ir esąs sudėtingas, bet jis ne mažiau užfiksuojamas stebėjimu negu kas nors kita. Vis dėlto pastaruoju metu biheviorizmas užleidžia pozicijas – bent jau kaip teoriniu požiūriu paprastas tvirtinimas, jog žmogaus elgesys yra nuspėjamas remiantis mūsų fizinėmis savybėmis ir išankstiniu sąlygotumu. Galbūt taip yra dėl to, kad neišplėtota biheverioristinė kalbos analizė, o tai gali būti tik laikina kliūtis. Tačiau jokia biheverioristinė tarptautinių santykių teorija kol kas nėra pakankamai pagrįsta, kad nukreiptų mus į filosofinį šio metodo tyrinėjimą.

Taigi lieka kiti du būdai patvirtinti mūsų skyriaus temai tinkančią analogiją. Antrasis būdas – žmogaus prigimčiai priskirti visuotinį motyvų ir interesų rinkinį, – o kaip tik taip ir daro vienas ar kitas Racionalaus veikėjo modelio variantas. Spalvingą pavyzdį teikia Davidas Hume'as, XVIII a. viduryje mėginęs padėti pagrindus mokslui apie žmogaus protą:

> Visuotinai pripažįstama, kad visų tautų ir visų epochų žmonių poelgiai yra labai vienodi ir kad žmogaus prigimties principai ir veiksmai visada yra tie patys. Tie patys motyvai visada sukelia tuos pačius poelgius, tie patys reiškiniai atsiranda dėl tų pačių priežasčių. Garbės troškimas, šykštumas, savimeilė, tuštybė, draugystė, kilnumas, patriotizmo dvasia – visi šie jausmai, įvairiai sumišę ir paplitę visuomenėje, nuo pat pasaulio pradžios buvo ir iki šiol tebėra visų veiksmų ir iniciatyvų, kada nors regėtų žmonijos istorijoje, šaltinis. Norite pažinti graikų ir romėnų jausmus, polinkius ir gyvenimo būdą? Gerai išstudijuokite prancūzų ir anglų charakterį ir poelgius: jūs labai neapsiriksite, jeigu *daug ką* iš to, ką pastebėsite esant būdinga pastariesiems, priskirsite pirmiesiems. Žmonės visais laikais ir visur tokie vienodi, kad istorija nepasako mums nieko nauja ar neįprasta šiuo klausimu.[5]

[5] Vertė Kęstutis Rastenis: David Hume, *Žmogaus proto tyrinėjimas*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 123–124.

Hume'as siekė redukuoti žmonių veiksmus į „paprasčiausias negausiausias jų priežastis" (taip jis aiškino *Traktato apie žmogaus prigimtį* įvade) ir identifikavęs visados veikiančias aistras paaiškinti veiksmų įvairovę nuorodomis į situacijų įvairovę. „Visų veiksmų ir iniciatyvų, kada nors regėtų žmonijos istorijoje, šaltinis" esąs pastovus. Galbūt mūsų laikams šis pavyzdys ir per daug spalvingas, tačiau prielaida apie savą interesą kaip visuotinį motyvą, grindžiantį instrumentaliai racionalų veiksmą, yra tiesiogiai perimta iš Hume'o. Tuo tarpu nemaža pasako šio filosofo nurodytas šaltinio sudedamųjų dalių sąrašas. Kodėl gi jo intelektualiniai palikuonys laikosi įsikibę „savimeilės", o garbėtrošką, godulį, tuštybę, draugystę, kilnumą ir patriotizmo dvasią, kaip galima numanyti, palieka socializacijos veikimui? Jei šis sąrašas patikimas, tai, kuo jis ilgesnis, tuo lengviau įveikiama tampa Kitų sąmonių problema!

Įžvalgiausias atsakymas būtų toks: racionali rekonstrukcija, grindžiama visuotiniais motyvais, yra reikalinga vieningos valiutos, kuria racionalūs veikėjai galėtų vertinti laimikius. Todėl atrodo paranku siūlyti vieną matą – „naudingumą", kuris atitinka bendrą visiems veikėjams motyvą ir leidžia tvarkingai suklasifikuoti visus tikėtinus rezultatus. Tada naudingumo šaltinių skiltį galima užpildyti sistemingai – pavyzdžiui, įrašyti į ją „pelną" kalbant apie firmas rinkoje, arba „galią" – kalbant apie politinius vienetus. Tačiau, kaip įsitikinome, kiekvienas skilties užpildymas iškelia klausimų. Ar tiesa, kad visos firmos siekia pelno? Ar įmanoma sukonkretinti „galią" netyrinėjant jos siekiančių ideologijų? Apskritai, visas šis mėginimas svyruoja tarp tokio visuotinio motyvo, kad jam kyla grėsmė tapti bereikšmiu, ir tokių socialiai specifinių atvejų, kad viską gali lemti socialinis kontekstas. Jei šis kaltinimas pasitvirtintų, – o tai, aišku, neigia racionalaus pasirinkimo ir Žaidimų teorijų šalininkai, – Kitų sąmonių problema lieka neišspręsta.

Trečiasis būdas – leisti socialiniam kontekstui įtvirtinti šią analogiją tarp jame pasireiškiančių veikėjų. Lygiai kaip visiems šachmatininkams kaip šachmatininkams būdingi tie patys motyvai, taip ir Romeo su Džuljeta yra žaidėjai žaidime, kuris, suteikdamas jų veiksmams vieną prasmę, leidžia daryti ir išvadas apie motyvus. Šia kryptimi plėtojome mintį aptardami Wittgensteino žaidimų

idėją, kuri, kaip sakėme, pernelyg ginčytina. Bet ji bent jau pasufleruoja kitą būdą mąstyti apie „racionaliojoje rekonstrukcijoje" veikiantį racionalumą. Jeigu narystė kokioje nors socialinėje grupėje yra veiksmo paskatų šaltinis, o veikėjai socialiniuose įvykiuose dalyvauja tik kaip grupių nariai, tada Kitos sąmonės prieinamos aiškinantis tas grupes grindžiančias taisykles. Taigi būti racionaliam – vadinasi, veikti iš paskatų, pasisemtų iš bendro fondo ir taikomų naujoms situacijoms, kuriose veikėjai atsiduria atlikdami tam tikrus socialinius vaidmenis. Kad nustatytume, kur link žmonės eina, reikia žinoti, iš kur jie pareina.

Šis metodas ypač reikšmingas antropologijoje, nes leidžia pašaliečiui suvokti kitos kultūros racionalumą nesilaikant įsikibus sąlygos, kad jos nariai būtinai turi siekti kuo didesnio laimikio. Ši nuostata suponuoja didžiulę įvairovę socialinių ir intelektualinių kontekstų, kurie leidžia nariams prasmingai suvokti savo pasaulį ir jame susigaudyti. Semdamiesi taisyklių bei paskatų iš savo kultūros fondo, jie sužino, „kaip rasti kelią". Identifikuodamas šį fondą, antropologas įgyja „aiškinamąjį supratimą" (prisimename Weberio terminą iš 4 skyriaus). Antropologo „Kitų kultūrų" problema skiriasi nuo filosofo „Kitų sąmonių" problemos, nes ji iškyla grupių, o ne individų atžvilgiu. Individai čia figūruoja veikiau kaip tam tikrą „padėtį" užimantys asmenys, ir supratimas čia vyksta atskleidžiant, kokias paskatas elgtis vienaip ar kitaip turės tą pačią padėtį užimsiantis asmuo. Tatai iš esmės yra Biurokratinės politikos modelis, taikomas hermeneutine dvasia. Racionalus vaidmens atlikėjas veikia stumiamas paskatų, kurias sufleruoja vaidmuo.

Vertėtų aiškiai apsispręsti, priimti ar atmesti implikuojamą reliatyvizmą. Siūloma mintis yra tokia: racionalumas – tai ne universalus sugebėjimas paskaičiuoti tam tikrą rezultatą priartinančių veiksmų sąnaudas ir pelną, bet lokaliōs taisyklės, skatinančios veikti, taikymas. Taigi esama daugelio religijų, kurios kiekviena turi tam tikrą kultūrinę aplinką ir yra formuojama savų įsitikinimų apie neregimą pasaulį. Kiekviena religija – tai taisyklių, vaidmenų ir tikėjimo bei veiksmo paskatų šaltinis. Norėdami suvokti religinį elgesį, turime atsekti vietos taisykles, vaidmenis ir santykius. Bet ar šis atsekimas apibūdintinas kaip *„racionali* rekonst-

rukcija", t.y. ar esama tiek pat „racionalumų", kiek ir organizuotų gyvenimo formų, ar tai dar *tolesnio* klausimo kėlimas: kurios religijos yra racionalios, jei iš viso tokių yra?

Tai labai plati ir klaidi tema, ir ją paminėjome tik norėdami parodyti, kaip galima jos išvengti. Viena vertus, kyla pagunda sakyti, jog nėra jokių išankstinių ribų idėjoms ir praktikoms įprasminti žvelgiant į jas iš vidaus. Kita vertus, galima įrodinėti, kad yra tik viena prasmė – organizuoto idėjų, patirties ir veiksmo nuoseklumo prasmė ir kad supratimas įmanomas tik tada, kai pavyksta pritaikyti visuotinį nuoseklumo testą. Šiaip ar taip, tuomet reikia nuspręsti, kaip vidinis ir intelektualinis pasaulio vaizdas susijęs su veikimu socialinės sąrangos, kuriai to pasaulio gyventojai priklauso. Skaitytojams, kurie norėtų labiau pasigilinti į šias temas, būtų pravartu pradėti nuo esė rinkinio *Rationality and Relativism* („Racionalumas ir reliatyvizmas"), sudaryto Holliso ir Lukeso[6].

Tarptautinių santykių teorijos gali išvengti per didelio gilinimosi į reliatyvizmo klausimus apsibrėždamos ribotą organizacijų ir ideologijų ratą, į kurį reikia atsižvelgti. Jei pagrindiniai veikėjai turi tikslus ir interesus, kuriuos geba vienas kitam perteikti, ir savo vidaus reikalus organizuoja tokia tvarka, kurią galėtų suprasti pašalietis, bus pakankamai medžiagos darbui. Tačiau tai tik apytikris „gatavas receptas", kaip išvengti tikro galvosūkio, ir jį pasirenkantys privalo gerai suvokti riziką peržengti teisėtumą. Pavyzdžiui, visiškai neaišku, ar iškilus tokioms fundamentalistinėms respublikoms kaip Iranas, nacijų žaidimas lieka nepakitęs. Atsiradę pakankamai pastovūs lūkesčiai, abipusiai naudingi tokioms ideologiškai skirtingoms valstybėms kaip JAV ir SSRS, gali nebegalioti kurios nors iš jų santykiams su kai kuriomis Viduriniųjų Rytų šalimis. Panašiai tvirtinama, jog amerikiečių politika Azijoje, ypač Vietname, ilgai kentėjo nuo vakarietiškų interpretacijų, primetamų kultūros formoms, turėjusioms savas taisykles, vaidmenis ir paskatas. Tokiu mastu, kokiu šie teiginiai pagrįsti, jie byloja racionalių rekonstrukcijų, paremtų visuotiniu naudos siekimo motyvu, nenaudai.

[6] M. Hollis, S. Lukes (sud.), *Rationality and Relativism*, Oxford: Blackwell, 1982.

LŪKESČIAI

Vienas būdas formuluoti Kitų sąmonių problemą tarptautinių santykių tikslams yra klausti, kas duoda pagrindą vienai valstybei tikėtis kokių nors veiksmų iš kitos valstybės. Šis klausimas padeda išplėtoti ginčą, kilusį dėl „racionalumo" prasmės racionaliojoje rekonstrukcijoje. Grynosios ekonomikos teorijos postuluojame visiškai racionalių veikėjų pasaulyje kiekvienas veikėjas racionaliai kažko tikisi iš to, ką kiti darys susiklosčius įvairioms aplinkybėms. Tie lūkesčiai priklauso nuo žinojimo, kaip kiti vertina įmanomus rezultatus ir ar laiko juos tikėtinais. Tačiau šiame kontekste tikimybės turi vieną ypatybę, nebūdingą tikimybėms, kuriomis operuojama numatant gamtos reiškinius, pavyzdžiui, uraganus. Racionalūs lūkesčiai neretai esti susipynę. Tai, kaip racionalu būtų elgtis A, dažnai priklauso nuo to, ką A tikisi darysiant B, o tai savo ruožtu priklauso nuo to, kokių veiksmų B tikisi iš A. Toks tikimybių susipynimas sudaro grėsmę, jog lūkesčiai taps neapibrėžti ir nebus perspektyvos racionaliai veikti.

Šią problemą gerai išryškina Žaidimų teorija, ji – ypač kietas riešutėlis racionalių derybų teorijoms. Standartiškai ji įveikiama apibrėžiant pusiausvyrą kaip rezultatą, kai kitiems veikėjams padarius tam tikrus strateginius pasirinkimus nė vienas veikėjas negali racionaliau pasirinkti savo strategijos. Tuomet daroma prielaida, kad kiekvienas veikėjas ieško pusiausvyros strategijos ir todėl yra prognozuojamas kitų racionalių veikėjų, ieškančių panašios pusiausvyros. Esant reikalui, strategijos gali būti tikimybinės (kaip antai kai A renkasi iš x ir y, vaizdžiai tariant, mesdamas pasunkintą kauliuką), ir jas galima atitinkamai apskaičiuoti. Šitaip grąžinamas apibrėžtumas.

Tačiau būtina atsižvelgti į dvi komplikacijas. Vieną sudaro tai, kad ničniekas negarantuoja, jog kuri nors ką tik apibrėžta pusiausvyra bus vienintelė. Iš tikrųjų dažnai ji esti akivaizdžiai ne vienintelė. Pavyzdžiui, koordinacijos žaidime paprastai būna keli galimi rezultatai, kurių kiekvienas pasiektas bus stabilus, nes niekas neturi jokių priežasčių nuo jo nukrypti. Tokiu atveju joks veikėjas, abstrakčiai svarstant, negali racionaliai tikėtis, kad būtent tokios,

o ne kitokios pusiausvyros sieks kiti. Sudėtingesniuose žaidimuose, kuriuose daugiau žaidėjų, nors visiems žaidėjams labiau pageidautini pastovūs, o mažiau – nepastovūs rezultatai, ir pastoviuosius rezultatus jie gali vertinti skirtingai, t.y. hierarchiškai. Pavyzdžiui, galbūt visoms šalims, dalyvaujančioms pramoniniame dispute, būtų naudingiau pasiekti vienokį ar kitokį susitarimą, bet jos pirmenybę teikia tokiems susitarimams, kurie geriau atitinka konkrečius jų susitarimus. Dėl to kyla grėsmė vėl atsirasti neapibrėžtumui, ir ši problema yra neišsenkantis nesibaigiančių ekonomikos teoretikų ginčų šaltinis.

Kita komplikacija randasi dėl to, kad veikėjams būtina priskirti tam tikrą ekonomikos ir jos veikimo modelį. Ko *A* gali tikėtis darysiant *B*, priklauso nuo ekonomikos teorijos, kurios laikosi *A*, ir nuo ekonomikos teorijos, kurios laikosi *B*. Nėra akivaizdu, kad *A ir B* būtinai turi laikytis tos pačios ekonomikos teorijos, net jei remsimės prielaida, kad abu jie yra racionalūs veikėjai. Pavyzdžiui, klausimu dėl tikėtinų pinigų padidėjimo padarinių *A* gali vadovautis monetarizmo teorija, o *B* – keinsizmo teorija. Abi šios teorijos gali pasiteisinti ta prasme, jog pasaulyje, kuriame visi veikėjai pripažįsta monetarizmo teoriją, jų lūkesčiai dėl to, kas įvyks, pasitvirtins; lygiai tas pat nutiks kitokiame pasaulyje, kuriame visi veikėjai laikosi keinsizmo teorijų. Jei tokia situacija iš tikrųjų įmanoma, – o tai kitas nepabaigiamų ginčų objektas, – neapibrėžtumų netrukus ima daugėti.

Nors ir nesileisdami giliau į ekonomiką, galime pasakyti, jog bent jau tol, kol nė viena ekonomikos teorija nėra visuotinai pripažįstama, Kitų sąmonių problema iškyla net ir idealaus tipo pasaulyje, kuriame visi veikėjai – perdėm racionalūs. Tada nesunku suvokti, kodėl visa tai svarbu racionaliajai rekonstrukcijai, pasitelkiančiai modelius Tarptautinių Santykių pasaulyje. Kalbant teoriškai, nacijos nebūtų racionaliai prognozuojamos net ir darant prielaidą, jog visi taiko Žaidimų teoriją, o dar menkiau – įsivaizdavus, jog Žaidimų teorija – ne vienintelė, kuria gali vadovautis idealiai racionalūs veikėjai. Bet vos tik mes pereiname nuo idealaus tipo pasaulio prie realaus, kuriame svarbu, kokias teorijas iš tikrųjų turi minty sprendimų priėmėjai, iškyla dar daugiau pro-

blemų. Baltiesiems rūmams reikia žinoti, kaip Kremlius įsivaizduoja, kaip jį suvokia Baltieji rūmai.

Šiais apmąstymais kėsinamės nebesuvaldomai išplėsti galimybių spektrą. Kad jį apribotume, įsivaizduokime *normatyvinius* lūkesčius kaip filtrą, atskiriantį ir tai, ką sprendimų priėmėjai gali laikyti verta mėginti, ir tai, ką, jų manymu, galėtų svarstyti daryti kiti. Tai, jog motyvus įgalina ir varžo padėties reikalavimai, daro įtaką sprendimų priėmėjų mąstymui apie kitus sprendimų priėmėjus. Taigi ir pats žaidimo suvokimo būdas yra žaidimo dalis, – ne tik jį reguliuojančių, bet ir jį grindžiančių taisyklių dalis. Pavyzdžiui, tai žaidimas, kuriame normatyviai tikimasi, kad Jungtinių Valstijų prezidentas atsižvelgs į amerikiečių nuomonę, o tai savo ruožtu veikia Kremliaus sprendimus.

Normatyviniai lūkesčiai veikia kaip tikras filtras, nes žaidėjai juos ignoruoja tik rizikuodami savo interesais. Bet šie lūkesčiai nesuderinami su ekonomikos teorijos „racionaliais lūkesčiais". „Tikėtis" gali reikšti „numatyti", kaip tikimės, jog rytoj lis, ir būtent šitaip šis terminas vartojamas pozityviajame moksle. Tačiau normatyviniai lūkesčiai formuluojami moralės sąvokomis, įvardijančiomis tai, ko tikimasi *iš* žmonių, kokias prielaidas turi teisę daryti kiti ir kokiai kritikai duoda pagrindą nesugebėjimas atlikti užduoties. Tam tikrus postus užimantys asmenys nebūtinai atlieka viską, ko iš jų normatyviai tikimasi ir nebūtinai apsiriboja vien šiomis užduotimis. Tatai nereiškia, jog normatyviniai lūkesčiai – tuščias daiktas. Kad numatytumei, ką darys Kremlius, reikia žinoti sprendimų priėmėjų normatyvinę situaciją, nes ji daro įtaką sprendimams net ir nebūdama vienintelis juos lemiantis veiksnys. Su normatyviniais lūkesčiais yra susiję žaidėjų interesai, atliekamos užduoties suvokimas bei galia įgyvendinti savo tikslus, o visa tai lygiai taip pat įgalina, kaip ir varžo. Taikant ir „normatyvinius", ir „pozityviuosius" filtrus galimybėms, kurių kitaip būtų nebesuvaldomai daug, žaidimai, kuriuos žaidžia tautos, vis dėlto gali būti aprėpiami ir teoriškai, ir praktiškai.

IŠVADOS

Vos tik pripažįstama, jog svarbu tai, kas vyksta sprendimų priėmėjų galvose, Kitų sąmonių problema tampa rimtu galvosūkiu Tarptautiniams Santykiams. Iš pirmo žvilgsnio sklandų šios problemos sprendimą siūlo Žaidimų teorija, papildyta racionalių derybų teorija. Tačiau mes jau radome keturias bendro pobūdžio priežastis laikyti šį sprendimą nepakankamu ir rinktis tinkamesnę žaidimų, kuriuos žaidžia tautos, sampratą.

Pirma, netgi idealaus tipo atveju, kai visi veikėjai gali vadovautis prielaida, jog visi kiti yra idealiai racionalūs, žaidimai, kuriuos žaidžia tautos, pernelyg įvairūs Žaidimų teorijai. Pavyzdžiui, Kalinių dilemoje ir Viščiuko žaidime prioritetai ir laimikiai yra visiems žinomi, motyvai – perregimi, o strategijas, jeigu jos miglotos, galima atskleisti žaidžiant virtinę žaidimų. Tarptautiniai žaidimai, priešingai, ragina skirti ketinimus ir motyvus. Ketinimai drauge su jų viešosiomis pateisinančiomis priežastimis būdingi formalesniam ar ne tokiam formaliam žaidimui, kuriame siunčiami signalai įprasminami susitarimais. Bet motyvų reikia ieškoti, vaizdžiai tariant, „užkulisiuose“. Taigi apie amerikiečių intencijas bombarduoti strateginius Libijos objektus buvo griežtai signalizuota, jos viešai pagrįstos, tačiau motyvų klausimai nukreipė mūsų žvilgsnį į kitus žaidimus, žaidžiamus anapus tarptautinės arenos. Tarptautinėje plotmėje Jungtinės Valstijos lošė prieš Libiją, o pasaulio viešoji nuomonė vaidino žiūrovo vaidmenį; valstybės vidaus mastu oro pajėgos lošė prieš laivyną dėl vaidmens būsimojoje akcijoje. Apie kiekvieną žaidimą atskirai Žaidimų teorija turi ką pasakyti, tačiau ne apie jų santykį, turint galvoje tai, kad nė vienas šių žaidimų nėra uždaras ir nepriklausomas. Todėl mes pasitelkėme Wittgensteino socialinio gyvenimo „žaidimų“ sampratą ir persiklojančių bei susikertančių jų „rūšinių panašumų“ idėją.

Tai mus paskatino – antra – kvestionuoti Žaidimų teorijos prielaidą, jog laimikiai yra objektyvus matas, leidžiantis pasverti, ar toks visuotinis žmogiškas motyvas kaip maksimalios naudos siekimas yra patenkinamas. Tai, ką žmonės vertina, lemia požiūris, kuriuo jie suvokia save ir savo pasaulį. Todėl motyvus būtina su-

prasti remiantis tuo, kas sudaro skirtingų žmonių savigarbą ir savos vertės supratimą, kaip daro antropologai tyrinėdami kitas kultūras. Tai prieštaringa perspektyva, ir į ją mes nenorime per daug gilintis. Pasukę šiuo keliu, turėtume daryti išvadą, kad nėra jokių individų, o tik „gyvenimo formos", apimančios moralę ir savos vertės sampratą apibrėžiančius žaidimus. Šią idėją patrauklią daro „gyvenimo formų" gausybė, kurią, regis, atranda antropologai. Tačiau mes buvome budrūs, kad neįveltume į Tarptautinius Santykius jokio nuoseklaus reliatyvizmo. Tai, kad nacijos su skirtingomis ideologijomis vis dėlto geba bendrauti ir derėtis, liudija, jog vietos taisyklės nėra tokios jau lokalios. Mes įrodinėjome tik tai, kad racionali rekonstrukcija privalo atrasti tiek aiškiai išreikštą, tiek instrumentinį racionalumą.

Trečia, skirtumą tarp Žaidimų teorijos ir Wittgensteino žaidimų mes pateikėme kaip skirtumą tarp dviejų rūšių filtrų galimiems veiksmams filtruoti. Žaidimų teorija kalba apie pusiausvyros būkles, kurias ji identifikuoja remdamasi prielaida, esą racionalūs žaidėjai puoselėją *racionalius lūkesčius* vienas kito atžvilgiu. Įrodinėjome, jog žaidimuose, kuriuos žaidžia tautos, pernelyg dažnai nebūna jokios pusiausvyros arba jų būna keletas, todėl strategijos tampa neapibrėžtos. Tačiau *normatyviniai lūkesčiai*, įgalinantys ir varžantys atlikti vaidmenis, sudaro dar vieną, papildomą filtrą. Norėdami suprasti Kitas sąmones socialinėje sąveikoje, turime žinoti, ko reikalauja ir ką draudžia jų vaidmenys. Netgi kai veikėjai vengia daryti tai, ko iš jų normatyviai tikimasi, juos vis tiek varžo būtinumas pateisinti tai, ką daro. Racionalioji rekonstrukcija turi naudotis abiem šiais filtrais, o Žaidimų teorija siūlo daugių daugiausia vieną.

Ketvirta, lieka praktinis klausimas, kaip susieti idealaus tipo veiksmo modelius su realiu elgesiu. Palyginimas su judėjimu be trinties negelbsti, nes trinties koeficientas teikia aiškų ir objektyvų nuokrypio nuo modelio matą. Panašaus „iracionalumo koeficiento" nėra. Žaidimų teorija abstrahuojasi nuo to, kas vyksta sprendimų priėmėjų sąmonėje. Tačiau trumpai drūtai pasakyti, kad jie mąsto tokiomis sąvokomis, galima tik ypatingu atveju, kai jie esti paveikti Žaidimų teorijos. Bet net ir tada, atsimenant tai,

kas buvo ką tik pasakyta apie normatyvinius lūkesčius, jų sąmonė nėra persiėmusi vien Žaidimų teorija, o ir reikalų jie turi ir su tokiais sprendimų priėmėjais, kurie nestudijuoja Žaidimų teorijos. Pavyzdžiui, kaip JAV valstybės departamentas turi suprasti islamo fundamentalizmą santykiuose su Iranu? Jis gali mėginti remtis prielaida, jog ajatolos slapta ar nesąmoningai vadovaujasi Žaidimų teorija. Bet mums atrodo labiau įtikima pagal Wittgensteiną traktuoti juos kaip žaidėjus tarptautiniame žaidime, kurį jie atkakliai siekia formuoti bežaisdami. Tuomet Žaidimų teorija nėra tinkamas modelis pasaulio daliai, kuri funkcionuoja net apytikriai nepanašiai į Žaidimų teorijos idealizuotą būdą.

Visi šie keturi momentai skatina mus įvertinti analizės lygmens problemą. 7 skyriuje „atvožėme skrynią", kad Žaidimų teorijos siūlomam sprendimus priimančios valstybės – Racionalaus veikėjo modeliui būtų galima priešpriešinti Biurokratinės politikos analizę, skaidančią valstybę į biurokratines struktūras. Tačiau tąsyk pasijutome beatidarą ir dar vieną skrynią, kad ir Biurokratinės politikos modeliui būtų galima mesti iššūkį iš apačios – iškeliant idėją, kad vaidmenys yra tai, kaip juos supranta jų atlikėjai. Štai čia, regis, sakėme, pagaliau radome problemos pagrindą, kur galima galutinė analizė. Tačiau šis skyrius, nors ir patvirtindamas, jog pasiekėme gilesnį lygmenį, byloja ir tai, kad medžioklė dar nebaigta. Diskusija vėl suaktyvino ankstesniuosius ginčus, kuriuos, pasirodo, buvome tik nustūmę į ateitį.

Dabar iškyla problema, kaip sustabdyti žaidimų, kuriuos žaidžia tautos, skaidymąsi į vietinių veiksmų, atliekamų iš neapibrėžtų paskatų, rinkinius. Iš pradžių atsakomybė tenka tiems, kurie propaguoja Supratimą pagal Wittgensteiną, kuris, be to, skiria taisyklių valdomus viešuosius ketinimus nuo asmeninių motyvų. Jiems reikia parodyti, kaip Tarptautiniai Santykiai gali išvengti subyrėjimo į fragmentišką diplomatijos istoriją, neturinčią nei ryšio, nei prasmės. Todėl jie turės atkakliai tvirtinti, esą asmeniniai motyvai turį pakankamą struktūrą, kad normatyviniai filtrai funkcionuotų reikiamu būdu. Pagalvokime, pavyzdžiui, apie teisėjų vaidmenį teisės evoliucijoje. Precedentu grįstas įstatymas neretai papildomas – ar net, galima sakyti, yra kuriamas – jį taikant, kai teisėjai

savo išmanymu gvildena galiojančius statutus ir priima nutartį dėl to, kokias išvadas šie leidžia daryti. Apeliacinių teismų sistema atsijoja idiosinkraziškus nuosprendžius, bet priima naujoves, tenkinančias įstatymo kūrėjų intencijos (neretai spėjamos) testą. Įstatymų leidėjai šį procesą kontroliuoja žaisdami politinį žaidimą, kuriam būdinga panaši „minkšta" struktūra. Įsižiūrėję nesklandų tarptautinės visuomenės radimąsi galime suvokti kaip besiskleidžiančią sąveiką, kurios rezultatas esti nauji žaidimai, pakeičiantys senus.

Kita vertus, mokslinio metodo šalininkai gali atkirsti, jog fragmentaciją galima sustabdyti tik vėl pripažinus determinuojančios struktūros įtaką. Jeigu Žaidimų teorijos Racionalaus veikėjo modelis negali atremti keturių šiame skyriuje pateiktų prieštaravimų, tai struktūrų vis dėlto reikėtų ieškoti už žaidimų, kuriuos žaidžia tautos arba individai, kad tokiu būdu turėtume pakankamai išorinio formų bei krypčių diktato, kuriuo galėtume paaiškinti žaidimų baigtį. Tuomet pasirodys, jog giliausioje analizės lygmens problemos plotmėje glūdi trūkstamas argumentas, kuris būtų galėjęs jau anksčiau išspręsti ginčą Aiškinimo naudai.

Taigi šis skyrius siūlo tik ribotą išvadą, jog Žaidimų teorija yra nepakankama. Ją reikia papildyti arba normatyviniais filtrais, suponuojančiais kitokias žaidimo ir racionalumo sampratas, arba naujomis struktūrinėmis determinantėmis. Kuriuo keliu pasuksime? Atsakymas nuspręs ir tai, kuri plotmė analizės lygmens problemoje yra lemiama, ir tai, ar Tarptautiniams Santykiams tinkamą metodą teikia Aiškinimas, ar Supratimas. Bet kadangi knygos autorių nuomonės šiuo klausimu skiriasi, atomazgą paliekame baigiamajam skyriui.

9

Aiškinimas ir Supratimas

Šios knygos pradžioje sakėme, kad Tarptautiniai Santykiai paveldi dvi tradicijas – mokslinę ir hermeneutinę. Tačiau disciplina nebuvo vienodai dėkinga abiem. Idealizmo epochai pasibaigus, joje daugiausia vyravo Realizmas, – ypač jei priskirsime prie jo Bihevioriz mą ir Neorealizmą, – o Realizmas visada prisiekęs laikėsi moksliškumo. Bet mes taip pat apsvarstėme ir prieštaravimus Realizmui, – prieštaravimus, kuriais, be kita ko, pagrįsti hermeneutikos teiginiai ir siūloma mintis, jog tarptautinis pasaulis turi prasmę tik suprantamas iš vidaus. Be abejonės, skaitytojas tikisi, kad mes turėsime savo nuomonę apie kiekvienos šių dviejų tradicijų privalumus ieškant rakto į neišspręstas dalyko problemas. Iš tikrųjų mes turime savo nuomonę – todėl ir ėmėmės rašyti knygą. Tačiau mudviejų nuomonės nesutampa, ir baigdami pamėginsime įvardyti jų skirtumus.

Vis dėlto prieš leisdamiesi į dialogą nuodugniau apžvelgsime iki šiol iškilusias problemas ir metodus, pagrįstai taikytinus joms gvildenti. Ir vėl pasitelksime du matmenis. Vieną jų apibūdina jau žinoma „analizės lygmens" problema, kitą – mūsų pasirinktoji „aiškinimo ir supratimo" tema. Pirmoji susumuoja kai kuriuos neužbaigtus disciplinos debatus, antroji – kviečia į nebaigtą mūsų pačių diskusiją.

5 skyriuje „analizės lygmens" problemą pavaizdavome remdamiesi Davido Singerio analogija tarp teorinių lygmenų ir žemėlapio projekcijų. Lygmenys apėmė sistemą ir vienetą, o problema iš dalies buvo artima užduočiai, kaip susieti dvi skirtingas dvimates trimačio objekto projekcijas. Tąsyk mes sutikome su šia analogija, bet ji yra labai ginčytina ir netrukus taps atspirties tašku mūsų diskusijai dėl supratimo ir aiškinimo. Tačiau iš pradžių turėtume darsyk pabrėžti, jog pačią problemą sudaro ne tik klausimas, ar analizė turi orientuotis į tarptautinę sistemą, ar į jos vienetus (tau-

tines valstybes). 1 skyriuje pabrėžėme, jog tai trijų lygmenų problema, turinti keturis galimus kandidatus (tą mums primena 9.1 pav., atkartojantis 1.2 pav.). Kiekvienu lygmeniu vyksta ginčas, ar analizė turi judėti „iš viršaus žemyn", ar „iš apačios į viršų", ir ne toks akivaizdus, nors ne mažiau reikšmingas, – ar siekiama aiškinti, ar padėti suprasti.

Paties Singerio problemos formuluotėje „sistema" reiškia visą tarptautinę sistemą, o „vienetas" – tautinę valstybę. Taigi čia leistis „iš viršaus žemyn" – vadinasi, mėginti parodyti valstybes elgiantis perdėm pagal sistemos reikalavimus ir visiškai ne pagal jų individualius ypatumus. Kilti „iš apačios į viršų" – tai atremti šį teiginį tvirtinant, esą „sistema" turinti prasmę tik kalbant apie santykius ir sąveikas tarp vienetų, o kitais atžvilgiais esanti fikcija. Čia, kaip ir kitais lygmenimis, susiduriame su konkrečiu atveju bendro holistų ir individualistų disputo, ištisai perskverbiančio socialinius mokslus ir linkstančio baigtis lygiosiomis. Norėtume pareikšti vieną bendro pobūdžio ir dvi specifines pastabas.

Apskritai išmintinga bus aiškiai apsibrėžti, ar disputas kryps į sistemų „tikrovę", ar į būtinumą pavaizduoti jas aiškinimais. Ontologinis teiginys, kad jos yra „tikros" (nuo senovės graikų kalbos žodžio, reiškiančio „būtį"), kelia klausimų dėl visumos santykio su dalimis ir skatina kelti kitą – epistemologinį – klausimą, kaip galima visumą pažinti remiantis vien atskirybių (ar vienetų) pažinimu, nes joks kitoks, regis, neįmanomas. Mes apdairiai stengėmės nepasisakyti nė vienu iš šių dviejų klausimų ir norime tik at-

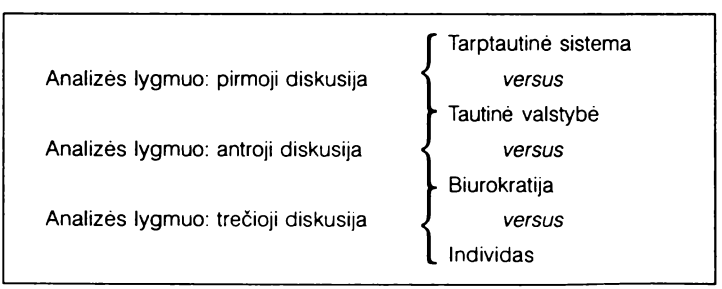

9.1 pav.

kreipti dėmesį, jog socialiniuose moksluose pastaruoju metu įsivyravus bendrai empirinei nuotaikai holistams tenka pareiga įtikinti skeptikus ir kad visuma yra šis tas daugiau nei jos dalys, ir kad mokslas geba nustatyti tokio teiginio teisingumą. Kita vertus, į empirizmą mažiau linkusiems socialinių teorijų specialistams, be abejo, patrauklesni yra sisteminiai aiškinimai, tad nemažai dėmesio skyrėme juos propaguojančiai Waltzo teorijai. Be to, kaip įsitikinome, tradicinis empirizmas turi teorinių keblumų, kylančių tiek dėl Quine'o sukritikuotos idėjos apie teoriškai neutralius stebėjimo faktus, tiek dėl Kuhno argumentuoto teiginio, esą mokslinį mąstymą visuomet valdančios paradigmos. Tatai reiškia, kad „metodologinis individualizmas" anaiptol nėra akivaizdžiai teisinga aiškinamoji strategija. Knygoje apdairiai neduota galutinio pagrindo užbraukti aiškinimus, apimančius sistemų ypatybes ir vienetų elgseną vaizduojančius kaip funkcišką raišką bipoliarinėje (ar multipoliarinėje) sistemoje[1].

Tačiau Tarptautiniuose Santykiuose, mūsų nuomone, kryptis „iš viršaus žemyn" negali visko paaiškinti. Kadangi Waltzas nusileidžia, esą struktūros tik „diktuoja kryptis ir formas", o jų įtakai galima pasipriešinti, mes taip pat turime kreipti žvilgsnį ir į vienetus. Anarchiškas tarptautinės sistemos pobūdis, ryškiai atskiriantis tarptautinę politiką nuo vidaus politikos, įtaigiai perša mintį, kad vienetai turi įtakos santykiams, kad ir koks stiprus būtų diktatas. Tai labai svarbu kiekvienam aiškinimui, kaip kinta sistemos struktūra. Net jei sistemos, bipoliarinės ar multipoliarinės, poliariškumas kai ką ir paaiškina apie jos normalų funkcionavimą, mūsų nuomone, neįmanoma paaiškinti vieno tipo sistemos peraugimo į kito tipo sistemą vien sisteminiu lygmeniu. Perdėm funkciniai aiškinimai būtinai bus įtartini, nebent apimtų priežastinį vienetų indėlį. Taigi ne tik bet koks pokytis, bet ir normalus funkcionavimas iš dalies yra lemiamas vienetų pobūdžio.

Kita vertus, partikuliarioji pastaba susijusi su aptariamuoju „in-

[1] Kad ir sudėtingą, bet aiškų ir naudingą šios problemos aptarimą, atskiriantį ontologinius klausimus nuo metodologinių, žr. D.H. Ruben, *The Metaphysics of the Social World*, London: Routledge and Kegan Paul, 1986.

dividu", kai analizės lygmens problema formuluojama šitokiu aukštu lygmeniu. Vienetas yra tautinė valstybė, o ne institucijos, juolab ne valstybėje sprendimus priimantys atskiri žmonės. Čia esama paralelės su tomis ekonomikos teorijomis, kurios firmas traktuoja kaip vienetus ir visiškai nesidomi jų vidaus organizacija. Tatai nekvaila – su sąlyga, jog „rinkos jėgos" pasirūpina, kad išgyventų tik pelno siekiančios firmos, nes tuomet visokios sėkmingai veikiančios vidaus organizacijos yra funkciškai ekvivalenčios. Tačiau netrūksta ir skeptiškai nusiteikusių ekonomistų, kurie netiki nei analogija tarp rinkos jėgų ir, tarkime, žemės traukos dėsnių, nei pelno siekimo dominavimu. Anot jų, vidaus organizacijų ir tikslų įvairovė vis dėlto nėra bereikšmė. Panašiai ir mes radome keletą priežasčių suabejoti, ar „nacionalinis interesas" yra pakankamai aiškiai apibrėžtas dydis, kad galėtų būti įtikimas ir būtinas tikslas tarptautinių santykių vienetams. Mažų mažiausiai šis klausimas yra diskutuotinas.

Tam mums reikia panagrinėti valstybę ne kaip aukščiausio lygmens disputo „vienetą", o kaip gretimo lygmens „visumą", arba „sistemą". O tai reiškia atidaryti skrynią. Čia kyla klausimas: kiek reikšmės turi valstybės organizacija analizuojant jos elgseną. Jo privalumas tas, kad tuomet lengviau svarstyti, ar valstybė iš tiesų yra vienetas ir ar ji yra vienintelis vienetas, turintis reikšmės. Tarp konkuruojančių kandidatų – transnacionalinės korporacijos ir revoliucinės grupės; jos, regis, tampa vis svarbesnės, bet vietos joms išgrynintame dispute tarp sistemos ir valstybių nebelieka. Tačiau mes ir toliau vengsime šios temos remdamiesi tuo, kad vienokia ar kitokia analizės lygmens problema vis tiek iškyla, nesvarbu, kokius vienetus laikysime reikšmingais. Korporacijos ir grupės taip pat turi organizaciją. Tad nuosekliai laikykimės klausimo, suformuluoto valstybės ir jos institucijų atžvilgiu. Ar tos institucijos tiesiog paklūsta funkciniams valstybės interesų reikalavimams? O gal valstybės elgesys – tai rezultatas, radęsis kaip institucijų santykių ir sąveikų padarinys? Analizė „iš viršaus žemyn" vyksta viena kryptimi, „iš apačios į viršų" – kita. Geriausia „iš viršaus žemyn" strategija, kurią mums pavyko nustatyti, – tai taikyti racionalaus pasirinkimo teoriją ir Žaidimų teoriją valstybei kaip atskiram vie-

netui remiantis „Racionalaus veikėjo" modeliu. Geriausia priešinga strategija – pasitelkus „Biurokratinės politikos" modelį, pademonstruoti, kaip sąveikų biurokratijų viduje ir tarp jų visuma lemia valstybės elgesį.

Tačiau šiuo problemos lygmeniu tolesni debatai darosi neįmanomi neatsižvelgus į atskirus vyrus ir moteris, dalyvaujančius sprendimo procese. Abi pusės privalo rasti būdą padaryti juos nesvarbius. Biurokratinės politikos modelis juos užgniaužia tvirtinimu, jog „poziciją lemia kėdė". Taip pat linkstama pridurti, esą individualybę visiškai su žeme sulyginančios biurokratinio mokslo procedūros – atrankos, rengimo, paaukštinimo, o sprendimo momentais – „grupinio mąstymo". Racionalaus veikėjo modelis individus nušalina pasitelkdamas situacinį determinizmą, panašiai kaip ekonomistai užtikrina, kad individualūs ekonominiai veikėjai elgiasi pagal savo firmų pageidavimą. Veikėjai – žmonės paverčiami maksimalios naudos siekimo mašinomis, savo pasirinkimus apskaičiuojančiomis visiškai prognozuojamai, jei tik žinoma jų padėtis. Jeigu jie vienu ar kitu būdu negali būti nušalinami, reikia atidaryti dar vieną skrynią.

Tai daryti verčia griežtas mūsų pasisakymas prieš abu būdus nušalinti sprendimų priėmėjus, taip pat atmetimas akivaizdaus kompromisinio būdo, kuriuo priimamas Racionalaus veikėjo mechanizmas, o kartu ir aiškinimas, kad situacijas lemia biurokratinė padėtis. Pagrindinis mūsų prieštaravimas buvo tas, kad vaidmenų atlikimas nėra nei grynas apskaičiavimas vaidmens nustatytų parametrų ribose, nei automatiškas paklusimas apibrėžtoms taisyklėms, nei vieno ir kito mišinys. Šis prieštaravimas mus atvedė iki pat žemiausio lygmens, kuriame vienetai yra žmonės, o kartu prie minties, Aiškinimui (bent jau mechaniškam) priešpriešinusios Supratimą, būtent – kad veikėjai gali kurti situacijas ir rezultatus pagal tai, kaip jie juos suvokia. Tai mus paskatino vėl sugrįžti prie „žaidimų, kuriuos žaidžia tautos", tik šįsyk apmąstyti juos pasitelkus Wittgensteino idėjas apie socialinio gyvenimo „žaidimus" nauja prasme. Šios rūšies „žaidimo" pagrindinė sąvoka yra grindžiančiosios taisyklės, t.y. tokios taisyklės, kurios žaidimo ėjimams suteikia prasmę ir motyvaciją, būdingas tam žaidimui.

Negana to, šios taisyklės nėra iš anksto nustatytos visoms iškilsiančioms situacijoms. Taigi ar mes mąstytume apie grindžiančiąsias taisykles, kurios apibrėžia žaidimą, ar apie reguliuojančias taisykles, kurios jį palengvina, žaidėjai tam tikru mastu kuria taisykles žaisdami. Čia su Aiškinimu ima varžytis Supratimas.

Griežtų išvadų mes nepadarėme, nes kaip tik šioje vietoje pradedame nesutarti. Tačiau prieš imdamiesi šios užduoties norėtume apibendrinti „analizės lygmens" problemą. Pirmiesiems dviem „ratams" ji pakankamai gerai apibrėžta. Pirmajame valstybė laikoma vienetu, antrajame – sistema. Abu vyksta neperžengdami mokslinio aiškinimo normų ir pagrindinį dėmesį skiria klausimui, ar priežastiniai aiškinimai turi vykti „iš apačios žemyn", ar „iš apačios į viršų". Sakant „priežastiniai", turima galvoje gamtos mokslų rėmimasis bendraisiais gamtos dėsniais ir galbūt nurodoma į produktyviuosius mechanizmus, apie kurių buvimą daroma išvada yra geriausias pasireiškiančių dėsningumų paaiškinimas. Tačiau šis pagrindinis klausimas sudėtingėja, jeigu individualistų pusė ima tvirtinti natūralius socialinio pasaulio „individus" esant žmones.

Vieną komplikaciją sudaro senoji laisvos valios problema, nes bet kokiam domėjimuisi tarptautiniais santykiais, regis, turi įtakos veikėjams būdinga moralinė atsakomybė už pasirinkimus, kurie galėjo būti ir kitokie. Tačiau šią problemą galime aplenkti nurodę, jog esama filosofinio mąstymo krypties, sutaikančios laisvę ir determinizmą. Ši „sutaikomumo teorija" laisvą veiksmą apibrėžia kaip veiksmą, atliekamą dėl to, kad veikėjas pageidauja tikėtinų jo padarinių. Kadangi racionaliam veikėjui reikalingas prognozuojamas pasaulis, kad galėtų numatyti tikėtinas pasekmes, laisvė suponuoja determinizmą. Jei tatai nuosekliai argumentuojama, problema pašalinama. Tačiau tai nurodydami mes nenorime pareikšti, jog ši kryptis yra nuosekli. Iš tikrųjų vienas iš mudviejų mano, kad ji nenuosekli. Norime tiktai atidėti į šalį tradicinę laisvos valios problemą.

Mūsų aptariamą komplikaciją sudaro tai, kad žmonės savo pasaulį regi kaip dalyviai – iš vidaus. Tai iškelia klausimą mokslinio aiškinimo kanonui, pritaikytam nagrinėti molekules, moliuskus ir peles. Tasai klausimas gal ir ne itin keblus, jei sutiksime, kad pelės

yra sudėtingesni gyvūnai ir tam tikra prasme regi pasaulį iš vidaus, o biologija dėl to nesiliauja būti mokslu. Tačiau biheviorizmo (ar Biheviorizmo) naudai dažnai pateikiamas vienas argumentas – esą jis pašalinąs bet kokį keblumą, o kadangi mes griežtai atsisakėme pritarti biheviorizmo idėjoms, turime šį tą pasakyti ir apie priežastinį aiškinimą stebėtojų iš vidaus, dalyvių pasaulyje. Morgenthau savo Realizmą nedvejodamas grindžia prielaidomis apie žmonių motyvaciją, o vėlesnieji realistai, ypač taikantys užsienio politikai Žaidimų teoriją, operuoja racionalaus pasirinkimo sąvoka. Analizuojant sprendimų priėmimą mažose grupelėse, niekada neišsiverčiama be suvokimo ir ketinimų, kalbos ir ideologijos bei kitų dalykų, išeinančių toli už biologijos akiračio.

Mūsų nuomone, kebliausias galvosūkis – veikėjų sukeičiamumas. Jeigu jų suvokimą, žinant mažų grupelių psichologiją, galima numatyti, jeigu galima prognozuoti jų ketinimus turint Žaidimų teoriją ir žinant jų prioritetus ir jeigu galima nuspėti bet kokį suvokimo ir prioritetų ideologinį atspalvį remiantis atrankos procedūromis, kuriomis jie įgijo savo padėtį, tada komplikacijos ir tėra tik komplikacijos. Nors gal sprendimų priėmėjai ir nevisiškai vienas kitu pakeičiami, asmenybės ir kiti pokyčiai, susiję su vieno veikėjo pakeitimu kitu, iš principo darys numatomą įtaką. Jei taip, tai trečiasis analizės lygmens problemos „ratas" gali vykti kaip ir anksčiau sistemą pakeitus grupe, o vienetus – jos nariais. Kryptis „iš viršaus žemyn" vėl varžysis su kryptimi „iš apačios į viršų", ir atsivers tipiška kompromiso ar lygiųjų perspektyva.

Taigi visiškai neaišku, kuris lygmuo šiam ginčui yra tinkamiausias. Atvožę vieną skrynią, viduje randame kitą ir t.t. Teorijos, teikiančios pirmenybę krypčiai „iš viršaus žemyn", stengiasi atidaryti jų kuo mažiau; tos, kurios renkasi kryptį „iš apačios į viršų", noriai domisi ir pačiu mažiausiu statybiniu bloku. Šios knygos tikslams vaisingiausias ginčas turbūt yra tarp Racionalaus veikėjo ir Biurokratinės politikos modelių, tuo tarpu atskiri sprendimų priėmėjai – žmonės antrajame lygmenyje nesmagiai stumdomi tarp jų, o trečiajame – pridaro bėdos ir vienam, ir kitam modeliui. Štai čia reikšmingas tampa antrasis matmuo ir prasideda rimti mudviejų nesutarimai. Taigi savo disputą dabar nukreipsime į *suprati-*

mo galimybių erdvę tarptautiniuose santykiuose. Sekant tolesnį dialogą, pravartu atsiminti, kad Martinas Hollisas – tai filosofas, manantis, jog socialiniai mokslai labai skiriasi nuo gamtos mokslų, ir nepretenduojantis būti Tarptautinių Santykių žinovu, o Steve'as Smithas yra tarptautininkas, linkęs į analizės lygmens kompromisus, šiokią tokią pirmenybę teikiančius struktūroms, ir nepretenduojantis būti filosofijos žinovu. Todėl mudviejų intelektualiniai interesai turi daug ką bendra, bet nesutampa[2].

M.H. Ar negalėtume pradėti nuo mūsų pastabos, kad Davido Singerio analogija tarp „analizės lygmens" problemos ir skirtingų žemėlapio projekcijų yra įdomiai kvestionuotina? Aš ją kvestionuoju, nes man atrodo, kad ji vengia svarbiausio klausimo. Ši ana-

[2] Knygoje M. Hollis, *Models of Man*, Cambridge: Cambdridge University Press, 1977, apskritai argumentuojamas teiginys, jog socialiniai mokslai turi kreipti dėmesį ne į „plastikinį žmogų", o į „autonomišką žmogų", ir įrodinėjama, kad „veiksmas" yra sąvoka, visiškai svetima gamtos mokslams. Knygoje *The Cunning of Reason*, Cambridge: Cambridge University Pres, 1988, ta pati mąstymo kryptis plėtojama tyrinėjant racionalaus pasirinkimo ir Žaidimų teorijos taikymo socialinės veiklos analizei galimybes ir trūkumus. Abi knygos remia teiginį, kad instrumentinis racionalumas yra ne vienintelė ir netgi ne pagrindinė racionalumo samprata, galinti pasitarnauti socialiniams mokslams. Taip pat aktuali yra M. Holliso esė „The Social Destruction of Reality", publikuota knygoje M. Hollis, S. Lukes (sud.), *Rationality and Relativism*, Oxford: Blackwell, 1982. Steve'ui Smithui daugiausia rūpėjo gilintis į tai, kaip užsienio politiką sąlygoja struktūrinės jėgos. Dažniausiai tai apima domėjimąsi, kokį spaudimą patiria atskiri sprendimų priėmėjai ir kokį poveikį sprendimų įgyvendinimo procesai daro užsienio politikai. Pirmuoju klausimu žr. jo straipsnius „Groupthink and the Hostage Rescue Mission", in: *British Journal of Political Science*, 1985, 15(1), p. 117–123, „Policy Preferences and Bureaucratic Position: The Case of the American Hostage Rescue Mission", in: *International Affairs*, 1985, 61(1), p. 9–25, ir „Allison and the Cuban Missile Crisis", in: *Millennium*, 1981, 9(1), p. 21–40. Žr. taip pat jo esė „Belief Systems in the Study of International Relations" knygoje R. Little, S. Smith (sud.), *Belief Systems and International Relations*, Oxford: Blackwell, 1988 p. 11–36. Antrasis klausimas aptartas S. Smith, M. Clarke „Įvade" bei „Išvadose" jų parengtame tome *Foreign Policy Implementation*, London: Allen and Unwin, 1985, p. 1–10 ir 166–180. Žr. taip pat Steve Smith, „The Hostage Rescue Mission", ibid., p. 11–32.

logija išreiškia pozityvistinę prezumpciją, kad pasaulis tiesiog plyti ir laukia žemėlapių braižytojo. Šis pasaulis yra toks, koks yra, ir kliautį sudaro neva tik tai, kad žemėlapis tėra dvimatis. Vis dėlto nors projekcijos ir iškraipo vaizdą, jos tai daro perprantamais būdais ir, kad ir ką sakytų Singeris, jas sujungti yra juokų darbas. Net jeigu ir neleidžiama naudotis trečiu matmeniu, vienos projekcijos teikiama informacija nesunkiai išverčiama į kitos projekcijos informaciją. Aš tvirtai atmetu šią pozityvistinę prezumpciją socialinio pasaulio atžvilgiu. Tarptautiniai santykiai yra tai, ką sukuria taisyklės (tokios, kokios yra) ir užsienio politikos lėmėjų (bei kitų) sprendimai. „Analizės lygmens" problema vis tiek iškyla, bet šiuokart kaip klausimas, ar ėjimai žaidimuose, kuriuos žaidžia tautos, o pagaliau ir patys žaidėjai, yra priklausomi nuo taisyklių ir vaidmenų, ar supratimas turėtų vykti priešinga kryptimi. Tačiau tai *supratimo* metodo klausimas, ir dalyvio, „stebėtojo iš vidaus", požiūrį aš laikau fundamentaliu. Įdomu, ar jūsų abejonės dėl Singerio analogijos yra tokios pat didelės kaip ir manosios ir ar „supratimą" ta prasme, kuria jis labai skiriasi nuo „aiškinimo", jūs vaizduojatės veikiau kaip išankstinę ir euristinę priemonę.

S.S. Čia esama dviejų klausimų. Pirmasis – tai analizės lygmens problema. Aš taip pat atmetu pozityvistinę sampratą, jog pasaulis laukia kartografo. Žmonių reikaluose gali būti dėsningumų, bet aš nesutinku su idėja, neva mes galime sukurti neutralią teoriją, teisingą nepriklausomai nuo laiko ir erdvės, leidžiančią prognozuoti lygiai taip pat, kaip tai vyksta gamtos moksluose. Mano supratimu, tai ne sudėtingumo klausimas, o esminis socialinių mokslų bruožas. Mūsų teorijos visada esti skirtos kokiam nors tikslui ir negali būti pateikiamos kaip kažkokios neutralios ir tiesmukai determinuotos „faktų". Disputas dėl analizės lygmens yra metodologinis, o ne ontologinis: jame kalbama apie tai, kaip geriausiai paaiškinti pasaulį, o ne apie tai, koks jis iš tikrųjų yra. Teisybė, formuluodamas analizės lygmens problemą, Singeris iš tikrųjų manė, kad abu šie lygmenys nesuderinami. Tai lėmė aplinkybė, kad aptariamiems lygmenims buvo būdingi vienas kitą išskiriantys išankstiniai nusiteikimai. Žemėlapio analogija jis siekė parodyti esant lygiai taip pat neįmanoma sujungti tais dviem lygmenimis

„sukonstruotą teoriją", kaip ir tiksliai pavaizduoti trimatį objektą dvimačiame žemėlapyje. Bet tai leidžia manyti abu lygmenis šį bei tą sakant apie elgesį. Todėl aš pripažįstu galimybę analizuoti veikėjo pažiūras; tad pereidamas prie jūsų antrojo klausimo esu pasirengęs traktuoti Supratimą kaip būdą analizuoti žmogaus veiklą. Tačiau priešingai negu jūs, „stebėtojo iš vidaus" požiūrio nelaikau esminiu. Manau, kad žvelgiant iš vidaus veikėjai atrodo turį daugiau manevravimo laisvės, negu jie iš tikrųjų turi, ir nepastebima, kad ir pats jų suvokimas ir supratimas gali būti sąlygoti išorinių veiksnių. Taigi Supratimu, o ne Aiškinimu grįstą vaizdą aš regiu kaip konkuruojantį variantą, bet nemanau jį galint tiek daug nuveikti, kaip manote jūs.

M.H. Prieš ginčydamiesi dėl galimo „Supratimo" indėlio, verčiau pamėginkime apčiuopti, ką jis apima. Per visą knygą, užuot grūmęsi su keliomis reikšmės sampratomis, galinčiomis padėti nustatyti, ką veikėjams „reiškia" situacijos ir veiksmai, įvardijome jį „racionalios rekonstrukcijos" terminu. Siūlau ir toliau apie Supratimą kalbėti kaip apie rekonstrukciją, grįstą veikėjų racionalumo prielaida, taigi taikant idealaus tipo matą ir nuokrypius nuo jo laikant iracionaliais (bet ne neracionaliais, nes jie išeina už racionalaus vertinimo galimybių). Kitais žodžiais tariant, metodo esmė būtų užsienio politikos sprendimus laikyti veikėjų surastais problemų sprendimais. Šiais sprendimais situacijoms – tokioms, kaip jas supranta patys veikėjai, – taikomos politikos linijos, kurių pasirinkimo paskatomis mes taip pat galime domėtis. Ypač svarbus pačių veikėjų supratimas, kas vyksta kitų veikėjų galvose. Idealaus tipo atveju visos problemos išsprendžiamos kuo racionaliau. Iš tikrųjų neracionalūs sprendimai atsiranda dėl veikėjų nesupratimo.

Šis trumpai apžvelgtas metodas neįpareigoja dėl „racionalumo" prasmės. 6 skyriuje šis terminas reiškė instrumentinį racionalumą (*Zweckrationalität*), kuriam pirmenybę teikia ekonomistai ir Žaidimų teoretikai. „Žaidimai, kuriuos žaidžia tautos" iš pradžių buvo žaidžiami dėl laimikių. Tačiau 7 skyriuje ištyrinėję Biurokratinės politikos modelį mes nusprendėme, kad veiksmus skatinančios priežastys esti ne vien šios instrumentinės rūšies. 8 skyriuje įvesti

Wittgensteino žaidimai, ir pasirodė, kad juos ir grindžia, ir reguliuoja taisyklės, kuriančios bent dalį veiksmo priežasčių, vidinių paties žaidimo atžvilgiu, o ne išorinių, nes padedančių siekti išorinių tikslų. Supratimui čia reikia, viena vertus, rekonstruoti taisykles ir, kita vertus, ieškoti veikėjų ketinimų, pateisinančių priežasčių ir pamatinių motyvų.

Ar pavyko tinkamai apibendrinti mūsų Supratimo idėją?

S.S. Taip, nors svarbu pažymėti, kad aiškinimo šalis taip pat pretenduoja į gebėjimą paaiškinti Supratimą. Bet jūsų apmestas Supratimas sutampa su manuoju įsivaizdavimu. Mudu sutariame dėl to, kas jis yra, bet nesutinkame dėl jo svarbos.

M.H. Tuomet ar galiu priimti jūsų pareikštą įsitikinimą, jog „ir pats veikėjų suvokimas bei supratimas esti sąlygoti išorinių veiksnių"? Aš, žinoma, sutinku, kad racionalūs veikėjai orientuojasi pagal reikalų padėtį, o kai situacija esti miglota, pagal tai, kaip jie ją racionaliai išsiaiškina. Tačiau jūs, regis, vaizduojatės jų protus mechaniškai ir taip, kad, su jumis sutikus, veikėjai virstų vien duomenų apdorojimo įrenginiu tarp to, kas sąlygoja jų „suvokimą bei supratimą", ir jų sukuriamo rezultato. Šitoks vaizdas, mano supratimu, turi prasmę tik su sąlyga, kad, nesvarbu, ką jūs sakote apie Singerio žemėlapio projekcijas, darote prielaidą apie neutralų, išorinį ir priežastinį faktų rinkinį. Ir priešingai, priežastis, dėl kurios ši analogija netinka, mano požiūriu, yra ta, kad socialinio pasaulio aplinkybės ir įvykiai identifikuojami tik darant nuorodą į socialinį pasaulį grindžiančias ir reguliuojančias taisykles. Todėl veikėjų supratimas – tai ne grandis priežastingumo grandinėje, bet turinys pasaulio, kurį jiems taip pat atskleidžia jų suvokimas. Štai kodėl vidinis požiūris yra fundamentalus.

S.S. Pirmiausia aš manau, kad jūsų pastaba apie „reikalų padėtį" kelia jums šiokių tokių keblumų. Tai yra nesutinku, kad argumentas dėl gyvenimo formų leidžia jums pabėgti nuo problemos, kad dar kažkas vyksta be pačių veikėjų minčių. Pačias gyvenimo formas atskleidžia modelis ir, suprantama, tokia svarbi jūsų supratimo koncepcijai Wittgensteino žaidimo idėja vis dėlto apima taisykles. Taigi jūsų kaltinimas dėl egzistuojančio kažko, kas sąly-

goja suvokimą, tinka ir supratimo šaliai. Iš tikrųjų šios taisyklės, grindžiančios ir reguliuojančios socialinį pasaulį, gali būti tokios galingos, kad pašalins veikėją vos tik jums spėjus jį arba ją įvesti, taigi taps tam tikru mastu funkciškos. Bet juk jūsų veikėjai gimsta pasaulyje, kuriame jau egzistuoja taisyklės, ir nors, galimas daiktas, jie sugebės jas paveikti, kritine prasme jos lieka išorinės jų atžvilgiu. Tačiau pagrindinė jūsų mintis yra apie priežastinę grandinę, kurioje Supratimas tėra *tik* viena grandis. Aš Supratimą traktuoju kitaip, nes pripažįstu paties veikėjo supratimą esant nepakankamo determinuotumo sritį. Veikėjai interpretuoja, filtruoja ir vertina; jie suvokia ir suvokdami klysta. Jų suvokimas nesti visiškai determinuotas, bet tatai nereiškia, kad jis nesti sąlygotas. Man pagrindinis dalykas yra tai, jog suvokimą geriausia suprasti kaip nemenku mastu sąlygotą. Ir vėl tai metodologinis, ne ontologinis teiginys. Veikėjus vaizduojuosi gyvenančius pasaulyje, kuriame jų interpretacijos, filtrai ir vertinimai didele dalimi yra socialiniai dariniai. Sutelkiant dėmesį į žvilgsnį iš vidaus, pernelyg sureikšminama pasirinkimo erdvė ir nepakankamai akcentuojama suvaržymų sritis. Net ir tąsyk, kai, regis, pasirinkimas yra, nepamirškite, jog ir pati kalba bei sąvokos, kurias vartoja veikėjas, yra socialiniai dariniai. Tad iš esmės, mano nuomone, tikrovė – socialinis darinys; kaip tik šia prasme manau, kad suvokimas ir supratimas nemažu mastu esti sąlygoti, ir būtent todėl Supratimą laikau antriniu, o ne esminiu.

M.H. Mes abu sutinkame, kad žaidimai jų vidinių taisyklių ir ėjimų požiūriu yra socialinis darinys, bet dėl to ne mažiau realūs. Mano galva, tai tolygu teiginiui, kad jie yra išoriniai kiekvieno žaidėjo atžvilgiu, bet vidiniai visų žaidėjų (taip pat ir laiko) atžvilgiu. Kiekvienas paveldi tam tikrą žaidimų atsargą, kuri įgalina ir varžo ir labai retai kada tegali būti pakeista vieno individo. Tačiau žaidimai gali kisti iš dalies dėl to, kad jų taisyklės gali susikirsti ir būti modifikuotos, ypač – nenumatytomis aplinkybėmis, iš dalies dėl to, kad žaidėjų grupės gali susiburti ir jas pataisyti. Kalba yra vienas iš tokių žaidimų, daugumai žaidėjų gilesnis ir išoriškesnis, bet vis tiek kintamas, ypač ta prasme, kuria Otto Neurathas yra pasakęs apie mokslą, jog tai valties perdirbinėjimas išplaukus į

atvirą jūrą. Tai dalinis atsakymas į jūsų pastabą, esą „reikalų padėtis" man kelianti problemų. Sutinku, atsakymas neišsamus, nebent pasirinktume tokią griežtą idealizmo formą, pagal kurią socialiai nevyktų ničnieko, išskyrus pačių veikėjų mintis. Galbūt prie to dar reikėtų sugrįžti.

Tuo tarpu jeigu žaidimai yra šitokia prasme socialiniai dariniai, tai gamtos pasaulis jau tikrai toks nėra. Jūs esate įsitikinęs, kad gamtos ir socialinis pasauliai yra iš vieno molio drėbti, tad galų gale reikalingi to paties mokslinio metodo. Taigi jūs nuosekliai teigiate, kad „tikrovė yra socialinis darinys", manyčiau, turėdami galvoje ir gamtos, ir socialinį pasaulį. Iš tikrųjų? Ar negalėtume išlikti audroje sausutėliai susitarę pataisyti savo teorijas apie tai, kas tikra? Skėčių pramonės laimė, regis, jūs anaiptol neketinate net ir užsiminti apie tai. Tad kam gi socialines struktūras versti supanašėti su gamtos struktūromis, užuot ėjus priešinga kryptimi? Galbūt kebliausias klausimas yra kas konstruoja socialinių veiksmų rėmus. Jeigu *veikėjai*, tuomet nedelsdamas raginsiu daryti ir kitų nuolaidų. Bet galbūt jūs turite omeny, kad ir struktūras, ir veiksmus sukuria struktūros. Šiaip ar taip, kokią struktūros sampratą pageidaujate priešpriešinti mano požiūriui, kad socialinės struktūros – tai taisyklių ir praktikų (ir dažnai latentinių jų implikacijų) rinkiniai?

S.S. Manoji struktūros koncepcija yra ta, kuria pagrįsta realistinė (mokslo filosofijos, o ne Tarptautinių Santykių prasme) mokslo samprata. Pastaroji apima teiginį, jog mokslui rūpi paaiškinti priežastinius mechanizmus, tarp kurių gali atsidurti ir stebėjimu nefiksuojamos struktūros. Pozityvistai ginčija mokslo sampratą, apimančią stebėjimu nefiksuojamas struktūras, o jūs savo kritiška pastaba apie struktūrų prigimtį neigiate jas egzistuojant socialiniame pasaulyje taip, kaip gamtos pasaulyje. Tačiau pačioje mokslo filosofijoje seniai vyksta disputas šiuo klausimu, ir viena diskutuojanti šalis tvirtina struktūras egzistuojant, sąlygojant elgesį ir esant stebėjimu nefiksuojamas. Todėl nemanyčiau, kad kokių nors ypatingų keblumų man kelia vien tai, jog įžvelgiu socialinio pasaulio struktūras, bet negaliu pozityvistine prasme įrodyti jų egzistavimo. Mano nuomonė apie struktūras veikiau yra tokia, kad

teigdami jas egzistuojant įgyjame geriausią socialinės veiklos paaiškinimą. Pavartojant mokslo filosofijoje gerai žinomą frazę, mes darome „išvadas geriausiam paaiškinimui". Taigi sudėsime visus taškus ant „i": aš manau, kad socialinė veikla geriausiai paaiškinama kaip struktūrų sąlygojamas elgesys. Šių struktūrų egzistavimo aš negaliu įrodyti, bet manau, kad darydami išvadas apie jų buvimą gauname geriausius paaiškinimus. Šios struktūros gali būti tokios specifiškos kaip biurokratinė valstybės struktūra arba tokios bendros kaip rasizmo, patriarchato ar klasių struktūros. Tai, jog negaliu, paėmęs už rankos, nuvesti jūsų ir parodyti, pavyzdžiui, apčiuopiamos, tvirtos patriarchato struktūros, dar nereiškia, kad išvados apie tokios struktūros buvimą nėra geriausias būdas paaiškinti lyčių nelygybės ir dominavimo modelių. Dar daugiau, esu tikras, kad daugelį mažumų ar priespaudą kenčiančių grupių (kaip antai moterų, gėjų, juodaodžių ir vargšų) veikia dar ir labai realios struktūros, tarp jų ir tokia, kuri lemia jų savivoką.

Bet norėčiau atsigręžti į jūsiškę socialinės veiklos sampratą. Mane jaudina du su ja susiję dalykai. Pirmas – tai, kaip jūs išvengiate pavojaus matyti visuomenę vien kaip sumą procesų, vykstančių individų galvose? Ar iš tikrųjų norite užimti šitokią idealistinę (ir vėl filosofine, o ne Tarptautinių Santykių prasme) poziciją? Retsykiais man ima atrodyti, kad jūs neturite jokių priemonių paaiškinti materialųjį pasaulį. Antroji jūsų problema yra ta, kad jūs nieko man nepasakėte apie savąją veikėjo sampratą. Jūs virtuoziškai demonstruojate svarbų skirtumą tarp kiekvieno veikėjo atskirai ir visų veikėjų kartu, bet vis dėlto kartkartėmis imu įtarti jūsų individualius veikėjus esant vien tuščius indus. Trumpai tariant, numanau, kad jūsų požiūris į aktyvų veikėją pritaikomas tik tam tikro tipo asmenims, palyginti laisviems nuo suvaržymų ir užimantiems aukštą ir įtakingą padėtį visuomenėje. Ar jūsiškis veikėjo įsivaizdavimas leidžia mums paaiškinti visų žmonių gyvenimą, ar tik tų, kurie sudaro visuomenės viršūnę?

M.H. Aš sutinku, jog realistai (filosofai) gamtos mokslų filosofijoje gali teigti, jog struktūros ir mechanizmai yra geriausias mūsų stebimų reiškinių paaiškinimas, taigi ir daryti išvadą apie jų egzistavimą, nors patys tie mechanizmai ir struktūros nėra stebi-

mi. Nenoriu pasakyti, kad realistai laimi, – o tik tai, kad jie turi svarių argumentų ir jiems nereikia bijoti pozityvistų ir pragmatikų grūmojimo. Tačiau patvirtindamas tai, kas pasakyta, aš taip pat galiu užimti realistinę poziciją gamtos ir materialiųjų procesų atžvilgiu ir taip paaiškinti gamtos pasaulį.

Vis dėlto lieka neaišku, kur yra ribos tarp gamtos ir socialinio pasaulio bei tarp idealybės ir materialybės. Pavyzdžiui, ŽIV plitimas yra natūralus ir materialus faktas, jei galvosime apie žmogaus fiziologiją, ir socialinis bei idealus faktas, jeigu susimąstysime apie jo sukeltus apokaliptinius vaizdinius. Bet šios dvi ribos ne visada gražiai sutampa. Vienos grupės valdžia kitai yra socialinis faktas ir priklauso nuo to, kas vyksta žmonių galvose. Bet jis priklauso ir nuo materialiai įgyvendinti įmanomų grasinimų bei skiepijamų baimių, – o šis aspektas yra ir „socialinis", ir „materialus". Man šis klausimas kelia keblumų, bet, manyčiau, jis keblus ir jums. Dominavimas ne visada pasireiškia fizine jėga. Patriarchai turi autoritetą, – suprantama, veikiau įteisintą negu teisėtą, – be kurio jie negalėtų funkcionuoti kaip patriarchai.

Taigi mums abiem reikia itin aiškiai apibrėžti „struktūrą". Viliuosi, kad jūs nemąstote pažodiškai, tarytum institucinė struktūra būtų visiškai tokia kaip nematoma pastato konstrukcija. Institucinė struktūra – tai metafora, kurią reikia iškeisti į grynus pinigus. Esu patenkintas galėdamas iškeisti ją (iš dalies) į „galios" sąvoką, apibrėžiamą gebėjimu įgyvendinti pageidaujamą rezultatą ir kildinamą iš tų įgalinimų ir suvaržymų, kuriuos sukuria institucijos taisyklės. Šia prasme struktūra atitinka Supratimo metodą ir iš tikrųjų netgi jo reikalauja.

Tai gebėjimas, kurį turi atitinkamą padėtį užimantys veikėjai, bet tik tokiu mastu, kokiu jie turi įgūdžių juo naudotis. Čia, regis, mudu ir pradedame rimtai nesutarti. Mano požiūriu, *visus* veikėjus įgalina ir varžo institucijos taisyklės. Nors jie gali būti nevienodai apdovanoti talentais, visi gali išmokti, išsiugdyti tuos įgūdžius, kurie dažnai leidžia jiems sušvelninti suvaržymus. Tai bendras teiginys apie žmones kaip socialines būtybes. Tačiau, savaime suprantama, galia kinta nelygu kontekstas, ir ne visi užima vienodą padėtį. Žmonės, turį šiokios tokios galios savo šeimos gyveni-

me, gali būti vien menki vykdytojai viešajame gyvenime ir darbe. Biurokratijos kontekste, pavyzdžiui, užsienio reikalų ministerijos darbuotojų galia svyruoja priklausomai nuo to, kas vyksta valstybės vidaus gyvenime ir užsienyje. Tačiau neįžiūriu nieko keista įsitikinime, kad apskritai taisyklės visada įgalina ir varžo, o kalbant konkrečiai apie tarptautinius santykius, dauguma sprendimų priklauso nuo saujelės veikėjų – elitinių grupių narių – oficialios padėties.

Svarbiausia, mano veikėjai nėra vienas kitu pakeičiami. Įgalinimas ir suvaržymai iš pradžių yra nelyginant padalyta kortų sauja. Bet socialiniame gyvenime ne visi įgalinimo ir suvaržymų aspektai esti iš anksto, dar prieš pradedant lošti, įvardyti. Lošimo baigtį lemia tavo gebėjimas sužaisti būtent tokia korta. Tatai – viena iš priežasčių, dėl kurios Tarptautiniai Santykiai negali išsižadėti istorijos nuo laiko nepriklausomo mokslo vardan ir dėl kurios Supratimas nėra Aiškinimo rūšis.

Išvertus į mano kalbą, jūs, regis, manote, jog situacijų, kadangi jos turi struktūras, baigtis visuomet yra iš anksto nulemta, tarytum veikėjai deklamuotų eilutes, išmoktas iš iš anksto parašytos dramos. Nejaugi jūs iš tikrųjų taip manote? Man tatai skamba visai kaip nuo grandinės nutrūkusi metafora.

S.S. Nei tikiu, kad veikėjai deklamuoja pagal scenarijų, nei manau rezultatą esant visiškai determinuotą. Tačiau man maga pakomentuoti jūsų paties mąstymo prielaidas. Pirma, dėl jūsų socialinio gyvenimo idėjos – kortų saujos, kuri padalijama kiekvienam. Ta analogija gali būti dvejopai perskaitoma. Jūs interpretuojate ją taip: rezultatą iš dalies lemia tai, kaip su ta korta sulošiate. Man rūpi kita šios analogijos interpretacija, ko gera, kur kas relevantiškesnė socialiniam gyvenimui. Būtent: daugybei žmonių tiesiog padalijamos itin prastos kortos – tokie jų deriniai, kad nesvarbu, kokių tie žmonės turėtų įgūdžių, jie ne kažin kaip tegali pagerinti savo dalią. Vos žvilgtelėję į savo kortas, jie praranda drąsą, ypač jeigu gyvena visuomenėje, garbinančioje geras kortas, o prastas traktuojančioje taip, tarsi jų turėtojas pats būtų dėl jų kaltas. Mano požiūriu į visuomenę – tiek vidaus, tiek tarptautinę, – savo

dalią veikėjai menkai tegali pakeisti. Jei kalbama apie įgūdžius, tai, man atrodo, individams užkrauname atsakomybę už jų dalios pakeitimą, nors iš tikrųjų to jie padaryti negali. Kokia prasmė sakyti, neva pažemintieji ir prispaustieji turi kažkokį gebėjimą įgudusiai sulošti savo kortų sauja? Užguitai, ekonomiškai priklausomai moteriai, nekvalifikuotam juodaodžiui Harlemo bedarbiui ar ekonomiškai skurdžiausioms tautinėms valstybėms jūsiškė socialinio gyvenimo analizė tikrai atrodys neesminga. Jūs rizikuojate visuomenę pavaizduoti kaip individų veiklos sumą ir priešinatės struktūroms todėl, kad suprantate jas vien kaip visiškai determinuojančias. O dar svarbiau tai, kad jūsų požiūris į veikėjus toks individualistiškas, jog turiu priminti daugelio kriticizmo atstovų pastabas, esą pažinimas atspindi socialinį ir politinį kontekstą.

Taigi nemanau, kad aš, kadangi tikiu struktūrų, geriausiai paaiškinančių socialinį gyvenimą, egzistavimu, būtinai privalau jas suprasti kaip „visiškai determinuojančias" ar „nepriklausančias nuo laiko". Aišku, viliojantis kompromisas būtų abiem sutikti, jog individai turi šiek tiek erdvės manevruoti, bet sykiu yra varžomi, o mudviejų nuomonės skiriasi „tiktai" dėl individų turimos laisvės masto. Kitaip sakant, pripažinti, jog individus veikia išorės įtakos, bet jie vis dėlto gali, pasitelkdami savo įgūdžius ir protą, realiai rinktis. Toks kompromisas viliojantis, bet aš nemanau, kad kuris nors iš mūsų galėtų su juo sutikti; ir, man rodos, reikėtų paaiškinti skaitytojui, kodėl negalime to padaryti. Nuėję visą šį kelią, regis, mes turime du labai skirtingus požiūrius į socialinę veiklą: manasis bendrais bruožais sutampa su „Aiškinimo" požiūriu, jūsiškis – su „Supratimo". Šie skirtingi požiūriai suponuoja iš pagrindų skirtingas (ir viena kitą panaikinančias) individo ir socialinio pasaulio sampratas. Šių sampratų negalima tiesiog imti ir sujungti, nes vienos jų autorius laiko Supratimą analizės raktu ir diskutuoja dėl to, ar ši analizė turėtų vykti „iš viršaus žemyn", ar „iš apačios į viršų", o kitos autorius nemato jokio reikalo prasidėti su Supratimu kaip su būtina analizės dalimi ir vietoj to bemeilija analizuoti Aiškindamas ir tuo pat metu svarstydamas, ar leistis „iš viršaus žemyn", ar kilti „iš apačios į viršų".

Visa tai leidžia daryti išvadą, jog visose diskusijose apie sociali-

nį gyvenimą *visada neišvengiamai* esti dvi istorijos, viena jų pasakojama stengiantis Suprasti, kita – Aiškinti. Mano požiūris atitinka „Aiškinimo" šalį: pagal jį, struktūros veikdamos sąlygoja plačias socialinės veiklos sritis. Į atmintį užklysta citata iš Louiso Althusserio knygos, kur išreiškiamos dar deterministiškesnės pozicijos nei maniškės:

> Nuo gamybos santykių struktūros priklauso vieta, kurią užima, ir funkcijos, kurias atlieka gamybos veikėjai; šie visada esti ne daugiau kaip užimantieji tas vietas, nes yra tų funkcijų vykdytojai (*Träger*). Todėl tikrieji „subjektai" (t.y. šį procesą įteisinantys subjektai) yra ne šie užimantieji vietas ar funkcionieriai, ne „konkretūs individai", „tikri žmonės", nepaisant visos regimybės, visų naiviosios antropologijos „akivaizdumų" ir „duotybių", – tikrieji subjektai yra šių vietų ir funkcijų apibrėžimas ir paskirstymas.[3]

Tad kad ir kokia „savaime suprantama" ir „akivaizdi" būtų mūsų būtis, intencionalusis subjektas (kurio troškimai, įsitikinimai ir prigimtis laikomi socialinių įvykių paaiškinimu) nėra išeities taškas analizei.

Grįžtant prie tarptautinių santykių, manau, abu sutinkame, jog kiekviena iš trijų anksčiau aptartų analizės lygmens disputo plotmių visuomet galima papasakoti dvi istorijas. Pakartokime: būdingos diskusijos yra (a) tarptautinė sistema *versus* jos vienetai (valstybės); (b) monolitiška valstybė *versus* ją sudarančios biurokratijos; (c) biurokratija *versus* atskiri jos nariai. Kiekviena šių diskusijų vyksta abiem analizės metodais, taigi kiekvienu lygmeniu galima tiek „Aiškinti", tiek „Suprasti". Iš tikrųjų mes nesutariame netgi priėję individo lygmenį, ir, žinoma, priežastis, dėl kurios vis dėlto negalime išvengti savo nuomonių skirtumų, yra ta, kad mes matome skirtingą individą. Mano individai yra biurokratijos nariai, valdomi savo vaidmenų ir teturį labai maža laisvės manevruoti. Tai mane, be abejo, verčia užimti „Aiškinimo" pozicijas visais trimis analizės lygmens disputo lygiais. O tarptautinius santykius aš pirmiausia aiškinu pagal sistemos ir biurokratijų daromą poveikį valstybei, – t.y. valstybių užsienio politika, mano požiūriu,

[3] L. Althusser, F. Baliber, *Reading Capital*, London: New Left Books, 1970, p. 180.

randasi kaip dviejų rūšių struktūrinių priežasčių – sistemos ir biurokratijų – rezultatas. Pirmuoju lygmeniu sistemos spaudimą manau reikšmingai veikiant užsienio politikos kūrimo procesą; antruoju politiką įsivaizduoju kaip biurokratinių organizacijų derybų rezultatą; o trečiuoju biurokratijas manau nemažu mastu lemiant individų – vaidmenų atlikėjų veiksmus ir įsitikinimus. Bendresne prasme tokie struktūriniai aiškinimai socialinio gyvenimo analizei, mano nuomone, yra produktyviausi. Jūs kaip geriausiam būdui analizuoti socialinį gyvenimą pirmenybę teikiate Supratimui. Kaip būtent jūs taikote tokį metodą analizuoti tarptautiniams santykiams?

M.H. Visiškai sutinku, kad milijonams žmonių išdalijamos labai prastos kortos. Tai ypač akivaizdu ten, kur gyvenime vyrauja sunkus monotoniškas darbas arba badas. Gana dažnai tai būdinga ir vidaus gyvenimui, kuriame romantikams patinka vaizduotis, neva vargšai ir bedaliai gali gyventi bent jau taip pat laimingai kaip ir turčiai. Tačiau kita monetos pusė yra ta, jog kitiems žmonėms kliūva geros kortos. Regis, jūs sakote, neva prasta korta, iškritusi kur nors, duoda pagrindą struktūriniam aiškinimui visur. Mano galva, tai akivaizdus *non sequitur,* juolab neįtikima tarptautinių santykių atžvilgiu.

Bet tai padeda išryškinti šioje knygoje vartotą „Supratimo" sampratą. Tai buvo kukli sprendimų priėmimo proceso ir jo konteksto, o ne neregimos istorijos dinamikos samprata. Išaugo ji iš Weberio, o ne iš hermeneutikos, vertintos XIX a. absoliučiojo idealizmo ir kriticizmo šalininkų mūsų laikais. Norint rimtai pamėginti suprasti galios pasiskirstymą ir priespaudos išlikimą ir tuo supratimu vadovautis ieškant emancipacijos galimybių, reikia turėti daugiau ambicijų. Nesu tikras, kad tokie mėginimai nežlugtų pasiklydę savo pačių paskleistose miglose; tačiau apie tai – kitąkart. Šios knygos tikslams pasirinkome kuklią, bet aiškią racionalios veiklos idėją ir plėtojome mintį, jog tarptautinius santykius galima suprasti kaip veiksmų institucijų kontekste ir jų neretai nenumatytų padarinių sumą. Palyginti Žaidimų teorijos žaidimus su Wittgensteino žaidimais tėra kuklus užmojis, nors, mano manymu, jis naudingas mąstant apie Tarptautinių Santykių metodą.

Kad ir kaip būtų, aš aiškiai žinau, ką noriu pasakyti apie Supratimą ir analizės lygmens problemą. Aukščiausiu lygmeniu Supratimas gali vykti „iš viršaus žemyn" tik su sąlyga, kad sistemą apibrėšime ambicingais „tarptautinių interesų", o ne kuklesniais „tarptautinės visuomenės" terminais. Pastarasis nurodo reiškinį, pernelyg trapų ir pernelyg akivaizdžiai dar tik tebesiformuojantį, kad kryptis „iš viršaus žemyn" turėtų kokių nors šansų. Prisipažįstu, taip suprantu reikalą aš pats, todėl pirmojoje diskusijoje laikausi krypties „iš apačios į viršų" ir skatinu tarptautinius santykius suprasti per vienetų veiksmų prizmę.

Antrojoje diskusijoje (tautinės valstybės *versus* biurokratijos) taip pat laikau svarbia valstybę. Taip gali būti dėl to, kad man didesnį įspūdį negu jums daro teisinis įgalinimas ir suvaržymai, kurie randasi dėl to, kad valstybė turi aukščiausią prievartinę *valdžią* savojoje vidaus sferoje. Biurokratijas matau kaip žaidėjas valstybės žaidime (o ne atvirkščiai), veikiau kaip mažesnius licencijuotus autoritetus, o ne kaip kunigaikštysčių konfederaciją. Todėl valstybė negali laimėti antrojoje diskusijoje ir pasiūlyti mums aiškaus problemos sprendimo.

Trečioji diskusija, kurią įvardijome kaip biurokratiją *versus* individą, yra subtilesnė. Esmę sudaro tai, kaip reikia suprasti vaidmenų atlikėjus. Nemėginsiu kartoti visko, kas ankstesniuose skyriuose kalbėta apie kūrybinę laisvę, bet juk įžiūrite, kur krypsta kalba. Mikroekonomikos „individai" man atrodo klaidinanti abstrakcija, pakeičianti vyrus ir moteris – socialines būtybes, galinčias formuoti savo pačių tapatybę santykiuose su kitais. Kaip valstybės nustatytų įgalinimo ir suvaržymų ribose veikia biurokratijos, priklauso nuo to, kaip vaidmenų atlikėjai susijungia ir sutaria veikti tuo pat metu sąveikaudami su panašiai valdomų kitų biurokratijų (ir kitų organizacijų) nariais. Vaidmenų atlikėjai – instituciniai „aš" – turi rankose visus kozirius.

Taigi aš teikiu pirmenybę tokiam Supratimui, kuris didumą biurokratinio žaidimo atiduoda jo žaidėjams, o jūs vertinate Aiškinimą, didele dalimi subordinuojantį žaidėjus biurokratinės struktūros reikalavimams. Apibendrinant, teorinį svorį, kurį jūs priskiriate tarptautinei sistemai ir biurokratijai, aš skiriu tautinei vals-

tybei ir savo vaidmenis vaidinantiems biurokratams.

Tad mes gerokai nesutariame dėl analizės lygmens problemos. Bet tai – ne paprasta kolizija, nes jūs galutinai tikite Aiškinimu, o aš – Supratimu. Kaip jūs teisingai sakote, visuomet galima papasakoti dvi istorijas, bet jų neįmanoma tiesiog sudurti daiktan. Patvirtinant tai, kas pasakyta, net ginčo arbitras neturi patogios stebėjimo aikštelės, iš kurios lengvai nustatytų santykinius kiekvienos šalies pranašumus. Negalime tikėtis čia pat išspręsti savo nesutarimo, ir nemanyčiau, kad apskritai turėtume mėginti tai daryti. Mums abiem priimtiniau palikti skaitytojams apsispręsti patiems.

IŠVADOS (ABIEJŲ AUTORIŲ)

Nebaigtas mūsų disputas gresia išsišakoti į tas sritis, kuriose anksčiau kalbėjome vienu balsu. Vis dėlto abi versijos ne visada kertasi – kitaip kaipgi būtume galėję parašyti ankstesnius skyrius, – ir baigdami nužymėsime šiokią tokią bendrą teritoriją. Ją lengviau rasti, jeigu pripažįstama, jog ginčas vyko ne tarp viena kitai tolimų disciplinų, tarptautinių santykių ir filosofijos, bet tarp skirtingų kiekvienos disciplinos požiūrių. Kam nors, kas linksta į Struktūralizmą Tarptautiniuose Santykiuose, labiausiai įtiks kokios nors rūšies realizmas bendroje mokslo filosofijoje, taigi jam priimtinesnė bus pagrindinė užduotis *aiškinti* tarptautinius santykius. Kas nors, kam prie širdies hermeneutinis filosofijos požiūris, noriai rinksis Tarptautinių Santykių teoriją, gvildenančią dalyką iš vidaus ir mėginančią *suprasti* tarptautinius santykius remiantis taisyklėmis, veiksmais ir (neretai nenumatytais) jų rezultatais. Nors nė vienas neperšame kitam neva tinkamiausio recepto, kiekvienas įžvelgiame galimą sprendimo eigą.

Kad nubrėžtume tą bendrą teritoriją, mes turime atsiriboti nuo trijų analizės lygmens problemos plotmių. Vietoj trijų lygmenų, apimančių atitinkamai tarptautinį, valstybinį biurokratinį ir žmogiškąjį elementus, mes pasitenkinsime dviem poliais – holizmo ir individualizmo. Susikirsdami su „Aiškinimu" ir „Supratimu", jie sudaro 9.2 pav. ir 2x2 lentelę (kaip ir 1.1 pav.). Remdamiesi tarpi-

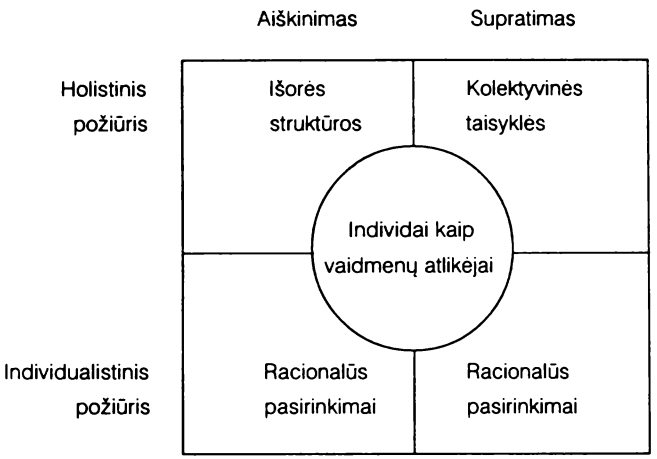

9.2 pav.

niais skyriais, dabar galime apibūdinti pagrindinę kiekvieno iš keturių langelių idėją. Apskritimą viduryje, reprezentuojantį mūsų disputo ašį, reikia suprasti ne kaip keturių šalių kompromisą, o kaip judamą prekystalį, nustumiamą į bet kurią schemos vietą, kuri skaitytojui atrodo tinkamiausia.

Taigi reziumuojant, Singerio analizės lygmens problema yra klasikinis klausimas, ar *aiškinti* „iš viršaus žemyn", ar „iš apačios į viršų", kad ir kas tam tikslui identifikuojama kaip „sistema" ir kaip „vienetas". Nekompromisiškai atsakyti į šį klausimą – vadinasi, teigti arba neigti išvadų apie išorinius socialinius veiksnius arba jėgas pagrįstumą. Holistas jį teigia, kaip teigė ir Waltzas, kol ėmė daryti nuolaidų. Individualistas jį neigia ir, manome, teisingiausiai elgiasi remdamas racionalaus pasirinkimo teorijos ir Žaidimų teorijos pretenzijas paaiškinti tiek socialines institucijas, tiek jų sąveikas. Tačiau analizės lygmens problema egzistuoja ir „Supratimo" skiltyje. Čia nekompromisiškas atsakymas teigia arba neigia, kad suprasti veiksmą valdančias taisykles – tolygu suprasti veiksmą. Šitaip teigti – vadinasi, laikytis nuomonės, kad taisyklės (arba institucijos) sukuria veikėjus, o neigti – tai manyti, jog veikėjai kuria taisykles. Abiejose skiltyse esama svarstytinų kom-

promisų, kurių rezultatas būtų „Individų kaip vaidmenų atlikėjų" prekystalio nustūmimas netoli skiriamosios linijos ar visai greta jos vienoje ar kitoje pusėje. Mūsų dialoge Hollisas mėgino nustumti jį vos žemiau linijos „Supratimo" skiltyje, o Smithas – vos žemiau linijos „Aiškinimo" skiltyje.

Kuri skiltis daugiau žadanti? Šį klausimą nelengva net ir reziumuoti, nes mes, nors galbūt padėtis palei vertikaliąją ašį yra laipsnio klausimas, aiškiai pabrėžiame, jog horizontalusis matmuo apima dvi nesutaikomas versijas. Ir vis dėlto įmanoma šiokia tokia holistų diskusija apie tai, ar, pavyzdžiui, ekonominiams gamybos santykiams daugiau įtakos daro gamybos jėgos, ar teisiniai, politiniai ar etiniai santykiai. Tarp individualistų galimas tam tikras disputas dėl santykinės instrumentinio ir aiškiai išreikšto racionalumo reikšmės analizuojant veiksmą, sąveiką ir institucijas. Iš tikrųjų ir mūsų dialoge ryškėja keletas kompromisų, kaip antai kai Hollisas pripažino socialinius faktus ne visus esant idealius ar nesant visiškai idealius arba kai Smithas nusileido, esą nėra nereikšminga, ką biurokratai mano apie tai, ką galvoja kiti biurokratai. Tačiau paprasta 2x2 lentele daugmaž teisingai reziumuoti socialinio gyvenimo ir jo analizės mįsles tegalima tik iki tam tikros ribos. Pasakysime tik tiek, kad, mūsų nuomone, prekystalio padėtis pačiame centre yra neįmanoma, ir leisime skaitytojui nuspręsti, ar jį galima palikti kur kitur ties skiriamosiomis linijomis ir kaip arti paties centro.

Viliamės, kad pavyko parodyti, jog abi tradicijos, mokslinė ir hermeneutinė, duoda nemaža dirvos apmąstymams. Idealizmas Tarptautiniuose Santykiuose iki šiol buvo nepakankamai vertinamas, nes traktuotas kaip svajotojiškas ir miglotas moralinis optimizmas. Jo implikacijos *veiksmui suprasti* tebėra neišsemtos ir sudaro pamokomą priešpriešą Realizmo pretenzijoms *aiškinti elgesį*. Galimas daiktas, galop pasirodys, kad realistų argumentai svaresni, kita vertus, gali paaiškėti ir priešingai. Paskutinio žodžio mes netarsime. Tačiau manome, kad įelektrinančias Tarptautinių Santykių klausimų trajektorijas verta pasekti per visus socialinius mokslus ir kad vykstant nūdienos intelektualinėms pervartoms, juolab pervartoms Rytų Europoje, filosofija ir talkina šiai užduočiai, ir yra sudedamoji jos dalis.

Gairės tolesniam skaitymui

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI

Daugelis iškiliausių veikalų iš Tarptautinių Santykių jau buvo paminėti dalyko apžvalgoje, kurią pateikėme 2 skyriuje. Tačiau jei kas norėtų susidaryti bendrą teorinę šio dalyko panoramą, ją galėtų rasti knygoje J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations,* 2 leid., New York: Harper and Row, 1980. Alternatyvų šio dalyko teorinį įvadą žr.: P. Viotti, M. Kauppi, *International Relations Theory*, New York: Macmillan, 1987. Bendrųjų dalyko įvadų – tiek empirinių, tiek teorinių – yra gausybė, bet populiariausi yra: Jungtinėse Valstijose – K. Holsti, *International Politics: A Framework for Analysis*, 5 leid., Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1988, Didžiojoje Britanijoje – P. Reynolds, *An Introduction to International Relations,* 2 leid., London: Longman, 1980.

Dalyko raidą mes apibūdinome trimis pagrindiniais tarpsniais: Idealizmo, Realizmo (ir Neorealizmo) ir Biheviorizmo. Labai glaustai aptartą disciplinos istoriją žr.: H. Bull, „The Theory of International Politics 1919–1996" ir W. Olson, „The Growth of a Discipline" knygoje B. Porter (sud.), *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919–1969,* London: Oxford University Press, 1972, p. 30–35 ir 3–29. Papildytą W. Olsono straipsnį ir išspausdintą dviejų autorių vardu žr.: W. Olson, N. Onuf, „The Growth of a Discipline: Reviewed" knygoje S. Smith (sud.), *International Relations: British and American Perspectives*, Oxford: Blackwell, 1985, p. 1–28. Be to, apibendrintą dalyko teorijos raidą žr.: S. Smith, „The Development of International Relations as a Social Science" leidinyje *Millennium*, 1987, 16(2), p. 189–206 ir M. Banks, „The Evolution of International Relations Theory" knygoje M. Banks (sud.), *Conflict in World Society*, Brighton: Wheatsheaf, 1984, p. 3–21.

Geriausias Idealizmo pavyzdys – A. Zimmern, *The League of Nations and the Rule of Law,* London: Macmillan, 1939. Pagrindinis puolimas prieš Idealizmą – E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919–1939,* Lon-

don: Macmillan, 1939. Klasikinis Realizmo tekstas tebėra H. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace,* 1 leid., New York: Knopf, 1948 bei penki vėlesni šios knygos leidimai. Tačiau Idealizmo ir Realizmo yra įvairių atmainų, todėl konkrečių nuorodų į kitus autorius skaitytojui siūlome ieškoti anksčiau minėtose bendrose apžvalgose. Ginčą tarp tradicionalistų ir bihevioristų žr.: K. Knorr, J. Rosenau (sud.), *Contending Approaches to International Politics,* Princeton: Princeton University Press, 1969. Ypač verti dėmesio: Bullo (p. 20–38), Kaplano (p. 39–61), Singerio (p. 62–86) ir Levy'o (p. 87–109) straipsniai.

Šiuo metu disciplinai, kaip sakėme, būdingi trys pagrindiniai metodai: Realizmas, Pliuralizmas ir Struktūralizmas. Apie juos žr.: M. Smith, R. Little, M. Shackleton (sud.), *Perspectives on World Politics,* London: Croom Helm, 1981. Taip dabartinę disciplinos padėtį apibūdina ir Michael Banks, „The Inter-Paradigm Debate" knygoje M. Light, J. Groom (sud.), *International Relations: A Handbook of Current Theory*, London: Pinter, 1985, p. 7–26. Tai nepaprastai vertinga knygelė, nes joje aprėpiama visų disciplinos potemių dabartinė padėtis ir pateikiama jų bibliografijos. Iš tikrųjų labai sunku įvardyti po vieną iš pastaruoju metu disciplinoje vyraujančių metodų atstovą, nes jie yra visiškai nepanašūs.

Literatūroje apie Neorealizmą dėmesys krypsta į tą pačią knygą, kurią išsamiai aptarėme 5 skyriuje, t.y.: Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1979. Šia tema taip pat žr.: R. Gilpin, *War and Change in World Politics,* Cambridge: Cambridge University Press, 1981, S. Krasner, *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and US Foreign Policy,* Princeton: Princeton University Press, 1978 ir R. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy,* Princeton: Princeton University Press, 1984.

Pliuralizmą geriausiai reprezentuoja Robert Keohane, Joseph Nye, *Transnational Relations and World Politics,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972, tų pačių autorių *Power and Interdependence: World Politics in Transition,* Boston: Little, Brown, 1977, taip pat S. Brown, *New Forces in World Politics,* Washington, DC: Brookings Institution, 1974 ir E. Morse, *Modernization and the Transformation of International Relations,* New York: Free Press, 1976. Apie pagrindinius Pliuralizmo teiginius žr. straipsnių rinkinį: R. Maghroori, B. Ramberg (sud.), *Globalism versus Realism: International Relations' Third Debate*, Boulder, CO: Westview, 1982.

Iš šių trijų metodų sunkiausia aprėpti Struktūralizmą. Šaknimis jis siekia marksizmą, yra kelios šio metodo atmainos. Šia tema siūlytume paskaityti: J. Galtung, „A Structural Theory of Imperialism", *Journal of Peace Research,* 1971, 8 (1), p. 81–117; T. Skocpol, *States and Social Revolutions*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979; I. Wallerstein, *The Capitalist World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979; S. Brucan, *The Dialectics of World Politics*, New York: Free Press, 1978.

Pastaraisiais metais atsirado keletas šioms trims mokykloms alternatyvių metodų. Skaitytojui vertėtų atkreipti dėmesį į tris iš jų – sovietinę teoriją, kriticizmą ir feminizmą. Kiekvienas iš jų savaip meta iššūkį ortodoksijai, kurioje, beje, vis dar vyrauja Realizmas ir Neorealizmas. Sovietinę teoriją gerai perteikia dvi knygos: A. Lynch, *The Soviet Study of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987 ir M. Light, *The Soviet Theory of International Relations,* Brighton: Wheatsheaf, 1988. Apie kriticizmą žr.: Mark Hoffman „Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate", *Millennium*, 1987, 16(2), p. 231–250, taip pat A. Linklater, „Realism, Marxism and Critical International Theory", *Review of International Studies*, 1986, 12(4), p. 301–312. Feministinės pažiūros į Tarptautinių Santykių teoriją aptartos specialiame žurnalo *Millennium* numeryje *Women and International Relations*, 1988, 17(3); ypač žr.: Halliday, Browno ir Ticknerio straipsnius (p. 419–428, 461–476 ir 429–440). Taip pat žr.: J. B. Elshtain, *Women and War*, New York: Basic Books, 1987.

Apie Tarptautinių Santykių studijų ir istorijos tyrinėjimų ryšius žr.: Criss Hill, „History and International Relations" knygoje S. Smith (sud.), *International Relations: British and American Perspectives,* Oxford: Blackwell, 1985, p. 126–145. Tarptautinių Santykių metodologijai skirti ir straipsniai knygoje P. Lauren (sud.), *Diplomacy: New Approaches in History, Thoery, and Policy,* New York: Free Press, 1979. Kritiškas požiūris į mokslines Tarptautinių Santykių pretenzijas pirmenybę teikiant istoriniam metodui išdėstytas: C. Reynolds, *Theory and Explanation in International Politics*, Oxford: Martin Robertson, 1973.

Iš literatūros, skirtos klausimui, kuris sudaro šios knygos objektą, t.y. Tarptautinių Santykių ir socialinių mokslų filosofijos ryšiui, siūlome paskaityti Michael Nicholson, „Methodology" knygoje M. Light,

J. Groom (sud.), *International Relations: A Handbook of Current Theory,* London: Pinter, 1985, p. 90–99 ir to paties autoriaus knygą *The Scientific Analysis of Social Behaviour: A Defence of Empiricism in Social Science,* London: Pinter, 1983. Pačioje Tarptautinių Santykių disciplinoje vyko daug ginčų dėl jos metodologijos, kaip ir galima tikėtis iš dalyko, kuriame vyrauja daugybė metodų, tačiau labai mažai kas mėgino gvildenti discipliną grindžiančius socialinių mokslų filosofijos klausimus. Įdomiausia diskusija dėl kiekybinės analizės vertingumo vyko tarp Youngo ir Russetto; žr. O. Young, „Profesor Russett: Industrious Tailor to a Naked Emperor", *World Politics*, 1969, 21(3), p. 586–611, ir B. Russett, „The Young Science of International Politics", *World Politics*, 1969, 22(1), p. 87–94. Du įdomius straipsnius apie socialinių mokslų filosofiją žr.: R. Spegele, „Deconstructing Methodological Falsification in International Relations", *American Political Science Review,* 1980, 74(1), p. 104–122 ir R. Gorman, „On the Inadequacies of a Non-Philosophical Political Science: A Critical Analysis of Decision-Making Theory" *International Studies Quarterly*, 1970,14(4), p. 395–411. Socialinių mokslų filosofijos klausimais taip pat žr. straipsnius knygos J. Rosenau (sud.), *In Search of Global Patterns,* New York: Free Press, 1976 antroje dalyje.

FILOSOFIJA

Su filosofija nesusipažinusiems skaitytojams turbūt geriausia bus pradėti nuo gamtos mokslų filosofijos. Nepriekaištingas vadovas šioje srityje yra A. F. Chalmers, *What is this Thing called Science?,* 2 leid., Milton Keynes: Open University Press, 1982. Nors daugiausia dėmesio šioje knygoje skiriama klausimams, suaktualintiems Popperio, Kuhno ir Lakatoso, bet gana plačiai nagrinėjamos ir realizmo, instrumentalizmo ir kitos problemos. Įdomi ir lengvai skaitoma knyga: R. Harre, *The Philosophies of Science,* Oxford: Oxford University Press, 1972. Norėdami išgirsti istoriją iš pirmų lūpų, pradėkite nuo Loginio Pozityvizmo, apžvelgto R. B. Braithwaite, *Scientific Explanation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1953, o jei užteks drąsos, plačiau apie jį žr. nuorodas į Carnapą, Nagelį ir Hempelį, kurias pateikėme 3 skyriaus išnašose. Išsamiai ir be didelių pastangų anglų skaitytojus su Loginiu Pozityvizmu supažindina A. J. Ayer,

Language, Truth and Logic, Harmondsworth: Penguin, 1971 (yra keli vėlesni leidimai). Pirmąkart ši knyga pasirodė 1936 metais.

Įtaigiausia Karlo Popperio esė yra „Conjectures and Refutations", išleista to paties pavadinimo rinkinyje (London: Routledge and Kegan Paul, 1969). Taip pat žr. klasikinę jo knygą *The Logic of Scientific Discovery,* London: Hutchinson, 1958. Kitokios jo pažiūros atsiskleidžia knygoje *Objective Knowledge*, Oxford: Oxford University Press, 1972. Verta perskaityti Quine'o „Two Dogmas of Empiricism" knygoje W. v. O. Quine, *From a Logical Point of View,* New York: Harper and Row, 1961, taip pat didelio pripažinimo sulaukusią knygą: T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions,* 2 leid., Chicago: University of Chicago Press, 1970. Daug diskusijų sukėlė Imré Lakatoso tyrimo programų idėja jo knygoje *Collected Papers*, t. 1, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, taip pat P. K. Feyeraben, *Against Method,* London: New Left Books, 1975 ir R. Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Brighton: Harvester, 1978. Pravartu būtų paskaityti ir Ian Hacking (sud.), *Scientific Revolutions*, Oxford: Oxford University Press, 1981.

Gaires šioms temoms nurodo ir kartu tiltą į socialinių mokslų filosofiją nutiesia R. Keat, J. Urry, *Social Theory as Science*, London: Routledge and Kegan Paul, 1975. Paprastesnis ir gal labiau pozityvistinis įvadas yra A. Ryan, *The Philosophy of the Social Sciences*, London: Macmillan, 1970. Be abejo, verta perskaityti abu nemarius mėginimus pritaikyti mokslą socialiniam gyvenimui. Tai T. Hobbes, *Leviathan,* 1 leid. 1651, ir D. Hume, *A Treatise of Human Nature*, 1 leid. 1739. (Abiejų šių knygų yra daugybė leidimų.). J. S. Mill, *A System of Logic*, VI knyga, red. A. J. Ayer, London: Duckworth, 1988 (pirmąkart išleista 1843 m.) tebėra aiškus ir tvirtas mokslinio metodo apibendrinimas. Kita vertus, galbūt socialiniai mokslai yra ypatingos prigimties, todėl reikalingi veikiau Supratimo nei Mokslinio aiškinimo. Šios krypties įvadas yra L. Doyal, R. Harris, *Empiricism, Explanation and Rationality*, London: Routledge and Kegan Paul, 1986. Šis požiūris (ar veikiau Wittgensteino versija) argumentuotai ginamas ankstesniuose skyriuose jau minėtoje knygoje Peter Winch, *The Idea of a Social Science,* London: Routledge and Kegan Paul, 1958. Maxo Weberio ambivalentiškas pažiūras į reikšmę ir racionalumą žr. veikalo *Economy and Society*, New York: Bedminster Press, 1968; 1 leid. 1922, pradžią. Jo pirmieji puslapiai dažnai perspausdinami. Vertingas šaltinis

yra: G. Runciman (sud.), *Weber: Selections in Translation,* Cambridge: Cambridge University Press, 1978, taip pat: F. Dallmayr, T. McCarthy (sud.), *Understanding and Social Enquiry,* Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1977, kuriame yra ir Charleso Tayloro straipsnis „Interpretation and the Sciences of Man", pirmąkart publikuotas *The Review of Metaphysics,* 1971 ir perspausdintas jo *Collected Papers,* Cambridge: Cambridge University Press, 1985. Kas domisi kriticizmu, galima pradėti nuo R. Geuss, *The Idea of a Critical Theory: Habermas and the Frankfurt School,* Cambridge: Cambridge University Press, 1981. Pozityvistinės ir vokiečių hermeneutinės tradicijų konfrontaciją atskleidžia paties Habermaso į anglų kalbą išversta knyga *Knowledge and Human Interests,* Boston: Beacon Press, 1971 ir *Legitimation Crisis*, Boston: Beacon Press, 1975, T. Adorno *et al.*, *The Positivist Dispute in German Sociology*, New York: Harper, 1976. Socialinio realizmo (viena jo filosofinių prasmių) klausimais skaitytojai gali pamėginti paskaityti R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, Brighton: Harvester, 1979.

Aiškesnis vaizdas bus perėjus prie racionalaus pasirinkimo ir Žaidimų teorijos temų. Jono Elsterio nuopelnas – aiškios ir originalios filosofinės diskusijos knygose *Logic and Society*, New York: Wiley, 1976, *Explaining Technical Change* (1983), *Sour Grapes* (1981), *Ulysses and the Sirens* (1983) ir *The Cement of Society* (1989), kurios visos išleistos Cambridge University Press. *Explaining Technical Change* prasideda nuo vertingos trijų pagrindinių socialinės analizės metodų apžvalgos. Gilesnius šios srities apmąstymus žr.: S. Hargreaves-Heap, M. Hollis, B. Lyons, R. Sugden ir A. Weale, *Choice: A Critical Guide*, Oxford, Blackwell.

Turbūt verta rekomenduoti ir keletą bendro pobūdžio veikalų. Nesusipažinusiems su filosofija drįstume pasiūlyti Martin Hollis, *Invitation to Philosophy*, Oxford, Blackwell, 1985 – jau vien tam, kad paaiškėtų šios knygos ištakos. Šios knygos filosofinės minties pagrindai plačiau atsiskleidžia to paties autoriaus knygoje *The Cunning of Reason*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988. Pažinimo teorijai gera pradžia būtų B. Aune, *Rationalism, Empiricism and Pragmatism*, New York: Random House, 1970. Su proto ir veiksmo filosofija neblogai supažindina L. H. Davies, *Theory of Action*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1979. Taigi dabar jau atsiveria visas filosofinis akiratis ir mums čia nebeverta schematiškai braižyti jos panoramos.

Rodyklė

Adorno T. 253
Ayer A. J. 21, 252
Alker H. 51
Allison G. 23, 67, 170–177
Althusser L. 242
Aristotelis 69
Ashworth T. 155
Aune B. 253
Axelrod R. 154–155, 159

Baliber F. 242
Banks M. 49, 248–249
Betts R. 190
Bhaskar R. 20, 74, 252–253
Biersteker T. 51
Braithwaite R. B. 251
Brams S. 154, 156–157
Brown H. 174, 250
Brown Sarah 250
Brown Seyom 45, 249
Brucan S. 250
Bruck H. W. 40, 168
Brzezinski Z. 174, 179, 181, 190, 192
Buch G. 9, 12
Bull H. 29, 40–41, 46, 248
Butterfield M. 112

Carnap R. 62, 71, 251
Carr E. H. 30–32, 56, 248
Carter J. 173–174, 176–178, 189
Chalmers A. 62, 251
Chomein A. 100
Chomte A. 21, 80
Christopher W. 173, 178
Claude J. 40
Condorcet M. 61, 76
Cooper R. 45
Coplin W. 40

Dallmayr F. 253
Darwin C. 69
Davidson D. 107
Davies L. H. 253
Diesning P. 190
Doyal L. 107, 252
Donelan M. 112
Dougherty J. 66, 248
Downs G. 159
Dunne T. 5
Durkheim E. 21, 89

Einstein A. 69, 72
Elshtain J. 250
Elster J. 133, 253

Farrell R. B. 70
Feyerabend P. 252
Fortes M. 126
Forward C. 6
Freedman L. 192
Freud S. 65
Friedman M. 71, 75, 91
Frohlich N. 149

Gadaffi M. 9, 208–211
Galtung J. 250
Garthoff R. 202
George R. 17, 62
Georgen A. 190
Geuss R. 253
Giddens A. 15
Gielgud J. 182
Gilpin R. 249
Gorbačiov M. S. 9, 12, 120, 159, 196
Gorman R. 251
Green P. 153
Groom J. 249, 251

Hill C. 250
Hobbes T. 111–112, 120, 150–151, 154, 184, 252
Hobson J. 124
Hoffman M. 250
Hoffman S. 38, 40
Hollis M. 5–6, 24, 133, 185, 193, 217, 232, 247, 253
Holsti K. 248
Hume D. 60–61, 97, 183–185, 214–215, 252

Young O. 251

Janis I. 97
Jervis R. 169, 202
Jones D. 174
Jordan H. 174

Kahn H. 152–154
Kant I. 184
Kaplan M. 40–41, 104, 116–117, 119, 125–126, 249
Kauppi M. 248
Keat R. 252
Keohane R. 45, 47–48, 129, 133, 135, 156, 249
Knorr K. 16, 40, 42, 117, 249
Krasner S. 47, 249
Kuhn T. 67, 71–74, 79, 227, 251, 252

Lakatos I. 74, 79, 251, 252
Lauren P. 250
Lenin V. 124
Levy M. 249
Light M. 249, 250
Lynch A. 250
Linklater A. 250
Lyons B. 253

Lipsey R. E. 62, 65, 68, 70–72, 75, 80
Little R. 49, 102, 169, 232, 242
Locke J. 111–112, 150
Luce R. 145, 149
Lukes S. 129, 188, 217, 232

Machiavelli N. 31
Maghroori R. 249
Mayall J. 112
Mansbach R. 46
Marx K. 13, 21, 65, 107
Masters R. 117
McCarthy T. 253
McFadden R. 173
McKendrick N. 193, 203
Mill J. S. 75, 107, 252
Mondale W. 174
Morgenthau H. 19, 31–42, 47–48, 54–58, 76, 91–92, 101–102, 104, 114–115, 119, 125, 231, 248
Morse E. 45
Musgrave A. 74

Nagel E. 62, 71, 251
Neurath O. 236
Newton I. 57, 59, 61, 69, 71–72, 109, 129
Nicholson M. 250
Nye J. 45, 249
Nixon R. 83, 102
Northedge F. 45–46

Oye K. 156
O'Leary M. 42
Olivier L. 182
Olson W. 248
Onuf N. 248
Oppenheimer J. 149

Pfaltzgraff R. 66, 248
Pitagoras 59
Platonas 204–205
Popper K. 64–65, 68, 74, 79, 251
Porter B. 29, 248
Powel J. 174
Ptolemajas 69

Quine W. 67–69, 71, 74, 79, 227, 252

Račius P. 61
Raiffa H. 145, 149
Ramberg B. 249
Rapoport A. 149, 152–153, 155–157
Rastenis K. 214
Reagan R. 9, 12, 208
Reynolds C. 5, 250
Reynolds P. 248
Ryan A. 133, 252
Robertson M. 5, 250
Robinson M. 6
Rocke D. 159
Rosecrance R. 117, 125
Rosenau J. 40, 70, 249, 251
Rothstein R. 37
Ruben D. H. 227
Ruggie J. 133–134
Runciman G. 86, 252
Rushdie S. 100
Rusk D. 163
Russett B. 251

Sapin B. 40, 168
Schelling T. 152, 154, 158, 200
Selby-Bigge L. H. 183
Shackleton M. 49, 249
Singer J. D. 16, 42, 105, 117–119, 125, 225–226, 232–233, 235, 246, 249
Skinner Q. 193, 203
Skocpol T. 250
Smith M. 5–6, 24, 49, 249
Smith S. 97, 102, 169, 172–173, 178, 186, 232, 247–248, 250
Snyder R. 40, 168, 190
Spegele R. 251
Stroud B. 183
Sugden R. 253
Sullivan M. 66

Taylor C. 253
Thatcher M. 9, 12, 14, 210–211
Tickner J. 250
Treaster J. 173
Tucker A. 145
Tully J. 193
Turner S. 174

Ullian J. S. 67
Urry J. 252

Vance C. 174, 177–180, 182, 188
Vasquez J. 41–42, 45–46
Verba S. 16, 42, 117
Viotti P. 248

Wallerstein I. 51, 250
Waltz K. 23, 47–48, 104, 110, 115–119, 122–137, 166, 169–170, 227, 246, 249
Weale A. 253
Weber M. 21, 85–98, 104–105, 108, 142, 184, 198, 243, 252–253
Wight M. 112
Williams B. 107
Wilson W. 27
Winch P. 87–107, 206, 252
Wittgenstein L. 17, 23, 98–100, 196, 203–207, 212–213, 215, 221–223, 229, 235, 243, 252
Wootton H. 203

Zalewski M. 6
Zimmern A. 248

Hollis, Martin; Smith, Steve

Ho136 Tarptautiniai santykiai : aiškinimas ir supratimas / Martin Hollis, Steve Smith ; iš anglų k. vertė Mėta Mikelaitienė . – Vilnius : Tyto alba, 1998. – 256 p. (Atviros Lietuvos knyga)

R-klė : p. 254–255

ISSN 1392-1673

ISBN 9986-16-109-6

Filosofas Martinas Hollisas ir tarptautininkas Steve'as Smithas nagrinėja vyraujančias tarptautinių santykių teorijas ir jas grindžiančius filosofijos klausimus. Ši knyga, kurioje skaidriai ir gyvai aptariamos teorinės problemos, turėtų įžiebti tarptautinių santykių teoretikų ir studentų ginčus, sykiu paskatindama apmąstyti filosofinę socialinių mokslų prigimtį.

UDK 327

Martin HOLLIS, Steve SMITH

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI:
AIŠKINIMAS IR SUPRATIMAS

Iš anglų kalbos vertė *Mėta Mikelaitienė*

Redaktorė *Teresė Frankienė*
Viršelio dailininkas *Daumantas Každailis*

SL 1686. 1998 11 15. 14,20 leidyb. apsk. l. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 1058
Išleido „Tyto alba", J. Jasinskio 10, 2600 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių skg. 80, 2065 Vilnius

Ar tarptautinio pasaulio procesai aiškintini moksliškai, ar suprastini ieškant jų vidinės prasmės? Filosofas Martinas Hollisas ir tarptautininkas Steve'as Smithas nagrinėja vyraujančias tarptautinių santykių teorijas ir jas grindžiančius filosofijos klausimus.

Knygą sudaro trys dalys. Pirmoje autoriai apžvelgia disciplinos formavimąsi nuo 1918 m., iškelia „analizės lygmens" problemą ir mokslinio metodo reikalavimus priešpriešina interpretacinio supratimo reikalavimams. Antroje dalyje ši priešprieša taikoma keturiems veiksniams, kuriais dažnai remiamasi aiškinant tarptautinį valstybių elgesį, būtent – tarptautinei sistemai, valstybei, biurokratinėms organizacijoms ir sprendimus priimantiems individams. Artėjant prie paskutinės, trečios, dalies, pateikiamos tarpusavy besivaržančios žaidimų, kuriuos žaidžia tautos, versijos. Galiausiai autoriai apibendrina teorinę problematiką, apžvelgia savo nuomonių skirtumus ir kviečia skaitytojus pasirinkti, kieno pusėn stoti.

Ši knyga, kurioje skaidriai ir gyvai aptariamos teorinės problemos, įžiebs tarptautinių santykių teoretikų ir studentų ginčus, sykiu paskatindama apmąstyti filosofinę socialinių mokslų prigimtį.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiant Atviros Lietuvos fondui. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su dvidešimto amžiaus humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

TYTO ALBA

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-16-109-6

Rekomenduojama kaina
12 Lt